

Pi 223

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”

DACOROMANIA

II

1996-1997

nr. 1-2

14795

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

S U M A R

ALF LOMBARD (*Heinz Hoffmann*) / 17

AL VI-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE DIALECTOLOGIE
– CLUJ-NAPOCA, 12–14 octombrie 1990

- MARIANA BARA, *Categoria gramaticală a determinării în aromână (articularea hotărâtă a adjectivului calificativ)* / 39
- ION CALOTĂ, *Elemente sud-dunărene în graiul rudarilor din Oltenia* / 47
- MARINA CIOLAC, *Cu privire la bidialectalismul unor vorbitori aromâni din România* / 53
- SIMION DĂNILĂ, *Reflexe ale genitivului dialectal în onomastica bănățeană* / 61
- I. A. FLOREA, «*Moldovenesc*», «*românesc*», «*rusesc*» în comentariile lingvistice ale subiecților ALM / 69
- DOINA GRECU, *Probleme comune în chestionarele ALR I și ALR II* / 79
- VICTOR IANCU, *Preocupări de dialectologie în săptămânalul „Gutinel” (1889-1890)* / 85
- VASILE C. IONIȚĂ, *Observații pe marginea unui glosar dialectal* / 91
- MARGARETA MANU MAGDA, *Aspecte ale comportamentului lingvistic al vorbitorilor de limbă română (pe baza textelor dialectale)* / 97
- MARIA MARIN, *Un mijloc de realizare a actualizării acțiunii verbale în graiurile de tip nord-vestic* / 105
- BOGDAN MARINESCU, *Observații asupra repertoriului lingvistic pe baza datelor din ALR I* / 111
- ION MĂRII, *ALR – Din însemnările unui redactor (VII): documentarea lexicală terminologică și semasiologică* / 121
- DOINA NEGOMIREANU, *Cuvinte regionale și populare în vocabularul operei lui T. Arghezi* / 133
- PETRU NEIESCU, *Câteva probleme privind studiul graiurilor și al dialectelor românești* / 137
- ION NUȚĂ, *Observații asupra graiului unei localități anchetate pentru ALR II și NALR* / 153

- VASILE PAVEL, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Basarabia, Bucovina de Nord, Transnistria. Reconsiderări, sarcini, modalități de cartografiere* / 159
- RADU SP. POPESCU, *Dialectologia în paginile revistei “Arhivele Olteniei” (seria veche)* / 169
- NICOLAE SARAMANDU, *Romanitatea răsăriteană în lumina comparației interdialectale* / 177
- TEOFIL TEAHA, *Geolingvistica românească în perspectiva elaborării ALiR* / 183
- ILEANA VÂNTU, *Ancheta de tip arhivă fonogramică: dialog sau comunicare dirijată* / 193
- MAGDALENA VULPE, *Note de semantică dialectală: dr. bănu!* / 201

*

- CAROL G. ROSEN, *Interfața dintre rolurile semantice și relațiile gramaticale inițiale* / 207
- ALEXANDRU NICULESCU, *Sur la position de l'article défini en roumain* / 253
- OANA BOC, *Funcția oximoronului în instituirea unui model al lumii în Flori de mucigai de Tudor Arghezi* / 267
- SANDA CHERATA, TEODOR VUȘCAN, EMMA TĂMĂIANU, *SILEX – Funcțiile de lematizare și de generare a paradigmelor* / 273
- MANUELA CHEȘCHEȘ, *Redondances et renforcements. Une esthétique de la répétition dans La Chanson de Roland* / 287
- FRIEDA EDELSTEIN, BEATRICE TĂTARU, *La proposition circonstancielle de lieu en latin* / 303
- ȘTEFAN GIOSU, *A (se) naște „naître”* / 311
- CRISTIAN MIHAIL, *Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influența mediului militar (III)* / 325

CRONICĂ

- Lessico, lessicografia e insegnamento linguistico. Convegno di Studi Rumeni, Roma, 21-24 aprilie 1997 (*Sabina Teiuș*) / 333

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI

- Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521-1639), alcătuită de EMANUELA BUZĂ, MAGDALENA GEORGESCU, ALEXANDRU MAREȘ și FLORENTINA ZGRAON. Coordonator: ALEXANDRU MAREȘ, București, Editura Academiei Române, 1994, 246 p. (*Mihai Gherman*) / 337

- CARMEN VLAD, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 214 p. (*Ștefan Oltean*) / 338
- Lirică friulană în limba română: *Poezie friulană. Din Renaștere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento*, traduceri de PIMEN CONSTANTINESCU, ediție de NICOLAE MOCANU, Cluj-Napoca, Editura "Clusium", 1993, 578 p. (*Florica Dimitrescu*) / 341
- SUSAN EHRLICH, *Point of View. A Linguistic Analysis of Literary Style*, London & New York, Routledge, 1990, X + 132 p. (*Ștefan Oltean*) / 345
- R. K. HERBERT (ed.), *Language and Society in Africa*, Witwatersrand University Press, [1992], X + 364 p. (*Paul Schveiger*) / 347
- MESTHRIE, R., *A Sociolinguistic History of Bhojpuri-Hindi in South Africa. Language in Indenture*, Witwatersrand University Press, [1991], XVI + 325 p. (*Paul Schveiger*) / 347
- WITOLD TRUSZKOWSKI, *Studia sociolinguistica ad dialectologiam dacoromanam pertinentia. Sermo incolarum vici Drăguș in Transilvania dacoromana siti cum sermone incolarum vici Ochotnica Dolna in Montibus Gorce siti comparatur*, Cracovia, 1992, 168 p. (*Onufrie Vințeler*) / 348

Indice de autori / 351

Indice de cuvinte / 361

SOMMAIRE

ALF LOMBARD (*Heinz Hoffmann*) / 17

LE VIÈME SYMPOSIUM NATIONAL DE DIALECTOLOGIE
– CLUJ-NAPOCA, 12-14 OCTOMBRIE 1990

- MARIANA BARA, *La catégorie grammaticale de la détermination en aroumain (la détermination définie de l'adjectif épithète)* / 39
- ION CALOTĂ, *Éléments sud-danubiennes dans le parler des rudari de l'Olténie* / 47
- MARINA CIOLAC, *Sur le côté bidialectal de certain sujets parlants aroumains de Roumanie* / 53
- SIMION DĂNILĂ, *Reflets du génitif dialectal dans l'onomastique de Banat* / 61
- I. A. FLOREA, «*Moldave*», «*roumain*», «*russe*» dans les commentaires linguistiques de l'ALM / 69
- DOINA GRECU, *Problèmes communs dans les questionnaires de l'ALR I et de l'ALR II* / 79
- VICTOR IANCU, *Préoccupations de dialectologie dans l'hebdomadaire „Gutinul” (1889-1890)* / 85
- VASILE C. IONIȚĂ, *Observations concernant un glossaire dialectal* / 91
- MARGARETA MANU MAGDA, *Aspects du comportement linguistique des sujet parlants de la langue roumaine (des textes dialectales)* / 97
- MARIA MARIN, *Un moyen d'actualiser l'action verbale dans les parlers de type nord-ouest* / 105
- BOGDAN MARINESCU, *Remarques sur le répertoire linguistique à l'aide des dates fournies par l'ALR I* / 111
- ION MĂRII, *L'ALR – Quelques remarques d'un rédacteur (VII): la documentation lexicale terminologique et sémasiologique* / 121
- DOINA NEGOMIREANU, *Mots régionaux et populaires dans le lexique de l'œuvre de T. Arghezi* / 133
- PETRU NEIESCU, *Quelques problèmes concernant l'étude des parlers et des dialectes roumaines* / 137

- ION NUȚĂ, *Observations sur le parler d'une localité enquêtée pour l'ALR II et le NALR* / 153
- VASILE PAVEL, *L'Atlas linguistique roumain régional – Bessarabie, Bucovine de Nord, Transnistrie. Reconsidérations, tâches, modalités de réaliser les cartes* / 159
- RADU SP. POPESCU, *La dialectologie dans les pages de la revue „Arhivele Olteniei” (série ancienne)* / 169
- NICOLAE SARAMANDU, *La romanité estique dans la lumière de la comparaison interdialectale* / 177
- TEOFIL TEAHA, *La géolinguistique roumaine dans la perspective de l'élaboration de l'ALiR* / 183
- ILEANA VĂNTU, *L'enquête de types archives phonographiques: dialogue ou communication dirigée* / 193
- MAGDALENA VULPE, *Notes de sémantique dialectale: dr. bănu* / 201

*

- CAROL G. ROSEN, *L'Interface entre les rôles sémantiques et les relations grammaticales initiales* / 207
- ALEXANDRU NICULESCU, *Sur la position de l'article défini en roumain* / 253
- OANA BOC, *La fonction de l'oxymorone dans l'instauration d'un modèle du monde dans Flori de mucigai de Tudor Arghezi* / 267
- SANDA CHERATA, TEODOR VUȘCAN, EMMA TĂMĂIANU, *SILEX – Les fonctions de lématisation et de formation des paradigmes* / 273
- MANUELA CHEȘCHEȘ, *Redondances et renforcements. Une esthétique de la répétition dans La Chansons de Roland* / 287
- FRIEDA EDELSTEIN, BEATRICE TĂTARU, *La proposition circonstancielle de lieu en latin* / 303
- ȘTEFAN GIOSU, *A (se) naște “naître”* / 311
- CRISTIAN MIHAIL, *Changements sémantiques dans le lexique latin du roumain sous l'influence du milieu militaire (III)* / 325

CHRONIQUE

- Lessico, lessicografia e insegnamento linguistico. Convegno di Studi Rumeni, Roma, 21-24 aprile 1997 (*Sabina Teiuș*) / 333

COMPTES RENDUS ET PRÉSENTATIONS DES LIVRES

- Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521-1639), alcătuită de EMANUELA BUZĂ, MAGDALENA GEORGESCU, ALEXANDRU MAREȘ și FLORENTINA ZGRAON. Coordonator: ALEXANDRU MAREȘ, București, Editura Academiei Române, 1994, 246 p. (*Mihai Gherman*) / 337
- CARMEN VLAD, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 214 p. (*Ștefan Oltean*) / 338
- Poésie frioulane en roumain: *Poezie friulană. Din Renaștere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento*, traduceri de PIMEN CONSTANTINESCU, ediție de NICOLAE MOCANU, Cluj-Napoca, Editura "Clusium", 1993, 578 p. (*Florica Dimitrescu*) / 341
- SUSAN EHRLICH, *Point of View. A Linguistic Analysis of Literary Style*, London & New York, Routledge, 1990, X + 132 p. (*Ștefan Oltean*) / 345
- R. K. HERBERT (ed.), *Language and Society in Africa*, Witwatersrand University Press, [1992], X + 364 p. (*Paul Schveiger*) / 347
- MESTHRIE, R., *A Sociolinguistic History of Bhojpuri-Hindi in South Africa. Language in Indenture*, Witwatersrand University Press, [1991], XVI + 325 p. (*Paul Schveiger*) / 347
- WITOLD TRUSZKOWSKI, *Studia sociolinguistica ad dialectologiam dacoromanam pertinentia. Sermo incolarum vici Drăguș in Transilvania dacoromana siti cum sermone incolarum vici Ochotnica Dolna in Montibus Gorce siti comparatur*, Cracovia, 1992, 168 p. (*Onufrie Vințeler*) / 348

Index des auteurs / 351

Index des mots / 361

CONTENTS

ALF LOMBARD (*Heinz Hoffmann*) / 17

THE SIXTH NATIONAL SYMPOSIUM OF DIALECTOLOGY
– CLUJ-NAPOCA, 12–14 October 1990

- MARIANA BĂRA, *Determines in Aromanian (The definite declension of the qualifying adjective)* / 39
- ION CALOTĂ, *South Danubian Elements in the Language Variety Used by The Rudari in Oltenia* / 47
- MARINA CIOLAC, *On the Diglosia of Some Aromanian Speakers in Romania* / 53
- SIMION DĂNILĂ, *Reflexes of the Dialectal Genitive in the Onomastics of the Banat Area* / 61
- I.-A. FLOREA, «Moldavian», «Romanian», «Russian» in the Linguistic Commentary of the ALM Informants / 69
- DOINA GRECU, *Common Problems in the ALR I and ALR II Questionnaires* / 79
- VICTOR IANCU, *Dialectological Preoccupations in the „Gutinul” Weekly (1889-1890)* / 85
- VASILE C. IONIȚĂ, *Remarks on a Dialectal Glossary* / 91
- MARGARETA MANU MAGDA, *Aspects of the Linguistic Behavior of Romanian Language Speakers (on the basis of dialectal texts)* / 97
- MARIA MARIN, *A Means of Performing Speech Acts in the North-Western Subdialects* / 105
- BOGDAN MARINESCU, *Remarks on the Linguistic Repertory on the Basis of the ALR I Data* / 111
- ION MĂRII, *The ALR – An Editor's Notes (VII): Lexical-Terminological and Semasiological Documentation* / 121
- DOINA NEGOMIREANU, *Regional and Popular Words in Argezi's Literary Work* / 133
- PETRU NEIESCU, *Some Questions Concerning the Study of Romanian Subdialects and Dialects* / 137
- ION NUȚĂ, *Remarks on the Language of a Settlement Researched for the ALR II and NALR* / 153

- VASILE PAVEL, *The Romanian Linguistic Atlas in Regional Sections – Bessarabia, Northern Bucovina, Transnistria. Reconsiderations, Tasks, Ways of Designing Linguistic Maps* / 159
- RADU SP. POPESCU, *Dialectology in the Journal “Arhivele Olteniei” („The Archives of Oltenia”) (the old series)* / 169
- NICOLAE SARAMANDU, *Eastern Romanity in Light of Interdialectal Comparison* / 177
- TEOFIL TEAHA, *Romanian Geolinguistics and its Relevance for the ALiR* / 183
- ILEANA VÂNTU, *The Phonogramic Archive Type Field Research: Dialogue or Guided Communication?* / 193
- MAGDALENA VULPE, *Notes of Dialectal Semantics: dr. bănuî* / 201

*

- CAROL G. ROSEN, *The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relations* / 207
- ALEXANDRU NICULESCU, *Sur la position de l'article défini en roumain* / 253
- OANA BOC, *The Function of the Oxymoron in Instituting a Model of the World in Flori de mucigai („Flowers of Mildew”) by Tudor Arghezi* / 267
- SANDA CHERATA, TEODOR VUȘCAN, EMMA TĂMĂIANU, *SILEX – Functions of Lemmatization and of Paradigm Generation* / 273
- MANUELA CHEȘCHEȘ, *Redondances et renforcements. Une esthétique de la répétition dans La Chanson de Roland* / 287
- FRIEDA EDELSTEIN, BEATRICE TĂTARU, *La proposition circonstancielle de lieu en latin* / 303
- ȘTEFAN GIOSU, *A (se) naște „naître” („to be born”)* / 311
- CRISTIAN MIHAIL, *Semantic Change in the Latin Vocabulary of Romanian under the Influence of the Military Establishment (III)* / 325

CHRONICLE

- Lessico, lessicografia e insegnamento linguistico. Convegno di Studi Rumeni, Roma, 21-24 aprilie 1997 (*Sabina Teiuș*) / 333

BOOK REVIEWS

- Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521-1639), alcătuită de EMANUELA BUZĂ, MAGDALENA GEORGESCU, ALEXANDRU MAREȘ și FLORENTINA ZGRAON. Coordonator: ALEXANDRU MAREȘ, București, Editura Academiei Române, 1994, 246 p. (*Mihai Gherman*) / 337
- CARMEN VLAD, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 214 p. (*Ștefan Oltean*) / 338
- Friulian Lyrics in Romanian: *Poezie friulană. Din Renaștere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento*, traduceri de PIMEN CONSTANTINESCU, ediție de NICOLAE MOCANU, Cluj-Napoca, Editura "Clusium", 1993, 578 p. (*Florica Dimitrescu*) / 341
- SUSAN EHRLICH, *Point of View. A Linguistic Analysis of Literary Style*, London & New York, Routledge, 1990, X + 132 p. (*Ștefan Oltean*) / 345
- R. K. HERBERT (ed.), *Language and Society in Africa*, Witwatersrand University Press, [1992], X + 364 p. (*Paul Schveiger*) / 347
- MESTHRIE, R., *A Sociolinguistic History of Bhojpuri-Hindi in South Africa. Language in Indenture*, Witwatersrand University Press, [1991], XVI + 325 p. (*Paul Schveiger*) / 347
- WITOLD TRUSZKOWSKI, *Studia sociolinguistica ad dialectologiam dacoromanam pertinentia. Sermo incolarum vici Drăguș in Transilvania dacoromana siti cum sermone incolarum vici Ochotnica Dolna in Montibus Gorce siti comparatur*, Cracovia, 1992, 168 p. (*Onufrie Vințeler*) / 348

Author Index / 351

Word Index / 361

Al doilea volum al „Dacoromaniei” se deschide, din nefericire, sub semnul doliului. În timpul trecut de la încheierea primului volum a plecat dintre noi pentru totdeauna marele lingvist Alf Lombard, prezent în conducerea revistei noastre de la începutul noii serii.

A fost un mare prieten al românilor și un cunoscător și iubitor al limbii române și al culturii noastre cum puțini există. A fost un mare romanist și un excepțional românist, un profesor admirat și iubit, un om respectat și prețuit. Moștenirea sa științifică și culturală este impresionantă prin vastitate și profunzime. A lăsat în urma sa o operă încheată, precum și proiecte pe care nu le-a putut duce singur la bun sfârșit în cursul rodniciei și îndelungatei sale vieți (un dicționar român-francez, printre altele). Ne-a lăsat cărți fundamentale pentru lingvistică, cele privitoare la limba română fiind, într-adevăr, monumente nepieritoare. Ne-a lăsat un exemplu de metodă științifică de cercetare și de felul cum metodologia tradițională se poate îmbina fructuos cu cea de ultimă oră, a fost un model de ținută academică și de conduită umană. Patriarh al romanisticii și românisticii acestui secol (pe care l-a acoperit cu viața sa aproape în întregime: 1902 – 1996), s-a stins ca un adevărat înțelept, lăsându-ne încă o moștenire neprețuită, poate cea mai însemnată pentru istoria frământată a lingvisticii europene de la acest sfârșit de mileniu, și anume impresionanta sa arhivă de acte, documente, corespondență și manuscrise.

Membrii Consiliului Director și al Colegiului de Redacție ale revistei „Dacoromania” (serie nouă) își exprimă profundul lor regret pentru pierderea ireparabilă suferită de lingvistica românească și romanică prin dispariția ilustrului savant și transmit, și pe această cale, condoleanțe familiei îndoliate.

Pentru „Dacoromania”, Alf Lombard a fost întodeauna un prieten apropiat. A prețuit la modul superlativ seria veche, iar pentru cea nouă a fost, prin simpla sa prezență între membrii conducerii redacționale un îndrumător. De aceea, Consiliul Director și Colegiul de Redacție consideră un gest firesc a dedica memoriei Profesorului Alf Lombard acest al doilea volum al „Dacoromaniei”.

ALF LOMBARD

(1902-1996)

Alf Lombard, profesor de limbi romanice la Universitatea din Lund, iar din 1940 membru al Societății de Științe din Lund, s-a stins din viață la 1 martie 1996, la Lund. O dată cu el a dispărut unul dintre romaniștii și lingviștii proeminenți, unul dintre cei mai buni cunoscători neromâni ai limbii române.

Alf Lombard s-a născut la Paris, la 8 iulie 1902, ca fiu al lui Émile Henri Lombard, francez, profesor la Lycée Montaigne din Paris, și al soției sale, de origine suedeză, Louise, născută Lundberg, fiică a medicului personal al lui Karl al XV-lea, Robert Lundberg. Émile Henri Lombard a decedat în 1903, iar Louise după ce a mai rămas doi ani la Paris s-a înapoiat în Suedia, la Djursholm, împreună cu fiul ei, Alf. Ambii părinți știau că ar fi avut strămoși în Italia.

Încă din anii copilăriei, Alf Lombard stăpânea perfect suedeza și franceza. Tatăl său avusese o pregătire lingvistică aprofundată și, după studii și cercetări în Germania și în Anglia, obținuse titlul de *agrégé d'allemand* la Sorbona. Mama preda la Stockholm franceza și germana și, din când în când, esperanto. Legătura ei cu Franța a rămas foarte puternică până la moarte, în 1932. Și la vârsta de 90 de ani, Lombard accentua cât de mult a însemnat mama sa pentru el și cât sprijin i-a acordat în toate privințele. El s-a considerat de-a lungul întregii vieți un „francez suedizat”.

Alf Lombard știa – după relatările mamei sale –, încă de la vârsta de patru ani, să vorbească, să citească și să scrie în franceză și în suedeză, mulțumită mamei sale și unei guvernante franțuzoaice, cu care lua, zilnic, lecții în ambele limbi. În casă se vorbea, în prezența lui Alf, totdeauna limba franceză. O observație interesantă, pe care Lombard a făcut-o ca lingvist adult, a fost aceea că, în copilărie, nu exista vreo punte între cele două limbi: nu știa să traducă dintr-o limbă în alta. Această capacitate a căpătat-o abia în anii de școală. Încă de la vârsta de șapte ani a învățat să vorbească foarte bine germana, datorită idcii mamei sale de a-i angaja o guvernantă nemțoaică.

În cursul anilor 1905-1912, familia a locuit continuu în Suedia. În anul 1912 Alf a revăzut, împreună cu mama sa, Parisul natal, pentru prima dată după 1905. În amintirile sale, scrie, în 1982: „Aș fi rămas bucuros să locuiesc în această Franță pe care o prețuiesc la fel de mult ca pe Suedia, în acest Paris care-mi este la fel de drag ca Stockholm”.

Încă de la 13 ani și-a început studiile de latină. A avut un profesor excelent,

care curând și-a sfătuit evident înzestratul elev să-și procure un exemplar din exigenta lucrare a lui E. Bourciez, *Précis historique de phonétique française*. Dorința mamei ca fiul să învețe și alte limbi a dus la invitarea unor colegi din străinătate ai băiatului să locuiască la ei acasă, unde era admisă ca limbă de comunicare numai limba maternă a oaspetelui. În cursul verilor 1913-1916, în casă s-a vorbit, din această cauză, numai nemțește. În afară de tot ce ținea de studiul limbilor, pe Alf Lombard îl captiva și matematica.

În 1919, Alf Lombard și-a luat bacalaureatul la secția latină a liceului mixt din Djursholm, la nici 17 ani împliniți. După aceea s-a înscris la Universitatea din Uppsala, alegând să-și înceapă studiile cu limbile romanice și avându-l ca profesor pe cunoscutul romanist Erik Staaff.

Războiul a făcut imposibilă orice călătorie în Franța, până în 1919. Cea mai mare parte a anului 1920 Alf Lombard a petrecut-o la Paris, timp în care a luat lecții particulare de italiană, o limbă pe care, cu anii, a ajuns s-o stăpânească la perfecție.

În acea vreme, se aflau la Paris mulți ruși care fugiseră de revoluția bolșevică. Atunci i-a încolțit în minte lui Lombard gândul de a se iniția și în limba rusă, lucru care avea să însemne mult în viața lui viitoare. La Paris și-a procurat manuale de limba rusă și timp de câteva luni s-a dedicat studiului individual, completat cu discuții cu refugiați ruși.

În anul 1921, a studiat engleza și germana la Uppsala, iar în 1922 și-a luat examenul de capacitate în litere. În semestrul de primăvară al anului 1923, s-a apucat serios de studii în vederea licenței în limbi romanice, cu Erik Staaff. Concomitent, s-a amplificat tot mai mult preocuparea sa pentru limbile slave. A studiat temeinic rusa și toate limbile înrudite, cu bine cunoscutul profesor de limbi slave Rickard Ekblom. Asistând la prelegerile acestuia, în 1923 a întâlnit-o pe viitoarea sa soție, Margit Lidvall, născută în Sankt Petersburg și care avea suedeza și rusa ca limbi materne. Limba de conversație dintre Margit și Alf a fost multă vreme rusa. În această limbă a fost purtată și corespondența dintre ei.

În 1924 Alf Lombard a devenit cetățean suedez. În același an s-a căsătorit cu Margit Lidvall. Prima lor fiică, Yvonne, s-a născut în 1929. După doi ani au avut-o pe Adrienne, iar în 1946 pe fiul lor Stefan.

Voiajul de nuntă l-au făcut în Spania, ale cărei graiuri diverse Lombard dorea să le cunoască la fața locului; în program, a inclus și un voiaj în Africa de nord, limbile și din această parte a lumii trezindu-i interesul și devenind obiectul unor serioase studii ale sale. Într-o vreme s-a gândit chiar să-și dedice teza de abilitare influenței limbii arabe asupra limbii spaniole. Dar n-a fost să fie așa.

În afara limbilor romanice, slave și germanice, preocupările sale aveau să se îndrepte către limbi precum albaneza, maghiara, neogreaca și turca, a căror cunoaștere o cereau cercetările asupra limbii române, precum și spre alte limbi,

cum ar fi araba, chineza, limbile creole, basca etc. Nici o problemă lingvistică nu-i era indiferentă.

Viața lui Alf Lombard în slujba cercetării lingvistice s-a întins de la mijlocul anului 1920 până la moarte, în 1996, adică peste 75 de ani. Opera sa se distinge printr-o neobișnuită amploare și prin uimitoarea acuritate a cercetătorului, prin precizia sa științifică, prin perseverență și, nu în ultimul rând, prin capacitatea deosebită de a sistematiza fenomenele lingvistice. Toate rezultatele cercetărilor sale sunt prezentate, în scris și prin viu grai, într-o formă foarte limpede și ușor de înțeles pentru specialiști, dar și pentru un public mai larg. Alf Lombard nu era deloc adeptul utilizării exagerate a unei terminologii sofisticate, adeseori lipsită de conținut științific. El a fost un profesor înnăscut și un examinator extrem de exigent și chiar temut.

Încă în anul 1926, când Lombard avea doar 24 de ani, a publicat prima lucrare științifică în volum, *Europas och den vita rasens språk* (Limbile Europei și ale rasei albe) – 174 p. Cartea a trezit admirație prin marea erudiție a lui Lombard, prin sistematizările clare și prin consistența și bogăția detaliilor. De-a lungul a circa 75 de ani, până în 1996, a urmărit dezvoltarea (numărul de vorbitori, zona de extindere etc.) a aproape două mii, din cele patru până la șase mii de limbi de pe glob. Această preocupare s-a împlinit în 1990 când a publicat cartea, excepțional de bogată în exemplificări, *Språken på vår jord* (Limbile de pe pământ), pe care a revizuit-o, cu referire, printre altele, și la evoluția politică a statelor răsăritene de dinainte și din timpul anilor '90, și a republicat-o până la a treia ediție, apărută în 1994. Cererea pentru această carte a fost atât de mare în Suedia și în afara ei, încât Lombard, puțin înainte de moarte, a fost de acord cu traducerea lucrării în limba norvegiană, ediție apărută după decesul autorului, în 1996. Recenziile de până acum ale versiunilor suedeze și norvegiană au fost elogioase.

În toamna lui 1927, Alf Lombard și-a dat examenul de abilitare în limbi romanice cu Erik Staaff la Uppsala. Lucrarea purta titlul *Un problème stylistique du français moderne, étudié dans les œuvres de Georges Courteline: la prédominance des constructions substantives et abstraites* (211 p.). Încă de pe acum, Lombard se dovedește un deschizător de drumuri în studiul limbilor romanice. Până atunci romanistica se ocupase, în Suedia, în principal cu ediții de texte din franceza veche și din franceza medievală. La fel au stat lucrurile cu italiana și cu spaniola. Lombard, care era un excelent cunoscător al fenomenelor din limbile romanice, atât din epocile mai vechi, cât și din cele mai recente, și fiind bine familiarizat cu latina clasică și cu cea vulgară, a abordat cu îndrăzneală pretențioasa cercetare sintactică și stilistică a textelor din ultima parte a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Cercetarea științifică avea să rămână marea pasiune a lui Alf Lombard de-a

lungul întregii vieți. Opera sa este foarte întinsă, fiind imposibil să amintim și să comentăm aici mai mult de câteva dintre cele 336 de lucrări al căror autor a fost Alf Lombard; dintre acestea, cea mai extinsă depășește 1200 p., iar multe dintre ele au 200-400 p. Demersul său științific se caracterizează printr-o mare profunzime, prin perspicacitate și eleganță stilistică tipic romanică, printr-o cuprinzătoare perspectivă nu numai asupra întregului grup lingvistic romanic, ci și asupra unei mari părți din limbile și din grupurile de limbi existente în celelalte zone. O mare parte a operei sale a stârnit admirație. Nici o lucrare ieșită din mâna lui nu a fost afectată de vreo critică negativă. Nu fără motiv a fost numit de către cercetătorii români și străini *världens främste icke infödde kännare av det rumänska språket* (cel mai bun cunoscător străin al limbii române din întreaga lume). Alf Lombard este, de asemenea, cel căruia trebuie să-i mulțumim în primul rând pentru faptul că orașul Lund ocupă un loc de onoare pe harta romanistică a lumii.

În 1929, Lombard a ținut la Uppsala prelegerea *Förslag till en ny klassifikation av satsdelarna i franska* (Propunere pentru o nouă clasificare a părților de propoziție în limba franceză), publicată, în formă revizuită și amplificată, cu titlul *Les membres de la proposition française – Essai d'un classement nouveau* (52 p.).

Analiza gramaticală a limbii franceze și a celorlalte limbi romanice se deosebește din numeroase puncte de vedere de analiza lingvistică aplicabilă limbilor germanice, în special în Scandinavia. Aceasta era problema pe care Alf Lombard voia s-o rezolve într-un mod satisfăcător din punctul de vedere al limbii franceze. În anul 1929 a apărut *Svensk-fransk parlör med uttalsbeteckning* (Ghid de conversație suedez-francez, cu notarea pronunției) – 130 p., dovadă a neobișnuitei sale capacități pedagogice.

Teza de doctorat, *Les constructions nominales dans le français moderne* (Uppsala, 306 p.), și-a susținut-o în 1930. Aceasta a avut parte de o primire foarte bună din partea specialiștilor din Suedia și din străinătate, și este considerată și acum, după mai mult de 65 de ani, drept un instrument util în cercetarea problemelor de sintaxă și de stilistică. Teza lui Lombard a fost citată și discutată de nenumărate ori, dar concluziile sale n-au fost niciodată infirmate. „Numai un specialist pentru care limba franceză era un mijloc de exprimare la fel de familiar ca limba suedeză putea rezolva o asemenea problemă de cercetare” (citât liber după profesorul Östen Södergård). După susținerea tezei, Lombard a devenit docent în limbi romanice la Uppsala.

În 1931 a apărut des-citatul studiu *Li fel d'anemis, Ce fripon de valet. Étude sur les expressions de ce type en français et sur certaines expressions semblables dans les langues romanes et germaniques* (68 p.). Corespondentul suedez este „*denne skälm till dräng*” (pișicherul ăsta de argat). Această lucrare

un exemplu de aplicare a metodei comparativ-istorice. Perspectivele diacronică și sincronică pot fi îmbinate, considera Lombard, întotdeauna cu folos.

Alf Lombard a colaborat la diferite lucrări enciclopedice, cum ar fi *Nordisk familjebok* (Cartea familiei nordice) și *Svensk uppslagsbok* (Enciclopedia suedeză). Pentru aceasta a scris mai multe sute de articole și a fost singurul responsabil în ce privește pronunțarea pentru vreo 40 de limbi.

În 1934 a apărut *Le groupement des pronoms personnels régimes atones en italien* (57 p.). Această lucrare, care necesitase cunoașterea în detaliu a limbii italiene și o mare răbdare din partea cercetătorului, s-a bucurat de o foarte bună primire din partea specialiștilor.

De mult timp, Alf Lombard era nemulțumit de faptul că disciplina *limbi romanice* de la universitățile suedeze nu includea în studiu și continuatoarea latinei răsăritene, adică limba română. În 1934, a avut, prin intermediul profesorului Erik Staaff, posibilitatea să efectueze o călătorie mai lungă de studiu în România. Staaf l-a contactat pe colegul său din București, marele filolog Ovid Densusianu, care a pregătit sosirea lui Alf Lombard la București cu multă grijă. Densusianu l-a solicitat pe unul dintre cei mai buni studenți ai săi, pe istoricul literar și specialistul în Eminescu de mai târziu Augustin Z. N. Pop, să-i dea oaspetelui suedez tot ajutorul lingvistic de care avea nevoie. Pop a făcut cu Lombard, zilnic, lecții particulare de română, nu în ultimul rând din perspectivă fonetică, un domeniu științific la care Lombard se va întoarce neîncetat de-a lungul întregii sale activități de cercetare.

Metoda de lucru a lui Pop și Lombard poate părea simplă, dar în realitate era foarte eficientă. Pop citea rar, cu glas tare, povestea lui P. Ispirescu *Judecata vulpii* în întregime, de câteva sute de ori, iar Lombard o nota de fiecare dată în transcriere fonetică și cu toate variantele de pronunțare pe care le semnala Pop.

Rezultat al acestei munci efectuate sistematic și metodic a fost cartea lui Lombard despre pronunția românească, *La prononciation du roumain* (Uppsala, 1935, 76 p.). Această lucrare a trezit imediat un puternic interes în România și în afara ei. Ea este utilizată în continuare și astăzi, ca manual de pronunțare românească în întreaga lume romanică și a constituit baza continuării cercetărilor fonetice ulterioare asupra limbii române. Cartea este considerată neîntrecută, datorită preciziei și capacității de a sesiza cele mai fine nuanțe fonetice, de care a dat dovadă Alf Lombard. Simțul său neobișnuit de dezvoltat în această privință era uimitor, în legătură cu toate limbile.

Încă de la începutul studiilor sale asupra limbii române, Alf Lombard a fost pe deplin conștient că în vederea unor cercetări serioase trebuie să ai cunoștințe într-o serie de limbi slave, în albaneză, neogreacă, turcă, maghiară și în altele. Considera absolut necesar să ai bune cunoștințe de latină clasică și vulgară, precum și cunoștințe solide în toate celelalte limbi romanice.

Valentin Kiparsky, profesor de limbi slave la Helsinki, bine inițiat și în limbile romanice și nu în ultimul rând în română, sublinia că aceasta este cea mai interesantă limbă din întreaga Europă, datorită multiplelor sale diferențieri față de celelalte limbi romanice, datorită nenumăratelor cazuri de influențe din alte limbi și de împrumuturi din acestea, ca și tendinței sale de a mări numărul variantelor morfologice, fonetice și lexicale, în loc de a le simplifica, așa cum fac cele mai multe limbi. Kiparsky și Lombard au susținut în mod foarte hotărât că nu se poate efectua o cercetare comparativă asupra limbilor romanice fără a avea bune cunoștințe și în latina de răsărit, adică în limba română. Lombard a considerat că o cercetare comparativă romanică se bazează pe patru unități: Iberia, Galia, Italia și Dacia. Pentru el, ROMANIA poate fi comparată cu o masă dreptunghiulară, unde lipsa cunoștințelor de română înseamnă că, mai devreme sau mai târziu, masa va trebui să-și piardă echilibrul și să se răstoarne, din cauza lipsei celui de-al patrulea picior.

Începând din 1934 Lombard a devenit prieten apropiat al lui Ovid Densusianu, Iorgu Iordan și Alexandru Rosetti, care erau sau au devenit cei mai importanți lingviști români ai timpului și s-au bucurat de un renume mondial. Prietenia cu ei a durat până la moartea celor trei. Vizitele lui Rosetti în Europa apuseană și în Suedia au devenit, cu anii, destul de numeroase. Încă de la mijlocul anilor '30, Alf Lombard a fost invitat de către personalitatea de prim-plan a României de atunci, Nicolae Iorga.

Vizitele lui Alf Lombard în România au fost pe larg consemnate în presa românească din 1934 și de mai târziu. Articole de o pagină sau de o jumătate de pagină s-au publicat mereu despre el în presa cotidiană și în publicații de specialitate, până la plecarea sa din această lume și chiar după aceea. Numele său a fost și este cunoscut în România, nu numai în rândul celor cultivați, ci și în cel al publicului larg. Până la zece ziare și periodice românești din diferite colțuri ale țării îi dedicau, la fiecare aniversare, eminentului românist din Suedia și credinciosului prieten al poporului român și al limbii sale, omagiile lor și-și manifestau recunoștința.

Alf Lombard are, și acum, după moarte un număr de prieteni dintre cei mai buni și mai credincioși, din rândul elevilor proeminenți ai lui Rosetti, cum ar fi Gheorghe Bulgăr, Florica Dimitrescu și soțul ei, Alexandru Niculescu, precum și mulți alți mari romaniști recunoscuți, cum este Liliane Tasmowski-De Ryck din Anvers/Gent (Belgia), toți aceștia promovând tradiția lombardiană de cercetare. Alexandra Roceric din Washington, Valeriu Munteanu și Georgeta Ghiga, ultimii doi lectori de suedeză la Universitate și la Universitatea Populară din București, nu trebuie uitați atunci când se enumeră prietenii lui Lombard, precum nici cercetătorii români Andrei Avram și Marius Sala.

Lombard a fost preocupat în cel mai înalt grad de chestiunile etimologice și

avea, prin întinderea cunoștințelor sale lingvistice, premise excepționale pentru acest tip de cercetare. În anii 1935-1936, a apărut articolul său despre *L'origine du français 'omple'*, care în 1937 a fost completat cu *Une étymologie débattue*. Lombard a rezolvat convingător multe probleme etimologice din limbile romanice.

El a lucrat cu plăcere și intens la sintaxa istorică a limbilor romanice și germanice. Deosebit de remarcant a fost studiul său *L'infinifitif de narration dans les langues romanes. Étude de syntaxe historique* (316 p.). Acest studiu tratează infinitivul limbilor romanice în construcții care corespund lui *Och gumman till att springa* (și baba a prins a o lua la fugă) și eventualele sale apariții în latină. Este regretabil că foarte puțini romaniști mai sunt astăzi capabili să se aplece asupra unei astfel de cercetări de profunzime de natură istoric-comparativă, așa cum a subliniat în mod repetat succesorul lui Lombard, profesorul Östen Södergård¹.

Nici limbile ibero-romanice nu au fost neglijate de Lombard în studiile sale și nici diversele forme ale retoromanei din Italia și Elveția. În „Zeitschrift für romanische Philologie” a publicat *Die Bedeutungsentwicklung zweier ibero-romanischer Verba* (Evoluția semnificației la două verbe ibero-romanice) – 1936, un articol ce dovedea cunoștințele sale de arabă și care a fost primit cu mult interes.

La 16 octombrie 1936, Lombard și-a inaugurat, la Universitatea din Uppsala, cursul de limbă română. Era primul curs științific având ca subiect această limbă predat vreodată în Suedia. Ținut apoi la Lund, cursul s-a dezvoltat în decursul anilor. Alf Lombard l-a ținut el însuși până la vârsta de 84 de ani, fiind prezenți la el mulți viitori profesori ai Universității din Lund, printre care și succesorul succesorelui său, profesorul Lars Lindvall, precum și numeroase persoane de origine română.

Ca examinator și conducător al tezelor de română, Alf Lombard avea să funcționeze până în decembrie 1995, când a ținut ultimul său examen, și acesta cu o româncă (Medina Fodor), supusă la grea încercare în limba ei maternă și care a promovat cu un foarte bun rezultat. În conformitate cu principiile sale de examinare a studenților de altă limbă maternă decât suedeza, el le cerea să stăpânească pe de o parte limba lor maternă, iar pe de altă parte, în aceeași măsură, limba suedează, așa cum, la studenții suedezi stabilea exigențe identice pentru limba străină și pentru limba suedează.

La sfârșitul anului 1936, Alf Lombard a fost solicitat de către profesorul de limbi romanice din Lund, Emanuel Walberg, să-l suplinească în timpul

¹ Din păcate și profesorul Östen Södergård ne-a părăsit pentru totdeauna, cu puțin timp în urmă. A fost unul dintre cei mai mari specialiști în franceza veche și modernă, precum și în italiană, introducând, de la sosirea lui la Lund (în anii '60), și studiul literaturilor romanice în cadrul Institutului de Romanistică de aici.

semestrului de primăvară 1937. Lombard a acceptat, continuându-și la Uppsala seria de prelegeri despre limba română, inaugurată în semestrul precedent. Funcția de profesor suplinitor de limbi romanice a lui Alf Lombard la Lund avea să cuprindă și semestrul de toamnă 1937 și întregul an universitar 1938. În primăvara lui 1938, el a introdus româna și la Universitatea din Lund. Emanuel Walberg a ieșit la pensie la sfârșitul lui decembrie 1938. Alf Lombard a fost numit succesor al lui Walberg, profesor, șef al catedrei de limbi romanice de la Universitatea din Lund, la 1 ianuarie 1939, activând la această catedră până la 30 iunie 1969, deci peste 30 de ani.

Așa cum am menționat mai sus, Alf Lombard a devenit în decursul anilor tot mai interesat de limba română, pe care romaniștii din Occident, în special cei din Suedia, o neglijau, din cauza gradului ei ridicat de dificultate. Lombard și-a petrecut întreaga vară 1938 în România. La sosirea în Cluj a fost bine primit de elita de atunci a lingviștilor români, care l-au introdus în metodele geografiei lingvistice ale școlii din Cluj, aplicate, printre altele, la *Atlasul lingvistic român*, a cărui elaborare era condusă de Sextil Pușcariu.

La instalarea sa ca profesor de limbi romanice la Universitatea din Lund, în 1939, Alf Lombard a vorbit despre *Aktuella problem inom romansk språkforskning* (Probleme actuale în cercetarea limbilor romanice). Din această prelegere reiese în mod clar faptul că Alf Lombard privea încă de pe atunci cercetarea lingvistică cu alți ochi decât o făcuse generația mai vârstnică de cercetători. Deși era privit de către unii drept conservator, în realitate era un deschizător de drumuri în multe ramuri ale cercetării lingvistice. Punea un neobișnuit accent pe capacitatea de a trata corect, în scris și oral, limbile actuale, din punct de vedere atât sintactic, cât și semantic. Fiind un fonetician desăvârșit, cartografia întocmai limba vorbită. Și în materie lexicografică, Alf Lombard considera necesară elaborarea unor tipuri noi de dicționare, care să indice pentru fiecare cuvânt pronunțarea, cu variante și cu toate formele flexionare. Toate acestea au devenit ulterior actuale în cercetarea lingvistică.

Aici, în cuprinsul descrierii profesoratului lui Alf Lombard la Lund, se cuvine să spunem câteva cuvinte despre viața sa de familie. În cursul ambelor sale căsătorii, cea cu Margit, care a durat între 1924 și 1959 (cu copiii Yvonne, Adrienne și Stefan) și cea cu Eva, născută Fredriksson (1959-1989; cu fiica vitregă Annika din prima căsătorie a Evei), casa lui Lombard a fost întotdeauna deschisă pentru toată lumea. Așa s-a întâmplat că, într-o seară de toamnă din 1939, a sunat la ușă o pereche mărunțică de francezi: erau cel care avea să devină marele lingvist Pierre Naert și soția lui Denise. Veneau dintr-o Franță aflată în război și căutau la Lund un acoperiș deasupra capului și de lucru. Datorită generoasei ospitalități a familiei Lombard și puternicei compasiuni pentru oamenii în nevoie, Suedia și Universitatea din Lund s-au îmbogățit, în

domeniul cercetării și în cel didactic, cu două talente strălucite, în plus având amândoi cunoștințe excepționale de suedeză. Denise a devenit pentru mulți dintre noi, pe atunci studenți la franceză, o profesoară de neuitat, care acorda o mare atenție fiecărui student în parte. Pierre era un geniu lingvistic, cu o competență deosebită în lingvistica nordică, în cea istoric-comparativă și în cea generală. Alf Lombard avea pentru Denise și Pierre o prietenie și un devotament care au durat până la moartea prematură a acestora. În Pierre Naert, Lombard avea, pe deasupra, un coleg drag, și el de renume mondial.

În anul 1939, Alf Lombard a devenit membru al Societății Regale de Științe Umaniste din Lund. În același an, a ținut o conferință la această societate despre *Latinets öden i öster* (Destinele latinei în răsărit), tipărită ulterior. Din 1940 și până la pensionarea lui Lombard din 1969, 12 persoane și-au susținut teza de doctorat în limbi romanice.

Lombard este fondatorul unei serii de publicații romanistice, „*Études Romanes de Lund*” (19 volume), publicate din 1940 și până în 1970, când profesorul Östen Södergard a preluat răspunderea acestei serii.

Între 1941 și 1944, Lombard a participat la o activitate organizată de Institutul de Instruire Populară din provincia Skåne (din sudul Suediei), care avea drept scop antrenarea unor persoane cu studii superioare în ținerea unor prelegeri științifice de popularizare în diferite localități din Skåne. Iată câteva exemple de astfel de conferințe ținute de Lombard: *Rumänien i våra dagar* (România în zilele noastre) și *Rumänska till husbehov* (Limba română pentru strictul necesar) (aceasta din urmă și sub formă de conferință radiodifuzată). Era caracteristic lui Lombard să dorească întotdeauna să aibă la conferințe o hartă la îndemână. În momentele libere, putea să stea cu orele examinând hărți cu țări și orașe în care fusese, precum și cu cele în care nu fusese. Hărțile și copiile xerox erau mijloacele sale pedagogice auxiliare.

Toți românii cunoscuți care au vizitat Suedia între anii 1940 și 1995 au trecut pe la Lund, făcându-i o vizită de curtoazie lui Alf Lombard, deseori însoțiți de reprezentanți ai Ambasadei Române din Stockholm.

La sfârșitul anilor '80, Alf Lombard a fost onorat de vizita mitropolitului Banatului, Nicolae Corneanu, care i-a înmănat trei biblii vechi românești (secolele al XVI-lea – al XVII-lea) în facsimil, drept omagiu din partea întregii Biserici Ortodoxe din România, pentru marele său interes pentru limba română și pentru contribuțiile sale în favoarea poporului român. Această călătorie în Suedia și la Lund a fost întreprinsă anume pentru a-l omagia pe Lombard.

Deși Alf Lombard se preocupa extrem de puțin de chestiunile politice, în 1942 a apărut, într-un articol de ziar, „revendicarea îndreptățită a românilor asupra Transilvaniei”, sfârșită prin Dictatul de la Viena. O persoană necunoscută lui Lombard a tradus articolul în limba română și l-a publicat în trei

ziare românești, cu mențiunea numelui lui Lombard și cu o descriere a vieții și activității sale științifice. Articolul a fost difuzat la buletinul de știri radiofonic din România. Lombard a fost totdeauna foarte atent în a nu se pune în slujba vreunui tip de propagandă politică. În România, a declarat explicit că nu dorea să activeze în interesul anumit al cuiva.

Ca om, avea o inimă foarte bună și nu șovăia niciodată să sprijine pe cineva care avea nevoie de ajutor. Odată, în timpul războiului, în toamna lui 1943, l-a sunat la telefon poliția din Ystad, comunicându-i că la ei se află doamna Rosally Brøndal din Copenhaga, văduva bine cunoscutului profesor de limbi romanice Viggo Brøndal, care decedase în 1942. Doamna Brøndal era evreică, iar trupele naziste de ocupație din Danemarca primiseră ordin să-i caute pe toți evreii și să-i trimită la o moarte sigură în lagărele naziste de exterminare. Cu ajutorul marinarilor danezi, reușiseră, ea, ca și mulți dintre concetățenii ei evrei, să ajungă în Suedia.

Lombard a luat-o de la gara din Lund și i-a oferit locuință provizorie, până când urma să-și găsească una proprie, definitivă. După foarte puțin timp a primit de lucru la seminarul de romanistică. A rămas la Lund până în mai 1945, când războiul a luat sfârșit, iar ea s-a putut întoarce în siguranță în Danemarca. Mulți au fost refugiații din diferite state de dictatură, care, prin prevăzătorul Alf Lombard și prin ospitaliera sa familie, au căpătat o situație mai bună și mai sigură în Suedia, nu în ultimul rând români și alți refugiați din statele răsăritene.

Romanistul Alf Lombard a fost desemnat în 1944 ca reprezentant al facultății la o teză de doctorat în limbi slave. Subiectul tezei se referea la originea aspectului verbal slav, iar această teză a fost considerată de specialiști ca o prestație strălucită. Lombard era reputat ca bun cunoscător atât al slavei vechi, cât și al limbilor slave moderne.

În 1945, Lombard și-a publicat lucrarea *Sydsvenska och uppsvenska – bidrag till en jämförelse mellan två former av svenskt riksspråk* (Limba suedeză de sud și limba suedeză de nord – contribuție la o comparație între două forme ale limbii literare suedeze) – 74 p. Această lucrare a trezit un mare interes. Tot în acești ani a dedicat un studiu foarte apreciat pronomelui nedefinit spaniol *quienquiera* (oricine, oarecare).

În vara lui 1946, Alf Lombard a luat contact cu rectorul Universității din Lund, Johannes Lindblom, pentru a discuta înființarea unei facultăți de romanistică, devenită realitate după numai doi ani. Facultatea a fost inaugurată în primăvara lui 1949, în prezența rectorului de atunci al universității, profesorul Assar Hadding, care era, de altfel, proprietarul vilei de pe Sölvegatan 7, unde toate catedrele de limbi romanice erau adunate de o jumătate de an.

Prima călătorie postbelică în România Lombard a făcut-o la invitația universităților din București și din Cluj, în ianuarie–martie 1947. Peste zece

ziare românești i-au salutat revenirea cu articole pe o pagină întreagă și cu fotografii. În România, a ținut un mare număr de conferințe la diverse universități, iar la Academia Română, un discurs de răspuns la un omagiu adus lui de către președintele Academiei.

Conferințele lui Lombard au devenit obiectul unor ample recenzii în presa de specialitate. La înapoiere, în drum spre Suedia, a conferențiat, în calitate de invitat, la Universitatea din Praga, despre *La langue et la société*. Presa suedeză a publicat mai multe articole despre călătoria lui Lombard și despre nenumăratele cărți de literatură română pe care cu generozitate i le-au dăruit românii cu ocazia vizitei sale, parte lui personal, parte Universității din Lund. Din acel moment, Lombard a devenit membru corespondent al Academiei Române. Și de atunci și până la dispariția sa din 1996, o mulțime de universități românești, biblioteci, edituri, autori de beletristică și lingviști i-au trimis cu regularitate noile lor publicații. Chiar și Facultatea de Romanistică din Lund a primit numeroase publicații de acest fel și continuă, într-o oarecare măsură, să le primească și azi. Familiei i s-a acordat de către Academia Română marele privilegiu ca, în calitate de oaspeți ai Academiei, să stea în România și s-o viziteze câte două săptămâni pe an, pe cheltuiala Academiei.

Lui Alf Lombard i-a fost decernat în 1948 titlul de *Doctor Honoris Causa* la Caen, iar în 1950 la Rennes, ambele localități aflate în Franța de nord-vest. În același timp, la Caen i se decernase același titlu generalului D. Eisenhower, ca mulțumire pentru conducerea operației de debarcare din 1944 și la victoria finală asupra Germaniei din mai 1945.

În anul 1949 Alf Lombard a activat ca profesor în cadrul schimbului cultural la Copenhaga. Cu această ocazie a ținut o lungă serie de prelegeri despre limba română, în daneză, limbă pe care Lombard o stăpânea extraordinar de bine, lucru confirmat, de puțin timp, și de către un romanist danez, care l-a vizitat pe Lombard acasă, în 1995. Întreaga lor conversație a avut loc în daneză.

În 1950, Lombard a fost reprezentantul Universității din Lund la Congresul jubiliar organizat de Consejo superior de investigaciones científicas din Madrid. Acolo a ținut o apreciată conferință despre construcția spaniolă *no se qué me hacer* (nu știu ce să mă fac). Congresul a avut loc sub președinția lui Ramón Menéndez Pidal însuși. La începutul lui 1954, Alf Lombard a publicat, în colaborare cu editura Niloé din Uddevalla, o serie de manuale de engleză, franceză, spaniolă și germană. A devenit, treptat, redactorul-șef al acestei edituri, a cărei activitate a durat 15-20 de ani. Studiile Niloé cuprindeau o mare cantitate de texte, cu comentarii gramaticale și fonetice, în care se dovedea din nou marea capacitate pedagogică a lui Lombard. În anul 1954 a ținut la Copenhaga o apreciată conferință despre *Tradition latine et tradition slave – le roumain, résultat de leur fusion*.

În 1955 a apărut lucrarea cea mai voluminoasă a lui Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, lucrare monumentală, cuprinzând două volume ce totalizau 1236 p. Era o operă de autentic pionierat și a contribuit în cel mai înalt grad la a-i conferi reputația de cel mai mare specialist în limba română din afara granițelor României. Lombard a descris aici toate formele fiecărui verb existent în limba română, istoria și evoluția individuală a acestor verbe, precum și utilizarea lor în limba modernă, luând în considerare și variantele dialectale, regionale, sociale și pe cele arhaice. Unele recenzii afirmă chiar că, o dată cu apariția acestei lucrări, tot ce s-a scris anterior despre verbul românesc ar putea fi considerat într-o anumită măsură perimat. Această lucrare va reprezenta, conform specialiștilor, pentru multă vreme de acum înainte, o lucrare de referință pentru studiile de limbă în general.

Lucrarea lui Lombard din 1955, *La lingua letteraria romanza meno fissata – il rumeno*, a făcut ca el să fie desemnat ca un „filolog de cea mai înaltă clasă internațională”. În cartea sa *Le origini delle lingue neolatine* (1959), romanistul italian Carlo Tagliavini (1903-1981) l-a prezentat pe Alf Lombard ca pe „uno dei più completi romanisti viventi”.

Ziua de 16 octombrie 1961 a fost o zi mare în viața lui Alf Lombard, ziua în care limba română a fost introdusă oficial printre materiile la care se putea obține licența suedeză în filologie. Pentru acest triumf al predării limbii române în Suedia trebuie să-i mulțumim în primul rând lui Alf Lombard, dar și doamnei Dagmar Falk, licențiată în filologie, eleva lui Lombard, iar acum cea mai bună cunosătoare de limbă română veche și modernă din Suedia. Ea a împărțit o lungă perioadă predarea limbii române cu Lombard și a preluat-o în întregime la pensionarea acestuia.

În aceeași toamnă, Alexandru Rosetti a ținut, în calitate de invitat, conferințe la Institutul de Limbi Romanice din Lund. Conferințele sale erau dedicate uneia dintre multele sale specialități, anume istoriei limbii române din timpurile cele mai vechi până în secolul al XX-lea inclusiv.

În 1962, Alf Lombard a întocmit și multiplicat un compendiu pentru predarea limbii române, care a constituit prima variantă a cărții sale *Rumänsk grammatik* (Gramatica română) – 410 p., publicată în 1973. O lucrare asemănătoare nu a existat înainte în Scandinavia și nici în străinătate. Numărul de româniști în adevăratul înțeles al cuvântului a fost întotdeauna în țările scandinave extrem de mic. Singura țară scandinavă care, după cum spunea Lombard, a dat româniști de nivel înalt este Danemarca, dar acolo trebuie să ne întoarcem până la cunoscuții Kristian Sandfeld și Hedvig Olsen de la începutul secolului nostru și din prima lui jumătate. De altfel, potrivit marilor româniști europeni, o cercetare cuprinzătoare și profundă a limbii române nu a avut loc în țările scandinave. Gramatica lui Lombard a umplut o lacună evidentă în studiile

asupra limbii române.

În septembrie 1963 a apărut la Copenhaga a 8-a ediție, total revizuită, din *Manuel phonétique du français parlé* al lui Kristoffer Nyrop, manual excelent, dar în anumite părți depășit. Ediția aceasta este prevăzută cu o valoroasă anexă prelucrată de către Lombard, intitulată *Comment se prononcent les lettres françaises?*, lucru care a făcut ca această carte să fie superioară altor manuale suedeze moderne de fonetică franceză. Cunoștințele de detaliu ale pronunției franceze și excelența sa capacitate de sistematizare au făcut posibil acest rezultat.

În anul 1964 a apărut lucrarea lui Alf Lombard *Le rôle des semi-voyelles et leur concurrence avec les voyelles correspondantes dans la prononciation parisienne* (46 p.). Lombard însuși considera că această lucrare nu făcea parte din cele de semnificație majoră; totuși a fost primită cu foarte multă încredere de către foneticienii francezi.

În timpul activității la catedră a lui Alf Lombard, au fost invitați la Lund, prin intermediul Institutului Suedez, un număr de cercetători-oaspeți, pe de-o parte cu scopul de a lucra propriile lor cercetări, care adesea se aflau în cadrul romanisticii, nordisticii, lingvisticii generale sau al științei literare suedeze, iar pe de altă parte ei având obligația de a preda limba lor maternă la Facultatea de Romanistică. Aceștia au stat, în general, între patru și șase luni și au adus o prețioasă contribuție la activitatea universității. Îi putem aminti pe Andrei Avram, Florica Dimitrescu-Niculescu, Constantin Gâdei, Georgeta Ghiga, Alexandra Roceric și Marius Sala. Toți aceștia aveau în comun faptul că au învățat suedeza surprinzător de bine, Georgeta Ghiga în asemenea grad încât avea să se implice în predarea limbii suedeze la Universitatea Populară din București. Pentru activitatea sa de predare a limbii și culturii suedeze, i s-a conferit, în 1986, ordinul suedez „Steaua Nordului”². Un oaspete din București care vine aproape în fiecare an la Lund este Valeriu Munteanu, licențiat în filologie în Suedia și cavalier de onoare al ordinului „Steaua Nordului”, cunosător și al danezei, norvegienei și islandezei. În colaborare cu profesorul danez Poul Hoybye, a publicat un dicționar danez-român, precum și câteva ghiduri de conversație pentru suedezii care vizitează România. Munteanu și Gâdei au tradus în limba română o remarcabilă culegere de beletristică suedeză și norvegiană.

² Georgeta Ghiga a locuit, în anii '70, timp de trei ani la Stockholm, unde soțul său era angajat la agenția economică română. În 1979 a primit, prin intermediul Institutului Suedez, o bursă de studii pentru limba suedeză la Universitatea din Lund, unde, concomitent, a predat limba română și a făcut înregistrări de texte românești pentru studenți. Până la moartea sa, survenită în decembrie 1998, a predat cursuri de suedeză la București, la Universitatea Populară.

În septembrie 1965, Lombard a luat parte la Al 11-lea Congres Internațional de Romanistică de la Madrid, unde a avut un foarte mare număr de intervenții la discuții, între altele privind diferitele variante dialectale în cadrul limbilor ibero-romance, atât în formele lor europene, cât și în cele latino-americane.

În martie 1967 Lombard a ținut la Copenhaga o conferință despre *Nogle erfaringer fra franskundervisningen* (Unele experiențe în predarea limbii franceze) la Fransklaererforeningen (Asociația Profesorilor de Franceză).

Lucrarea lui Lombard *Latinets öden i öster* (Destinele latinei în răsărit) a fost publicată în suedeză în aprilie 1967, cu un rezumat în franceză, care a făcut-o ușor de înțeles pentru toți cunoscătorii de franceză. Tradusă în întregime atât în franceză cât și în română, a apărut în cel puțin trei periodice din străinătate.

Cea de-a 65-a aniversare, din 8 iulie 1967, Alf Lombard și-a sărbătorit-o la Lund. I s-a dedicat cu această ocazie un volum omagial. Numărul celor care au contribuit la el este de cca 180, provenind din toată lumea. Intitulat *Mélanges de philologie offerts à Alf Lombard à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire par ses collègues et ses amis*, volumul avea să intre în seria „Études romanes de Lund”, cuprinzând și bibliografia lui Alf Lombard dintre 1923 și 1967 (p. 1-16). Volumul acesta i-a fost înmănat la 30 mai 1969, în cadrul unei festivități omagiale organizate la Facultatea de Limbi Romanice.

Alf Lombard a ținut în 1967, la televiziunea română, o conferință despre predarea limbii române în Suedia. Programul a fost urmat de un interviu. Aceasta a fost doar una dintre nenumăratele ocazii în care Alf Lombard, fără a se pregăti în prealabil, a vorbit românilor la radio și la televiziune în propria lor limbă. Discursuri improvizate de-ale sale la congresele de romanistică și la academii de limbi romanice nu constituiau ceva neobișnuit.

Alf Lombard a vizitat în câteva rânduri Universitatea din Gent/Gand din Belgia și a ajuns la părerea că secțiile romanice, printre care și cea română, aflată atunci sub conducerea profesorului Louis Mourin, reprezentau locul sigur unde și-ar fi donat cu cea mai mare încredere, după moarte, întreaga sa bibliotecă românească, ce conținea literatură veche, modernă și contemporană, precum și publicații de filologie, încă de la începutul secolului al XX-lea, toate de o extrem de mare valoare. Această bibliotecă reprezintă probabil cea mai prețioasă colecție românească existentă în afara granițelor României. Împrejurări și întâmplări nefericite au făcut, după moartea lui Lombard, ca această bibliotecă, indispensabilă româniștilor din întreaga lume, să ajungă într-un loc din Scandinavia (la Trondheim, în Norvegia) care este extrem de greu accesibil. Gândul lui Alf Lombard era că Gent/Gand, așezat în centrul Europei, ar fi cel mai potrivit loc pentru donație și că universitatea din acest oraș era pe de-o parte

plasată cel mai potrivit pentru toți cei interesați de română, iar pe de altă parte o avea între cadrele sale didactice pe – potrivit propriei sale opinii, cât și a altor mari romaniști – prestigioasa romanistă și românistă Liliane Tasmowski-De Ryck. În scrisoarea către Universitatea din Gent, din octombrie 1995, Lombard evidențiază activitatea ei neobosită, printre altele în domeniul limbii române. Ea are, în plus, colaboratori competenți la Universitățile din Gent și Anvers, precum și la cea din Lille, la care Alf Lombard se gândea atunci când a trimis ultima sa scrisoare la Gent. Mulți sunt romaniștii care au întrebat facultatea și pe mine personal despre locul actual al binecunoscutei biblioteci a lui Lombard.

La mijlocul lui iunie 1968, Universitatea din Lund și-a sărbătorit jubileul de 300 de ani, la care a participat și Alf Lombard. Printre numeroșii oaspeți străini se aflau Alexandru Rosetti din București și Ion Creangă din Iași. În cursul anilor 1968-1971, s-au scris în ziarele și revistele românești numeroase articole omagiale dedicate lui Alf Lombard. Profesorul Gheorghe Bulgăr a realizat, la 5 martie 1970, o emisiune radiofonică în care Lombard era omagiat pentru realizările sale în domeniul studiului limbii române și pentru răspândirea în întreaga lume a cunoștințelor despre limba și cultura română. În aprilie 1969, Elsa Nilsson, licențiată în filologie, elevă a lui Lombard, a susținut o teză în domeniul filologiei românești: *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne*. Elsa Nilsson, care a decedat acum câțiva ani, este și acum singura persoană din Suedia care a susținut o teză cu subiect românesc.

Alf Lombard a ieșit la pensie din postul de profesor la catedra de limbi romanice din Lund în ultima zi a lunii iunie 1969. După aceea, catedra avea să primească o nouă denumire: „Catedra de limbi romanice, în special franceza”.

Universitatea din Cluj a decis în 1969 să-i decerneze lui Alf Lombard titlul de Doctor Honoris Causa. Investitura, care a avut loc în dimineața zilei de 2 octombrie în Aula Universității, s-a desfășurat, potrivit descrierii lui Lombard însuși, cu mult fast. Sala era plină, numărul invitaților era de câteva sute, iar balconul era plin de studenți. Alf Lombard a fost singurul *promovendus*, iar investitura sa a constituit singurul punct al programului. Promotorul a fost rectorul universității. Acesta a înmănat lui Alf Lombard, pe lângă sulul cu diploma de doctor, un mare buchet de garoafe roșii, un album legat în piele cu fotografii ale universității și ale corpului didactic, precum și un teanc de cărți românești. Lombard și-a rostit cuvântul de mulțumire către Universitatea din Cluj în limba română. În după amiaza aceleiași zile, la solicitarea televiziunii naționale, el a susținut o convorbire liberă, în limba română, despre studiile de română din Suedia. Seara, Alf Lombard a ținut o conferință despre *L'utilité du roumain pour la slavistique*. A urmat o cină festivă, organizată de universitate

în cinstea proaspătului Doctor Honoris Causa. După vizita la Cluj, Alf Lombard s-a odihnit un timp la Sinaia, ca oaspete al Academiei Române.

În noiembrie 1969, Lombard a ținut un număr de conferințe, ca invitat în Finlanda, una dintre ele la Facultatea de Slavistică din Helsinki.

În 1971 a vizitat Albania, timp de câteva luni, călătorind în lung și în lat prin țară. Despre impresiile sale din această țară a scris două mari articole. Așa cum am menționat mai sus, Lombard era destul de bine familiarizat cu albaneza și cu alte limbi balcanice.

În martie 1972, Lombard a fost în Malta, având ca punct de plecare localitatea Spinola. Acolo l-a vizitat pe profesorul de malteză J. Aquilina. Această călătorie i-a dat ocazia lui Lombard să facă, într-o lucrare la care mă voi referi mai jos, anumite comparații lingvistice între malteză și română.

Alf Lombard s-a interesat, după cum am mai spus, foarte mult de învățământ și a colaborat, în anii '70, la seria de lingvistică a editurii Esselte Studium „Utan språkstudie” (Fără studii lingvistice) în care a publicat *Franska på väg, Italienska på väg, Polska på väg, Rumänska på väg, Spanska på väg și Tyska på väg* (franceza, italiana, poloneza, româna, spaniola și germana pentru turiști).

Cu prilejul celei de a 70-a aniversări, în 1972, Alf Lombard a fost sărbătorit în mod tradițional în România și în Suedia. În același an i s-a decernat „Meritul Științific” clasa I, importantă distincție românească a vremii.

La începutul anilor '70, Lombard l-a propus, de mai multe ori, pe scriitorul român Zaharia Stancu la Premiul Nobel pentru literatură. Din păcate, Stancu a decedat în decembrie 1974, înainte de-a fi distins cu acest premiu.

Ca lucrare pregătitoare la capitolul din *Rumänska Grammatik* despre pronumele personale, Alf Lombard a publicat studiul *Les pronoms personnels du roumain. Aperçu syntactique*, în „Studier i modern språkvetenskap” (Studii de lingvistică modernă) – 60 p. Gramatica sa este prima și cea mai mare publicată vreodată în Suedia și în limba suedeză. Ea are la bază partea gramaticală a conferințelor și lecțiilor despre limba română, pe care Lombard le ținuse cu începere din 1936, și descrie în primul rând limba scrisă și vorbită de către bucureștenii cultivați. Ea constituie un exemplu excelent al capacității de sinteză a lui Alf Lombard, iar în ce privește metoda, ilustrează perfect îmbinarea dintre perspectiva sincronică și cea diacronică, atât de caracteristică autorului. Lombard nu neglija să dea chiar o serie de variante dialectale, subliniind însă întotdeauna că limba pe care, ca străini, trebuie să ne-o însușim este cea a claselor cultivate. Recenziile publicate la această gramatică, atât de români cât și de suedezi, au fost cu totul entuziaste.

Lombard a vizitat România și în 1973, la invitația mai multor universități,

ținând o conferință despre *O comparație nouă – româna și malteza*, precum și despre *Țara românilor văzută de un călător suedez în 1657*. Călătorul era Claes Rålamb.

În cartea lui Dimitrie Macrea, *Limbă și lingvistică română*, București, 1973, un capitol întreg este dedicat lucrărilor lui Alf Lombard.

La Paris, în 1974, Alf Lombard a publicat *La langue roumaine. Une présentation* (412 p.). Cartea a fost primită cu superlative nu numai de numeroșii recenzenți, ci și de marea majoritate a celor care studiau limba română, din întreaga lume. Ea este considerată încă și acum nedepășită.

În 1975, Alf Lombard a călătorit la Reykjavik, pentru a cunoaște mai îndeaproape Islanda și limba islandeză. A străbătut insula de-a lungul și de-a latul și a făcut chiar o vizită la Angmagssalik, din Groenlanda de sud-est. Acolo a cumpărat cartea Elsei Beskow, *Tomtebobarnen*, în traducere groenlandeză, și, după obiceiul său, a rugat-o pe vânzătoare să citească cu glas tare câteva pagini din text, în limba ei maternă, în timp ce el nota în transcriere fonetică fragmentul citit.

La 8 iulie 1977 Alf Lombard a împlinit 75 de ani, eveniment marcat atât de presa suedeză, cât și de cea străină. Ziarul „Sydsvenska Dagbladet” a publicat articolul omagial *Alf Lombard. En bjässe i romanska språk* (Alf Lombard. Un gigant al limbilor romanice). Cel mai mult s-a scris și s-a vorbit despre el în România.

În septembrie a venit în vizită la Lund Yakov Malkiel, renumit romanist de origine rusă, stabilit în Statele Unite, la Universitatea Berkeley din California, care a ținut o conferință de largă audiență, organizată de Facultatea de Limbi Romanice. Malkiel era unul dintre prietenii apropiați ai lui Alf Lombard, ca și Roman Jakobson, și el tot de origine rusă, care a ținut, tot în calitate de invitat, conferințe la Lund.

Alf Lombard a fost membru al Fundației Europene I. C. Drăgan și s-a interesat mult de tracologie, participând și la primul simpozion internațional de tracologie din noiembrie 1977 de la Milano și Roma și preocupându-se de astfel de probleme până la trecerea lui din această lume.

În 1978 a fost solicitat să țină, în calitate de invitat, o conferință la Facultatea de Limbi Romanice a Universității din Uppsala, vorbind despre *De romanska språkens klassifikation* (Clasificarea limbilor romanice), prilej cu care a susținut, împreună cu profesorul de atunci de la Uppsala, Lennart Carlson, și cu profesorul de la Göteborg, Lars Lindvall, necesitatea studierii unitare a limbilor romanice, cel puțin în câteva universități suedeze.

Academia de Litere i-a conferit în 1979 lui Alf Lombard premiul Rettig

pentru importantele sale cercetări în domeniul romanisticii, în special pentru lucrările sale unice privind limba română.

Despre interesul lui Lombard pentru limbile ibero-romanice și pentru fonetică stă mărturie articolul său din „Revue roumaine de linguistique” *Encore une fois le î prosthétique du roumain. Et un rapprochement avec le catalan* (București, 1979).

La sfârșitul lui septembrie 1980, Alf Lombard a făcut o nouă vizită în România, la Cluj și București, unde a rămas aproape o lună, în principal pentru tratative cu Editura Academiei Române în legătură cu tipărirea și publicarea volumului *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, la care lucra de mulți ani, parțial în colaborare cu românul Constantin Gâdei. Părți ale acestei cărți au fost tipărite în România, iar restul în Suedia. Cartea are 416 p. și în ea sunt specificate toate cuvintele flexionare din română. Publicat în 1982, dicționarul a avut recenzii extrem de elogioase.

Încă din 1938 Lombard elaborase materiale de învățământ pentru franceză și pentru română. Trebuie amintite și traduceri minuțios comentate, cu variante și explicații la un mare număr de texte suedeze, pe care le dădea, în decursul anilor, ca temă de examen la franceză. Iar pentru predarea limbii române, a multiplicat, în 1963, o serie de texte practice, numite *Rumänska övningstexter för universitetsbruk* (Texte de exerciții românești pentru uz universitar). Aceste texte sunt selectate din româna veche și din cea modernă și contemporană și sunt prevăzute cu glosare și cu comentarii (9 părți, totalizând 605 p.).

Editura Kursverksamheten din Lund a publicat în 1985 un vocabular suedez-român, care, din fericire, a fost dat pentru verificare lui Alf Lombard.

În aprilie 1988, Lombard a vorbit, în cadrul „Zilelor Umaniste ale Universității din Lund”, despre punctul său de vedere asupra cercetării lingvistice de astăzi: *Om jämförande romanska studier – medel och mål* (Despre studiile romanice comparative – metode și scopuri). Entuziasmul cu care ținea conferințe și prelegeri era mare, chiar la vârsta înaintată la care ajunsese. Câțiva ani mai târziu, acest subiect este reluat într-o conferință în caracter mai general romanic, *Från filmens Fellini till jämförande romanistik* (De la filmele lui Fellini la romanistica comparativă) în care, după o scurtă prezentare a filmului *Amarcord* (dialectal pentru *Mi ricordo* „îmi amintesc”), a trecut repede la o prezentare amuzantă a unor ciudățenii fonetice din limbile romanice.

La Värmlinge, între Vellinge și Trelleborg, se află, cam din 1990, un interesant muzeu Dante întemeiat de fostul profesor universitar de italiană din Stockholm, Ingemar Boström. În aprilie 1990, Alf Lombard a ținut acolo un discurs omagial despre viața și activitatea lui Dante.

La aniversarea a 90 de ani, în 1992, lui Lombard i-a fost conferită marea medalie jubiliară de argint a Academiei Române. Numărul celor veniți să-l felicite a fost mare, iar el însuși, în cea mai bună formă.

Încă în 1938 Lombard ținuse o conferință și publicase o lucrare despre șederea lui Carol al XII-lea la Bender. În anul 1994 a publicat o versiune revizuită și adăugită cu același subiect în „Wermlands karoliner skriftserie” (Seria de publicații caroline din Värmland) la Uppsala. În același an, a scris în „Curierul românesc” un articol de o pagină întregă despre forma modernă a latinei de răsărit, româna. În urma acestuia, specialiștii români au confirmat o dată mai mult că Lombard trebuie socotit „unul dintre cei mai mari lingviști ai timpului nostru” și este remarcabil faptul că, după răsturnăturile din România din decembrie 1989, Alf Lombard a fost consultat de Academia Română în problema unei eventuale reforme a ortografiei românești. După ce a studiat aspectele relevante ale acestei chestiuni, Alf Lombard și-a publicat, în românește, în revista „Limba română” din 1992, p. 531-540, opinia pe zece pagini, în care lua poziție pentru *status quo*.

Numărul însărcinărilor ca expert în legătură cu numirile de profesori universitari de limbi romanice în țările nordice a fost, în cazul lui Lombard, foarte mare.

Din 1930, Alf Lombard a fost membru al unui mare număr de asociații științifice, care nu pot fi enumerate aici în totalitate. Câteva exemple sunt: Academia Regală de Literatură din Stockholm, Societatea Regală de Științe Umaniste și Societatea de Științe din Lund, Academia Română, diferite academii din Franța și Italia. În afară de acestea, el era membru și deseori președinte în diferite asociații și uniuni care promovează relațiile suedezo-franceze, suedezo-italiene, suedezo-spaniole, suedezo-mexicane, precum și suedezo-române. La acestea se adaugă asociațiile pentru limbile și culturile poloneză, provensală și retoromană.

Lui Alf Lombard i s-au decernat, pe parcursul lungii sale cariere de cercetător, un mare număr de medalii și de ordine de cel mai înalt rang din Suedia, Franța, Italia, România și din țările de limbă spaniolă. El a fost, cum am menționat mai înainte, Doctor Honoris Causa al universităților din Caen și Rennes, în Franța, și Cluj, în România.

Despre numeroasele și lungile călătorii ale lui Alf Lombard în întreaga lume, încă din fragedă tinerețe, este imposibil să vorbim aici. Numai călătoriile în România au fost 14 la număr. El a vizitat toate colțurile lumii, în afară de Australia.

La dispariția sa, în 1996, Alf Lombard a lăsat destul de multe lucrări

neterminate. În cel mai bun caz, acestea vor putea fi publicate postum. Este vorba de materialul pentru un dicționar ceh-român și unul, deosebit de cuprinzător, român-francez. În ambele cazuri, intenția lui Lombard era de a indica pronunțarea tuturor cuvintelor, cu variante, și de a prezenta exhaustiv, la începutul acestor dicționare, toate formele flexionare ale fiecărui cuvânt. Era, așadar, acel tip de dicționare despre care Lombard vorbise încă de la instalarea sa ca profesor. În afară de acestea, s-a aflat, după dispariția lui, o lucrare *in folio*, manuscrisă, care se ocupa de corespondențele din limbile romanice ale latinului *ecce* (în franceză „voici, voilà”). Neterminată este și una dintre lucrările plănuite de el privind importanța românei pentru slavistică și invers. O altă lucrare în curs de redactare era un lexicon românesc cu comentarii privind sinonimele concurente. Camera sa de lucru fusese în toate timpurile plină de material stivuit cu grijă, pentru diferite scrieri viitoare. Până la dispariția sa a fost un lucrător neobosit în câmpul romanisticii.

Din 1959 și până la plecarea lui dintre noi, am ținut legătura cu Alf Lombard și cu familia lui. Convorbirile cu credinciosul meu prieten Alf Lombard deveniseră cu timpul extrem de numeroase și, pentru mine, întotdeauna utile și adesea confidențiale. Nu am schimbat niciodată o vorbă rea cu el, iar în familie am fost și sunt un oaspete întotdeauna binevenit. Mie mi-a predat Alf, la 9 decembrie 1979, o scrisoare, pe care o păstrez și acum, în care-și exprimă tristețea că nu a avut posibilitatea să termine lexiconul român-francez, la care lucrase cu râvnă patru decenii, împreună cu câțiva români de origine. Materialul se află în prezent, în urma înțelegerii cu Alf, la domiciliul meu, în șapte cutii mari. În amintita scrisoare din 1979 a lui Alf, se pot citi următoarele rânduri impresionante: „Iată materialul lexiconului meu român-francez, pe care l-am plănuit cândva. Vai, dureroasele amintiri ale unui vis care s-a risipit ca fumul! Să te las să-i dai foc, îmi este cu neputință să mă hotărâsc. Propun ca toate acestea să aibă parte de un colț sigur, pe cât se poate de uscat, pe care să scrii «La ceea ce viața lui Alf Lombard nu a ajuns»”.

În rezumat, se poate spune că a fost un lingvist de o anvergură cu totul unică, înzestrat cu o perspicacitate rară și cu o capacitate excepțională de sistematizare și sintetizare. Preocuparea sa principală au fost, desigur, limbile romanice, dar a fost un erudit al lingvisticii în totalitatea ei. Ca românist a fost cel mai mare din afara României, iar românii înșiși vedeau în el un semen al lor; este semnificativ că una dintre ultimele sale datorii a fost să se pronunțe asupra ortografiei limbii române.

El urmase excelenta școală de romanistică a lui Erik Staaff și pe cea de slavistică a lui Rickard Ekblom. Privea cu mare scepticism toate generalizările

și s-a dedicat într-un înalt grad investigației de detaliu a limbilor cu care lucra.

Din aceste cercetări a realizat mari și utile sinteze în cadrul limbilor romanice și al altor limbi ale lumii. Alf Lombard se considera pe sine, deseori, drept un conservator și era adesea reticent față de metodele moderne, neverificate și față de folosirea exagerată a noilor terminologii, pe care le considera mai degrabă de natură să-l încurce pe cititor, decât să-i ușureze înțelegerea. Credea în ideile sale și a fost un individualist în domeniul lingvisticii. Profesorul Alexandru Niculescu a subliniat, în necrologul publicat de Domnia sa, că Alf Lombard trebuie considerat ultimul neogramatician din Europa lingvistică.

Noi toți, cei din Suedia și din străinătate, care l-am stimat și admirat pe Alf Lombard și i-am apreciat întotdeauna prietenia, sollicitudinea, statornicia în amicitie, noblețea, loialitatea și magnificența sa academică tipic romanică, nu vom uita niciodată momentele pe care le-am petrecut în compania sa dătătoare de inspirație, la cursurile sale, în minunata sa locuință sau în cursul unor plimbări.

Amintirea lui Alf Lombard, ca om, profesor, cercetător și prieten, va dăinui veșnic și va fi luminoasă. Plecarea lui dintre noi ne-a lăsat pe toți mai săraci.

(În românește de dr. MIRCEA PETRESCU)

HEINZ HOFFMANN³,
Universitatea din Lund
Facultatea de Limbi Romanice

3 HEINZ HOFFMANN s-a născut în 1937 în Skövde, în Suedia de mijloc. Din 1957, studiază limba latină cu reputatul latinist Bertil Axelson și limbile romanice cu Alf Lombard. În 1963 este numit lector suplinitor de limba franceză la Facultatea de Limbi Romanice din Lund, unde, din 1966, este conferențiar titular de limbi romanice. În perioada 1968-1993, a fost, aici, director de studii. Este specialist în gramatică franceză, abilitate lingvistică scriptică, franceză veche și medievală. A elaborat o serie de compendii, a participat la revizuirea unor dicționare de latină și franceză, precum și a unor gramatici franceze și a colaborat la redactarea unor teste privind vocabularul limbilor franceză, italiană și spaniolă. Lucrări publicate: Naert & Hoffmann, *Övningsbok i fransk översättning för universitetsstudiet* (Carte de exerciții pentru traduceri din franceză, destinată studiului universitar), Lund, Editura Gleerups, 1968; *Grammatiska kommentarer till Nu-metodens franska böcker* (Comentarii gramaticale la manualele de franceză – metoda actuală), redactor principal: Alf Lombard. Încă de la începutul anilor '60 a fost prieten personal al lui Alf Lombard și al familiei sale.

**CATEGORIA GRAMATICALĂ
A DETERMINĂRII ÎN AROMÂNĂ
(ARTICULAREA HOTĂRĂTĂ A ADJECTIVULUI
CALIFICATIV)**

1. Numele în aromână exprimă categoria determinării fie prin articolul nehotărât *un*^u, *ună*, prin articolul hotărât enclitic *-lu*, *-a*, *li*, *le*, fie prin două articole cu morfeme discontinue, unul pentru substantive: *a... -lui*, *a... -ei*, *a... -lor*^u etc., altul pentru adjective: *ațel... -lu*, *ațea... -ea*, *aestu... -lu* etc. În cazul ultimului articol situațiile tipice vor fi analizate în această comunicare.

Este de semnalat încă de la început prezența articolului hotărât enclitic în aromână la numele proprii, în formarea superlativului relativ al adjectivelor calificative (*s-alnără pri un pom*, *cama naltul*, Papahagi, 1905, p. 88, r. 3; *di n-alepșiu ațea ma buna / di ni-alepșiu ațea ma mșata*, Papazisi, 1985, p. 57; *ațel^u ma nīcu fičor^u*, BA, Cogeaalac, fărșeroți; dar și în Muntenia: *nūmaj jōy cu ăla maj micu*, TDM, 1987, p. 145, r. 24, Gliganu de Sus, com. Rociu, jud. Argeș), în compunerea numeralelor (*casa a noăulor furi*, Papahagi, 1905, p. 88, r. 7; *treili linăvoși*, Papahagi, 1905, p. 89, r. 1; *treil'i frați*, Papahagi, 1905, p. 100, r. 4; *anāmisa di doilli munți*, Padioti, 1988, p. 85 etc.).

În cele ce urmează vor fi analizate sintagmele de tipul:

(S^a +) *ațel* + A^a / cu topica inversă: *ațel* + A^a (+S) /

aestu

aestu

uzuale în aromână (*ca čreașa țea coapta*, Papahagi, 1905, p. 7, r. 2; *ș-plinčea mira țea laea*, Papahagi, 1905, p. 88, r. 12 etc., și cu inversiune: *cāma mčășili mjer^u*, BA, Ceamurlia de Sus, grāmosteni; dar și la meglenoromâni: *țela maj micu frāti*, D. R., 1977, p. 275).

* Articolele care urmează, semnate de Mariana Bara, Ion Calotă, Marina Ciolac, Simion Dănilă, I. A. Florea, Doina Grecu, Victor Iancu, Vasile C. Ioniță, Margareta Manu Magda, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ion Mării, Doina Negomireanu, Petru Neiescu, Ion Nuță, Vasile Pavel, Radu Sp. Popescu, Nicolae Saramandu, Teofil Teaha, Ileana Vântu și Magdalena Vulpe, au fost prezentate la Al VI-lea Simpozion Național de Dialectologie - Cluj-Napoca, 12-14 octombrie 1990.

2. Exemplele pe care le dă Boiagi (1813, p. 30-31) la declinarea grupului nominal S + *ațel* + A (*vicinlu acelu bunu, vicina acea bunâ*), ca și cele din textele create de el în partea a doua a lucrării (p. 130: *omlu acelu bunu, fontana aista mushatâ*; p. 166: *uborlu acelu mare*) ne-ar putea duce spre concluzia că sintagmele cu adjectivul calificativ articulat enclitic (A^a) sunt de dată recentă și – eventual – datorate influenței dacoromâne. Per. Papahagi publică însă în ediția sa și un text, *Parabola fiului pierdut*, basm cules de Boiagi și transmis lui Kopitar, care l-a publicat în 1829 în „Jahrbücher der Literatur” din Viena. Toate sintagmele de tipul pe care îl analizăm apar cu A^a, iar singurul superlativ relativ este cu A: *h'il'lu a lui mai mare* (o posibilă intervenție în text a lui Boiagi, care explică superlativul cu adjectivul nearticulat: *câma bunu*, p. 39). Gramatica lui Boiagi este în acest fel o încercare de a da o formă „cultă” aromânei, sub influența latinismului ardelean.

În 1879, Hasdeu considera că sintagma este general utilizată în aromână, citând mărturii orale, deși nu o găsisse la Boiagi (p. 439). Studiul lui Hasdeu pornește de la semnalarea lui G.I. Ascoli (*Studi critici*, 1877) că în română și albaneză, spre deosebire de celelalte limbi neolatine, se folosește construcția de tipul *homo ille ille bonus*: rom. *omul cel bun*, alb. *nyeriu i mirë*. Ocupându-se mai departe de construcția de tipul *omul cel bunul*, Hasdeu o identifică în Muntenia și peste Olt, în *Omiliarul* tipărit de Coresi la 1580 – 1581, de peste 300 de ori, în „14 modalități sintactice diferite” și totdeauna cu *cela, ceia, celora* (p. 440), ca și în textele mähăcene și în textele bogomilice din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unde apare totdeauna *cela* (-a considerat articol enclitic). Pentru a-și susține totdeauna teoria după care reduplicarea și triplicarea articolului definit indică o identitate de sistem între română și albaneză (p. 439), eliminând explicația prin influența greacă (p. 460), Hasdeu aduce exemple din limbile bulgară, armeană, țigănească și stabilește un tip daco-epirot din care fac parte româna și albaneza (p. 463), comparat apoi cu limbile scandinave pentru a stabili un prototip. Demonstrația sa este sprijinită și pe o serie de sintagme nominale date în paralel, în română și albaneză, pentru a stabili concordanțele în interiorul tipului propus în concluzie (p. 448-449). Din acest inventar lipsește însă construcția cu A^a, de tipul *omul cel bunul*, pe care Hasdeu nu o explică în studiul său în mod expres, ci lasă să se deducă numai că ar fi o actualizare, o triplicare a articolului definit. Acest tip de construcție nu există în albaneză (nici în bulgară, greacă).

Fiind o particularitate arhaică și dialectală a limbii române, construcția de care ne ocupăm a scăpat atenției lui Meyer-Lübke (1908), care nu o menționează.

Densusianu (1914-1938, p. 246) consideră: „O trăsătură caracteristică a limbii din secolul al XVI-lea este folosirea frecventă a lui *cel* sau, de cele mai

multe ori, a lui *cela* între un substantiv și un adjectiv, care primesc, și unul, și celălalt, articolul enclitic (particularitate pe care o regăsim astăzi în câteva dialecte)”. Citatele sunt numeroase, din texte diferite (p. 110, 246 ș.u.).

Sandfeld (1930, p. 178, n. 1) compară gr. *ὁ ἀνθρώπος ὁ παλός* (considerând articularea hotărâtă a adjectivului ca o trăsătură veche a limbii grecești) cu alb. *nyeriu i mirë*, în care numai substantivul este articulat; de fapt, Sandfeld confundă aici particula *i*, proprie adjectivelor masculine la singular, marcă de gen și număr, cu articolul hotărât, care întotdeauna este postpus în albaneză (adjectivul articulat, deci substantivizat, este *i miri* – cf. Busetti, 1933, p. 52). Sandfeld aduce în discuție româna numai pentru a preciza că articolul definit este postpus, ca în albaneză și bulgară (p. 165), iar exemplele sale cu demonstrativ privesc numai substantivul (p. 165: bg. *toj, tãrgoveco* „celui-lă, le marchand”; alb. *ajó shtëpia* „celle la maison”, gr. *αὐτός ὁ ἄντρας* „celui-lă l'homme”). Construcția S^a + dem. +^aA, care apare în română, nu este înregistrată.

În CADE, *cela* (1931, s.v.) este glosat astfel: „art. def. Întrebuințat dinaintea adjectivului însoțit de articol: *omul cela bunul* este o construcție dispărută” (din limba literară, se subînțelege).

Descriind sistemul gramatical al aromânei, Capidan (1932, p. 139) afirmă că declinarea adjectivului unit cu substantivul cu ajutorul pronumelui *atsel* se face sub forma articulată și nearticulată: *omlu atsel bunlu* și *omlu atsel bun*, ceea ce repetă și ulterior (p. 400-401), unde precizează că Boiagi, Atanasescu și Massim nu atestă A^a, pe care însă Weigand l-a găsit în Olimp. E limpede că cercetările de teren, puține la ora aceea, nu făceau evident uzul general al A^a, iar Capidan constată asemănarea cu meglenoromâna în ceea ce privește „unirea adjectivului cu substantivul [...] cu ajutorul pronumelui *atsel*” (p. 399), dar nu tranșează problema teoretică, deși aduce exemple numai cu A^a la discutarea sintaxei articolului (p. 527). La fel, analizând „comparativul”, de fapt, superlativ relativ (p. 401), aduce numai exemple cu A^a.

O lucrare importantă de lingvistică românească, Sandfeld-Olsen, 1936, se oprește numai la alegerea liberă între articolul enclitic și *cel* (*chiorul* și *cel chior*), conchizând: „Il est assez délicat de donner des règles précises à cet égard” (p. 86). Autorii descriau numai texte scrise în limba literară.

Deși își propune să studieze funcțiile articolului într-o perspectivă comparativă, Seidel, 1940 nu are exemple din aromână, iar pentru construcția care ne interesează face următoarea precizare: „Einzelfällen der alten Sprache mit drei Determinanten (*domnul cela tarele*) ist kein sprachlicher Wert zuzumessen” (p. 16). Aduă, de asemenea, că *cel* e articol adjectival, construiește superlativul (p. 16) și substantivizează adjectivul (p. 15: *cel sărac* și *săracul*).

În capitolul *Le roumain*, Bourciez (1956, p. 586) constată că „il y a accumulation d'articles (certains dialectes allant jusqu'à dire *domnul cel bunul*)”, dar înregistrează ca uzuală forma *domnul cel bun* „qui remonte très haut, puisque le type **homo-ille ecce-ille bonus* se rencontre aussi en macédo-roumain”, unde – de fapt – obișnuită este forma cu A^a. Acest uz al acumulării de articole nu este înregistrat și pentru alte limbi romanice.

O atenție specială – din perspectivă structuralistă – a acordat acestei probleme Al. Niculescu (1965, p. 20), care constată o tendință de slăbire a demonstrativelor în română, ca și faptul că numai în dacoromână funcționează opoziția *ăl copil / un copil*, în timp ce în celelalte limbi romanice *ăl copil / un copil* se confundă cu opoziția *copilul / un copil* (1968, p. 472). Menționează S^a + Dem + A^a în Muntenia și în aromână (p. 475: *h'il'u ațela marile*). Autorul consideră că dublarea articulării se face pentru a salva funcția și semnificația demonstrativă a descendenților lat. *ille* și că: „les commutations *ăl/ăla, tânăr/tânărul* démontrent et expliquent la détermination redondante spécifique de la langue roumaine” (p. 477). În 1978, Al. Niculescu reia problema în termenii gramaticii generative, considerând că „articolul definit și demonstrativul sunt coocurențiale”, după regula „GN → N + Art. Def. + D...”, iar „determinarea post-nominală românească [...] iterativ emfatică” (p. 202). Astfel, „demonstrativul apare în contextul N + Art. Def. nu ca un determinant, ci ca o expansiune a Predicativului într-o regulă GV → N + Copulă + Predicativ și Predicativ → GN”, iar „demonstrativul post-nominal devine un modificator a p o z i t i v” (p. 208).

În privința superlativului relativ cu A^a în aromână, este de consemnat paralela cu franceza și italiana, în care se realizează din comparativul articulat: fr. *la meilleure chose, la plus belle saison*; it. *la torre più alta și il poema il più galante* (sec. al XVIII-lea, considerat galicism de Rohlf, 1967, p. 84).

Deși este atestată de DDA (1974, s.v. *ațel*), construcția de care ne ocupăm nu apare în descrierea dialectului aromân realizată de către Caragiu Marioțeanu, 1975, pentru că problemele de sintaxă nu sunt abordate separat, cum procedase Capidan, 1932. Este menționat numai faptul că la superlativul relativ apare A^a (p. 240). De asemenea, această construcție nu apare menționată de către Caragiu Marioțeanu nici în D. R., 1977, care înregistrează iarăși articularea adjectivului numai la superlativul relativ (p. 183), fără explicații.

Cu toate că nu discută (și nu înregistrează) construcția S^a + Dem + A^a, pentru că urmărește istoria limbii române sub aspect preponderent fonetic și lexical, rareori morfologic și sintactic, Ivănescu (1980, p. 223) formulează o ipoteză interesantă: „în această epocă [secolele al V-lea – al VIII-lea], *cel* și *al* au devenit articole adjectivale [...]. Foarte probabil, adjectivul care urma era

nearticulat [subl. n.], cum apare și astăzi în dacoromână”.

Sintaxa limbii române urmărită de către Coteanu, 1981, nu se referă la acest tip de construcție în limba română.

Descriind graiul aromân din Crușevo, Goiaș, 1984, p. 86 înregistrează la partea despre adjectiv: *omlu acél^u bun^u*, dar și *pórkul acél ágrul*, despre care notează: „sic!, with an admissible repetition of the article after the adjective”, și pe care l-a extras din textele culese pentru monografie. Pentru superlativ dă însă numai formele nearticulate, *náib ũn^u, náiar ău* (p. 85), deși în texte apare articulat: de patru ori *na jniklu fráte* și o dată *sámo na jniklu* (p. 166), *na jniklu fráte* (p. 174), dar și *naigr ăo* (p. 174).

În T.D., 1984, N. Saramandu înregistrează numai la superlativ A^a (p. 442), nu și la capitolul despre adjectiv (p. 440-441). Pentru Muntenia, I. Ionică nu atestă construcția S^a + Dem + A^a (p. 176) la articolul adjectival, deși ea există (vezi TDM, 1987).

O ultimă discuție a acestei construcții întâlnim la Rosetti, 1986, care consideră că „până în secolul al VII-lea articolul își păstrează caracterul demonstrativ (cf., în Italia: *vitulum illum sagitatum [...] vițelul cel săgetat*)” (p. 160), iar că sintagmele „cu dubla articulare a adjectivului, de tipul: *omul cela bunul*, din limba vorbită, atât în dacoromână, cât și în dialectele sud-dunărene [...] sunt afective și pun în relief adjectivul” (p. 234). Pentru secolul al XVI-lea, Rosetti constată trei situații de întrebuintare a „articolului proclitic *cel*” (p. 497): a) apare rar înaintea S, înlocuind articolul enclitic (*spuse ăei fete précurate*); b) este facultativ înaintea adjectivului substantivizat (*mărturisescu miciloru și mariloru*, dar și *ăia bogații*); c) „deseori [...] adjectivul articulat mai e precedat de *cel(a)*”, dacă urmează unui substantiv articulat: *gândul ăla bușurul*, dar și *sufletul tău cel bunră*.

3. După cum am văzut, Ivănescu, 1980, p. 233 afirmă ca posibil faptul că după *cel* urma un adjectiv nearticulat. Mai departe, el afirmă că „sintagmele de tipul *cel mare, ăl* (sau *al*) *mare*, întrebuintate fără substantivul determinat” ar fi anterioare sintagmelor cu substantivul articulat (*fratele cel mare*) (p. 223). Dar construcțiile existente în dialecte sud-dunărene, în graiul muntenesc și în textele din secolul al XVI-lea ne îndreptățesc să credem că sintagmele *cel/al mare* sunt mai recente decât sintagmele *cel(a) / ăl(a) marele și fratele cela marele*. Cronologic, sintagmele ar putea fi ordonate astfel:

– fratele mare	= S ^a + A ^a
– marele frate	= A ^a + S ^a (topica cere A ^a)
– marele (subst.)	= A ^a (devenit substantiv)
– acel marele, acela marele	= Dem. + A ^a (Dem ca individualizator)
– fratele cel(a) marele	= S ^a + Dem + A ^a (S redundant, emfatic)
– fratele cel mare	= S ^a + Dem + A ^a (revenirea la prima situație, <i>cel</i> fiind slăbit ca Dem)

În sprijinul cronologiei pe care am propus-o vine și faptul că încă din secolul al XVI-lea trecerea de la $S^a + Dem + A^a$ spre $S^a + Dem + A^-$ (și prin paralelismul cu $S^a + A^-$, normă generală a limbii române) este sesizabilă în coexistența sintagmelor cu A^a și A^- . Este de reținut că substantivizarea adjectivului calificativ se face în dialectele sud-dunărene cu ajutorul articolului hotărât, pe când în dacoromână acest procedeu este concurat de utilizarea lui *cel* (vezi T.D., 1984, p. 536-537 pentru meglenoromână, p. 567 pentru istroromână).

Se pot compara următoarele fraze:

ar. *çâpta aușă u l'şa, jâra vşârdea u tçárnă*

mr. *çâpta uşă ou lşa ară vşârdea ou tçárnă*

dr. *copții struguri îi iau, iar pe cei verzi îi refuză*

De altfel, în aromână *aşel* (*aestu*) poate lipsi, dacă nu este exprimat substantivul determinat, sintagma $Dem + A^a$ fiind în variație liberă cu utilizarea numai a A^a : *aşă vşârdea* sau *vşârdea*. În schimb, ori de câte ori substantivul este exprimat, sintagma conține obligatoriu Dem : *auşă şea vşârdea*. Faptul se explică prin aceea că Dem reia substantivul și este mai legat de el, sintactic și semantic, decât de adjectiv, de aceea am considerat prezența substantivului ca redundantă, și nu a articolului hotărât la adjectiv, cum se afirmă de obicei. În aromână poziția adjectivului articulat enclitic este consolidată de mai mulți factori decât în dacoromână, fapt ce poate explica persistența lui în aceste sintagme: în cea mai mare parte a cazurilor, adjectivul precedă substantivul când funcția sintactică cere prezența articolului hotărât (fapt existent în franceză, italiană, spaniolă, dar și în limba macedoneană); substantivizarea adjectivului se face cu articolul hotărât enclitic; superlativul relativ se exprimă cu ajutorul articolului hotărât enclitic. Toate aceste trăsături morfosintactice ale aromânei au consolidat prezența A^a în construcția pe care am analizat-o.

Explicațiile date de Hasdeu, prin prototipul daco-epirot, ale așa-zisei „reduplicări” și „triplicări” a articulării în română și similitudinile stabilite cu albaneza nu sunt plauzibile, mai ales ținând seama că albaneza are alt sistem de articulare a adjectivelor și un morfem – marcă de gen și număr pentru adjective (*i* pentru masculin singular, *e* pentru feminin singular, *të* pentru ambele genuri la plural, indiferent de prezența sau absența articolului hotărât) – care este de multe ori confundat cu un articol.

4. În ceea ce privește articularea hotărâtă a adjectivului calificativ în aromână, se pot formula următoarele concluzii:

a) *aşel* / *aestu* se comportă ca articole demonstrative în construcțiile analizate și pot fi considerate articole definite cu morfeme discontinue;

b) sintagmele (S^a) + Dem + A^a sunt vechi în limba română și se păstrează în dialectele sud-dunărene (cu deosebire în aromână) datorită sistemului morfo-

sintactic al articulării definite a adjectivului calificativ, asemănător limbilor romanice apusene;

c) articularea definită a adjectivului calificativ în formele de superlativ relativ este o trăsătură romanică, pierdută de dacoromână.

BIBLIOGRAFIE

- BA = Benzi din Arhiva Institutului de Fonetice și Dialectologie „Alexandru Rosetti” din București.
- Boiagi, 1813 = Mihail G. Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română*, Viena (reeditată de Pericle Papahagi, București, 1915 și de V. G. Barba, Freiburg i. Br., 1988).
- Bourciez, 1956 = Edouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, quatrième édition, Paris.
- Buseti, 1933 = P. Antonio Busetti, *Grammatica albanese*, seconda edizione interamente rifatta, Scutari.
- CADE = I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, București, 1931.
- Capidan, 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București.
- Caragiu Marioțeanu, 1975 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București.
- Coteanu, 1981 = Ion Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București.
- DDA, 1974 = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a II-a augmentată, București.
- Densusianu, 1914-1938 = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II. *Le XVIe siècle* (ediție ulterioară de J. Byck, București, 1961).
- D. R., 1977 = Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București.
- Goľab, 1984 = Zbigniew Goľab, *The Arumanian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Skopje.
- Hasdeu, 1879 = B.P. Hasdeu, *O pagină din sintaxa româno-albaneză: reduplicarea și triplicarea articolului definit*, în *Cuvente den bătrâni*, II (ediție ulterioară de G. Mihăilă, București, 1984, p. 432-479).
- Ivănescu, 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași.
- Meyer-Lübke, 1908 = W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, I-IV, Paris.
- Niculescu, 1965 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române*, București.
- Niculescu, 1968 = Alexandru Niculescu, *Observations sur les démonstratifs dacoroumains provenant du lat. ille*, în *RRL*, XIII, p. 471-480.
- Niculescu, 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, II, București.
- Padioti, 1988 = Georgiou Ap. Padioti, *Cântiți armânești di-Aminciu*, [Atena].
- Papahagi, 1905 = Pericle Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București.
- Papazisi, 1985 = Zoi Papazisi-Papatheodorou, *Ta tragoudia ton vlahon*, Atena.
- Rohlf, 1967 = Gerhard Rohlf, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia*.

Rosetti, 1986= Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, București.

Sandfeld, 1930 = Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.

Sandfeld-Olsen, 1936 = Kr. Sandfeld et Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine*, I. *Emploi des mots à flexion*, Paris.

Seidel, 1940= Eugen Seidel, *Zu den Funktionen des Artikels* (Vorzugsweise an rumänischen, französischen, englischen und deutschen Material. Mit einem Excurs über das Čechische), in BL, VII, p. 1-179.

T.D., 1984= *Tratat de dialectologie românească*, Craiova.

TDM, 1987= *Texte dialectale. Muntenia*, III, 1987, seria II. *Texte și glosare*, 4.

Institutul de Fonetica și Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

ION CALOTĂ

ELEMENTE SUD-DUNĂRENE ÎN GRAIUL RUDARILOR DIN OLTENIA

Așa cum am arătat în unele dintre lucrările pe care le-am putut publica până acum despre rudari, în special în rezumatul tezei de doctorat¹, subiectul fiind, cum este bine cunoscut, unul dintre tabuurile fostului regim dictatorial, aceștia sunt o categorie distinctă de țigani care au fost românizați în zona Munților Apuseni, în procesul extragerii aurului din galeriile subterane sau din nisipul râurilor, motiv pentru care ei mai sunt numiți și *aurari* sau *băieși*, cuvinte sinonime în trecut cu acela de *rudari*, toate trei desemnând aceeași noțiune de „spălători de aur”, știut fiind faptul că termenul *rudă*, de la care s-a format derivatul *rudar*, devenit astăzi arhaism lexical, însemna la început „mină metalică auriferă” (cf. Iorgu Iordan, *Tautologii toponimice*, în „Buletinul științific al Academiei R.S.R. Secțiunea de știința limbii, literatură și arte”, tomul I, nr. 1-2, 1951, p. 51; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 99, 51).

Cei trei termeni, *rudari*, *băieși* și, mai ales, *aurari* exprimă vechea lor ocupație de lucrători în minele de aur, meserie abandonată mai târziu, după imigrarea lor în Oltenia, și înlocuită treptat cu o nouă meserie, cea de lucrători în lemn, *albieri*, *rotari* sau *corfari*.

Țigani ca origine etnică, rudarii au vorbit, desigur, țigănește înainte de a fi adoptat limba română. Abandonarea limbii țigănești s-a petrecut în zona Munților Apuseni, unde această categorie de țigani, rudarii, a fost obligată să muncească în calitate de robi. Aici s-a petrecut românizarea țăganilor rudari, prin intermediul aurarilor români, de la care ei au învățat atât meseria de aurari, cât și limba română, așa cum se vorbea ea atunci în această parte a țării.

În calitate de vorbitori de limbă română, sub forma graiurilor din sud-vestul Transilvaniei, rudarii au imigrat, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, în Țara Românească, coborând de la munte spre Dunăre. Apoi, după ce graiul lor românesc cu baza transcarpatică a suferit influența graiurilor de tip muntean, o bună parte dintre rudari, albierii și rotarii, au trecut Dunărea în Bulgaria. Aceștia s-au împărțit în trei grupuri: o parte a continuat drumul spre vest, ajungând în Iugoslavia (caravlahii, dintre care unii au continuat meseria de albieri, fiind numiți acolo *coritari* de către sârbi, ei nemaiputându-se numi *rudari*, fiindcă în

¹ Publicată, în 1995, la Craiova, cu titlul *Graiul rudarilor din Oltenia*.

limba sârbă termenul slav *ruda* a păstrat sensul vechi de *mină*, iar *rudari* înseamnă *mineri*), un alt grup a rămas pe loc în Bulgaria, iar al treilea grup, cel mai numeros, a revenit după un timp în Oltenia și Muntenia. În rândurile de față avem în vedere această ultimă categorie de rudari, albierii și rotarii care s-au întors din Bulgaria în zona de câmpie și de deal a Olteniei, pentru interesul științific pe care-l prezintă reconstituirea sinuosului lor itinerar.

Aceste două categorii de rudari, în special albierii, se caracterizează prin elemente distincte, atât lingvistice cât și etnografice, de origine sud-dunăreană, elemente fără nici o explicație dacă nu admitem coabitarea pentru o vreme a respectivilor rudari cu popoarele balcanice.

Din punct de vedere lingvistic, constatăm existența în lexicul graiului lor a două cuvinte împrumutate direct din limba bulgară: *carășcă* – *carășć* „coțofană” și *paparigă* – *papariz* sau *peperigă* – *peperiz* „fluture”. Cei doi termeni se folosesc aproape exclusiv pentru noțiunile pe care le denumesc, iar pe de altă parte nu sunt caracteristici nici graiurilor transcarpatice, nici celor oltenesti, neputând fi explicați decât ca împrumuturi directe din bulgară.

În graiurile dacoromâne, *coțofana* este denumită printr-o mare varietate terminologică: *coțofană*, *caragață*, *garagață*, *țarcă*, *sarcă*, *ciorcușă*, *cioară țarcată*, *ciorcobară*, *fracșă*, *vrașcă*, *zaică*, *gaiță*, *știrică*, *sarcoi*, *țarcoi*, *scaragață*, *caragațin*, *caragașcă*, *caracașcă*, *căcărășcă*, *cațacară*, *carască* (vezi DA, s.v.; ALR II, s.n., h. 692, 693; ALRM II, s.n., h. 505; vezi de asemenea Mihai C. Băcescu, *Păsările în nomenclatura și viața poporului român*, București, 1961, p. 44).

Din ALR și din lucrarea citată a lui Mihai Băcescu, aflăm că termenii formați cu prefixul *cara* – „negru” (de origine turcească) sunt cunoscuți în estul Munteniei, sudul Moldovei și Dobrogea, iar DA adaugă și Transilvania, pentru *scaragață*, *garagace*. Unii dintre termenii înșirați mai sus, precum *cațacară*, *căcărășcă* sunt rezultatul așa-numitelor accidente fonetice (*caracașcă* și *căcărășcă*: metateză). Astfel de accidente s-au putut petrece fie pe terenul limbii române, fie în limba bulgară, de unde termenii au fost împrumutați ca atare, căci astfel de forme se întâlnesc și în bulgară: *каракашка* – *какарашка* (*какараска*, *какарацка*), *гарагашка* – *гагарашка* (vezi Naiden Gherov, *Rečnik na bălgarski ezik*, vol. I, Plovdiv, 1895, s. v.).

Termenul *paparigă* sau *peperigă*, sub această formă, dar mai ales sub forma *paparugă*, apare, în Transilvania și Banat, cu sensul de „buburză” (vezi ALR II, vol. III, h. 752; vezi și Sim. Fl. Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. Studiu folcloristic*, București, 1903, p. 107-108). Sensul de „fluture”, cu care termenul apare la rudari, este necunoscut în limba română. El este însă sensul de bază în limba bulgară al unor forme lexicale ca *пеперуга*, *nanapyha*, de unde rezultă că rudarii l-au adus din Bulgaria. (Datele de mai sus

au fost culese din arhiva *Dicționarului dialectal bulgăresc*, de la sectorul de slavistică al Institutului de Lingvistică din București. Vezi și Naiden Gherov, *op. cit.*, vol. II, Plovdiv, 1899, s.v.)

În limba bulgară, ne informează Maxim Sl. Mladenov, „variantele având terminația *-yra* sunt caracteristice graiurilor bulgărești de apus și de sud, iar variantele cealalte, cu terminația *-yda* se întâlnesc mai ales în graiurile răsăritene” (vezi Maxim Sl. Mladenov, *Note etimologice*, în LR, 1973, nr. 2, p. 124-125). Pe baza acestei informații, putem stabili și zona din Bulgaria de unde au adus rudarii variantele cu *r* (*paparigă*, *peperigă*), cu sensul bulgăresc de „fluture”, necunoscut în limba română. Cum e și firesc, această zonă nu putea fi decât partea limitrofă cu Oltenia, adică nord-vestul Bulgariei, de unde, așa cum am arătat mai sus, cea mai mare parte dintre rudari a revenit în Oltenia.

În sprijinul ideii că rudarii albieri și rotarii au locuit o vreme în sudul Dunării, unde au suferit influențe bulgărești și turcești, vine și clasificarea rudarilor din câmpia muntenească a Dunării în așa-numiții *turcani*, *vlahuți* etc. Informația în legătură cu această clasificare ne-o dă Ion Chelcea în lucrarea *Rudarii de pe valea Dunării (între cursul inferior al Oltului și Mostiștei)*, multiplicată la rotaprint, în *Comunicările Centrului din Craiova al Academiei, seria etnografică*, III, Craiova, 1969, p. 11: „...împărțirea rudarilor în *turcani* și *vlahuți* vizează apartenența lor, oarecum, etnică. Nu e greu să ne dăm seama că e vorba, la fel, de o categorisire a lor înșiși, dar, după proveniența lor, după sfera de influență în care au trăit: grecească, turcească, românească etc. Cei care au sosit mai recent din Cadrilater, spre exemplu, sau chiar din interiorul Bulgariei, mai dinspre Turcia, sau ca o amintire a trăirii lor până târziu sub turci, vor fi numiți *turcani*, cum spre exemplu întâlnim în satul Mânăstirea...”. La aceasta adăugăm un argument asemănător, dar de natură lingvistică, din domeniul onomasticii: numele *Turșitu*, frecvent la albieri, ne trimite spre aceeași „sferă de influență” turcească, prin care se explică și un element de etnografie, *gurbanul*. Trebuie să precizăm că, așa cum îl practică rudarii, obiceiul este mai apropiat de *curbanul* turcesc decât de cel bulgăresc, de unde rezultă că a fost împrumutat direct de la turci, căci la bulgari obiceiul are altă semnificație, fiind practicat de ziua onomastică, după cum arată Naiden Gherov, *op. cit.*, vol. I, Plovdiv, 1895, s.v.: „Orice bulgar, de ziua onomastică, taie un animal pe care îl împarte la vecini sau îl mănâncă împreună cu ei”.

Gurbanul este elementul etnografic prin care rudarii albieri și rotarii se deosebesc atât față de toate celelalte categorii de țigani, ba chiar și față de cealaltă categorie de rudari, anume de corfari, cât și, mai ales, față de români.

Acest obicei a fost comentat în 1922 de C. Ș. Nicolaescu-Plopșor în articolul intitulat *Gurbanele*, publicat în „Arhivele Olteniei”, I, nr. 1, Craiova, 1922, p. 35-40.

El este practicat de popoarele balcanice, care l-au împrumutat de la turci, iar aceștia, la rândul lor, din mitologia ebraică. Termenul *curban* își are originea îndepărtată în mitologia ebraică, unde însemna „daruri în bani făcute lui Dumnezeu”, de unde a trecut la musulmani, cu sensul de „sacrificiu, jertfă”, deoarece aceștia din urmă au înlocuit darurile în bani cu sacrificarea de animale, în special miei (cf. *Encyclopédie universelle. Dictionnaire des dictionnaires*, tome III, s.v.; *Nouveau Larousse illustré. Dictionnaire universel encyclopédique*, tome III, s.v.; *Larousse du XX-e siècle*, tome II, Paris, 1929, s.v.; *Grand Larousse encyclopédique*, tome III, Paris, 1961, s.v.).

La noi cuvântul *curban* a pătruns pe două căi: mai întâi prin turcă, având sensul de „jertfă”, constând din sacrificarea unui miel, însemnând, în același timp, însuși animalul sacrificat, iar apoi prin rudari, în varianta fonetică *gurban*, cu primul sens, rudarii aducând și obiceiul din sudul Dunării, unde l-au împrumutat direct de la turci. Fără să fi fost împrumutat și obiceiul desemnat, cuvântul corespunzător a pătruns la noi în diferite variante fonetice: *curban*, *corban*, *gurban*. Varianta cu fonetismul *g*, *gurban*, este caracteristică rudarilor. Obiceiul este conceput de rudari ca un sacrificiu, ca o jertfă adusă *sfintelor* (numite și *milostive*, *frumoase*, *coconițe*, *bune*), pentru însănătoșirea cuiva *damblagit*, *luat din sfinte*, sau pentru menținerea sănătății cuiva care a avut aceeași suferință, dar s-a vindecat, făcând *gurbanul* în semn de mulțumire și recunoștință față de *sfinte*.

Stituațiile în care rudarii apelează la *sfinte* s-au extins de la paralizia diferitelor membre până la simpla durere de cap, intrând în tradiție, practicându-se anual, fie de Sf. Gheorghe, fie de Înălțare, socotite calendaristic pe stil vechi. Jertfa constă în sacrificarea unui miel alb, culoarea albă simbolizând puritatea, nevinovăția, candoarea, într-un loc de asemenea curat, neumbat, într-o poiană verde, în pădure. Curate, atât fizic cât și moral, trebuie să fie și persoanele care iau parte la *gurban*. Rudăreasa spală totul în casă sau în bordei înainte de *gurban*, toată lumea se îmbăiază, în credința că altfel îi *poséșcé*. Mielul se înjunghie deasupra unei gropi în care se scurge sângele și în care apoi se îngroapă mâtele, oasele și tot ce rămâne în urma praznicului. Mielul se pregătește întreg într-un singur fel: fie fript, fie fiert. Măruntaiile se scot, se fierb puțin și apoi se introduc înapoi în burta mielului, care se coase cu ață. Astfel pregătit, mielul se pune într-o frigare mare de lemn, așezată pe două crecăni lângă un foc mare. În felul acesta se frige mielul întreg, răsucind mereu frigarea în jurul focului, în cele două crecăni, și stropind mielul din când în când cu saramură, cu ajutorul unui mătauz făcut dintr-o creangă verde cu frunze, până când mielul se rumenește „*ca dosu dă vioară*”. Astfel pregătit, mielul se frânge, se rupe în bucăți aburinde, care se întind pe o masă improvizată din crenguțe cu

frunze verzi, așezate pe iarbă, iar în extremitatea de apus, cu fața spre răsărit, lângă o masă mică, rotundă, cu trei picioare, făcută tot de rudari, un bătrân rostește *dezlegarea*, momentul cel mai important al *gurbanului*, cu următorul text: „Voi sfintelor, bunelor, coconițelor, veniți lin ca apa și dulce ca mierea și v-aduceți aminte de (cetățeanu-ăla, cum îl cheamă, numele lui, care-l are mielu), să-i dați znaga și puterea și vârtutea în corpu lui, în mîinile lui, în picioarele lui, că vă prăznicește din an în an c-un berbece gras, c-o bute cu vin, c-un cuptor de pâne, amin!”².

Această rugăciune se spune de trei ori, în care timp bolnavul stă cu mâna dreaptă pe piept și apoi mănâncă limba mielului, după care începe praznicul propriu-zis, ospățul, cu friptură de miel și cu vin. Când le vine rândul să bea, mesenii spun: „Ce-a urat ai bătrîni, să fie deplin!”, iar cel cu praznicul le răspunde: „Amin!”. Astfel se petrece până seara târziu, iar la terminare, tot ce a rămas neconsumat se aruncă în groapa deasupra căreia a fost tăiat mielul. Așa se desfășoară *gurbanul* la Pârâieni, jud. Vâlcea. În comunități mai mari de rudari, spre exemplu la Băbeni, jud. Vâlcea, sau la Filiași, jud. Dolj, unde în același zăvoi sau în aceeași pădure fac *gurbanul* mai mulți rudari, se aduc și lăutari și se încinge hora, cu jocurile caracteristic rudărești, desfășurate într-un ritm de o deosebită vioiciune bărbătească. Aceasta este, pe scurt, desfășurarea *gurbanului*.

După cum se vede, este un obicei cu un ritual deosebit, necunoscut poporului nostru, cu toate că, în desfășurarea acestui ritual, există o serie de elemente caracteristice și mitologiei românești. Astfel, sfintele invocate la *gurban* sunt comparabile cu *ielele noastre*, acele ființe imaginare, cu puteri nefaste, numite eufemistic cu vorbe ca *frumoasele*, *milostivele*, *bunele*, *măndrele*, *dânsele*, *ielele*, pentru a le îmblânzi. Credința în vindecarea suferinței este caracteristică și poporului român. În mare măsură, mai ales în rugăciune, care are aproximativ o formă fixă, *gurbanul* se aseamănă cu descântecul nostru. Elementul comun al acestor două practici îl constituie tocmai credința fermă în vindecarea suferinței, o autosugestie asupra căreia individul se concentrează, iar efectele terapeutice nu întârzie să se arate, în multe cazuri. Acțiunea acestui procedeu terapeutic este așadar de natură psihică, *gurbanul* fiind astfel la rudari o formă a psihoterapeuției empirice.

Craiova, Calea București, bl. 10 E, ap. 3

² Am literarizat textul, nefiind nevoie, pentru demonstrația noastră, de transcrierea fonetică.

CU PRIVIRE LA BIDIALECTALISMUL UNOR VORBITORI AROMÂNI DIN ROMÂNIA

Chestiuni preliminare

Considerațiile care urmează se bazează pe analiza corpusului de texte cules în cursul a cinci anchete de teren de la locuitori aromâni din România aparținând celor două tipuri principale de graiuri: *fărșerot/grămostean*.

Anchetele au fost întreprinse la generații diferite de informatori de ambele sexe, după cum urmează:

- 1968 - *fărșeroți* de vârstă medie și bătrâni plecați din Pleasa (Albania), înregistrați în *aromână* de N. Saramandu la Palazu Mare (județul Constanța), la aproximativ 45 de ani după venirea acestora în România;

- 1974 - *grămosteni* din Livezi (Grecia) aparținând generației vârstnice și medii, anchetați în *aromână* și *dacoromână* de B. Cazacu și N. Saramandu în București (tot la aproximativ 45 de ani de la stabilirea în România);

- 1986 - *fărșeroți* vârstnici din Pleasa (Albania), înregistrați în *aromână* de N. Saramandu în localitatea Pipera (sectorul agricol Ilfov), după aproximativ 60 de ani de existență pe teren dacoromânesc;

- 1986 - elevi aromâni, în majoritate *fărșeroți* (între 8 și 15 ani), din Pipera (născuți în România), anchetați (oral și în scris) în *aromână* și *dacoromână* de Marina Ciolac și Margareta Chioreanu;

- 1987 - copii de aceeași vârstă cu cei din ancheta anterioară, în majoritate *grămosteni*, din localitatea Voluntari (Sectorul Agricol Ilfov), cercetați (în condițiile expuse mai sus) de Marina Ciolac și de Margareta Chioreanu.

Excerptarea și evaluarea comparativă (în funcție de mai mulți factori sociolingvistici) a datelor culese în cursul acestor anchete a permis (în ciuda eterogenității corpusului) desprinderea a două categorii mari de concluzii. Prima categorie, vizând *stadiul și perspectivele aromânei pe teritoriul dacoromânesc*, a fost abordată în cadrul unui articol din FD, X, 1991. La cea de-a doua grupă de concluzii, privind *dinamica și sensul de evoluție a bidialectalismului aromână/dacoromână*, ne vom referi sumar în cele ce urmează.

1. Precizări terminologice

Desemnăm prin *bidialectalism* [= *Bd*] folosirea alternativă de către un locutor a două dialecte, subordonate fie aceleiași limbi (= *Bd intern*), fie la două limbi diferite (= *Bd extern*). În cazul special al limbii române se poate vorbi și de un *bisubdialectalism* [= *Bsd*] (intern sau extern), constând din folosirea alternativă a două graiuri (ale aceluiași dialect sau, respectiv, a două dialecte diferite) de către un locutor.

Prin *diglosie* [= *D*] desemnăm aici folosirea alternativă și complementară, în funcție de tipul situației de comunicare, a două variante lingvistice de rang și cu statut sociocultural și funcțional diferit: dialect (grai) / „limbă” literară. (Cele două tipuri de variante lingvistice pot aparține aceleiași limbi (= *D internă*) ori unor limbi diferite (= *D externă*); în cazul special al aromânei ne-am referit – în articolul *Despre stadiul și perspectivele de evoluție a două graiuri aromânești din România* (FD, X, 1991) – și la un tip de „*microdiglosie*” internă ce s-ar putea dezvolta în cadrul aromânei.

2. Observații pe baza materialului

2. 1. Anchetă din 1974, întreprinsă la grămostenii adulți din București a fost axată, în mod special, pe probleme ale *Bd*. Anchetatorii au urmărit, în principal, să constate influența a doi factori extralingvistici (respectiv, *vârsta* și *sexul* informatorilor) asupra gradului de dezvoltare a *Bd* aromână/dacoromână. Cei patru subiecți anchețați (doi bărbați și două femei) aparțin aceleiași familii și reprezintă informatorii V, VI, VII și VIII. Protocolul de anchetă a cuprins: *α*) reproducerea de către informatori (întâi în aromână și apoi în dacoromână) a basmului *Lúplu cu vúlpea* (cf. Pericle Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905, p. 104-106) (povestea le-a fost inițial citită în aromână de către un locutor nativ: N. Saramandu); *β*) *texte libere* (amintiri) redade succesiv în ambele dialecte; *γ*) *conversație dirijată* (inclusiv de natură metalingvistică (în aromână și, respectiv, în dacoromână). În condițiile de anchetă nu a intervenit nici o schimbare pe parcursul desfășurării acesteia.

(1) Excerptarea corpusului a pus în evidență faptul că nivelul *Bd* activ este puternic influențat de factorul *vârsta* și, într-o măsură considerabilă, la generația vârstnică, de parametrul *sex*:

Informatoarea VII (fără școală, casnică), având relații sociale reduse în afara grupului de locutori aromâni, utilizează cu precădere dialectul matern. *Bd*-ul informatoarei este mai degrabă *pasiv*, dat fiind că repertoriul său verbal în dialectul secundar [= *dr.*] este extrem de redus.

a) Exprimarea sa în *aromână* este presărată cu relativ puține elemente dacoromânești, majoritatea acestora fiind de natură lexicală (*șcșală* = ar. *scolie* sau *scuľǎ*; *grădiniță* = ar. – ; *vorbecu* = ar. *zburăscu* etc.); acestea sunt (după

cum se vede) fie elemente curente, fie termeni fără corespondent în aromână.

b) În *dacoromână* informatoarea VII nu a reușit să se exprime cursiv, găsind cu greu corespondențe în dialectul secundar. Relatarea sa se prezintă mai curând ca un text aromânesc, presărat numai cu câteva elemente dacoromânești, ca de exemplu: ocurența pronumelui de politețe (*dumnețată*), perfectul compus al verbelor (în locul perfectului simplu din aromână), conjuncția *dacă* (ar. *ma*) și câteva fapte fonetice (*čē-aj* = ar. *țj-aj*, *jej* vb. = ar. *Ńaj*, *ziče* = ar. *đătj*):

= „jeste vúlpea / [...] vúlpea ęarǎ [k] nkisǐ dúpǎ pópa / [...] lo de la bisęaricǎ pópa líturyjǐ / [...] / i-a spus că zǐče: «cum leǎj dumnețată líturyjǐ de la popǎ ?» // «ej / le-am loát» / zǐče // «așǎ: pópa plecǎ / ș-jo dúpǎ pópa / le-am luat // ș-lúplu-ǐ zǐče: «ș-míni mi ducǎ» // «eh/du-tǐ ș-tíni/ dǎcǎ po sǎ jej/du-ti ș-tíni» // s-a dus și jel / dúpǎ... lǎturyjǐ / [...]” (VII, *α*, *dr.*)¹.

Informatorul VIII (două clase în grecește și două în română, crescător de oi), folosește și el preponderent aromâna. *Bd*-ul său, deși mai dezvoltat decât al informatoarei din aceeași generație, nu poate fi considerat decât o formă incipientă de *Bd* activ.

a) În *aromână*, subiectul VIII se exprimă cursiv, recurgând la relativ puține elemente dacoromânești; un loc aparte între acestea îl ocupă termenii meniți să redea unele abstracțiuni sau subtilități de gândire: *fǎrǎ sǎ obsęarvǎ pópa, istétul dj lup, dęádirǎ s-u convǐngǎ, nu u convínserǎ, s-bǎzǎ* etc.

b) În *dacoromână*, informatorul povestește cu dificultate; repertoriul său verbal este restrâns, iar stângăciile de exprimare sunt numeroase. Frazele cu aspect strict dacoromânesc sunt puține. Acestea imită, de obicei, scurte secvențe din vorbirea curentă («*dómle / dǎcǎ te kámǎ*» / *zise «du-te!»*) sau apar în secvențele inițiale ale textelor: *a fost odátǎ ca nícodátǎ / a fost un lup ș-ǐ-o vúlpe // și... s-au întovǎrșít amínd kóǐ / [e] ... [C] agǎrșij cum z-dǎcu //* (VIII, *α*, *dr.*). Interferențele aromânești sunt uneori atât de frecvente în textele culese de la acest informator, încât pare să se realizeze într-un „*idiom mixt*”:

= „fǎrte mușátǎ núma» *zise s-ťǎ bǎnčǎđǎ!*» / *zísǐ / și trecú cǐtva timp / jǎra ja zísǐ cá sǎ [...]*” (VIII, *α*, *dr.*).

= „bunícǐj anóștiǐ / jeľs-nu ne dęa vóje [...] sí [...] pe-ņseráte / sǎ... sǎ umblǎm // [...] cá pátur¹ nu ecsistǎ atúnč // atúnč dę-a qǎ ŋ-cǎplu alalǎnt² / așternęǎ o jǎmbul-acólo // [...]” (VIII, *β*, *dr.*).

Adesea, locutorul, fără să-și dea seama, comută din dacoromână în dialectul

¹ Am notat între paranteze rotunde: sigla subiectului, tipul textului și dialectul în care trebuia redat textul. În cadrul fragmentelor citate vom nota între paranteze drepte următoarele indicații: [k] – corectează, [r] = repetă, [e] = ezită, [C] = comută dintr-un dialect în celălalt; tot între paranteze drepte am notat intervenția anchetatorului, precedată de A.

primar, continuând apoi să povestească în aromână:

= „păi du-te/kir Marije! zise/ «dăcă te kámă/ dú-te!»// și [C] *kir u alásá/ f-dădi vóje// vulpça z-dúțe și aj bágâ mânlî tu... tu riér/ și u-ahurhî gîne [...]* // (VIII, α, dr.).

Comutarea de acest tip (nejustificată de nici o schimbare în circumstanțele comunicării) se explică prin nesiguranța de exprimare a locutorului în dacoromână și trebuie atribuită, fără îndoială, insuficienței cunoașteri active de către acesta a dialectului secundar. De altfel, informatorul însuși oferă o motivație oarecum apropiată de această afirmație pentru a justifica trecerea la aromână:

= „- [A: tóra tini cum ul spusêși pirniflu/ armâneășți/ ma mucăneășți?]

- tóra u spuj ġumitáti [!] // anôástrâ aromâneășcă ġumitáti/

- [A: câ țe?]

- c-ași n-si pōrivěscu zbōrâle//” (VIII, γ, ar.).

(2) Informatorii de vârstă medie (V și VI) sunt capabili să alterneze fără dificultăți cele două sisteme lingvistice (diferențele determinate de factorul *sex* în ceea ce privește folosirea corectă a dialectelor aromân / dacoromân sunt puțin evidente). *Bd*-ul acestor locutori este *activ* în ambele idiomuri, deși dialectul de bază rămâne cel primar [= ar.].

a) Exprimarea în aromână a informatorilor V și VI este clară, fluentă și conține relativ puține elemente străine graiului.

b) Relatarea în dacoromână este la fel de cursivă, cu fraza amplă, complexă. Am întâlnit o singură (eventuală) tentativă de comutare la dialectul primar, de care informatoarea V devine însă repede conștientă, corectând-o:

= „a dóya zi/ iar vulpça// zîce: [C] «mi kámă să [k] mă kámă ca să botéz»//” (V, α, dr.).

Influența sistemului lingvistic primar se manifestă printr-un număr redus de fapte în textul dacoromânesc al poveștii; menționăm dintre acestea:

- folosirea cu consecvență a termenului aromânesc de origine grecească *liturģi*, în locul corespondentului dacoromânesc „prescuri” (locutorii l-au pronunțat însă ca în dacoromână, cu -ġ-, nu cu fricativa velară sonoră -ɣ-, care apăruse la informatorii VII și VIII);

- reducerea diftongului -je- la -e- în cuvântul dacoromânesc *mjere* > *mére* (în 40 % dintre ocurențele acestui termen), ca o reacție hipercorectă la pronunțarea palatalizată a consoanei inițiale în aromână (*nére* sau *ņęare* -V, VI);

- câteva situații de închidere a lui *e* la *i* (*dî* „de”, *trićă* „trecea”) sau de eliminare a vocalei -i, respectiv, -ă din conjuncțiile *și*, *să* (și chiar a lui -e din forma dacoromânească a pronumelui reflexiv *se*) înaintea unui cuvânt care începe cu o consoană: *ș-s-a dus*, *s-se-ducă*, *s-făće* (VI);

- o ocurență a articolului hotărât masculin (-*lu* - VI), (*luplu* - VI), o anumită stângăcie în exprimarea vocativului (*cum-ț-ajpus nūmele/ vulpça?* - VI, trăsătură evidentă și la subiectul VII); acordarea la plural a verbului cu substantivul colectiv *lumea* (*au sărit toată lumea acolo* - VI).

Se mai cuvine precizat totodată că nu toate elementele dacoromânești folosite de informatorii V și VI aparțin variantei literare: alături de fapte fonetice și morfosintactice din graiul muntenesc (*preotěsiġ*, [ei] *s-a împrġetenit*) am excerptat și fapte din dacoromâna vorbită curent, mai exact din varianta sa populară (*lupu*, *preotu*, *drġmu*, *nūmele lu fġnu*, *ģura la sac*, *pe drġmu care a luăt-o*, conjuncția *că să* în loc de *să* etc.). Prezența acestor elemente dacoromânești neliterare dovedește că (în ciuda unei timide încercări a locutorului VI de a recurge la cuvinte sau expresii „mai elevate” în prezența unor interlocutori „distingși” [=A]: *vulpça a fost... cum să spun/ invitată că să... să botéz*); în *fine s-aj luăt la cărtă*) nici la informatorii care stăpânesc bine dialectul secundar *Bd* nu este însoțit de o *D* activă dezvoltată.

2. 2. Anchetele din 1968 (Palazu Mare) și, respectiv, 1986 (Pipera), întreprinse la *fărșeroġii* adulți *pleasoġi* (= originari din Pleasa, Albania), au avut drept scop cunoașterea graiului și înregistrarea de texte dialectale. Prin interpretarea datelor din perspectivă sociolingvistică ne-am propus să relevăm consecințele *bidialectalismului* aromână/dacoromână asupra exprimării locutorilor în graiul matern. Principalii factori de variabilitate pe care i-am avut în vedere au fost: *sexul* informatorilor (în cadrul fiecărei localități) și *durata diferită a bidialectalismului* (cele două anchete fiind întreprinse la o distanță de 18 ani), la aceasta adăugându-se, în cazul informatorilor anchetați mai târziu (Pipera - 1986), stabilirea în zona de influență a Capitalei (fapt ce a stimulat, desigur, presiunea sistemului dacoromânesc asupra dialectului primar). Am excerptat texte provenite de la următorii informatori: 1968, Palazu Mare, [P.M.] - V, VI, VIII, și VIII₂; 1986, Pipera [=P] - VII₁, VII₂, VII₃ și VIII.

Evaluarea corpusului a relevat faptul că informatorii bărbați din ambele comunități cercetate se dovedesc mai conștienți de necesitatea utilizării alternative, complementare, a celor două dialecte. Această concluzie se întemeiază pe constatarea că cele mai numeroase *autocorectări spontane* ale unor interferențe din dacoromână au fost înregistrate la locutorii de sex masculin: *nă pătăġim [k] păspġndġm* (VIII₂, P.M.), *un obićęy [k] adġti* (VIII₂, P.M.), *la riġnd [k] apáda tuġ* (VIII₂, P.M.), *nkisqápe [k] tu fġlġkiġġ* (VIII₁, P.M.), *s-ġntġmplă [k] s-tġfġisi* (VI, P.M.); informatorul VI (P.M.) exprimă chiar textual (șoptit) constatarea că s-a îndepărtat de la sistemul lingvistic primar:

= „s-tġfġisi ca să n-mqápă dádă-męa tócmaj [r] tócmaj [ε] kirġj ș-aġá// [r] să

în-moşapă dádă-męa//” (VI, P.M., ar.).

Uneori, autocorectările spontane sunt însoţite de către informatori de sumare observaţii cu tentă metalingvistică:

= „s-nă adăpustim tu as-sără/ [k] s-n-apândisim // nu dăţem adăpustim//” (VIII, P, ar.).

Bd-ul activ mai dezvoltat la aromânii din Pipera (1986), ca urmare a contactului mai îndelungat (şi mai intens) cu dacoromâna, a avut drept rezultat utilizarea unui număr mai mare de termeni dacoromâneşti (cu rostirea tot mai frecvent neadaptată la sistemul graiului), în locul cuvintelor aromâneşti de origine balcanică; balcanismele din grai tind astfel să fie trecute treptat în registrul pasiv al fărşeroţilor anchetati. Totuşi, în cadrul bidialectalismului acestor locutori, aromâna continuă să rămână sistemul lingvistic de bază.

2. 3. Anchetele sociolingvistice din 1986 (Pipera = P) şi din 1987 (Voluntari = V) întreprinse la copiii de vârstă şcolară au fost axate dintru început pe probleme ale *bidialectalismului* şi *diglosiei*. A fost cules material scris (texte de tip α – poveşti, povestiri) de la 50 de elevi din Pipera şi 23 din Voluntari, iar materialul oral (texte de tip α , β , γ – vezi *supra* 2. 1.) de la 20 de informatori (fete – I şi băieţi – II) din Pipera şi de la 18 din Voluntari.

Pe baza materialului cules am constatat că Bd-ul dezvoltat şi activ al copiilor în ambele idiomuri le permite acestora să se exprime cu uşurinţă în cele două dialecte. Treptat, pe măsura înaintării în vârstă, ponderea principală în repertoriul verbal al elevilor o dobândeşte dacoromâna: în corpusul excerptat, comutările de la aromână la dacoromână sunt incomparabil mai frecvente decât cele în sens invers.

a) Exprimarea în aromână

Deprinşi să utilizeze dialectul primar în domenii sociolingvistice diferite de cel şcolar, copiii s-au arătat, în general, miraţi când li s-a cerut să folosească aromâna în cursul anchetei. De aceea, chiar la adresările în aromână ale cercetătorilor, unii copii au răspuns comutând la dacoromână:

= – „[A: lu akicâşişî pirmiflu?]”

– da// u akicâşişî// [C] da nŭ ştişî s-o povestés^c//” (I.M., II, P, γ , ar.)².

Comutările la dacoromână apar cu precădere în textele narative (α) ce constituie transpuneri în aromână ale unor povestiri receptate de copii în dacoromână (de exemplu în redarea unor fragmente din opera lui Ion Creangă):

= „[...] feăta áli moáşî ipá pęa [r] pęa/ slŭtă/ [C] bába sãręă cu gŭra [...] cã nu áre nevôje de aşă... fătã ręal//”

² Am notat între paranteze rotunde: iniţialele elevului, sigla (în cifre romane), clasa (în cifre arabe), localitatea, tipul textului şi idiomul în care ar trebui să aibă loc discuţia sau relatarea.

= – [A: pâi nu povestéşti în maqedonéşte ?]

– oh! [k] ipá feăta áli bábij/ [...] tupteă fúsi/ [...] //” (S.L., I, 4, P, α , ar.).

= „aúşlu dăsi cã va-î spŭnã a afen-sui/ [C] cãre jërã un bun gospodãr în sat //” (T.M., I, 7, V, α , ar.).

Mult mai frecvente însă decât trecerile efective de la aromână la dacoromână sunt numeroasele interferenţe ale celor două sisteme lingvistice, care creează adesea impresia relatării într-un „idiom mixt”. „Dacoromânizarea” exprimării aromâneşti este vizibilă la copii în toate categoriile de texte înregistrate (inclusiv în acelea în care sunt descrise obiceiuri, mâncăruri tradiţionale, relaţii dintre membrii familiei etc.):

= „dúţi lăutãrlu/ şi-î ja pi naşⁱ de-aclóţi// ýini şi-autocãrlu/ ş-fug cu miręasa ş-cu gineri [E] cu ginericã la bãşęaricã//” (Z.C., II, 3, V, β , ar.).

= „m-apŭc jeş s-adãr mŭncãri/ cŭrãţ cartófi/ îj taj ş-apôj punş cãunlu la flŭc/ pun uléj [...]//” (B.C., I, 4, V, β , ar.).

– „şi sor-aţęã nícă írã ca un fel dî translãtor/între noi dáuşi// dapója mî-apucãj si-n scriş/ írãm fęãrte revoltãtã/ pi sóra maj mãri//” (G.C., I, 8, V, β , ar.).

Se mai cuvine precizat totodată că aromâna vorbită de elevii anchetati diferă de aceea folosită de locuitorii adulţi (vezi Marina Ciolac, *Despre stadiul şi perspectivele de evoluţie a două graiuri aromâneşti din România*, în FD, X, 1991). La copiii fărşeroţi este, de asemenea, mult mai evidentă decât la generaţiile medii şi vârstnică preluarea unor trăsături lingvistice din graiul grămostean (articularea în -lu, pronunţarea muiată a lui ş, închiderea lui ă neaccentuat la î), ca urmare a *bisubdialectalismului* (fărşerot / grămostean) dezvoltat pe teritoriul României.

b) Exprimarea în dacoromână

Copiii bidialectali anchetati se exprimă în dialectul secundar cursiv şi fără dificultăţi. Comutările de la dacoromână la aromână sunt practic inexistente. Am înregistrat numai un număr relativ scăzut de interferenţe aromâneşti (care se dovedesc mai numeroase în exprimarea orală decât în scris). Se constată un progres la copii (o dată cu înaintarea în vârstă) în ceea ce priveşte însuşirea dacoromânei utilizate în mediul în care trăiesc (respectiv, a graiului muntenesc şi a variantelor familiară şi populară). Nu acelaşi lucru se poate afirma însă despre selectarea exclusivă a elementelor literare în contexte formale de comunicare: şi la elevii clasei a VIII-a am înregistrat frecvent în situaţia de anchetă fapte de tipul celor de mai jos: *nepótã-su, ála, ája* (M.M., II, 8, P, α), *acólo-şã* (M.G., II, 8, P, α), *ála micu* (B.H., II, 8, V, α), *mãte-fizicã* (B.H., II, 8, V, γ), *poa sã męãrgã* (T.N., I, 8, P, β), *frãtele lu ála* (M.M., II, 8, P, α), *nu maj se bâte* (M.M., II, 8, P, α), *maj am decŭ un frãte* (S.M., II, 8, V, γ) etc.

Astfel de elemente dovedesc că, deși în plin proces de formare, *diglosia* nu este încă suficient dezvoltată la acești elevi în momentul absolvirii școlii generale.

3. Concluzii

Inițial *pasiv* în dacoromână, *Bd*-ul locutorilor aromâni stabiliți în România este astăzi (la toate generațiile) *activ* în ambele idiomuri. Deplasându-și însă, la copii, centrul de greutate spre dacoromână (în care se formează și funcționează *diglosia*), *Bd* aromână/dacoromână va deveni treptat preponderent pasiv în idiomul primar (aromânesc). În stadiul final extrem, locutorii urmează să ajungă *unidialectali* (renunțând la aromână) și (mai mult sau mai puțin) *diglosici* în dacoromână. Momentul acesta poate fi mult amânat prin cultivarea unei atitudini subiective corespunzătoare (o fidelitate lingvistică eficientă și activă) față de ambele dialecte, atitudine ce trebuie susținută de perpetuarea și revigorarea elementelor din sistemul etnocultural aromânesc.

Institutul de Fonetica și Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

SIMION DĂNILĂ

REFLEXE ALE GENITIVULUI DIALECTAL ÎN ONOMASTICA BĂNĂȚEANĂ

1. S-a remarcat de către dialectologi că ceea ce individualizează graiurile bănățene sub aspectul flexiunii cazuale este frecvența tuturor modalităților de realizare a cazurilor oblice¹. Astfel, exprimarea sintetică și cea analitică a genitivului coexistă în subdialectul bănățean (dar fenomenul acesta este propriu, în proporții diferite, și altor graiuri dacoromâne și, în general, limbii vorbite). În articolul de față ne propunem să urmărim doar unele aspecte ale genitivului sintetic feminin reflectat în onomastica bănățeană.

2. Cum în româna contemporană genitivul analitic cu articolul proclitic *lui* tinde să ia locul celui sintetic (cu articolul enclitic), îndeosebi la numele de persoane masculine², utilizarea în limbajul locutorilor din Belinț TM, spre a ne referi la un grai pe care îl cunoaștem bine, a genitivului denumirii în forma lui sintetică, la nume de persoane de genul feminin sau de genul masculin cu aspect feminin, de către vorbitorii mai în vârstă sau de către cei ce imită, dintr-un motiv sau altul, graiul de altădată, pare atât de desuetă, încât stârnește adesea ilaritate (lui Iordan, *Top. rom.*, p. 487, construcțiile sintactice de felul acestora, aflate în structurile toponimice personale, îi apar ca arhaice).

Cu toate acestea, onomastica bănățeană (și nu numai aceasta, desigur³)

¹ *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 258.

² Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 160; pentru aspectul diacronic al problemei, vezi Al. Graur, *Articolul hotărât la numele de persoane românești*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 19-25; Rodica Bogza-Irimie, *Despre unele caracteristici flexionare ale numelor de persoană în limba textelor din secolul al XVI-lea*; Galina Ghițu, *Particularități arhaice bănățene*; Paula Diaconescu, *Declinarea cu articol proclitic a substantivelor proprii, nume de persoană, în limba română*, toate în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965 (1966), p. 69-72, resp. 296 și 171-175; Dragoș Moldovanu, *Aspecte ale interpenetrației sistemelor toponimice: toponimele descriptive cu articol definit proclitic*, în vol. *Profesorul Gavril Istratie la 70 de ani*, Iași, 1984, p. 295-311; Marica Pietreanu, *Consecințe morfologice ale raportului dintre numele proprii și numele comune*, în SO, IV, p. 54-60; I. Rîzescu, *Observații asupra sufixului antroponimic -ese*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 539-541.

³ Cf. Puiu Filipescu, *Particularități regionale de limbă în entopice și toponime din valea Zeletinului (județul Bacău)*, în AnL, XXX, 1985, p. 329.

cunoștea, până nu de mult, cu precădere asemenea construcții, căci, „potrivit factorului tradiție, graiurile populare pot păstra un timp mai mult sau mai puțin îndelungat și formele articulate cu articol enclitic la substantive pentru care, în limba literară, s-au impus formele cu articol proclitic”⁴.

2. 1. Am putut urmări asemenea forme la Belinț – pentru antroponimie – pe baza a două conșcripții întocmite pentru uz personal: prima – de prin 1907 – de către un slujbaș al primăriei, a doua – din 1930 – de către un funcționar al poștei locale. Ambele înregistrează, pe lângă prenumele și numele de familie, și supranumele – în multe cazuri la genitivul sintetic (forma populară). Dăm în paranteze rotunde, spre comparație, supranumele din 1930, acolo unde este cazul: *Armanchii*<*Armanca*, nf B, sec. XVIII – XIX, *Binchii*, azi *Binca*, nume cunoscut în onomastica bănățeană (cf. poezia lui Victor Vlad Delamarina, *Scrisoarea Bincii*), *Briii* (*Bria*) (cf. Pătruț, *Nume*, p. 85), *Catiții* (*Catița* și *Catiții*)<scr., magh., *Cechinii* (*Cechina*, nf B, sec. XVIII) <scr., *Chivăluți*<*Chivăluța*, hip. de la *Paraschiva*, *Ciroanii* (pentru tema *Cir-*, vezi Pătruț, *On. rom.*, p. 75, și sprn. *Cira*, la Drăgoiești TM, *Ciru*, la Ramna CS), *Florii*<*Florea*, *Floroanii* (*Floroane*)<*Florea*, *Garii* (*Gara*) (cf. DOR, p. 434), *Giuchii*, azi *Giuca* (cf. DOR, p. 67, 284), *Ielii* (*Iela*, nf B, sec. XVIII – XIX) <scr., *Ioanii* (*Ioanii*), *Jăroanii* (*Jăra*) <scr., *Linchii* <*Linca*, nf B, în a doua jumătate a sec. XVIII, *Măriții*<*Mărița*, nf B, frecvent în sec. XVIII, *Mezinchii*<*Mezinca*, nf B, sec. XVIII, *Nastii*<*Nasta*, nf B, sec. XVIII – XIX, *Orboanii*<*Orboane*<*Orbu*, sprn. B, *Opii* (*Oprea*), *Pipii* (*Pipii*)<*Pipă*, sprn. B, sau *Pipa* (cf. *Grădina lu Pipa*, DTB, IV, p. 125, *Cracu Pipii*, DTB, II, p. 127) (vezi și DOR, p. 347), *Piții* (*Piță*) (cf. *Pița*, DOR, p. 348), *Ruichii* (*Ruichii*), azi *Ruica* (cf. DOR, p. 364), *Ruții*, azi *Ruța*, hip. de la *Fira*, nf B, sec. XVIII, *Sapcii* (*Sapta*), var. a nf *Safta*, B, frecvent în sec. XVIII – XIX, *Șcioapii* (*Șcioapii*)<*Șcioapa*, *Ticapetrii* (*Ticapetrii*)<*Tică a Petrii*, de la *Petra*, nf B, sec. XVIII – XIX, *Văduvii* (*Văduva*).

2. 2. Numeroase exemple ne oferă protocoalele bisericești din secolele XVIII – XIX:

PB, 1780: Mărtinu *Lavrii* (vezi, la 1781, Petru *Lavrea*), Petru *Giurchii*; 1781: Alixandru *Marii*; 1795: Gheorghe *Țonii* (dar, la 1797: Gheorghe *Țonea*); 1796: Pau *Blajii*<*Blaja*<scr. (DOR, p. 173).

PR, 1784: Măda sora *Stoii* Marta (vezi și, la 1806, Mărie fata lui Iliia *Stoii*); 1785: Ianco *Cechinii* (vezi, la 1803, *Cechina* lui Ianco Cebzan); 1788: Ianco *Cătălinii*, Costa *Popii* (la 1782: Anna a *Costii* *Popii*), Sămziiana a *Lechii* *Giurchii* (1788: Babric *Leca*), Giurca *Pepovii*, Mărie *Florii* Murari (1784: Iordanca lui *Florea* Murar), Anișca *Nicolii* Pănovan și Gheorghe Birișu *Nicolii*

⁴ Paula Diaconescu, *Declinarea cu „articol definit” proclitic în limba română. Genitiv-dativul substantivelor comune, nume de persoană*, în SCL, XVII, 1966, nr. 6, p. 557.

ginere (1805: Mărie fata lui *Nicola Șanoviceanu*); 1793: Cumbrie fata lui Ioan *Crăciunesii*; 1794: Pau *Giurii*<*Giura*<scr.; 1816: Simon fiul *Iovanii* Șocaț, Marișca fata *Saftii* Prohab; 1817: Solomie muierea *Săculii* Damian <*Săcula* (var. a lui *Secula*, DOR, p. 369).

2. 3. Prin elipsa determinatului (de obicei, numele de botez în cazul nominativ), multe genitive sintetice s-au impus ca atare în antroponimie, fie ca nume de familie, fie ca supranume. Fenomenul este cunoscut și altor limbi (de pildă: germ. *Heinrichs*, *Dietrichs*, nfm de la prenumele *Heinrich*, *Dietrich* în genitiv⁵; ngr. *Anastasiu*, *Dimitriu*, *Vasiliiu*, genitive de la *Anastasios*, *Dimitrios*, *Vasilios*; cf. Graur, *Nume pers.*, p. 84 etc.).

Și în onomastica satului Belinț ne întâmpină câteva genitive sintetice cristalizate în nume de familie: *Nicoli*; *Peri* (cf. sprn. *Pera*, hip. scr.; vezi și *Gruțu Perii*, DTB, IV, p. 142); *Radi* (familie originară din satul Checheș TM, dar cf. PR, 1801: Avraam lui *Rada* Pascu); *Vasi* (cf. sprn. *Vasa*, hip. scr.; dar poate fi și hip. de la *Vasile*) sau în supranume: *Pipii* (vezi *supra*).

Însă onomastica bănățeană în ansamblul ei este mult mai bogată în asemenea formații. Iată câteva nume de familie mai întâi: *Albi* (D.r., XLV, 1988, nr. 13.466, p. 4)<*Alba* (DOR, p. 180); *Babi* (Tel. TM, p. 85)<*Baba*; *Bălii* (Tel. TM, p. 94)<*Băla*; *Boci* (Tel. TM, p. 104)<*Boca* (*ibidem*); *Bodi* (*ibidem*; vezi și *Dosu Bodii*, DTB, III, p. 66)<*Bodea* (Tel. TM, p. 104); *Boji* (*ibidem*, p. 107)<*Boja* (*ibidem*, p. 106); *Buni* (*ibidem*, p. 118)<*Bun(e)a* (*ibidem*, p. 117); *Cosmi* (*ibidem*, p. 144)<*Cosma*; *Cristi* (*ibidem*, p. 150)<*Cristea*; *Flori* (*ibidem*, p. 179)<*Florea*, *Fochi* (RB, 1990, nr. 157, p. 3)<*Foca*; *Iorghii* (Tel. TM, p. 513)<*Iorga*; *Iovi* (*ibidem*, p. 220)<*Iova* (*ibidem*); *Jichii* (*ibidem*, p. 225)<*Jica*, hip. scr. de la *Jivan*; *Jivi* (*ibidem*, p. 226)<*Jiva* (*ibidem*, p. 225); *Lazi* (*ibidem*, p. 239)<*Laz(e)a* (*ibidem*, p. 238 - 239); *Magdi* (*ibidem*, p. 248)<*Magda*; *Marii* (RB, 1990, nr. 127, p. 3)<*Marea*, nf frecvent în Banat; *Mării* (Tel. TM, p. 258) <*Mara*; *Meri* (D.r., XLIII, 1986, nr. 12.928, p. 4) <*Mer(e)a* (DOR, p. 111, 320-321); *Mirci* (Tel. TM, p. 267)<*Mircea*; *Moisii* (*ibidem*, p. 271)<*Moisă* (*ibidem*, p. 270); *Nechiti* (RB, 1990, nr. 185, p. 4)<*Nechita* (Tel. TM, p. 282); *Negii* (*ibidem*, p. 283)<*Neaga*; *Palii* (*ibidem*, p. 297)<*Pală* (DOR, p. 341); *Peți* (la românii din Banatul sârbesc⁶)<*Peța* (Tel. TM, p. 309); *Popii* (*ibidem*, p. 320)<*Popa*; *Puti* (*ibidem*, p. 325)<*Pută* (*ibidem*); *Ruji* (*ibidem*, p. 337)<*Ruja* (*ibidem*); *Savii* (*ibidem*, p. 340-341)<*Sava*; *Seculi* (*ibidem*, p. 346) (vezi *supra*); *Stoi* (*ibidem*, p. 358) <*Stoia*; *Stoiți* (D.r., XLV, 1988, nr. 13.637, p. 4)<*Stoița* (Tel. TM, p. 360); *Șoti* (*ibidem*, p. 370)<*Șotea* (*ibidem*); *Todi* (nume dobândit prin căsătorie de renumita cântăreață de muzică populară bănățeană Elena

⁵ Wolfgang Fleischer, *Onomastische Strukturen in der deutschen Sprache der Gegenwart*, în „*Onomastica slavogermanica*”, V, 1970, p. 41.

⁶ Radu Flora, *Numele de familie românești din Banat (P.S.A.V)*, în *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, II, Panciova, 1974, p. 108.

Jurjescu) <Todea (*ibidem*, p. 379); Truți (*ibidem*, p. 384) <Truță (*ibidem*); Țari (D.r., XLIV, 1987, nr. 13.131, p. 4) și Țări (D.r., XLIV, 1987, nr. 13.321, p. 4) <Țară (Tel. TM, p. 386; vezi și DOR, p. 396); Vighi și Vigi (Tel. TM, p. 398) <Viga (DOR, p. 406); Vinchi (Tel. TM, p. 398) <Vinca (*ibidem*); Vladi (D.r., XLIV, 1987, nr. 13.193, p. 6) <Vlada.

Aproape că nu există sat bănățean în care să nu dăm peste supranume provenite de la nume de botez în cazul genitiv cu articol enclitic. Un simplu sondaj (efectuat prin elevi) în aceste sate a scos la iveală nenumărate supranume de acest tip: Bibii (Crivobara TM) <Biba (DOR, p. 201); Colii (Gruni TM) <Cola, hip. de la Nicola(e); Didii (Coștei TM) <Did(e)a (Tel. TM, p. 160); Dilii (Sălbăgel TM) <Dilea (DOR, p. 260); Fonii (Coștei TM) <Fonă (sprn. B) sau Fonea (Tel. TM, p. 180); Miclii (Paniova TM; cf. și Moara lu Micli, DTB, VI, p. 54) <Miclea; Pâncii (Chizătău TM) <Pâncă „Pantea”; Pepii (Paniova TM) <Pepa (sprn. Rădmănești TM; nfm Tel. TM, p. 304); Pupii (Babșa TM) <Pupa (sprn. B, 1907); Toncii (Sălbăgel TM) <Tonca (DOR, p. 14); Țilii (Sălbăgel TM) <Țil(e)a (DOR, p. 397; cf. și Țilă, sprn. B) și exemplele s-ar putea înmulți⁷.

2. 4. Este prea numeroasă această categorie de antroponime, ca să nu fi contribuit și în alt fel la îmbogățirea onomasticii noastre. Deși nu chiar atât de evidente ca în formele de mai sus, genitive feminine sintetice pot fi totuși recunoscute și în alte nume. Sextil Pușcariu credea că poate desluși genitive în antroponimele terminate în *-ea*, a căror formă mai veche trebuie să fi fost *-ia* (de tipul Florea, dintr-un mai vechi Floria; deci Florii + *-a* > Floria, desemnând pe fiul femeii numite Floare). „Adăogarea lui *-a* ar avea în cazul acesta un motiv asemănător cu cel din limbile iberice: tocmai la bărbații numiți după mamele lor ar fi explicabilă intenția batjocoritoare redată prin «feminizarea» lor” (DR, II, p. 698).

Nu este locul să discutăm aici valabilitatea acestei teze. Am vrut doar să arătăm că genitivul numelor proprii a fost luat în calcul ca posibilă sursă etimologică pentru anumite nume de persoane.

Noi nu ne îndoim că, pe lângă clasele de antroponime terminate în *-iu* stabilite de Pătruț, Nume, p. 99-104⁸, există și una care se bazează pe

⁷ Categoria antroponimică discutată aici se întâlnește și în alte părți locuite de români. De pildă, Ștefan Pașca, Nume, o comentează în introducere (p. 117), unde dă și o listă a numelor de familie respective. Multe altele însă apar în cuprinsul lucrării: Büilly 1722 (sub Bălea / Bălea), Bărăngii, sprn. < Bărăngă, Boldi 1680 (sub Boldea), Bonyi 1788 (sub Bonea), Boczi 1633 (sub Boțea), Bulikri 1787 (sub Bulicrea), Comsi 1634 (sub Comșa), Daly 1722 (sub Dalea), Dobri 1722 (sub Dobre, deși mai sus înregistrează nfm Dobra, care îl explică cel mai bine pe Dobri), Ganyi 1787 (sub Gănea), Geczi 1726 (sub Ghétea), Gyini 1758 (sub Ghinea), Kotocsi 1722 (sub Cotocea), Mamuli 1726 (sub Mamulea), Neni 1771 și Nyeny 1726 (sub Nenea), Szori 1766 (sub Sora), Tomi 1726 (sub Toma), Vojli 1680 (sub Voila) ș.a.

⁸ Problema o abordează și Al. Graur, Nume terminate în „-iu”, în LLR, XIII, 1984, nr. 2, p. 3; vezi și Ion A. Florea, Ortoepia neologismului latinesc. Formații cu *-iu*, în AnL, XXX,

nominativizarea, cu ajutorul lui *-u*, a formelor genitive sintetice, fenomen similar oarecum cu crearea singularului unor toponime cu aspect de plural: Bucureștiu, Pașcaniu etc.

Astfel, nfm Bariu din Belinț se explică printr-un Bara (DOR, p. 191), așa cum ne-o indică genitivul Barii (PR, 1779: Mărița lui Petru Barii; 1788: Iancu Barii; 1789: Oprița lui Alexandru Barii; 1801: Petru fecio[rul] lui Martin Barii; 1807: Achim lui Adam Barii; 1809: Brândușe muierea lui Isac Barii, Dragoi lui Gheorghie Barii). Din același câmp antroponimic belințean mai fac parte, prin polarizare, Mara Băruleasă (PR, 1781) și sprn. Băroniu, un colectiv cu *-oni*, „toți cei din neamul Bariu”, adus la forma de singular prin *-u*⁹.

Alte nume asemănătoare: nfm Bețiu¹⁰ < bân. Beța (DOR, p. 96); sprn. Bigiu (Coștei TM) < *Big(e)a sau *Bij(e)a (cf. sl. Bižo, Pătruț, On. rom., p. 24), prin forma de genitiv Bigii (sprn. Lugoj¹¹); nfm Budiu (Tel. TM, p. 116) < Bud(e)a (*ibidem*, p. 115-116); nfm Buțiu (Tel. TM, p. 120) < Buță (*ibidem*, p. 119-120); nfm Cióciu (Pașca, Nume, p. 206) < nfm Cioacă (*ibidem*, p. 205); Cociu (DTB, II, p. 94) < Cocea (*ibidem*, p. 92); nfm Crișciu (Tel. TM, p. 151) și Crășciu (B) < nf Crișta, Crășta (cf. PB, 1795: Crișta, mamă; PR, 1780: Crișta lui Voinea Marcu; 1796: Crișta lui Nicolae Giurgii; vezi și sprn. Crășta, Drăgoiești TM); nfm Ferchiiu (Tel. TM, p. 176) < Farca (*ibidem*, p. 174; DOR, p. 271); sprn. Gigu (Coștei TM) < sprn. Gigea (B); sprn. Gudiu (RB, nr. 178, 1990, p. 6) < Gudi < Gudea (ambele în DOR, p. 289); Gugiu (La Gugiu, DTB, V, p. 104; Moara lu Gugiu, DTB, VI, p. 53) < Gugi (Izvoru lu Gugi: gúzi, DTB, V, p. 64) < Gugea (sprn. B; vezi și Pașca, Nume, p. 250, DOR, p. 289); Găgiu (DTB, IV, p. 95) < Gădea în pronunție bănățeană; nfm Iovițiu (Tel. TM, p. 221) < Ioviță (*ibidem*); Iugiu (DTB, V, p. 51) < antrop. Iugiu < *Iugii < Iuga, iar nu iugă „vânt de sud” < bg., scr. jug „idem” (DA), la care trimit autorii DTB; nfm Lațiu (Tel. TM, p. 237) < *Lații < Lața (*ibidem*, p. 237); Măniu (pentru accent, vezi DTB, VI, p. 14; Pașca, Nume, p. 274) < Manii (cf. Pașca, Nume, p. 274: Mány 1520, Manyi 1758; și Iosif Mani, profesor la Blaj pe la mijlocul sec. XIX¹²) < Manea și/sau Mană (cf. Domăschim Mană din Șipet TM, D.r., XLII, 1985, nr. 12.648, p. 6)¹³; nfm Nedi (Tel. TM, p. 283) < Nedi[i] (*ibidem*) <

1986-1987, p. 375-382.

⁹ Vezi și Băruță, Băruți, Băruția (Tel. TM, p. 95), Băruțu (DTB, I, p. 53) sau chiar Băroni, vechi n. top. în Țara Românească (Chr. Ionescu, Toponime de origine antroponimică, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 202).

¹⁰ R. Flora, art. cit., p. 92.

¹¹ Petru Barbu, Porecle logojenești, Cluj, 1927, p. 13.

¹² George Em. Marica, Foaie pentru minte, inimă și literatură, București, 1969, p. 30.

¹³ Al. Rosetti, în Istoria limbii române, I, București, 1986, p. 300, indică un bg. Manjo, iar Iorgu Iordan, DNFR, p. 290, gr. Manios, Maniu ori Manea (sau Manu), cu suf. *-iu*; credem că pentru stabilirea etimologiei unor asemenea nume este valabilă aserțiunea lui I. Pătruț, Pentru un dicționar antroponimic românesc, în CL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 155: „Dacă după cercetări

Ned(e)a (*ibidem*, p. 282-283); *Negriu* (*ibidem*, p. 284) < *Negrif[i]* < *Negrea*; *Nugiu* (DTB, VI, p. 93) presupune un **Nuga*, **Nugă*, hip. de la nume ca *Mănușă*, *Stănușă* (DOR, p. LXVI); *Petriu* (Tel. TM, p. 308) < *Petrif[i]* (*ibidem*) < *Petra*; *Vușiu* (Pașca, *Nume*, p. 350), socotit hip. de la *Chivuș*, este mai curând genitivul lui *Vușă* (*ibidem*), hip. de la *Eva* sau *Paraschiva* + *-u*.

O altă categorie de antroponime, e drept că mult mai restrânsă, pe care le-am putut identifica drept genitive sintetice la bază, prezintă fenomenul disimilării vocalice *e - i > e - e*: nfm *Ferche* (Tel. TM, p. 176) provine dintr-un *Ferchii*, pe care îl regăsim în *Ferchiu*, vezi *supra*; sprm. *Meche* (B) figurează în caietul din 1930 în forma *Mechii*, explicabilă printr-un *Meca* (DOR, p. 320); nfm *Veche* (B), consemnat în 1930 *Vechii*, < *Veca*, hip. de la *Raveca* (Pașca, *Nume*, p. 312), nf întâlnit în protocoalele bisericii din Belinț în sec. XVIII - XIX.

3. 1. Structurile toponimice formate din entopic și antroponim feminin sau masculin cu aspect feminin în cazul genitiv, cu articol enclitic, abundă în onomastica de pe întreg teritoriul țării. Enumerăm câteva, cu titlu informativ, din onomastică bănățeană: DTB, II: *Calea Dabii* (p. 2), *Câmpu Mărinii* (p. 75), *Cleanțu Drichii* (p. 84) < *Drica*, hip. de la *Andrica* (DTB, I, p. 16, și DOR, p. 11), *Coasta Ciurii*, ~ *Ienif[i]* (p. 90), *Cotu Gherghii*, ~ *Gongii* (p. 120) < *Gongea* (nfm Tel. TM, p. 195, și sprm. B), ~ *Gulii* (p. 120), *Cracu Bârlui*, ~ *Glavii*, ~ *Grozii*, ~ *Lalii*, ~ *Micolii*, ~ *Nistoresii*, ~ *Pașii*, ~ *Raichii*, ~ *Raii*, ~ *Nelii*, ~ *Zării* (p. 127); DTB, III: *Dealul Bălușii*, ~ *Benghii*, ~ *Bochii*, ~ *Crâstii*, ~ *Dănilii* (p. 11), ~ *Domșii*, ~ *Gruui*, ~ *Loghii* (p. 12), *Dâmbu Budii* (p. 48), *Dosu Badii*, ~ *Conii*, ~ *Peichii* (p. 66); DTB, IV: *Fața Dănesii*, ~ *Imbroanișii*, ~ *Lupșii*, ~ *Micșii* (p. 3), *Fântâna Duchii*, ~ *Iconișii*, ~ *Iovii*, ~ *Panii* (p. 27), *Gaiu Gughii* (p. 73), *Grușu Hogii* (p. 142); DTB, V: *Hunca Neșii* (p. 22) etc.

3. 2. Este de așteptat, deci, întocmai ca în cazul antroponimelor, ca prin elipsa primului termen (aici a entopicului) să rezulte toponime exprimate doar prin genitivul sintetic cu articolul enclitic al unui nume de persoană. Fenomenul se întâlnește mult mai rar, dar el există în toponimia noastră, precum există și în alte limbi¹⁴. În toponimia urbană sunt frecvente nume ca *Batiștei*, *Stegarului*,

atente nu se poate dovedi că numele respectiv e derivat românesc sau împrumut, suntem nevoiți să recurgem la dubla etimologie¹⁵. În cazul lui *Adrian Maniu* e clar că numele de familie nu este împrumut grecesc, din moment ce poetul se trage din familia lui *Vasile Maniu*, istoric bănățean stabilit la București în secolul trecut (Victor Neumann, *Vasile Maniu*, Timișoara, 1984, p. 109). E vorba doar de deplasarea accentului după model grecesc.

¹⁴ Cf. n. top. germ. *Albrechts*, *Gerharts*, *Günthers* (W. Fleischer, *art. cit.*, p. 41), rezultate prin eliminarea componentului final al compusului. Este vorba de așa-zisele formații toponimice genitive dezantropimizate: *Mahtolfeshus* > *Machtlos*, *Eggihardeschach* > *Eckhards*, *Burkardsdorf* > *Burkards*; A.M. Skljarenko, *Typologischer Vergleich einfacher Toponyme (am Material von slawischen, germanischen und romanischen Sprachen)*, în „*Namenkundliche Informationen*”, nr. 35, 1979, p. 8. În engleză: *Saint George's*, localitate din Grenada, *Saint*

Blănarilor, genitive sintetice desprinse din sintagme conținând ca prim termen entopicele *strada*, *aleea* etc. O localitate *Viilor* se află în județul Mureș, inclusă în municipiul Sighișoara. Așa se vor fi format și structurile cu antroponime pe care Em. N. Bureștea¹⁵ le discută în câteva oiconime oltenesti: *Corzu*, inițial *Corzii* și *Corzi* (sec. XVI), apoi „satul *Corzei*” (1626) < antrop. *Corzea*; *Urâți*, atestat în 1538 sub forma *Poiana Urâții*, apoi *Urâțișii*, *Urâțișii*, care este, evident, genitivul de la antrop. *Uratea/Urătea*, iar nu un plural nume de grup, cum înclină să creadă autorul.

Iată acum câteva exemple din toponimia bănățeană: *Andrecăi* (DTB, I, p. 16), înregistrat și în forma *Andrăcăi*¹⁶, < antrop. *Andreca* (DOR, p. 11); *Anișii* (DTB, I, p. 16) și *Anișii Mateica*, nume de teren agricol (B), nu este hip. modern de la *Ana*, ci genitivul popular al acestui nume feminin; *Bathij* (Suciu, II, p. 295), grafie maghiară pentru genitivul *Batii* < antrop. *Bat(e)a* (DOR, p. 193); *Bay* (Suciu, II, p. 295), pentru *Baii* < antrop. *Baia* (DOR, p. 147); *Gherișii* (DRB, IV, p. 86) < antrop. *Gher(e)a* (DOR, p. 68).

Considerăm că și *Isiiș*, numele popular al localității *Hisiaș* TM, nesatisfăcător explicat din maghiară (Pătruș, *Studii*, p. 220) sau din apelativul *osioc* „lemn uscat”, ar putea fi la bază un antroponim în genitiv de la un **Isăiagă* < *Isăia/Isăia* + *-agă*. Recunoaștem însă că, nefiind atestat un asemenea derivat (sau necunoscându-l noi), reconstruirea lui ar părea puțin forțată. Totuși, dat fiind faptul că numele *Isăia/Isăia* apare în funcție toponimică absolută (cf. *Isaiia*, localitate în jud. Iași), că dezvoltă o familie de antroponime (*Isaicu*, *Isăicuța*, *Isăiescul/Isăescul*, *Isail*, *Isăilă*, *Sa(i)ia*, *Saie*, *Săia*, *Săilă*, toate în DOR, p. 88, *Isăilă*, Pașca, *Nume*, p. 263) și că numele în *-(e)agă/-(i)agă*,

John's din Canada etc. (D. Bloch, *Geographische Namen kurz erklärt*, Gotha, 1988, p. 192). Cu privire la n. top. de origine slavă *Bratula*, *Dobrula*, Al. Graur contestă că *-a* ar fi desinența slavă a genitiv-acuzativului, care a putut fi luată drept nominativ (Pușcariu, DR, VI, p. 532, nota 1), susținând că „mai curând ar fi vorba de un genitiv rămas singur prin elipsa substantivului în nominativ” (*Nume loc.*, p. 151). La p. 67 vorbește de formațiile genitive slave cu desinența *-ov* a temelor în *-u*, generalizată apoi la masculinele cu altă temă: rus. *Rostov*, bg. *Sviștov*, pol. *Kraków*, *Lwów*. În *Dolj*, numele popular al localității *Dolaș* TM, Viorica Goicu și Rodica Suflășel-Moroianu văd genitivul scr. *Dolca de la Dolici* (*Probleme de etimologie a numelor de localități*, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 5, p. 451). Pentru spațiul romanic, vezi, de pildă, n. top. fr. *Dargies*, *Dargoire*, *Darnets*, *Daubèze*, *Dausse*, *Déluge*, *Domérat* (A. Dauzat, Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, ed. a II-a, Paris, 1989, p. 240-242, 249), în care se recunosc antroponime în genitiv cu aglutinarea prepoziției *de*.

¹⁵ Emilian N. Bureștea, *Nume de sate oltenesti. Contribuții etimologice*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 5, p. 445-449.

¹⁶ Vasile Ioniță, *Glosar toponimic. Caraș-Severin*, Reșița, 1972, p. 57.

-(e)aga / -(i)aga sunt destul de frecvente (*Beleagă*¹⁷, *Beșleagă*¹⁸, *Bobelegă*, sprn. la Lăpușnic TM, *Boboiaga*, DOR, p. LV, *Comeagă*, DNFR, p. 143, *Hoșleaga*¹⁹, *Mileaga*, personaj din *Firul de iarbă* de Horia Ungureanu, cf. și *Mileghi*, DNFR, p. 307, *Moiaga*²⁰, *Oneaga*, DOR, p. 82, *Păceragă*, sprn. la Chizătău TM, *Pătăragă*, loc arabil la Honorici TM, *Pătăraga*, n. top. între Pădureni și Pietroasa Mare TM, cf. bg. *Paterov*, DNFR, p. 335, și *Picioragu*, nume de mină în Munții Apuseni, după o informație a lui Emil Popa, *Șileagă*²¹, *șuiaga*²², *Toleagă*, DOR, p. LVIII, *Toroiagă*²³), credem că ipoteza noastră ar putea fi luată în seamă.

4. În concluzie, examinarea cu mai mare atenție a reflexelor în onomastică ale genitivului sintetic, cu articol enclitic, al numelor de persoane de genul feminin sau masculin cu aspect feminin, din graiurile bănățene, deschide o altă poartă spre etimologia internă, spre o mai sigură și firească explicare a tezaurului nostru de nume proprii.

SIGLE ȘI ABREVIERI

B = Satul Belinț, jud. Timiș.

D.r. = „Drapelul roșu”, fost cotidian timișorean.

PB = *Protocolul botezațiilor al Episcopiei Timișorii și în supusa eparhie aceștia în acest hotărâre protopopesc în parohia Belinț*, vol. I 1780-1784, vol. II 1795-1799.

PR = *Protocolul celor ce repusază în parohiia satului Belinț care iaste supusă la episcopiască eparhiia a Timișorii și să ține de protopopescul ținutul a Hasiiășului*, vol. I 1779-1814, vol. II 1814-1825.

RB = „Renașterea bănățeană”, ziar cetățenesc independent, Timișoara.

Tel. TM = *Lista abonaților la serviciul telefonic din municipiul Timișoara și județul Timiș*, 1982.

Celelalte sigle sunt cele folosite în SO, V.

Belinț, jud. Timiș

I. A. FLOREA

«MOLDOVENESC», «ROMÂNESC», «RUSESC» ÎN COMENTARIILE LINGVISTICE ALE SUBIECȚILOR ALM

Lectura *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM), Chișinău, 1968-1973, realizat de Rubin Udler, Vasile Melnic, Victor Komarnițchi și Vasile Pavel, relevă bogăția notelor explicative pe marginea răspunsurilor cartografiate. Aceste note cuprind, cum se știe, completări și explicații ale informatorilor din cele 240 de puncte arhetate, ca și observații ale anchetatorilor.

Ne vom opri la acele note care exprimă atitudinea subiecților față de originea cuvintelor și a formelor oferite ca răspunsuri în anchetă.

Trăind de mai multe decenii, în unele zone chiar de secole, într-un mediu poliglot, în care se vorbește româna (numită „limba moldovenească” nu numai din rațiuni politice, dar și prin tradiție locală, consemnată și de anchetatorii ALR I și II)¹, rusa și ucraineana, mai demult și germana (în Bucovina de Nord), adesea ei înșiși mai mult sau mai puțin bilingvi, informatorii au transpus această stare de fapt în răspunsurile lor la chestionarul ALM. Apar astfel răspunsuri duble sau chiar triple, comentate „etimologic” de subiecți.

Se conturează, din aceste numeroase comentarii, următoarele perechi de sinonime, formate, după opinia informatorilor, din cuvinte aparținând unor limbi diferite:

1. Termen moldovenesc – termen românesc, precum *petrușcă* – *pătrunjel*²,

¹ E. Petrovici, *ALR II. Introducere*, redactori Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, Cluj-Napoca, 1988, pct. 405, Trebisăuți, p. 380: „E aproape supărătoare insistența cu care deosebesc ce este «românește» de ce este «moldovenește». Pierde e românește, iar moldovenește se zice *prăpădește* etc. Totuși se observă o puternică tendință de a evita rusismele și de a le înlocui cu ceea ce consideră ei cuvinte moldovenești – aceasta pentru anchetă – iar pentru conversație cu cuvinte intrate nu de mult în graiul lor, cum zic ei, «de peste Prut». A vorbi «românește» li se pare mai *dilicât*”; *ibidem*, pct. 431, Recea, p. 385: „Și aici, ca la Trebisăuți, se face deosebirea între «moldovan» și «român». Ceea ce nu-i ca-n graiul lor e «românește». Firește, adeseori greșesc și atribuie limbii «românești» chiar cuvinte rusești”. ALR I/I, h. 42/461: după răspunsul *pînășișă*, urmează comentariul: „«Românește» i se zice *burtă*”. *Ibidem*, I/II, h. 169/440: după răspunsul *batrinu* [a.], urmează comentariul: „De când au venit românii zicem *bunicu*”. *Ibidem*, h. 211/401: după răspunsul *coptil di léle*, urmează comentariul: „De când cu românii se zice *coptil m flor!*”.

² ALM, h. 34/204.

¹⁷ I.-A. Candrea, *Ov. Densusianu, Th. D. Speranția, Graiul nostru*, vol. II, București, 1908, p. 32.

¹⁸ Radu Flora, *Ion-Niță Secoșan (1900-1939), poet în graiul bănățean și comediograf. în Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, IV, Vârșeț, 1977, p. 68; cf. și DNFR, p. 63.

¹⁹ Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*, Iași, 1980, p. 188.

²⁰ Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, 1980, p. 138.

²¹ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, Timișoara, 1984, p. 206.

²² Vasile Lohan, *Istoricul Liceului „Coriolan Brediceanu” din Lugoj*, Lugoj, 1922, p. 51.

²³ Elisabeta Faiciuc, *Toponimia comunei Dragomirești (jud. Maramureș)*, în SO, IV, p. 318.

puținel – puțin³, chită – pîne⁴, talharî – hoț⁵, ușă la ogradă – poartă⁶, baraban – dobă⁷, ciolan – carne⁸, cletcă – car⁹, catîr – mul¹⁰, dah – acoperiș¹¹, oale – țigla¹², cot – ungher¹³, chilit – lăcată¹⁴, patret – fotografie¹⁵, gânsac – galon ('recipient de sticlă de 3 l')¹⁶, grijă, vătămăt – (h)ernie¹⁷, (tată) de-a doilea – vitreg¹⁸, neamuri – rude¹⁹, bade, bădiță – nene²⁰, neancă – doică²¹, om mort,

³ *Ibidem*, h. 64/21, 85: puțin „e cuvânt românesc”; pct. 35: puțin „e cuvânt românesc; se zice mai des puținel”; pct. 39, 42, 60, 70, 73, 79, 84, 86, 95, 140, 185: puțin „e cuvânt românesc; se zice mai des puținel”; pct. 142: „puținel e cuvânt moldovenesc; puțin ziceau românii”; pct. 197: puțin „e pi romîniți; se zice puținel”.

⁴ *Ibidem*, h. 78/8, 11, 39, 42, 45, 65, 176: „până la români se zicea Kitî”; pct. 22: „până la români se zicea t'itî; bătrânii și acum zic așa”; pct. 23, 27: pîni „se zice de la români; și acum mulți zic t'itî”; pct. 30: „până la români se zicea t'itî; bătrânii și acum zic așa”; pct. 32: „pîni se zice de la români; bătrânii și acum zic t'itî, iar femeile, Kitî”; pct. 33, 167, 174: pîni „zic de la români; se zice mai des t'itî”.

⁵ *Ibidem*, h. 162, *passim*: „talhârj e moldovenește; hoț e românește”; pct. 30, 93, 105, 116, 117: „talhârj e cuvânt moldovenesc; hoț e cuvânt românesc”; pct. 189: „talhârj e moldovenește; hoț e vorbă românească”; pct. 197: „talhârj je pi moldovnești; hoț e pi romîniți”; pct. 21, 32, 85: „talhâr e moldovenește; hoț se zice de la români”; pct. 171: „hoț se zice de la români”.

⁶ *Ibidem*, h. 230/187: „poartă se zice de la români; se zice mai des uși la Hogradî”.

⁷ *Ibidem*, h. 293/39: „dobi e românește; moldovenește-i baraban”.

⁸ *Ibidem*, h. 304/187: „cârne se zice de la români; bătrânii zic șjolân”; pct. 175, 189: „cârni se zice de la români; se zice mai des șjolân”.

⁹ *Ibidem*, h. 322/214: car „e cuvânt românesc; zic clétci; clétce”; pct. 198: car „se zice peste Prui”.

¹⁰ *Ibidem*, h. 331/85: „catîr e moldovenește, mul' e românește”.

¹¹ *Ibidem*, h. 529/26: acoperiș „este pe românește”.

¹² *Ibidem*, h. 534/153: „țigla îi românesc”.

¹³ *Ibidem*, h. 551/15: „românește, ungherî”.

¹⁴ *Ibidem*, h. 539/163: „la noi kilit, da pe românește lăcatî”.

¹⁵ *Ibidem*, h. 612/46: „fotografie pe românește”; pct. 78: „de la români zic și fotografii”.

¹⁶ *Ibidem*, h. 705/35, 80: „românii ziceau galon”.

¹⁷ *Ibidem*, h. 777/131: grijă „zici, când vorbești cu doctorul; îi vatamăt, când vorbim noi acasă; românii ziceau erniți”.

¹⁸ *Ibidem*, h. 787/7: „în România zic vitreg”.

¹⁹ *Ibidem*, h. 789/84: „rude îi cuvânt românesc”; pct. 85, 91, 147, 199: „românii ziceau rude”.

²⁰ *Ibidem*, h. 798/199: „românii ziceau neni”.

²¹ *Ibidem*, h. 823/50: „românii zic doici”.

trup de om mort – cadavru²², țalindră – trior²³, ciocleji – strujeni²⁴, peșchir – șervet²⁵, sprujină – arc (de patefon)²⁶ ș.a. Uneori diferențele privesc numai aspectul fonetic, ca în: numeralul mie – mie²⁷, iic – mic²⁸, hulpe – vulpe²⁹, prepoziția pără, pâr – pân(ă)³⁰, șin – fin³¹, amu – acum(a)³².

2. Termen moldovenesc – termen rusesc (ucrainean): gazniță – lampă³³, râșână – smoală³⁴, bog – fasole³⁵, pisar – săcitarî³⁶, mulți oameni, multă lume – nărod, narod³⁷, șindilă – dreancă³⁸, sac – țahal (ucr.)³⁹, sūșă – zasuhă ('secetă')⁴⁰, traucă – lițărână, liuțărână, luțărca⁴¹, hîrleț – lopată⁴², zimți – viriscă⁴³, balamale – zaves⁴⁴, delijan – plită⁴⁵, fisîie – mocnește (ucr.)⁴⁶, creieri

²² *Ibidem*, h. 825/19, 125, 131, 134, 176, 189: trup di om mort „românii ziceau cadavru”; pct. 7, 56, 77, 180, 182, 217, 221: om mort „românii ziceau cadavru”.

²³ *Ibidem*, h. 898/125: țalindrî „se zice din bătrâni; trior se zice de la români”.

²⁴ *Ibidem*, h. 909/91: „strujânî se zice pi romîniți”.

²⁵ *Ibidem*, h. 614, 618/212: „se zice șervet de când au fost românii”.

²⁶ *Ibidem*, h. 999/61: „se zice și arc, dar e românește”.

²⁷ *Ibidem*, h. 187/145.

²⁸ *Ibidem*, h. 255/39.

²⁹ *Ibidem*, h. 281/110: „hulpi e moldovenește, vulpi e românește”.

³⁰ *Ibidem*, h. 311/189.

³¹ *Ibidem*, h. 266/63: „șin e moldovenește [...], finul ziceau și românii”.

³² *Ibidem*, h. 515/67: „se zice mai rar acuma, de când au fost românii”.

³³ *Ibidem*, h. 15/88, 102: „lampî e rusește; moldovenii zic mai des gazniți”; pct. 129: „lampî e cuvânt nou, rusesc; moldovenește se zice mai des gazniți”.

³⁴ *Ibidem*, h. 66/75: „rișîni e moldovenește; smolî e rusește”.

³⁵ *Ibidem*, h. 87/204: „fasoli e cuvânt rusesc; se zice mai des bog”.

³⁶ *Ibidem*, h. 118/112: „săcitarî e cuvânt rusesc; pisarî e moldovenește”; pct. 54, 59, 61: „pe moldovenește i se zice pisarî”.

³⁷ *Ibidem*, h. 174/112, 146, 225.

³⁸ *Ibidem*, h. 145/228: „șindilî e moldovenește; drjâncî e rusește, dar se spune mai des”.

³⁹ *Ibidem*, h. 318/34: țahal „e cuvânt rusesc, dar zic; i se zice mai des sac”; pct. 235: țahal „e cuvânt ucrainesc, dar zic; i se zice mai des sac”.

⁴⁰ *Ibidem*, h. 332/229: „sūșă e pi moldovniți, iar zasuhă – pi rusîți”.

⁴¹ *Ibidem*, h. 352/23: „lițărîni e cuvânt rusesc; trăuți e moldovenește și se zice mai des”; pct. 229: „liuțărca e pi rusîți; trăuți e pi moldovniți”; pct. 227: „liuțărîni e rusește, trăuți e moldovenește”.

⁴² *Ibidem*, h. 396/228: „hîrleț e moldovenește, lopati vine pi rusîți”.

⁴³ *Ibidem*, h. 536/32: „amu unii zic rusește virisci”.

⁴⁴ *Ibidem*, h. 540/168: „se zice și zavesurî, rusăști”.

⁴⁵ *Ibidem*, h. 558/69: „delijan – pi moldovniți, pliti – pi rusîți”.

⁴⁶ *Ibidem*, h. 570/99: „fisîi vini maj pi moldovniți; mocnești vini maj pi ucrajinije”.

– *mozdi*⁴⁷, *tîmplă* – *visok, viski*⁴⁸, *drușleac* – *trisnic*⁴⁹, *spată* – *lopatcă* ('omoplat')⁵⁰, *încrucșat* – *cosoi, cosoóki*⁵¹, *cu nasul mare* – *nosali*⁵², *bătătură* – *mozol*⁵³, *alunică* – *rodimca*⁵⁴, *nădușală* – *zadășcă*⁵⁵, *răul cel mare, neputință, omorniță* – *ciornaia, podușciaia bolezni*⁵⁶, (frate) *bun, drept* – *rodni*⁵⁷, *săcure* – *topor*⁵⁸, *mătușă, leliță* – *tiotia*⁵⁹, *mașină de harman* – *molotarcă*⁶⁰, *mămunia* 'mămucă' (în care recunoaștem v.rom. *mămîne*, în Zaporojie) – *mámočca*⁶¹, *pitoacă* ('podul osiei') – *podușcă*⁶². Din aceeași categorie, diferențe de aspect fonetic: *Hilip* – *Filip* (la lipoveni)⁶³, *Sîniôn* – *Simion*⁶⁴ și *doftor* – *doctor*⁶⁵.

3. Opoziții între trei termeni, moldovenesc – românesc – rusesc (sau ucrainean), constatate de obicei prin corelarea comentariilor informatorilor din

⁴⁷ *Ibidem*, h. 723/120: „se zice și *mozdi*, da-i pe rusește”.

⁴⁸ *Ibidem*, h. 725/83: *tîmpli*, „(rusește îi zic) *visóc*”; pct. 231: „*visóc*, da-i *rusășt*”; pct. 235: „*viski* [pl.] – da-i *rusășt*; se zice și *tîmpli*”.

⁴⁹ *Ibidem*, h. 649/135: „*trisnic* oleacă îi *pi rusji*”.

⁵⁰ *Ibidem*, h. 733/34, 48, 165 (toate din reg. Nicolaev), 229, 231, 232 (toate din reg. Kirovograd): *spáti*, „se zice și *lopáci*, dar e rusește”.

⁵¹ *Ibidem*, h. 745/83: *încrucșat*, „se zice și *casóji*, dar e cuvânt rusesc”; *ișcorșát*, „se zice și *cosoóti* (da-i rusește)”.

⁵² *Ibidem*, h. 755/165: „se zice și *nosáli*, dar e rusește”.

⁵³ *Ibidem*, h. 768/25, 26, 32, 65, 81, 101, 193, 199, 223, 230: *bătătură*, „se zice și *mozól* (dar e rusește)”; pct. 219: „acum zic *mazól* (dar e rusește)”.

⁵⁴ *Ibidem*, h. 769/234.

⁵⁵ *Ibidem*, h. 772/164.

⁵⁶ *Ibidem*, h. 778/63, 74: *răul cel mare*, „se zice și *cjórmaja bolezni* (dar e rusește)”; pct. 69: *răul cel mare*, „se zice și *padjușcaja bolezni* (dar e rusește)”; pct. 68, 88: *neputință*, „se zice și *cjórna bolezni* (dar e rusește)”; pct. 225: *omórniți*, „se zice și *cjórni bolezni* (dar e rusește)”; pct. 44: *amețáli*, „se zice și *cjórni bolezni* (dar e rusește)”.

⁵⁷ *Ibidem*, h. 789/81.

⁵⁸ *Ibidem*, h. 176/226: *topor*, „e folosit mai des cuvântul moldovenesc *sacúr* [pl.]”; pct. 233: „moldovenește se zice *sacúr* [pl.]”.

⁵⁹ *Ibidem*, h. 795/74, 225, 226, 229: *mătușă*; pct. 147, 193: *leliți, mătuși*, „unii zic *tjót i* (dar e rusește)”.

⁶⁰ *Ibidem*, h. 893/202: *mașni di harmán*, „se zice *pi moldoviniji*; se zice mai rar și *molotarci* (ucr.)”.

⁶¹ *Ibidem*, h. 786/112: „se zice și *mámočca*, dar e rusește”.

⁶² *Ibidem*, h. 975/190: *pităci*, „asta-i *právilno pi moldov născí hórbi*; se zice și *podușci* (rus.)”.

⁶³ *Ibidem*, h. 271/204: „*Hilip* e un nume de familie moldovenesc, *Filip* e un prenume lipovenesc”.

⁶⁴ *Ibidem*, h. 337/134: „*Sîniôn* e nume moldovenesc; *Simiôn* e nume rusesc”.

⁶⁵ *Ibidem*, h. 388/95.

diverse localități: *oftigă* – *berculoz, tuberculoză* – *cihotcă*⁶⁶, *de-o samă, de-o vârstă* – *leat, leaț* – *ii hodocu meu* (cu observația că termenii «românesc» și ucrainean se folosesc doar pentru tinerii care fac armata)⁶⁷, *catargă, tărăboanță* – *roabă* – *tačca*⁶⁸, *ureche* – *mâner* – *ručca*⁶⁹, *sărac* – *orfan* – *coptil sirotá*⁷⁰, *kihniță* – *beci* – *pohrib*⁷¹, *iorgan* – *placmă* – *ogijál*⁷², *tivdă* – *scăfirlie, țeastă* – *cerepul omului*⁷³, *uncheș, moș* („moldovenește”) – *unchi, moș* („ziceau românii”) – *gága* („acum de când a venit puterea sovietică”) ⁷⁴, *șafă* – *dulap* – *șcafă*⁷⁵. Aceste perechi (serii) se compun din exemple cu o singură diferență specifică, la nivelul limbilor, dar adesea situația este mult mai complexă, ca să nu spunem complicată, căci termenii opozițiilor simple de mai sus sunt antrenați și în alte opoziții în spațiul «limbii moldovenești», pe scară cronologică, socioculturală sau areală, opoziții care, după cum vom vedea, exprimă implicit și nuantează opozițiile de la nivelul limbilor.

4. Opoziția cultural – popular moldovenesc, explicitată de informatori prin exemple ca: *șea* („inteligent”) – *tarniță*⁷⁶, *zupă* („domnește”) – *damă* („românește”) ⁷⁷, *femeie* – *muiere*⁷⁸, și chiar prin variante fonetice: *jeu* („după carte”) – *jo*⁷⁹, *pisor* – *kișor*⁸⁰, *Mihai* („mai delicat”) – *Nihai* (*ibidem*, h. 318/36). Se constată în unele cazuri că termenul considerat „mai delicat”, „mai domnesc” este chiar termenul «românesc», așa cum reiese din opoziția *burtă* – *pântece*⁸¹.

5. Opoziția de ordin etnografic și cronologic: *scaun* („cel lung, țărănesc”) –

⁶⁶ *Ibidem*, h. 402, *passim*.

⁶⁷ *Ibidem*, h. 802, *passim*.

⁶⁸ *Ibidem*, h. 1000, *passim*.

⁶⁹ *Ibidem*, h. 592/39, 189.

⁷⁰ *Ibidem*, h. 824, *passim*.

⁷¹ *Ibidem*, h. 284, *passim*.

⁷² *Ibidem*, h. 386/150, 221.

⁷³ *Ibidem*, h. 772/180, 182, 233, 234.

⁷⁴ *Ibidem*, h. 797, *passim*.

⁷⁵ *Ibidem*, h. 579/81, 138.

⁷⁶ *Ibidem*, h. 21/7.

⁷⁷ *Ibidem*, h. 213/15.

⁷⁸ *Ibidem*, h. 127/119: „*fuméji* se zice mai în delicat; *mujéri* – *maį prostių*”; pct. 228: „care nu știu bine moldovenește [=graiul popular, n.n.] zic *fiméji*, care știu bine – *mujéri*”; pct. 230: „*mujéri* e *necul țurno*”.

⁷⁹ *Ibidem*, h. 23/15.

⁸⁰ *Ibidem*, h. 236/158: „intelectualii zic *pișor*”.

⁸¹ *Ibidem*, h. 736/15, 28, 29, 31-33, 36, 46, 50, 65, 67, 78, 85, 86, 95, 129, 147, 160, 194: „(românii zic) *burti*”; pct. 5: „(mai domnește îi zic) *burti*”; pct. 216: „(acum, mai delicat, zic și) *burti*”.

stulă, taburetcă (cel modern)⁸², *casă* („în sat”) – *dom* („în horod”)⁸³, *bumbi-nasturi* („la mantaua soldătească”)⁸⁴, *kehniță* („din pământ, cu lemn”) – *beci* („din piatră, boltit”)⁸⁵, *băgeac* („la casă”) – *horn* („la moară, la fabrică”)⁸⁶, *glonturi* („la pușca de soc sau de vânatoare”) – *puli* („la arma militară”)⁸⁷, *temelie* („la casă”) – *fundament* („adânc, la biserică, la club”)⁸⁸, *căldărar, tăblar, meșter* („în sat”) – *tinichigiu* („la oraș”)⁸⁹, *văcar* („paște vacile oamenilor”) – *pastuh* („la colhoz”) – *bouar* („în munte”)⁹⁰, *Dușitru* („un om bătrân”) – *Dumitru* („un copil”)⁹¹.

6. Opoziția graiuri din Basarabia – alte graiuri românești studiate în ALM: *hoț – talhar* (în Transnistria)⁹², *mic – mititel* (în reg. Aktiubinsk)⁹³, *sac – țuhal* (în Ucraina)⁹⁴, *Nihai – Mihail* (în Kirghizia), *puțin – puțințel* (în Transnistria)⁹⁶.

Corelând toate aceste situații, vom constata că numeroase cuvinte dintre cele comentate de informatorii ALM sunt dublu (sau triplu) marcate, ceea ce permite o mai sigură circumscriere a circulației lor în graiurile cercetate și a valorii lor diatopice și diastratice. Astfel, *ceas* (general) are ca sinonim pe *oară* (marcat: „de la români”, dar și cu alte două mărci: „zic și tinerii” sau „când se vorbește mai îngrijit”⁹⁷); *pepeni*, termen „vechi” (*ibidem*, h. 934), se opune lui *castraveți*, care e „pe românie” (pct. 62) și „îl folosesc tinerii”⁹⁸ (pct. 9, 37, 62). *Cârjă*, considerat „românesc”, în opoziție cu *paličcă* („moldovenesc”, *ibidem*, h. 201/19), devine „moldovenesc” în opoziție cu *costel* („rusec” și „mai delicat”,

⁸² *Ibidem*, h. 180, *passim*; în pct. 224 *taburétca* e „rusește”.

⁸³ *Ibidem*, h. 193/233, 234 (reg. Kirovograd).

⁸⁴ *Ibidem*, h. 252/20. Tot în Bucovina de Nord (pct. 9, 12) „tinerii zic nasturi”.

⁸⁵ *Ibidem*, h. 284, *passim*.

⁸⁶ *Ibidem*, h. 394/211.

⁸⁷ *Ibidem*, h. 441/34, 146, 187.

⁸⁸ *Ibidem*, h. 521/61, 86.

⁸⁹ *Ibidem*, h. 533/93, 129, 153, 156.

⁹⁰ *Ibidem*, h. 328/7.

⁹¹ *Ibidem*, h. 264/26.

⁹² *Ibidem*, h. 162/98: „în Moldávița îi zic hoț”; pct. 149: „în Băsărâbița zic hoț”.

⁹³ *Ibidem*, h. 255/92: „*șic* e un cuvânt nou, adus de moldoveni, veniți nu de mult; se zice mai des *mititel*”.

⁹⁴ *Ibidem*, h. 318/98: *țuhal* „zic moldovenii din Ucraina; aici i se zice *sac*”.

⁹⁵ *Ibidem*, h. 398/146: „*Nihaj* se zice în Basarabia”.

⁹⁶ *Ibidem*, h. 64/149: „*puțin* e un cuvânt nou, adus din Băsărâbița; se zice mai des *puțințel*”.

⁹⁷ *Ibidem*, h. 83, *passim*.

⁹⁸ *Ibidem*, h. 147, *passim*.

pct. 68, ba chiar, probabil ca o consecință a acestei ultime mărci, și „românesc”, pct. 194). *Steag* nu este doar „românesc”, în opoziție cu „moldovenescul” *flag*, ci este și „moldovenesc”, „la mort”, în opoziție cu „rusecul” *flag*⁹⁹. *Kihniță* este și o construcție mai primitivă în opoziție cu *beci* (din piatră), de unde și opoziția cuvânt vechi – neologism, dar, cu fonetismul *pivniță* („de la români” și „spun tinerii”), se opune sinonimului *magaz* („moldovenesc”)¹⁰⁰. *Bolniță* „se zice moldovenește” în opoziție cu *spital* „românesc” (și uneori „rusec”, „spun tinerii”, „se zice în Basarabia, nu în Ucraina”), dar tot *bolniță* poate fi „rusec”, iar *spital* „moldovenesc”¹⁰¹; această opoziție la nivelul idiomului este simplificată în Bucovina de Nord: *spital* e „pe românește”, *bolniță* „pe rusește” (pct. 5), ca și în sudul Basarabiei: *spital* („moldovenesc”) – *bolniță* („rusec”, pct. 179), sau *spital* („e curat moldovenească”) – *șpital* („e pe rusască”, pct. 160). *Mantale* „e cuvânt românesc” (pe care îl „ziceau și mocanii”), în opoziție cu *scumane* „moldovenești” (și „de casă”) și cu *șaneluri* („militare”)¹⁰². *Brutar* este „românesc”, uneori și „rusec”, în opoziție cu *kitări* „moldovenesc” sau cu transnistrianul *pecari* („moldovenește și rusește”)¹⁰³. *Argat* este, pe rând, „românesc” (în opoziție cu *slugă* „moldovenesc”) și „moldovenesc” (în opoziție tot cu *slugă* „rusec”)¹⁰⁴. *Fundament* este „termen nou” și „rusec”, în opoziție cu *temelie* („moldovenește”), opoziție dublată și pe plan etnografic: *fundament* („adânc, la biserică, la club”) – *temelie* („la casă”); dar chiar și termenul *temelie* îl folosesc, în unele puncte, „mai mult cei învățați”, cel mai vechi fiind *tâlpi* (care denumește o altă realitate etnografică)¹⁰⁵. *Blehârl* („moldovenesc” și „la țară”) se opune lui *tinichigiu* („de când cu români” și „meșter la oraș”) și lui *jestianic* („rusește”)¹⁰⁶. *Pîntecărie, treapăd* („moldovenește”) se opune lui *diarie* (care cumulează mărcile: „așa ziceau români”, dar și „tinerii zic așa”, „la spital/doctorii zic așa”, „mai culturni”, „după carte”) și lui *ponos* („rusește”)¹⁰⁷. *Mămucă* („moldovenește”) se opune lui *bunică* („ziceau români”, „zic intelectualii”) și lui *babușca* („rusește”)¹⁰⁸. *Staroste* e, pe rând, „moldovenesc”, în opoziție cu *pețitor* („românesc”), și „rusec”, în opoziție cu *șercător*

⁹⁹ *Ibidem*, h. 218, *passim*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, h. 284, *passim*.

¹⁰¹ *Ibidem*, h. 319, *passim*.

¹⁰² *Ibidem*, h. 320/126, 225, 226.

¹⁰³ *Ibidem*, h. 329/23, 25, 42, 60, 95, 103, 125, 161, 162, 189.

¹⁰⁴ *Ibidem*, h. 411/39, 43, 65, 87, 139.

¹⁰⁵ *Ibidem*, h. 521, *passim*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, h. 533, *passim*.

¹⁰⁷ *Ibidem*, h. 774, *passim*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, h. 794, *passim*.

(„moldovenesc”)¹⁰⁹. *Groasă* („moldovenesc”) și *polojénii* („rusește”) se opun lui *gravidă* („ziceau românii”), dar și pe plan sociocultural și profesional, ultimul termen având și mărcile: „e un fel de politică”, „zic doctorii”, „e mai cultural”, „e mai frumos, delicat”, „după carte”, „zic tinerii”¹¹⁰. *Cimitir* „zic românii”, dar și „e mai cultural”, „zic intelectualii”, „zic tinerii”, în opoziție cu *țintirim* „moldovenesc”¹¹¹. Unii informatori apreciază pentru diferiți termeni vechimi de ordinul deceniilor, ceea ce coincide cu aprecierea acestor termeni ca «românești», formulată direct de alți informatori¹¹².

Această frecventă interferență de planuri ne permite să stabilim conținutul noțiunii «moldovenesc» în opoziție și corelație cu noțiunea «românesc», așa cum le folosesc informatorii ALM. Deci «moldovenesc» este:

- a) un cuvânt sau un fonetism popular;
- b) general răspândit în graiurile cercetate de ALM;
- c) vechi;
- d) desemnând adesea o realitate etnografică sau o tradiție locală, iar «românesc» este:

a) un cuvânt sau un fonetism literar în limba română, cu circulație recentă în limba scrisă din Basarabia și propus de lingviștii basarabeni ca formă literară (vezi și titlul hărților);

b) cunoscut în unele graiuri (bucovinene sau sudice) basarabene și cu circulație în graiurile (mai ales sudice) dacoromâne;

c) în general recent, „de la români”;

d) desemnând realități etnografice recente, moderne.

Cuvintele și formele «românești» sunt acelea pătrunse în Basarabia în perioada interbelică, prin acțiunea administrației, școlii, armatei, asistenței

¹⁰⁹ *Ibidem*, h. 803/25, 37, 85, 130.

¹¹⁰ *Ibidem*, h. 813, *passim*.

¹¹¹ *Ibidem*, h. 830/5, 7, 9, 37, 157, 220.

¹¹² Astfel, după răspunsul *pâne* (*ibidem*, h. 78), urmează comentariile din pct. 15: „cu vreo 30 de ani în urmă se zicea *Kiti*”, din pct. 5, 105, 170, 173, 194, 206: „cu vreo 40-50 de ani în urmă se zicea *Kiti*”, din pct. 159: „cu vreo 50-60 de ani în urmă se zicea *Kiti*”; în alte puncte se constată, fără precizare, vechimea absolută a termenului *Kiti*, ca în pct. 54, 59, 61: „foarte vechi”, pct. 24, 41, 86, 139, 156, 204: „se zicea tare demult”, pct. 17, 19, 31, 35, 36: „zic bătrânii”, ori vechimea lui relativă (în comparație cu *pâni*), ca în pct. 113, 118, 141, 143, 148, 152, 163, 187, 188: „e un cuvânt mai vechi”. În unele puncte, izolate între graiurile rusești, informatorii constată însă că *pâne* e un termen și mai vechi decât *pită*: în pct. 190 „*pâni* se zicea cu vreo 50-60 de ani în urmă; acum toți zic *Kiti*”; în pct. 229 „*pâni* ziceau unii bătrâni tare demult; acum se zice *Kiti*”; în pct. 234 „*pâni* se zicea înaintea; acum se zice mai ales *Kiti*”. Asemenea informații ne-ar îndreptăți să credem că *pâne* a existat demult pe toată întinderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, dar că, lipsit de suportul și prestigiul limbii literare, acest termen s-a pierdut în concurența sa cu termenul regional *pită*.

medicale. Magistratura, înalții funcționari administrativi, ofițerii și alte cadre superioare erau, cei mai mulți, din Regat, instrucția lor fiind românească. Putem aminti, de exemplu, că întreaga promoție din 1933 a Școlii Normale de la Craiova a fost „repartizată” în Basarabia. Nu trebuie uitat că în Basarabia și-au satisfăcut stagiul militar tinerii din alte zone ale României și că, în schimb, tinerii basarabeni făceau armata în Regat.

Institutul de Filologie Română
„Alexandru Philippide”
Iași, str. Codrescu, 2

PROBLEME COMUNE ÎN CHESTIONARELE ALR I ȘI ALR II

Editarea chestionarelor ALR II (1988) și ALR I (1989) însoțite, fiecare, de câte un indice al problemelor anchetate, oferă, dincolo de facilitățile legate de consultarea materialului atlasului, posibilitatea unei cunoașteri corecte și exacte a inventarului „întrebărilor”, a unei evaluări din diverse puncte de vedere a bogăției datelor (programate și neprogramate) din cele două chestionare și favorizează studierea raporturilor dintre ele. Acest ultim aspect merită încă să fie urmărit, cu atât mai mult cu cât istoricul alcătuirii celor două chestionare, atât cât ne este el cunoscut, evidențiază un drum deloc lipsit de sinuozități.

În prefața la ALR I/I Sextil Pușcariu, lingvistul care a inițiat și a condus lucrările atlasului, relatează că la început i s-a încredințat lui Sever Pop alcătuirea unui chestionar care „a fost discutat cu de-amănuntul de membrii Muzeului [Limbii Române] în 11 ședințe și completat mai ales cu chestiuni care aveau să scoată în evidență specificul românesc. În urma acestor adevărate chestionare a ieșit atât de bogat, încât unui singur anchetator i-ar fi trebuit prea mult timp ca să-l termine într-un număr destul de mare de puncte. De aceea am conceput planul *să facem simultan două anchete, cu doi anchetatori și cu două chestionare diferite, în puncte diferite.*”

Din redacția primă a chestionarului au fost scoase deci chestiunile prea speciale și au fost păstrate mai ales cele ce se raportau la noțiuni cunoscute de oricine [...].

Restul chestiunilor a format baza celui de-al doilea chestionar, «dezvoltat», pe care l-a completat D-I Emil Petrovici cu întrebări referitoare la terminologia specială a celor mai diferite aspecte ale vieții de la țară și a realităților românești” (p. 8).

Și tot Sextil Pușcariu precizează, de data aceasta în prefața la ALR II/I, că „uneori au fost trecute intenționat câteva chestiuni din ALR I și în ALR II” (p. III) și-și ilustrează afirmația prin trei exemple pe care Ion Mării, într-un articol apărut în 1989¹, le comentează, arătând că două dintre ele „nu sunt bine alese”, nereprezentând „o identitate problematică” (p. 142). Ocupându-se, în prima

¹ ALR - Din însemnările unui redactor (VI): probleme (= întrebări) lexicale suplimentate în ancheta ALR II, în CL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 141-146.

parte a acestui articol, și de existența unor probleme comune în cele două chestionare, apărute ca urmare a faptului că pe parcursul anchetei pentru ALR II Emil Petrovici, determinat de specificul chestionarului său, a introdus suplimentar numeroase noi probleme, menite să-i faciliteze desfășurarea anchetei, Ion Mării subliniază importanța unei studieri amănunțite a lor: „Prezența în număr atât de mare a unor probleme documentate în ambele anchete permite, desigur, realizarea și a unor hărți (sau MN-uri) lexicale onomasiologice (neinterpretative și/sau interpretative) cu o rețea de puncte mult mai deasă, hărți (sau MN-uri) care, prin compararea (pe care, până în prezent, nimeni nu a realizat-o) răspunsurilor înregistrate, pentru aceeași problemă, de către doi anchetatori din localități diferite, dobândesc o semnificație deosebită din punct de vedere metodologic, constituind, într-un fel, și un extraordinar examen practic al anchetei cu chestionar, al documentării aceleiași probleme lexicale de către doi anchetatori, în localități învecinate, al notației fonetice impresioniste etc.” (p. 144).

Lectura paralelă a *Indicilor* permite un inventar al problemelor comune celor două chestionare; chiar și fără o statistică riguroasă, este limpede că ele nu sunt doar „câteva”. Existența lor are, credem, motivații variate.

Astfel, se evidențiază faptul că și în *Chestionarul ALR I* există un număr, e drept, relativ mic, de probleme suplimentate, dintre care unele au fost programate spre documentare și în *Chestionarul ALR II*.

Iată câteva exemple: chestiunea [149] „bătătură la degete” a fost suplimentată, din a 27-a localitate anchetată, cu „bătătură în talpă”, identică cu problema [2253] din ALR II (= „bătătură în talpă”); din a 70-a localitate anchetată, chestiunii [187] „seară” i s-a adăugat și o întrebare pentru „noapte”, problemă urmărită în ALR II sub nr. [2374]; sub numărul [1258], chestionarul ALR I, în afară de „eu tremur de frig”, înregistrează, din a 72-a localitate anchetată, și „clănțnesc dinții din gură”, problemă similară cu chestiunea [2119] din ALR II („îmi clănțnesc dinții de frig”); începând cu a 80-a localitate anchetată, sub chestiunea [1300] „traistă”, s-a introdus și „vătale”, care figurează și în ALR II, sub numărul [5915] „vatale, brâgle”; chestiunea [5693] „hoare (paseri de curte)” din ALR II a fost dublată prin introducerea în chestionarul ALR I [993], pe lângă întrebarea pentru „găină, pl.”, și a problemei „hoară (colectiv)”, și anume din a 46-a localitate anchetată.

Asemenea situații trebuie analizate atent; nu pot fi considerate ca fiind pe același plan probleme ca „mă doare la inimă” (suplimentată la chestiunea [122] „inimă” din ALR I) și „mă doare la inimă (să arate unde)” de sub nr. [2204] din *Chestionarul ALR II*.

Dacă ar fi să se caute o motivare și pentru suplimentările introduse de Sever Pop, atunci, în mod evident, ea nu poate fi aceeași pentru ambii anchetatori ai ALR. Chestionarul ALR I cuprinde spre documentare onomasiologică mai ales

noțiuni generale, pentru care interogarea era mai simplă de realizat. Aici nu mai poate fi vorba de stringențele impuse lui Emil Petrovici de metodologia anchetării, determinate de specificul chestionarului (neputându-se formula o întrebare pentru specie/parte fără a se face apel la gen/întreg; vezi Ion Mării, *art. cit.*, p. 143). Chiar și din exemplele date mai sus se observă că relația dintre chestiunea programată inițial și cea introdusă suplimentar nu mai este totdeauna atât de direct motivată ca în cazul ALR II, explicațiile care s-ar putea da părând a fi diferite de la un caz la altul. Uneori, chiar felul în care a putut fi formulată întrebarea pare să fi dus la răspunsuri care să genereze interesul pentru problema suplimentată, ca în cazul chestiunii [1258]; alteori, e posibil ca informatorii să fi oferit date suplimentare care să fi stârnit curiozitatea anchetatorului pentru problema înrudită semantic (vezi chestiunea [149]) sau ca modul în care a fost pusă întrebarea să fi dus la o repetată decodificare neașteptată, care să fi atras atenția și să fi determinat suplimentarea (vezi chestiunea [187]).

Dacă pentru asemenea situații putem face doar supoziții, știm cu siguranță, cel puțin dintr-un exemplu, cum s-a luat hotărârea introducerii în *Chestionarul ALR I*, pe parcursul anchetei, a unor probleme noi, sub poziții distincte.

În articolul *L'Atlas linguistique de la Roumanie* S. Pop arată: „On a pensé qu'il n'était pas nécessaire de mettre dans le questionnaire le mot *nas* «nez», parce que, selon toute vraisemblance, il est employé et prononcé de la même manière dans toutes les régions roumaines. Mais, dans les enquêtes que j'ai fait, j'ai pu observer qu'il y a une région étendue dans la partie occidentale de la Transylvanie où l'on emploie, à la place du mot *nas* «nez» le mot *nari* (pluriel du *nară* «narine»). Cette région pourrait être délimitée par une ligne allant de Satu Mare vers Baia Mare—Cluj—Beiuș—Arad. Aussi cette question, et d'autre encore, ont-elles été introduites plus tard dans le questionnaire”².

Această problemă, care apare în *Chestionarul ALR I* sub poziția [1961], este urmărită și în ALR II, unde figurează în chestionar sub nr. [2035]. Nu știm câte din chestiunile comune cu ALR II au fost introduse în *Chestionarul ALR I* ulterior, dar atrage atenția faptul că există cinci poziții, și anume [1956] „cu ce te ștergi pe față?”, [1957] „măduvă”, [1958] „brăcinar de ață la izmene”, [1959] „toate hainele de pe om cu o vorbă” și [1960] „leagăn (cum este?)” în dreptul cărora se precizează că au fost introduse începând cu a 6-a (doar chestiunea [1958] cu a 5-a) localitate anchetată. Noțiunile de sub trei dintre ele, și anume [1956], [1958] și [1960] sunt urmărite și în *Chestionarul ALR II*: [5952] „prosop, șervet”, [3313] „ață cu care își leagă izmenele” și [2657] „leagăn” (fără a se cere însă și descrierea obiectului). De remarcat că celor cinci chestiuni de mai sus le urmează, ca poziție, dar fără nici o mențiune, tocmai „nas”, despre care am aflat cu certitudine că s-a introdus ulterior. Problemele care sunt grupate

² RLR, IX, 1933, p. 89-90.

sub întrebările următoare, între [1962] și [2002], sunt din sfere semantice foarte diferite. Ceea ce atrage atenția este faptul că, aproape fără excepție, ele își găsesc corespondent în *Chestionarul ALR II*, chiar dacă într-o formulare relativ identică (de fapt, noi nu știm exact cum s-a întreat): [1962] „eu strănut” – [2050] „omul strănută”; [1965] „eu vărs, vomез” – [2107] „vărs (borăsc, vom)”; [1966] „dulce” – [2110] „dulce”; [1967] „dinții strepezesc” – [2120] „dinții, când mănânci mult acru, se... strepezesc”; [1968] „omușor” – [2129] „omușor”; [1969] „eu azvârlu” – [2226] „azvârlu”; [1971] „eu fug (cur, alerg)” – [2236] „cu picioarele alerg”; [1972] „sar” – [2237] „cu picioarele sar”; [1974] „slab, fără putere” – [2272] „slab = fără putere”; [1985] „haine noi” – [4405] „haine noi”; [1990] „strâmt” – [3478] „strâmt”; [1994] „s-a spart paharul” – [4403] „(blidul, paharul) se sparge”; [1995] „eu ucid (sensul)” – [3596] „ucide și ce înseamnă”; [1997] „eu fac focul dimineața” – [3856] „fac focul”; [1998] „zale la lanț” – [3948] „za (la lanț), pl.”; [1999] „furculiță” – [3948] „furculiță, pl.”; [2000] „lături (hâlbe la porci)” – [4121] „lături”.

Factura diversă a problemelor dintre pozițiile [1962] și [2002], plasarea lor după chestiuni despre care știm sigur că au fost introduse pe parcursul anchetei și gruparea lor înainte de capitolul „verb” par motive suficiente pentru a crede că și ele au fost adăugate ulterior. De ce tocmai acestea își găsesc corespondent, în marea lor majoritate, în *Chestionarul ALR II*, nu știm; e greu însă de presupus că în situația în care, așa cum preciza Sever Pop, aproape parafranzându-l pe Sextil Pușcariu, „Le questionnaire a été discuté chapitre par chapitre dans plusieurs séances du Musée de la langue roumaine et en même temps a été complété par des termes importants en usage dans les diverses régions” (*art. cit.*, p. 90), ar fi putut trece neobservată o dublare atât de frecventă a unor probleme grupate, deci ușor de controlat. Să mai ținem seamă și de faptul că Sextil Pușcariu, într-una din cunoscutele-i rubrici *Pe marginea cărților*³, menționează că anchetatorii ALR își programau munca de teren în așa fel, încât să poată participa la ședințele de comunicări de marțea ale Muzeului Limbii Române, ședințe în care își expuneau toate problemele ivite în cursul anchetelor.

Mai există, cum a precizat Sextil Pușcariu în prefața deja citată a ALR II/I, și un set de probleme programate de la început pentru a fi comune celor două chestionare. La ele se referă și Sever Pop, dar fără a preciza vreuna: „Les enquêteurs ont laissé subsister à dessein quelques questions identiques pour connaître certains termes sur un réseau plus étendu” (*art. cit.*, p. 91).

O deducere a acestui gen de probleme comune pe bază unor argumente cum ar fi poziția în chestionare și încadrarea în capitolele corespunzătoare este departe de a oferi certitudini. Cu rezervele pe care le impune o astfel de operație, remarcăm că problemele comune pasibile de a se încadra într-o asemenea

³ DR, VI, 1931, p. 506.

categorie nu sunt doar „câteva”. Ele sunt, de obicei, onomasiologice, dar nu lipsesc nici întrebările terminologice (și semasiologice) sau morfologice. Cu titlu de exemplu, menționăm: „copilul care sugе (sugaci)” ALR I [83] – „copil de fașă = cocuță” ALR II [2654]; „eu scrâșnesc din dinți (când mi-e ciudă rău pe cineva)” ALR I [91] – „scrâșnesc din dinți” ALR II [2118]; „zđăriu de iese sânge” ALR I [136b] – „cu unghiile zđării” ALR II [2189]; „porumb (cucuruz), pl.” ALR I [900] – „porumb” ALR II [5122]; „știulete” ALR I [903] – „drugă, știulete, porumb (păpușă dezvoltată)” ALR II [5144]; „pănuși” ALR I [904] – „frunze, pene” ALR II [5145]; „eu mănânc, mănânci, mănâncă, mănăcăm, măncați, mănăncă” ALR I [78] – „mănânc, mănс (1-6)” ALR II [4542]; „el a început să mănânce” ALR I [79] – „să mănânce” ALR II [4543]; „zară (la ce se zice?)” ALR I [1820] – „zară (sens)” ALR II [5430].

Fără îndoială, multe probleme onomasiologice pot fi de asemenea exploatate ca fiind comune celor două chestionare, ca urmare a formulării în ALR II a „întrebării” pentru noțiunile de detaliu prin sintagme în care figurează și termenul care exprimă noțiunea generală, ca de exemplu „deget” ALR I [131] – „degetul mare” ALR II [2184], „degetul arătător” ALR II [2185], „degetul mijlociu” ALR II [2186], „degetul inelar” ALR II [2187], „degetul mic” ALR II [2188]⁴.

Mai există și categoria problemelor urmărite în contexte mai largi, din care fiecare termen, în măsura în care este înregistrat, poate fi exploatat implicit comparativ cu material din celălalt atlas, ca de exemplu „subsuoară, pl.” ALR I [106] – „subsuoari mă gâdil” ALR II [2193]. Dar și aici, între ceea ce s-a programat și ceea ce s-a realizat efectiv, prin anchetă, pot exista diferențe adesea marcante, asupra cărora S. Pop a atras atenția specificând că, alături de exemple facile ca „Ion e foarte deștept” (= chestiunea [247] din ALR I), se înregistrează și propoziții care „sous la forme où elles sont rédigées, ne sont pas adaptées au patois du village [...]”. L'enquêteur enregistre souvent une phrase qui n'a pas de rapport avec celle du questionnaire, preuve évidente que la phrase de la langue littéraire n'a pas, dans le patois, de correspondant exact⁵. Acesta este un avertisment pentru cei care, utilizând materialul ALR, pun fără discernământ semnul egalității între problema formulată în chestionar și un răspuns notat pe fișă, aspect asupra căruia Ion Mării, cel mai bun cunoscător al materialului ALR, a atras atenția de multe ori.

Tocmai datorită acestor deosebiri, menționăm că semnalările făcute aici se bazează pe ceea ce s-a formulat în chestionar și nu pe ceea ce s-a realizat în anchetă ori s-a exploatat, selectiv, pentru publicare. Interesul s-a concentrat în

⁴ Vezi exemple la I. Mării, *art. cit.*, p. 143-144.

⁵ *Art. cit.*, p. 97. Ideea anchetării în context este reluată de S. Pop și ilustrată cu exemple și în articolul *Cu prilejul „Buletinului Atlasului Lingvistic Italian”*, în DR, VIII, 1936, p. 168, nota 2.

principal asupra alcătuirii chestionarelor și a evaluării (cantitative) a problemelor lor comune. Insistența cu care S. Pușcariu și S. Pop au revenit asupra alcătuirii chestionarelor, a discutării lor (ca și a problemelor ivite în cursul anchetelor) în ședințele Muzeului, în permanentele contacte dintre conducătorul lucrării și cei doi anchetatori, arată importanța care s-a acordat acestei operații și vine în sprijinul părerii că problemele comune celor două chestionare nu sunt, cel puțin în marea lor majoritate, întâmplătoare. Fără îndoială că și frecvențele drumuri comune și întâlniri pe teren ale celor doi anchetatori, așa cum rezultă ele din *Jurnalul* lui S. Pop, au fost prilej pentru discutarea unor asemenea preocupări.

Faptul că dorința de a se obține un material cât mai bogat a fost permanent dublată de sentimentul necesității unui control răzbate și din ideea reluării unor probleme chiar în interiorul aceluiași chestionar: „Le questionnaire de l'ALR présente aussi quelques questions répétées deux fois, qu'on a maintenues avec intention, mais à une grande distance l'une de l'autre. Elles permettent au linguiste de constater si le sujet a donné plus tard le même mot et l'a prononcé de la même façon. Telles sont les questions: *soage* «malaxer, faire de la pâte» (1669 et 1847), *albină* „abeille” (1699 et 1886) etc.”⁶.

Și în existența unui număr mare de probleme comune celor două chestionare trebuie văzută urmărirea unui control, dar și a realizării, sub unul dintre aspecte – acela al numărului de puncte anchetate – a principiului complementarității celor două atlase „care se întregesc unul pe altul” și „formează împreună Atlasul lingvistic român”, operă care „datorește tot atât de mult unuia cât și celuilalt dintre cei doi colaboratori” (S. Pușcariu, [Prefața] la ALR II/I, p. III).

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

⁶ S. Pop, *art. cit.*, p. 98. În realitate, în *Chestionarul ALR I* problemele sunt formulate: „Eu sog pâinea (sensul)” sub chestiunea [775] și „Eu sog pâinea (a-i da o formă)” sub [1847], (numai pentru „albină” problema fiind identică sub ambele chestiuni). Pentru nonidentitatea celor două „întrebări”, vezi I. Mării, *art. cit.*, p. 142.

De remarcat că atât „a soage” cât și „albină” sunt urmărite și cu *Chestionarul ALR II* (pozițiile [3996], respectiv [5458]).

Interesant este faptul că în exemplele date pentru a ilustra problemele comune celor două anchete nici S. Pușcariu, nici S. Pop n-au ținut seamă de diferența dintre tipul de întrebări terminologice și cele onomasiologice, deși în alcătuirea chestionarelor se constată o practică frecventă de urmărire a unui raport între cele două tipuri. Numai așa se poate explica că ALR I [1772] programează „cârlan și ce înseamnă”, iar ALR II [5332] „cârlană”; ALR I [411] „livadă și ce înseamnă” – ALR II [6061] „livadă”; ALR I [1776] „mioară și ce înseamnă” – ALR II [5333] „mioară”; ALR I [938] „nutreț și ce înseamnă” – ALR II [5245] „nutreț”; ALR I [776] „plăcintă și ce înseamnă” – ALR II [3031] „plăcintă”. Și numărul exemplilor poate fi sporit.

PREOCUPĂRI DE DIALECTOLOGIE ÎN SĂPTĂMÂNALUL „GUTINUL” (1889-1890)

Hebdomadarul „Gutinel”, „ziar social, literar și economic”, având ca „redactor răspunzător” pe Gavril Szabó și ca „editor” pe Gavril Barbul, a apărut la Baia Mare, între 17 martie 1889 și 26 martie 1890. S-au publicat în total 52 de numere (39 în 1889 și 13 în 1890), dintre care unul de probă, deci nenumerotat. Gazeta a ieșit la lumina zilei în condiții grafice neașteptat de bune pentru acea epocă. Surprinde plăcut și nivelul de cultură ridicat al mai tuturor colaboratorilor, ca și limbajul evoluat, plin de culoare și nuanțat al articolelor. Nici o urmă din împetrișările pe care le combătuse cu mai bine de două decenii în urmă Titu Maiorescu într-un cunoscut studiu-pamflet¹. Ortografia este cea în vigoare după 1881 și pe care Titu Maiorescu a caracterizat-o drept „fonetism temperat de etimologism”².

Preocupările de dialectologie, atâtea câte s-au înregistrat, se încadrează în sfera mai largă a tematicii lingvistice, unde preponderența o deține ceea ce astăzi numim cultivarea limbii. În „Gutinel” s-au publicat 6 articole consacrate chestiunilor de limbă: 1) *Graiul românesc din Sălagiu de lângă Someș*, semnat de E. Bran și apărut în numerele 6, 7 și 10; 2) *Limba și cetitul*, nr. 12, de Secleșan; 3) *Un document român din 1785*, nr. 16, articol nesemnat; 4) *O privire fugitivă preste străinismii limbei române*, nr. 17-18, de P. P. Petrișor; 5) *Originea numelui țerei de sub coroana Austriei „Bucovina”*, nr. 19, autor V.B.; 6) *Răspuns la câteva întrebări din Chestionarul Dlui B.P. Hasdeu pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, nr. 28-31, autor E. Bran.

După cum se vede și din titluri, două dintre aceste articole, primul și ultimul, sunt consacrate exclusiv unor probleme de dialectologie. În alte două (în al doilea și în al patrulea), dialectologia este implicată marginal³.

¹ *Limba română în jurnalele din Austria* (publicat în 1868), în *Critice*, vol. I, 1908, p. 73-103.

² Cf. D. Marcea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 90.

³ A se vedea observațiile privitoare la diferențierile fonetice dintre graiuri, expuse în articolul *O privire fugitivă preste străinismii limbei române*, în „Gutinel”, nr. 17, p. 2.

Cele două articole ale lui E. Bran sunt tributare ca orientare lucrărilor de acest gen care apăreau în epocă⁴. S-ar putea ca și unele fapte lingvistice inserate în articolul despre graiul din Sălaj să-i fi fost sugerate de atestarea lor, într-un grai învecinat⁵. Oricum însă, meritele publicistului de la „Gutinelul” nu pot fi contestate. În ambele lucrări, E. Bran scoate la lumină, înaintea altora⁶, date foarte importante cu privire la graiurile dacoromâne din nord-vestul Transilvaniei și din Maramureș, cele mai multe dintre aceste date fiind confirmate câteva decenii mai târziu prin cercetările dialectale sistematice, efectuate după metode riguroș științifice, de către I.A. Candrea⁷, T. Papahagi⁸, anchetatorii ALR⁹ și alți lingviști ai epocii¹⁰. Mai mult, E. Bran a intuit inegala importanță a faptelor de limbă consemnate de către el, stăruind asupra trăsăturilor dialectale care mai târziu vor fi considerate de către E. Petrovici¹¹ și R. Todoran¹² drept caracteristici de bază (sau tipice) pentru delimitarea subdialectelor crișean și maramureșean, respectiv pentru stabilirea repartiției graiurilor dacoromâne.

Astfel, în articolul *Graiul românesc din Sălagiu de lângă Someș*, colaboratorul „Gutinelului” stăruie cu deosebire asupra următoarelor caracteristici:

a) „trecerea labialei «B» în «gh» și «bgh», es. *alghină* (albină); *sghiciu* (zbiciu); *desghină* (desbină); *corghî* (corbi); *robghî* (robi); *cerghî* (cerbi)”;

b) „La finea cuvintelor [diftongul *ea*] e «e» deschis și nici o dată diftongat: *mè, grè, iè, scriè, horè* ș.a.”;

c) „consonanța «f» trece în «h» pronunțat, cum este de exemplu «ch» din nemțescul «Ich» sau «fichte» pr. «*hir*» (fir); *a hi* = a fi; «*herbe*» = ferbe; *hietan* = arbor *tênêr*; *hier* = fier; *hiretic* = firetec. Rămâne însă curat în cuvintele: *femeie, fecior, fereastă*”;

⁴ Ne gândim cu deosebire la studiul lui Miron Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea* (cit. de altfel, de E. Bran însuși), publicat cu doi ani înainte în „Convorbiri literare”, XX, 12.

⁵ Ne referim la studiul citat mai sus al lui Miron Pompiliu.

⁶ De exemplu, înaintea lui Vasile Vaida, citat de către autorii manualului de *Dialectologie română*, București, 1977, p. 44, cu lucrările *Studii asupra abaterilor gramaticale în dialectul țărănilor români din Sălaj* și *Material jargon de dialect sălăjean*, ambele apărute în „Tribuna”, 1890.

⁷ *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907.

⁸ *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925.

⁹ Sever Pop (ALR I) și E. Petrovici (ALR II).

¹⁰ De exemplu, D. Macrea, în vasta sa monografie, *Patalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, 1936-1938, p. 92-160.

¹¹ *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, LXXII, 1941, p. 551-558.

¹² Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne, în LR, V, 1956, p. 38-50.

d) „β) în «gh» (ca ungurescul «gy») în cuvintele: *viță, viu, vică* (mierță), *vezure, vițiu, verme, viș, vină, viță*”;

e) „P) urmat de un *i* sau altă vocală se rostesc ca «pty»: *ptyatra, ptyina, ptyer, ptyele* ș.a. În unele cazuri chiar înaintea lui *i* urmat de consonanță: *optyincă, ptyiscue, ptyie* (cad). În cuvintele «peptar» și «cârpește» *p* trece în *ty* întocmai ca și «i»: *cârtyestyte, tyeptar*”;

f) „d) în cuvintele *dejerat* și *dejet* se schimbă în «j», în alte cuvinte trece în *gh* (ung. *gy*) es. *deminetă, dela, pedecă...*”;

g) „Consonanța *n* înainte de *i* și *e* sună *ny* ca în limba maghiară: *nime, neamț, neam, ne*”;

h) „C) și «t» urmate de un *i* sau *e* se rostesc ca ungurescul *ty*: *oty* (ochiu), *fetye, fruntye*”.

În finalul primei părți a articolului său, autorul notează: „Aceste sunt fenomenele fonetice mai de capetenie a grăitului românesc din Sălagiu de lângă Someș”.

Părțile a doua și a treia (numerele 7 și 10 din 1889) sunt consacrate exclusiv lexicului dialectal din această zonă a țării. Cuvintele sunt așezate în ordine alfabetică, în dreptul fiecăruia apărând cel puțin un sinonim literar. Lista lui E. Bran cuprinde 147 de cuvinte. Pentru câteva din ele se citează și variante (exemplu: *cătangan* – *catingănășel*). Redăm, în cele ce urmează, o parte a listei, cu explicațiile autentice ale autorului:

„a prescurtare din *adă*, dă-mi. A cuțit. • *adintea* acum mai nainte • *alechiiu*. Es. Mă duc alechiiu Someșului. Hulpea umblă de alechiiu găinelor. • *atuncine* atunci • *aū!* audi! • *batăr, batăraș* barem • *baga* (să) intră. Să bagă în casă. • *beciznic* prăpădit • *bumbi în urechi* cercei • *cade* 1) se cade 2) i stau bine • *captiu captiet* nebun, smintit • *ciuntă (sē)* se sfârșesc; se stinge (focul) • *clătireți* clătiți • *cójbă cójă* (de ou) • *comințeu* contract, obligațiune • *cantarig* furca de la fântână • *drâmbă* nimic. N'ajunge o drâmbă. • *e* (fără i) da, așa • *formă* chip. Es. În ce formă mă sudui? • *facereți* faceți • *fu!* fugă! • *furișel* vespe • *gârbesce* latră • *glóbă* 1) pedeapsă 2) cal rău • *góngă, gujuliă* – insectă • *halube* (pl.) veșminte • *hârciog* cloțan • *hâșiesc, hâșiu* alung, gonesc. Să aplică numai la sburătoare: hâși! • *hage!* cuvânt cu care se alungă găsele • *huhurez* buhă • *ia!* iată • *ice* dice. Ce ice? • *jib* 1) repede. Au venit tare jib. 2) puternic, om jib. • *lângalēu* pâne lată, cōptă pe lopată în gura cuptorului (cuv. ung.) • *lă* 1) spală bine 2) se peptenă • *loitrițe* rude de cărat căpiți • *lotru* isteț • *măcioc* cotoiu, motoc • *mădărit* răsfățat, desmerdat • *măldieriu* om môle, fără energie • *morăesce* murmură • *o* sēu, ori. Meri o ba. • *ochic* răzușă de curățit tina de pe plug • *obșegos* glumeț • *obor* curte • *obadă* scutișorul la pělărie • *p'ênce?* pentru-ce • *pedri* lângă; vis à vis • *păzesce* (sē) 1) se grăbesc 2) se grijesce • *pișigă* pișcă • *poznă* cértă; periclu.

Om poznaș, om de sfadă. • *purav* rău de fire • *răstăuță* aluatul din supă • *rică!* expresiune cu care chiamă rațale • *râzitor* glumeț • *sămdăchișe* lapte acru • *sterț* opaiț • *știblóncă* hâlbónă, vârtej séu grópă în albia râului • *ștrolibat* svulturat, neastêmpêrat • *ióntă* neisteață • *tulvai!* Esclamare în pericol. • *togmățe* («e» deschis) îmbrăcată cu gust și curat • *tricozânie* faptă ciudată, trebă încurcată • *teptălacă* prepeliță • *tup* mire. Mě joc de a tup. • *tocăni* (a) a mânji • *șipotesce* sbéră, țápă • *șiteică* sórece cu botul ascuțit • *vujală* învoială • *zadie* 1) năframă 2) surț dinainte 3) batistă • *zară* zêrul dela unt • *zo zêu*".

După cum se vede, lista e bogată, interesantă și cu explicații precise. În ansamblu, articolul lui E. Bran din „Gutinel” este un document deosebit de util pentru o viitoare istorie a dialectologiei românești. Datele oferite, chiar dacă o parte dintre explicațiile de la capitolul fonetică sunt greșite sau naive, pot constitui un punct de referință asupra stadiului de evoluție a graiurilor din nord-vestul teritoriului dacoromân la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Cea de-a doua lucrare de dialectologie a lui E. Bran, publicată în patru numere consecutive (9, 16, 23 și 30 octombrie 1889), constituie răspunsul său la 49 dintre întrebările puse în *Programa* lui B. P. Hasdeu, răspunsuri precedate de o introducere a autorului, în care se evidențiază utilitatea unor inițiative ca aceea a învățatului bucureștean, căci „coliba țărânescă, ea este, care ne-a păstrat cele mai scumpe amintiri ale sufletului nostru, în acea găsim ca într-o baie mărgăritarele cele mai prețioase a limbei române”.

În cele patru fragmente ale lucrării sale, E. Bran răspunde la 49 de întrebări din *Chestionarul* lui Hasdeu, anume la 36 de întrebări ce privesc graiul din Sălaj, Chioar, Maramureș și Oaș și la 13 întrebări referitoare la folclorul acestor zone. Răspunsurile sunt clare și precise, autorul dovedind atât cunoașterea graiurilor populare respective cât și o pregătire lingvistică demnă de admirat pentru epoca în care a trăit. Redăm mai jos trei dintre răspunsurile consemnate în „Gutinel”.

„23. În jurul Vișeuului din Marmația «f» dinaintea lui «i» și «e» [sic!] trec în «s», p. *Silip* = Filip; *sin*, *fin*; *ser*, fier; *sir*, fir; *Silimon*, Filimon; *a si*, a fi. În comuna Petrova și în Săliștea de Sus din Marmația se rostesc totdeauna ca «f» fierbe, fiori, cêră ș.a. În Țera Oașului și Ugocia se zice amestecat «s» și «f»”.

„37. Pluralul dela: *lup*, *popă*, *strop*, *snop* în Sălagiu, Chiór și Marmația se rostesc: *luptyi*, *poptyi*, *stroptyi*, *snoptyi*, *hurluptyi* (Șasa, Chiór) prunele care gălbinesc înainte de a se cóce și devin diforme, în Sălagiu se numesc «cocoși»”.

„88. Omul prost e ca «măgarul» séu ca «marha»; «Strângătóre ca furnica», «Blând ca mielu», «tare ca un bibol»”.

În raport cu exigențele actuale ale dialectologiei și ale geografiei lingvistice (disciplină care în 1889 se afla la primii pași, chiar pe plan european¹³), unele dintre răspunsurile lui E. Bran la *Chestionarul* lui Hasdeu nu ne mai pot satisface. Nu este însă mai puțin adevărat că, raportate la epoca în care au fost elaborate, ele ne pun față în față cu aceiași învățat meritos pe care l-am întâlnit și în *Graiul românesc din Sălagiu...*, cu un valoros precursor al dialectologiei românești moderne.

Universitatea din Baia Mare
Facultatea de Litere
Baia Mare, str. Victoriei, 46

¹³ Cf. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, Editura Academiei, 1962, p. 149-151.

OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI GLOSAR DIALECTAL

1. *Glosarul dialectal -- Ilidia, jud. Caraș-Severin* (manuscris)¹, redactat de profesorul (pensionar) Iosif Moise-Aldan, originar din Ilidia, cuprinzând 165 de pagini dactilografiate, încredințat nouă de autor, ne-a dat posibilitatea să constatăm următoarele²:

a. Ilidia se găsește într-o zonă relativ intens cercetată³, zonă în care NALR – Banat a anchetat șase localități: Răcășdia, Vărădia, Sasca Română, Slatina-Ncra, Berliște și Brădișoru de Jos; tot de aici au provenit răspunsuri la *Chestionarul* lui Hasdeu din localitățile Măidan (S. Liuba) și Oravița (A. Ghidu), precum și informații ocazionale din Oravița și Sasca Montană (A. Coca) și Măidan (S. Liuba). DA și DLR au folosit, de asemenea, monografia lui S. Liuba și A. Iana⁴ și culegerea de cuvinte a lui Emilian Novacovici⁵. Autorii recentului DSB⁶ au utilizat, în afara celui excerptat dintr-o bibliografie extinsă, material cules prin anchete directe dintr-o vastă rețea de localități, precum și date obținute de la diverși informatori (dintre care, din Ilidia: Atanasie Rădulea, Minișan Margareta, Moise Adam, Rugași Elena, Suru Paraschiva, Voin Ana și Voin Petru, iar din Lăpușnicu Mare: Chera Ilie Iucu, Ciocloada Gheorghe, Dudău Petru, Lala Ion și Lala Petru).

¹ Notat în continuare cu sigla GDI.

² Pe lângă faptul că Iosif Moise-Aldan aparține, prin naștere, satului Ilidia, manuscrisul său dovedește reale aptitudini de cercetător al domeniului, denotă acribie în urmărirea evoluției cuvintelor; autorul stăpânește metodele unei anchete rigurose efectuate și cunoaște cele mai importante noțiuni teoretice ce se impun cercetătorului dialectolog și etnolog.

³ Am delimitat o zonă de aproximativ 600 de km², adică un patruleter de 20 x 30 km, în centrul căruia se află Ilidia, mărginit spre nord de valea Carașului, cu localitățile limită Vărădia și Anina, la sud de valea Nerei, cu localitățile limită Naidăș și Lăpușnicu Mare, spre est Munții Aninei, iar spre vest granița cu Iugoslavia.

⁴ *Monografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895.

⁵ *Cuvinte bănățene*, Oravița, 1924.

⁶ *Dicționarul subdialectului bănățean*, întocmit și editat de un colectiv de cadre didactice și cercetători de la Universitatea din Timișoara. Facultatea de Filologie. Centrul de Științe Sociale: vol. I (1985) și vol. II (1986), redactate de Sergiu Drincu; vol. III (1987) și vol. IV (1988), de Maria Purdela Sitaru.

b. Ilidia, aparținătoare ca sat comunei Ciclova Română, este localitatea cea mai veche din zonă, atestată documentar la anul 1266 ca „*possessio regalis Eliyad*”⁷ și despre care există ample informații istorice, etnografice și demografice în diverse lucrări⁸.

c. Cu toate aceste surse bogate și o intensă cercetare timpurie a zonei, am întâlnit, totuși, în cuprinsul celor 165 de pagini ale GDI, un număr apreciabil de elemente lexicale neglosate în DA, DLR și DSB (ultimul volum, IV, se încheie cu cuvântul *buzunar*), variante formale și sensuri noi față de explicațiile menționate în cele trei surse de referință.

Iosif Moise-Aldan face, în cazul unor cuvinte, observații detaliate menite să evidențieze nuanțele semantice, precum și considerații istorice, etnografice (mai ales)⁹, folclorice și etimologice.

2. Am convenit cu colectivul de redactare a DSB să pun la dispoziție materialul selectat din GDI pe baza următoarelor criterii¹⁰:

a. Cuvinte nemenționate în DA, DLR și DSB (materialul publicat): *arābios*, *-oasă* adj. „epitet dat mai ales copiilor, care acceptă să se ia la trântă sau la bătaie, chiar dacă sunt mai mici sau mai slabi decât adversarul; bătauș, gata de încăierare”; *azānta* vb. (intransitiv) „a recruta (a fi recrutat) pentru serviciul militar”.

b. Cuvinte menționate în cele trei surse, dar întâlnite în GDI în variante fonetice diferite: *bliucă*, față de *blucă* (DSB, III, s.v.), care posedă, de altfel, și un sens diferit: „pătlașea verde murată”; *cioāșcă*, față de *cioāscă* (DA, s.v.) „broască”; *flomotoc*, față de *folomoc* (DA, s.v.) „ghemotoc”.

c. Cuvinte glosate în cele trei surse, dar care apar în GDI (și) cu alte sensuri: *a crepeni* vb (reflexiv) 1. „a se înțepeni (caz particular când două sau mai multe din părțile componente mobile ale unui obiect se înțepenesc și nu se mai pot mișca)”; 2. „a se întări, a deveni rigid (despre clei, smoală, mortar etc.)”; *gimān* s.n. (pl. *gimāne*) 1. „ridicătură de pământ pe un teren neted”; 2. „delușor, ridicătură peste care trece un drum sau o potecă”.

⁷ C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 306.

⁸ Vezi bibliografia la N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, p. 82-83.

⁹ Câteva dintre acestea le-am prezentat în articolul *Fapte de etnografie și implicațiile lingvistice ale acestora*, în „*Tibiscum*”. Studii și comunicări de etnografie – istorie, VII, Caransebeș, 1988, p. 107-112. Dădeam aici, spre comparație, cuvântul *bine*, pus în relație cu *alvăluc*, *brăciri*, *pogoadă* (p. 108-110).

¹⁰ Din cei circa o mie de termeni lexicali și derivate ale acestora, cuprinși de GDI, există în jur de o sută, care fac obiectul selecției, operate pe baza criteriilor menționate mai jos (sub a, b și c) și unde am exemplificat doar cu câte doi-trei termeni.

3. În articolul de față, ne-am propus să atragem atenția asupra câtorva chestiuni, a căror importanță va reieși pe măsura expunerii lor.

a. Este impresionant (și nu exagerăm făcând această apreciere) că, pe o arie atât de restrânsă, coexistă termeni relativ sinonimi, diferiți totuși prin semnificațiile lor, în funcție de împrejurări, și care posedă diverse nuanțe situaționale. Așa de pildă, verbele *a dripi*, *a găzi* și *a groi* (nici unul menționat în DA) înscamnă „a călca în picioare o semănătură sau un teren pregătit pentru însămânțare”. Primul este explicat în GDI: „a călca în picioare o semănătură și a face plantele una cu pământul”, cu derivatul *dripiște*, care exprimă „aspectul pe care îl ia o semănătură după ce a fost călcată în picioare (de către om sau de către animale)” (p.54). Diferența dintre *a găzi* „a bătători, călcând în picioare o semănătură” și *a groi*, cu același sens, este că acesta din urmă se folosește mai ales când fapta este săvârșită cu intenția de a face rău, ceea ce nu este cazul cu *a găzi* sau *a dripi* (GDI, p. 71).

A logodi vb. are înțelesul „a nimeri o țintă, prin aruncarea unui obiect cu mâna sau cu arma”. Cuvântul nu se mai folosește în prezent. Acesta nu este sinonim cu *a zgodi* „a nimeri tocmai lucrul de care ai nevoie”, cu postverbalul *zgoadă* „nimereală”; cf. locuțiunea adverbială *la zgoadă* (GDI, p. 164).

Alături de mai vechiul *glimpe* „ghimp, spin”, coexistă și *spin*, care, practic, l-a înlocuit pe *glimpe*, păstrat doar în verbul *a înglimpa*, diferit totuși, ca sens, de *a se înspina*; *a înglimpa* este tranzitiv și indică acțiunea *glimpelui* asupra obiectului, precum și efectul (dureros): cf. „mă înglimpă ceva în palmă”. *Glimpe* s-a mai păstrat în expresia: „simt ca un glimpe la inimă” (GDI, p. 68-69).

DA menționează pe *fālincă* s.f., cu o explicație sumară: „greșeală, defect”, cu exemplificarea folclorică: „Nu-i sminteală/Din obială,/Ci-i fālincă/din opincă” (Banat), cu precizarea: „se zice când, într-o casă, lucrurile merg rău, și vina pentru aceasta o poartă capul casei” (s.v.). GDI dă explicații ample pentru acest cuvânt și-l pune în legătură cu *a fāli* (nemenționat în DA) „a lipsi (a fi mai puțin dintr-o cantitate, dintr-o măsură)”, cu sensul extins în expresii ca: „ce-ți fālește?” sau „nu-i fālește nimic”, care, evident, se referă la o carentă trupească, sau la o suferință sufletească, la un neajuns, o nemulțumire. Odinioară, circula în graiul de la Ilidia termenul *fēlār* (< germ. *Fehler*), care exprima ideea unui „defect corporal, infirmitate sau boală ce nu presupune șederea la pat”; cf. *a fēlāri* vb. (reflexiv) „a căpăta un defect de sănătate ca urmare a unei neglijențe sau a unui efort fizic prea mare”, verb care este o creație a graiului local, el neavând un corespondent în limba germană; participiul, cu valoare adjectivală, *fēlārit* înseamnă „cu sănătatea zdruncinată”. Spre deosebire de sensurile lui *a (se) fēlāri*, *fēlārit*, *fēlār*, *fālincă* semnifică doar „o suferință ascunsă, care

chinuiește omul, ființa umană”, nu o boală perceptibilă în datele ei, iar *fălinca* redă „starea celui care acuză o lipsă (un minus) în sănătate” (GDI, p. 56-57).

Și, în sfârșit, un alt exemplu din această serie: *a izădi* înseamnă „a face risipă de alimente sau alte bunuri (care nu duc la dispariția bunurilor izădite)”; cf. *izădă* „risipă, folosirea nerațională de bunuri, alimente”; pe când *a inui* semnifică „a risipi fără socoteală, a prăpădi un fond material, o avuție”, ceea ce înseamnă un act încheiat, iremediabil, echivalent cu ceea ce exprimă sintagma „a toca averea”.

b. O evoluție specială au avut elementele de origine germană, vii cândva în graiul din Ilidia, dar care, cu timpul, au dispărut din uz; unele și-au extins sensul și au continuat să conviețuiască alături de altele, fiecare specializându-se pentru o anumită situație.

Din seria celor dispărute fac parte: *gubert* s.n. (pl.: *guberturi*), din germ. *Kuvert* „plic”, provenit din fr. *couvert* idem; *hăitâr* „fochist” (< germ. *Heiser* idem); *premț* „frână; dispozitiv de frânare la vehicule” (< germ. *Bremse*, idem); *ravir* „sector de muncă” (< germ. *Revier* „ocol; sector de exploatare limitat”); *șloăsăr* „lăcătuș” (< germ. *Schlosser* idem); *vértar* „sanitar; infirmier” (< germ. *Wärter* idem) ș.a.

Supraviețuirea altora s-a datorat extensiei de sens, cum este situația lui *făierónt* „timpul de încetare a lucrului”, care a avut ca înțeles originar „ordonanță comunală” (cf. germ. *Feuerordnung*), prin care se prevedea stingerea, la o anumită oră din seară, a tuturor focurilor, pentru a evita incendiile, într-o vreme când casele, în majoritatea lor, erau construite din lemn și acoperite cu șindrilă (GDI, p. 56)¹¹.

Uneori termenii germani au pătruns și s-au specializat doar pentru anumite realități materiale: *flec* s.n. (pl. *flecuri*) înseamnă „petec (pe încălțăminte)”, dar și „pată”, întocmai ca germ. *Fleck*, cu sensul principal „loc”, dar și cu cel de „pată” sau cel de „petec”¹². *Flec* se referă, în graiul din Ilidia, numai la încălțăminte orășenească, iar pentru haine și opinci este folosit tot *petecul*. Acceptarea neologismului s-a produs o dată cu apariția în mediul rural a ghetelor, străine până atunci de tradiția vestimentară a locului. De aceea, opinca (ca și restul îmbrăcăminteii) se *petește*, în timp ce gheata se *flecuiește*; cf. *a flecui* vb. „a peteci o gheată”. Și încă o observație interesantă: *flec*, cu înțelesul de „pată”, nu are un echivalent autohton, ceea ce poate însemna (dacă nu s-a stins din memoria oamenilor), că înainte de *flec*, noțiunea de *pată* a fost inexistentă¹³.

¹¹ În aceeași realitate materială își are explicația *maore*, menționat în *art. cit.*, „Tibiscum”, p. 111.

¹² Institutul de Lingvistică (București), *Dicționar german-român*, București, 1966, p. 346.

¹³ Atestat pentru prima dată la ANON. CAR., iar ca termen literar în opera lui Bolliac. Semantismul cuvântului este relativ bogat (DLR, s.v.).

În graiul local, substantivul *unt* apare doar în accepțiunea limitată de unguent (în combinație cu *muguri de plop*), folosit în trecut pentru ungerea părului ca măsură de protecție împotriva paraziților. Nu se poate, însă, admite ca *untul* să fi avut această unică folosință. Mai plauzibilă pare ipoteza că aici este vorba de alt fel de unt, de o altă proveniență, adică de untul produs de pe urma unei îndeletniciri mai vechi a localnicilor, aceea de oieri, înainte de a deveni și crescători de vite mari. Determinantă va fi fost deci starea economică a localnicilor, care nu permitea acestora să țină în gospodărie vaci. *Putăr* „unt”, de origine germană (< *Butter*), a fost acceptat în perioada când untul din lapte de vacă putea fi întâlnit doar la oraș, localnicii neproducând decât unt din lapte de oaie. Mai târziu, în perioada unei economii rurale mai avansate, când *putărul* urban devine și el un produs local, denumirea de *unt* nu s-a mai păstrat decât pentru unguentul amintit.

4. Aceste puține exemple desprinse din GDI dovedesc, neîndoielnic, că monografiile dialectale nu sunt nicidecum perimate, ba am putea spune că ele rămân chiar un deziderat. Cele apărute până cu câteva decenii în urmă au fost, în mare parte, lucrări ale unor „neprofesioniști”. Cuvintelor înregistrate li s-au dat explicații succinte, uneori prea sumare, ambigue și au pătruns în dicționare cu aceste neajunsuri, care, de multe ori, îngreunează demersul etimologic sau îl îndreaptă pe căi greșite¹⁴. În deceniile anterioare, condițiile apariției unor astfel de monografii nu au fost deloc prielnice¹⁵, din motive pe care nu le mai discutăm. GDI mai dovedește și necesitatea analizei termenilor dialectali în strânsă legătură cu faptele de etnografie (evoluția factorilor economici, modificările structurale, pe care le-au suferit satele; tradiții și obiceiuri dispărute din practica actuală etc.), precum și fenomenele demografice (contactele cu orașul, pătrunderea unor elemente alogene din diverse zone ale țării etc.).

Reșița, str. Nergănița, 19

¹⁴ Explicația sumară dată pentru *pălôște* „staul (pentru vite)”, preluată de DLR din CADE, a avut ca urmare glosarea lui separată de cea a lui *polôște* și, în acest fel, cuvântul apare menționat în DLR (s.v.) cu „etimologie necunoscută”. Alte exemple de acest fel, în *Observații cu privire la lexicul dialectal din DLR. Probleme de etimologie internă*, publicat de noi în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași). Tomul XXX, 1985. A. Lingvistică, p. 221-228.

¹⁵ Un exemplu izolat (privitor la o zonă învecinată cu zona în discuție în articolul de față) este monografia semnată de Vasile Nemiș, *Despre satul lui Eftimie Murgu. Contribuții monografice la istoria Amăjului*, București, 1981; lucrarea conține însă referiri sumare la graiurile locale, în afară de date privind toponimia și antroponimia locului.

**ASPECTE
ALE COMPORTAMENTULUI LINGVISTIC
AL VORBITORILOR DE LIMBĂ ROMÂNĂ
(PE BAZA TEXTELOR DIALECTALE)**

În cele ce urmează ne vom referi la unele modalități specifice de organizare a comunicării, descrisă ca teorie a actelor de vorbire, la valoarea de utilizare a unor expresii dialectale românești (diferită de la o zonă la alta), așa cum apar acestea în texte dialectale.

Pornind de la premisa teoretică a existenței unei corespondențe regulate între un anumit act concret de comunicare și un anumit enunț¹, ne permitem să afirmăm că, în virtutea tradiției, prin uz, orice secvență sonoră aparținând unei limbi (grai) are, potențial, o anumită valență comunicativă (interacțională).

Prin modul în care a fost conceput, putem presupune că textul dialectal (=TD; ca mostră de text oral) este rezultatul comportamentului lingvistic al vorbitorului reprezentativ² al unui grai, o manifestare a competenței sale comunicative³. Analiza acestuia (a TD), în perspectiva mai sus menționată, ne dă posibilitatea de a degaja aspecte ale *tipului structural comunicativ al unei comunități date*.

Analiza tipului structural comunicativ al unui grai presupune deci:

1) Punerea în evidență a *căilor (și modalităților) de performare a unor acte*

¹ Cf. J. R. Searie, *Les actes de langage*, Paris, 1972, p. 54.

² *Vorbitorul reprezentativ* este vorbitorul care deține toate regulile lingvistice necesare pentru a interacționa eficient cu alți membri ai comunității lingvistice. O trăsătură fundamentală pentru vorbitorul reprezentativ o constituie experiența lingvistică în cadrul comunității. Cf., în acest sens, Margareta Magda și Maria Marin, *Dinamica graiurilor românești și perspectiva noilor anchete dialectale de tip AFLR*, în „Anuarul ICED”, seria B, 2, București, 1983, p. 16.

³ *Competența comunicativă* este capacitatea indivizilor izolați de a acționa concret, prin intermediul limbii, într-o comunitate lingvistică. Prin competența comunicativă se exprimă sistemul de cerințe și reglementări sociale care guvernează comportamentul social comunicativ. Competența comunicativă se însușește o dată cu capacitatea de a formula și înțelege enunțuri. Cf. Dieter Wunderlich, *Relații între noțiuni în cadrul sociolingvisticii*, în Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Dumitru Chițoran (ed.), *Sociolingvistică*, București, 1975, p. 180.

de limbaj (în cadrul microstructurii interacționale Acțiune-Reacție). Examinarea realității lingvistice conduce la constatarea că, în spațiu și timp, sunt preferate în performarea unor acte de limbaj fie căile *explicite*, fie acelea *implicite* (subînțelegeri, metafore etc.) de exprimare a sensurilor pragmatice.

2) Punerea în evidență a *valențelor comunicative ale expresiilor unei limbi (grai)*. Acest fapt presupune analiza realizărilor specifice ca *rezultat* (și oglindă) al *comportamentului comunicativ al vorbitorilor*.

Cele două aspecte, enunțate mai sus, se presupun reciproc.

Lectura textelor dialectale (înregistrate pe benzi AFLR, precum și a celor publicate în volume) ne permite extragerea unor concluzii interesante privitoare la cercetarea acestor două fațete ale comportamentului lingvistic al vorbitorilor dialectali.

Încercări de abordare a materialului lingvistic în perspectiva actului comunicativ au existat, sporadic, și înainte de apariția studiilor de sociolingvistică și pragmatică.

Sextil Pușcariu în *Limba română*, I⁴ își concepea în mare măsură studiul din această perspectivă.

El preconiza o lingvistică în care să-și aibă loc elemente referitoare la subiectivitatea limbii: „Datoria lingvistului, spune autorul, este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor” (p. 15).

Pușcariu recunoștea faptul că *utilizarea unui anumit limbaj presupune să te supui unor constrângeri* (deci caracterul convențional, normat al limbajului). „Uzul este un tiran care pune stavilă pornirilor individuale și limitează posibilitățile variate de expresie la ce a devenit normă pentru colectivitate [...]. Greșeala pe care o fac străinii vorbind o limbă învățată din cărți e tocmai întrebuintarea unor forme care se abat de la normă” (p. 28, 29).

Autorul a pus permanent în evidență, sub diverse forme, faptul esențial că limbile (graiurile), fiind depozitare ale experienței de viață, de muncă și de creație a unui anumit grup uman care are conștiința propriei sale identități culturale, *pun în lumină funcția limbii de a organiza universul la nivelul unei anumite specificități regionale și construiesc pe această bază o viziune originală asupra lumii*: „În limba tradițională căutăm expresiile cele mai potrivite de a ne îmbrăca gândurile, dar această limbă moștenită, *cu anumite clișee și asociații constante*, îndreaptă gândurile noastre pe căile pe care s-au mișcat și cugetele înaintașilor noștri, stabilind o legătură trainică între fiii aceluiași neam, *o forma mentis națională*” (subl. n., p. 11).

Într-un studiu efectuat de noi asupra materialului lingvistic cules în

⁴ București, 1940, 1975. Trimiterile se fac la ediția din 1975.

Mărginimea Sibiului⁵ am urmărit câteva dintre procedeele preferate de vorbitorii din zonă pentru performarea unor acte lingvistice de comportament, constatând faptul că, din inventarul de procedee pragmatice posibile, sunt selecționate, cu precădere, cele directe, simple, neexplicite, vorbitorul mizând pe rolul contextului în decodarea sensurilor pragmatice (deci manifestarea unui polifuncționalism al expresiei în cazul performării actelor lingvistice de comportament).

Concomitent cu situația mai sus menționată, materialul lingvistic relevă faptul că, în performarea actelor lingvistice explicative, mărginenii manifestă o excesivă „pedanterie” verbală.

Într-un alt studiu⁶ am analizat acest fenomen diagnostic de analitism pragmatic, cu realizările specifice la nivel sintactico-semantic.

Din inventarul de procedee analitice care ilustreau, în graiul studiat, tendința vorbitorilor de a răspunde anticipat la toate întrebările pe care le presupun la ascultător, prin intermediul unor enunțuri dezvoltate, concrete, mobile, controlabile și analizabile – am reținut, ca punct de plecare, pentru cercetarea de față: *preferința vorbitorilor mărgineni pentru utilizarea locuțiunilor, expresiilor sau a parafrazelor în locul formațiilor lexicale unitare, sintetice*.

Am extins apoi acest tip de studiu și asupra altor volume de texte dialectale (culese în zona nordică (TDN) sau sudică (TDM III, TDD, TDO) a teritoriului dacoromân⁷, urmând să enunțăm câteva dintre constatările demersului nostru, în cele ce urmează.

În urma lecturii textelor, studiul de față ar fi putut purta subtitlul: *Pentru o cercetare frazeologică a unităților dialectale*. Și aceasta, pentru că cercetarea frazeologică la nivel dialectal – neglijată până în prezent – relevă o serie de aspecte deosebit de interesante.

⁵ Cf. Margareta Magda, *Acte lingvistice inițiatore în graiul din Mărginimea Sibiului*, în *Dialectologica*, București, 1989, p. 73-79.

⁶ Idem, *Observații referitoare la tipul structural comunicativ al vorbitorilor din Mărginimea Sibiului*, în FD, XI, 1990.

⁷ Cf. următoarele volume de texte dialectale studiate: *Texte dialectale Ottenia (TDO)*, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de Corneliu Coșuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967; *Texte dialectale Muntenia III (TDM III) de Costin Bratu*, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1976/1987; *Texte dialectale din Mărginimea Sibiului (TD Sb)* de Margareta Magda (manuscris); *Texte dialectale și glosar Dobrogeu (TDD)*, publicate de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, București, 1987; *Texte dialectale și glosar Bistrița-Năsăud (TDN)*, publicate de Maria Marin și Marilena Tiugan, București, 1987.

În general, obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie *îmbinările constante de cuvinte sau grupurile sintactice stabile* numite: *sintagme stabile, unități sintagmatice, grupuri frazeologice, frazeologisme*.

Theodor Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*⁸, optează pentru intensificarea studiului de acest fel datorită următoarelor două cauze principale:

a) Din diversele compartimente ale limbii, numai vocabularul propriu-zis și frazeologia sunt de fapt expresia culturii și civilizației, pentru că numai ele reflectă nemijlocit schimbările care se produc în societate.

b) Cercetarea atentă și exhaustivă a întregului nostru „tezaur frazeologic” ar permite să ne facem o idee mult mai apropiată de realitate în legătură cu forța creatoare a limbii române, precum și cu diversele influențe străine exercitate asupra ei.

Se știe că frazeologia face, în general, deosebirea între *unități frazeologice* și *expresii libere* în funcție de gradul de standardizare a acestora.

Simpla lectură a textelor dialectale relevă în primul rând faptul că ambele tipuri de frazeologisme, mai sus citate, sunt cu mult mai numeroase în graiuri decât în limba literară.

Dacă avem în vedere în special unitățile frazeologice mai stabile, fenomenul mai sus amintit marchează o deosebire la nivelul comportamentului verbal între cele două tipuri de coduri (dialectal-literare).

Dacă ne referim la expresiile libere, fenomenul este diagnostic și pentru marea mobilitate pe care o prezintă codurile orale (nefixate în scris de către norma prescriptivă), punând în evidență schimbările care se petrec permanent sub ochii noștri.

În al doilea rând, aceeași lectură relevă faptul că numărul frazeologismelor diferă substanțial de la o zonă geografică la alta, confirmând ideea, testată de noi pe TD Sb, că (din nevoia de analiză și control) graiurile transcarpatice preferă tipul comunicativ analitic⁹. Dacă în TD Sb și TDN atât numărul de unități frazeologice cât și cel al expresiilor libere este mare, în TDD nefiind de neglijat, în TDM III aceste unități sunt sporadice.

Urmărind glosarele dialectale anexe volumelor de TD cercetate, am putut constata că un mare număr al unităților frazeologice, consemnate în texte, nu apar în glosare. Sunt consemnate în acestea din urmă, după cum este de așteptat, cuvintele compuse și mai puțin locuțiunile și expresiile libere.

Faptul s-ar datora, pe de-o parte, gradului incert de standardizare a unor expresii (nu se poate ști dacă expresia este rezultatul unui obicei lingvistic sau

⁸ În Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, București, 1984, p. 134-160.

⁹ Cf. și Ruxandra Pană-Boroianu, *Une caractérisation typologique des parlers dacoroumains*, în RRL, XXXIV, 1989, nr. 4, p. 293-303.

constituie un accident; dar chiar și numărul mare de formații *ad-hoc* ilustrează o tendință în comportamentul verbal al unei comunități, care nu este de neglijat).

Pe de altă parte, glosarele sunt întocmite în perspectiva competenței comunicative a anchetatorului și nu a vorbitorului reprezentativ al comunității. Prin urmare, cu toate eforturile de adaptare ale anchetatorului, o serie de expresii nu sunt sesizate de către acesta ca fiind specifice unui act de comunicare în cadrul comunității lingvistice.

Un studiu frazeologic dialectal, în perspectiva actului comunicativ, ar presupune luarea în considerare a următoarelor trăsături ale unităților frazeologice:

1) În măsura în care unitățile frazeologice sunt rezultatul standardizării lingvistice a unor forme repetate de comportament în cadrul unei comunități date – *ele sunt diagnostice pentru acest comportament*.

2) Prezența lor în număr mai mare sau mai mic, precum și frecvența utilizării lor într-o comunitate dată *sunt funcții ale tipului sintactico-semantic* (analitic sau sintetic) specific graiului în discuție.

3) Unitățile frazeologice au *relevanță pe axa diatopică* în măsura în care, chiar dacă au același sens în graiuri diferite, ele constituie *rezultatul standardizării unor tipuri (clase) diferite de comportament lingvistic*.

În continuare propunem, în perspectiva celor enunțate mai sus, o clasificare a unităților frazeologice operabilă pe două planuri: I. pe plan diastratic și II. pe plan diatopic.

I. Vom împărți unitățile frazeologice, aparținând aceluiași grai, în două mari grupe, după gradul de apropiere sau de depărtare a semnificațiilor respectivelor unități de sensul lor literal¹⁰.

¹⁰ Cf. J. R. Searle, *Le sens littéral*, în „Langue française. La Pragmatique”, 42, 1979, p. 34-48.

Sensul literal al unui enunț este sensul pe care acesta îl are independent de orice context. Lăsând la o parte schimbările diacronice, enunțul conservă acest sens în toate contextele în care este actualizat.

Sensul literal al unui enunț este în întregime determinat de semnificația cuvintelor (a morfemelor) care îl compun și de regulile sintactice după care aceste elemente sunt combinate.

Trebuie stabilită o distincție netă, spune J.R. Searle, între sensul literal al unei fraze și ceea ce vorbitorul vrea să spună când o enunță în calitate de act de limbaj, căci *semnificația unui enunț poate să se depărteze în diferite feluri de sensul literal*.

De exemplu, un vorbitor poate, enunțând o frază, să vrea să spună altceva decât ceea ce semnifică fraza – ca în cazul *metaforei*; sau poate să vrea să spună contrariul a ceea ce semnifică fraza – ca în cazul *ironiei*; sau poate să vrea să spună că fraza semnifică ceva în plus – ca în cazul *implicațiilor conversaționale* sau al *actelor lingvistice indirecte*.

Sensul *ironic, metaforic, implicațiile conversaționale, actele lingvistice indirecte* nu sunt

A. Expresii în care semnificația coincide cu sensul literal (al elementelor componente):

Exemplu: *făină de grâu* (TDO) „făină”
fărină de grâu (TDN)
fărină de cucuruz (TDN) „mălai”
prindeau caii la car (TDN) „înămău caii la car”
țărâială de ploaie (TDN) „ploaie mărunță”
chindeauă de șters (TD Sb) „prosoape”
 etc.

B. Expresii în care semnificația coincide parțial sau nu coincide cu sensul literal:

ardei borcănat (TDO) „ardei gras”
 ~ *de raci* „ardei gras”
stă codru (TDO) „stă bine prins” (laptele)
ficat alb (TDO) „plămân”
 ~ *negru* „ficat”
se pune la mustață (TDO) „se pune în pământ ca să prindă rădăcini”
ardei țucăr (TDD) „ardei lung”
coș orb (TDD) „coș pentru pescuit”
giger alb (TDD) „plămân”
 ~ *negru* „ficat”
animal greu (TDD) „animal scump, de valoare”
nume de ciuf (TDN) „poreclă”
doarme ca dorul (TDN) „doarme liniștit”

Unele din expresiile mai sus citate au o răspândire geografică mai largă, altele una mai restrânsă.

II. Pe plan diatopic pot fi deosebite, de asemenea, două tipuri mari de unități frazeologice:

1) Unități care marchează deosebiri între graiuri numai la nivelul sensului elementelor componente, nu și al semnificației:

Exemplu: *în capul mesii* (TD Sb)
în fruntea mesii (TDN)

a da gură (TDN)
a da sărutare (TDM)

proprietăți ale frazei, ci proprietăți ale enunțării frazelor de către vorbitor.

Înțelegerea sensului literal al unui enunț este funcție a competenței semantice a vorbitorului.

Înțelegerea semnificației unui enunț este funcție a competenței sale comunicative.

porci de pădure (TD Sb)

porci mistreți (TDO)

mătură de găteje (TDN)

mătură de nuiele (TD Sb)

2) Expresii care marchează deosebiri de viziune asupra unor fenomene, fiind rezultatul standardizării unor componente lingvistice diferite:

Exemplu: *din noapte* (TDD)
în făcut de ziuă (TDN)

dacă-i vrea și-i face bine (TDN)

cu rol de indice de solicitare

și adverbial + pronume¹¹ (TDO, TDM)

Aici pot fi citate în general majoritatea expresiilor „idiomatice” cu circulație regională mai largă sau mai restrânsă amintite în paragraful anterior, la care mai adăugăm:

iera dus în povești (TD Sb) „era în vizită”

ni-am dat de povești (TDN) „am vorbit”

traista lui Crăciun (TDO) „tolbă mică”

Calea mare (TDO) „prima vizită a tinerilor căsătoriți la părinții miresei”

cumnat de găleată (TDO) „cavaler de onoare al miresei”

țara soare (TDO) „floarea soarelui”

să scoți zarea (TDD) „(despre rufe) să le faci albe”

suntem de bai (TDN) „ne certăm”

îi venea de a bine (TDN) „se vindeca”

și-o lua în cap (TDN) „se îmbăta”

de-un capăt (TDN) „din cale afară”

m-am așezat pe fărină (TDN) „m-am pus pe treabă”

într-o minte (TDN) „de-o vârstă”

am dat de veste (TDN) „am aflat”

are voie (TDN) „vrea”

etc.

Pentru a putea realiza o descriere corectă și exhaustivă a realizării semnificațiilor unor expresii în diferite graiuri, este necesară o anchetă specială pe baza unui chestionar unic, anume alcătuit în acest scop.

În paginile de față am dat numai câteva exemple izolate pentru a ilustra perspectiva de ordonare propusă de noi în studiul unităților frazeologice la nivel dialectal.

¹¹ Cf. Margareta Manu Magda, *op. cit.*, în „Dialectologica”, București, 1989, p. 73-79.

Luarea în considerare, într-un studiu de geografie lingvistică, a unor astfel de expresii, distinctive la nivelul semnificației, ar veni în sprijinul trasării granițelor dialectale, întărind sau modificând imaginea noastră despre repartitia teritorială a unităților lingvistice ale limbii române.

*Institutul de Fonetica și Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13*

MARIA MARIN

UN MIJLOC DE REALIZARE A ACTUALIZĂRII ACȚIUNII VERBALE ÎN GRAIURILE DE TIP NORD-VESTIC

În general, definirea timpurilor verbale se face prin raportare la momentul vorbirii, reper în funcție de care se disting acțiuni anterioare (trecute), simultane (actuale), posterioare (viitoare) acestui moment.

În limba română literară, mai ales în cea literar-artistică, precum și în vorbirea populară, autorul/vorbitorul apelează adesea la categoria timpului nu numai pentru a marca net cele trei perspective față de momentul emiterii mesajului, ci și pentru a obține o gradare a acestora sau pentru a apropia de momentul vorbirii o acțiune mai mult sau mai puțin îndepărtată în trecut sau în viitor.

De regulă, această încercare de apropiere a acțiunii de momentul vorbirii, denumită *a c t u a l i z a r e*¹, are funcție stilistică, atestând, pe de o parte, participarea afectivă intensă a vorbitorului la faptele narate, iar, pe de altă parte, tentativa de a obține un efect (stilistic) de apropiere a relatării în raport cu momentul comunicării, care determină, implicit, și o participare afectivă a receptorului.

Frecvența cea mai ridicată o dețin situațiile de apropiere a planului trecutului de cel actual, iar timpul verbal cel mai uzitat în acest scop este *prezentul dramatic*², procedeu comun variantei literar-artistice și limbii române vorbite, inclusiv variantei dialectale.

Alături de acesta, vorbirea populară dispune și de alte mijloace de obținere

¹ În literatura beletristică, procedeu de aducere a acțiunii personajelor în fața cititorului a fost desemnat prin sintagma *actualizare scenică* (Cazacu, 1978, p. 25-26).

² Acest tip de prezent „poartă obișnuit numele de *prezent istoric*” (Iordan, 1956, p. 424; cf. *Gramatica*, I, p. 235); desemnarea lui prin „*prezent dramatic*, termen mai potrivit” (Iordan, 1956, p. 424), a determinat o redefinire a prezentului istoric, vizând utilizarea acestuia numai în „relatări care privesc evenimente care s-au produs în trecut, dar care, ca fapte ale cunoașterii, au devenit permanente, valabile totdeauna, apropiindu-se, deci, de așa-numitul prezent gnomic”, așadar în „relăturile cu caracter istoric” (Iordan, Guțu Romalo, Niculescu, 1967, p. 228; cf. Călărășu, 1987, p. 76-78).

a efectului amintit, cum ar fi utilizarea, în anumite graiuri dacoromâne, a perfectului simplu (Vulpe, 1977; Pană-Boroianu, 1982; Neagoe, 1985; Marin, 1989), a unor forme perifrastice de tipul *sunt plecat* (Ghinescu, 1967; Marin, 1985) ș. a.

În cele ce urmează, ne vom ocupa de unul dintre mijloacele de realizare a actualizării acțiunii, subordonat, într-un fel, prezentului dramatic, atestat în graiurile dacoromâne.

Materialul excerptat în acest scop îl constituie textele dialectal-folclorice publicate sau existente în Arhiva Fonogramică a Limbii Române (AFLR) a Institutului de Fonetice și Dialectologie din București și în arhiva de texte dialectale a Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca (A-Cluj).

Prezentul dramatic, comportând valoare temporală de anterioritate, este comun tuturor graiurilor dacoromâne.

În textele din graiurile de tip nord-vestic am înregistrat o modalitate curentă de a marca momentul în care se trece sau se revine la actualizarea unor evenimente (schimbarea cadrului de desfășurare a acțiunii) printr-o subordonată temporală de simultaneitate realizată cu ajutorul unei construcții fixe de tipul (pe) când îi + un determinant circumstanțial: *D-apăi cum dar – o auzit brâgilele, dând cu brâgilele, păi tăt câte-o sută dă cătane ieșea d-acolo, și mereau la război. Când îi dric la amiaz, atunci n-aude Măzărean acolo brâgilele* (Bîrlea, A, I, p. 481 – Valcău de Jos, SJ)³. *Api beau și mănâncă, ei – că n-o fost amiazăz. Pă când i-amiazăz [...] Iară vine zmau* (ibidem, p. 374 – Mara, MM).

Alternanța planului trecut propriu-zis – desemnând cadrul în care se desfășoară acțiunea și fiind redat prin imperfect compus sau perfect simplu – cu cel actualizat – al evenimentelor narate și redat prin prezentul dramatic – se evidențiază și prin alternanța celor doi adverbiali *odată* „odinioară” și *o dată* „la un moment dat, într-o anumită dată”: *Odată era un om și el avea un flăcău. Și cându-i odată flăcău visează în vis că el...* (Bîrlea, A, II, p. 386 – Boșorod, HD).

În acest sens, subliniem faptul că în categoria adverbialilor selectați de prezent într-un asemenea context, pe lângă cei specifici/compatibili cu prezentul (*la amiaz, dimineața, seara, pe la zece ceasuri, la miezul nopții, peste două zile,*

³ Pentru simplificare și întrucât textele excerptate se prezintă în diverse sisteme de transcriere fonetică, iar variantele fonetice nu sunt relevante pentru subiectul propus, am recurs la literarizarea exemplurilor, menținând doar unele fonetisme cu caracter popular sau dialectal. În paranteze sunt notate sigla izvorului utilizat, localitatea și sigla județului căruia aparține aceasta.

⁴ Remarcăm, aici, că adverbul *o dată* „la un moment dat” este transcris, adesea, într-un singur cuvânt, confundându-se cu *odată* „odinioară”.

la anu etc.): Cându-i dimineața, pleacă în pădure și stă acolo. Când îi sara, de cu sară, spune: (ibidem, p. 391 – Cresnia, BH); Când îi păsă două zile, se scoală muierea, sănătoasă (ibidem, p. 77 – Cerișor, HD); Când îi la anu, ai, s-află tare rău, tare slab (Bîrlea, A, I, p. 523 – Valcău de Jos, SJ), se încadrează, înregistrând o frecvență predominantă, și o serie de circumstanțiali care se caracterizează prin trăsătura *nedeterminat* din punct de vedere temporal (*o dată, la un timp*), ignorând, deci, o precizare temporală strictă sau care presupun o relativizare a determinării temporale, implicând raportarea la un moment determinat (din succesiunea cronologică a acțiunilor narate): *măine*, având sensul regional „a doua zi, în ziua următoare”⁵ (Avram, 1975), fără raportare la „azi”; *diseară*, având sensul regional „în seara zilei respective, pe seară în ziua respectivă”⁶, indiferent în raport cu „azi” și care au rolul de a marca momentul săvârșirii actualizate.

În același sens, semnalăm faptul că circumstanțialele de tipul (pe) când îi admit, în absența unor adverbiali temporali, și compliniri de altă natură (de exemplu locale), fără ca sensul temporal al construcției să se modifice⁷: *Când îi într-un loc, am zărit un pic de lumină. Și zice căraușu „no, amu cunosc aice”* (A-Cluj – Mănăstireni, CJ). Un argument în sprijinul acestei afirmații îl reprezintă ocurența paralelă a ambelor structuri ale temporalei (*când îi + circumstanțial de timp/când îi + circumstanțial de loc*) în același context: *Când i-ntr-un loc, la vreo două zile, află o apă [...] umblă-colo, umblă-ncoace. când i-o dată, află o casă* (Bîrlea, A, II, p. 388 – Cresuia, BH).

Funcția stilistică de actualizare a prezentului este evidențiată și prin compararea unor asemenea temporale – întâlnite mai frecvent în basme – cu construcții similare, în care apare perfectul compus, perfectul simplu sau imperfectul și care sunt utilizate des în texte dialectale propriu-zise⁸: *Când o*

⁵ Cf. *Când s-o gătat* [dansul miresei] *toată lumea o mârș câtă casă, până mâni; mâne o venit iară* (TD-Sălaj – Tusa); vezi și circumstanțialul atestat de Vulpe, 1980, p. 148: *Când îi a două zi dimineața...*

⁶ Cf. *Când îi așa cam desară...* etc., Bîrlea, A, II, p. 451; GS, II, p. 334; TD-Năsăud – Chiuză).

⁷ Considerăm că exemplele discutate de Vulpe, 1980, p. 150, drept temporale „dezvoltate” dintr-un complement de loc, „dezvoltă”, de fapt, tot un complement de timp, subliniind ideea de simultaneitate a acțiunilor din regentă și subordonată: *Când am fost la Măgheruș = „Ajungând la Măgheruș”, nu „la Măgheruș”.*

⁸ Acest fenomen explică și constatarea Magdalenei Vulpe, 1980, p. 148, referitoare la frecvența ridicată a perfectului compus în temporalele de simultaneitate discutate aici; forma verbală ocurentă în aceste circumstanțiale depinde de timpul narativ al textului (care este, deci, și cel al regentei cu care temporala se află în raport de simultaneitate).

fost a treia zi, o mâncat și o hodinit (*ibidem*, p. 399 – Cerbăl, HD); Când o fost miercuri sara, o trimăs un servitor (*ibidem*, p. 434 – Săpânța, MM); Noa apăi când o fost dimineața, o ieșit lupu-n marginea pădurii (TD-Sălaj – Bălan); Când o fost deseară, o ajuns la o căsuță (GS, II, p. 334 – Măgurele, BN); Când o fost la un timp, copilu i-o murit (AFLR – Săcalu de Pădure, MȘ); Când fu-n sară, plecară acas (Bîrlea, A, II, p. 463 – Boșorod, HD); Când era desară, atunci lua mireasa (TD-Năsăud, p. 156 – Chiuza); Când era dimineața, dacă nu stam cu ei, ne lua fusu și tot îl purta (AFLR – Săcalu de Pădure, MȘ).

Construcția discutată este atestată în localități din Țara Hațegului, Țara Moților, Bihor, Sălaj, Oaș, Maramureș, partea de nord a Transilvaniei propriu-zise (Năsăud, Mureș) și Bucovina⁹.

Funcția de actualizare a unor evenimente – determinată de funcția stilistică a prezentului dramatic – explică frecvența sporită a construcției în basme și mai redusă în limba vorbită, deci în textele dialectale propriu-zise (unde apare mai des construcția cu perfectul compus); ocurența preponderentă în basme reprezintă și o dovadă pentru a susține caracterul arhaic al construcției; în același sens pledează și faptul că circulația ei este specifică unor arii arhaice ale dacoromânei, ca și atestările sporadice ale circumstanțialelor de același tip introduse prin conectivul *de*¹⁰, a cărui funcție temporală este specifică limbii vechi (Drăganu, 1923, p. 254 și urm.; Rosetti, ILR, p. 560; Avram, 1960, p. 43, 57, 63); *Ne sculăm așa de-i noapte, și apăi când se face ziuă, băgăm, pâinea-n cuptor* (AFLR – Subcetate, HR).

Subordonata temporală analizată reprezintă dezvoltarea unei construcții participiale absolute din limba latină, a cărei evoluție în limbile romanice vizează fie o construcție gerunzială absolută – frecventă în română și spaniolă –, fie transformarea într-o propoziție circumstanțială (ILR, I, p. 382). Predicația nu constituie, după opinia noastră, un element redundant, cum s-a afirmat (Vulpe, 1980, p. 148), întrucât verbul¹¹ aduce un plus de informație (comparativ cu complementul circumstanțial singur), având rolul de a sublinia ideea de

⁹ Vulpe, 1980, p. 148, înregistrează acest tip de temporală „al cărei predicat este verbul *a fi* (*de obicei la perfectul compus al indicativului*)” (subl. n.) într-o „arie nord-vestică” (cf. h. 9), care nu cuprinde, însă, Bucovina și nordul Transilvaniei, deși pentru Năsăud ar putea fi invocat exemplul din G. Coșbuc, citat de autoare în n. 71; *Iar când a fost de s-a-mplinit etc.*, considerăm că este dificilă atestarea „puterii de circulație” a construcției temporale printr-o secvență arhaizantă, ale cărei ambiguități sintactice (*de* coordonator/subordonator) sunt determinate de necesități prozodice.

¹⁰ Vulpe, 1980, nu înregistrează acest conectiv pentru construcția temporală pe care o discutăm aici.

¹¹ Același rol îl are și gerunziul (cf. Caragiu, 1957, p. 75).

simultaneitate; în acest sens, ni se pare relevantă, pe de o parte, atestarea conectivului *pe când* în materialul excerptat de noi, ca și înregistrarea, pe de altă parte, a situațiilor de coincidență a subiectului regentei cu cel al subordonatei¹²: *și iau furca și mă șterg p-acolo-n jos, p-o-ntunereceală de nu se vedea nimic. Ne-o fost plouat, și când îs în părău ala al Baschii, num-aud pă părău...* (Todoran, *Vâlcele*, p. 126), în care simultaneitatea este și mai clar evidențiată¹³.

În încheiere, cele prezentate ar putea fi rezumate în următoarele concluzii:

1. Cercetarea sintaxei dialectale evidențiază de fiecare dată noi și noi valențe ale limbii române vorbite, inclusiv în plan stilistic.

2. Teoria conform căreia unitățile dialectale ale dacoromânei pot fi repartizate tipologic în grupul graiurilor sudice și grupul graiurilor nordice este încă o dată confirmată și la nivelul sintaxei.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Avram, 1960 = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București.

Avram, 1975 = Mioara Avram, *Adverbul mâine și timpurile verbale din sfera trecutului*, în SCL, XXVI, nr. 2, p. 189-195.

Bîrlea, A, I-III = Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză epică*, vol. I, II, III, București, 1966.

Caragiu, 1957 = Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în *Studii de gramatică*, II, p. 61-89.

Cazacu, 1978 = Boris Cazacu, *De ce lectura modernă a textului literar narativ? Modalități narative și implicații lingvistice*, în *Lectura modernă a textului literar narativ. Didactică modernă*, București, p. 7-33.

Călărășu, 1987 = Cristina Călărășu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București.

Drăganu, 1923 = Nicolae Drăganu, *Conjecțiile de și dacă* (*Un capitol de sintaxă românească*), în DR, III, 1922-1923, p. 251-284.

Ghinescu, 1967 = Florența Ghinescu, *Despre unele forme verbale compuse cu a fi*, în LL, 14, p. 135-141.

Gramatica, I = *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. I, București, 1963.

GS = „Grai și suflet”. Revista Institutului de Filologie și Folklor, publicată de Ovid Densusianu, București, 1923 și urm.

ILR, I = *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, București, 1965.

lordan, 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București.

¹² „Vechi și populare par să fie în limbile romanice construcțiile participiale în care subiectul este legat, sau chiar identic, cu cel al propoziției regente”. ILR, I, p. 382.

¹³ Pentru simultaneitatea în trecut: *O mârș de-acasă și când... când o fost acolo-n pădure, o văzut o...o fântână* (TD-Sălaj – Tusa); vezi și exemplul citat de Vulpe, 1980, p. 150: *Când am fost la Măgheruș, apoi o trebuit să mă dau jos*.

Iordan, Guțu-Romalo, Niculescu, 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București.

Marin, 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques de l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, în RRL, XXX, p. 459-468.

Marin, 1989 = Maria Marin, *Le passé simple dans les parlers dacoroumains actuels*, în RRL, XXXIV, nr. 4, p. 305-314.

Neagoe, 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai mult ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în „Anuar de lingvistică...”, Tomul XXX, A. Lingvistică, p. 171-177.

Pană-Boroianu, 1982 = Ruxandra Pană-Boroianu, *Remarques sur l'emploi du passé simple dans les textes non littéraires d'Olténie*, în RRL, XXVII, nr. 5, p. 423-434.

Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968.

TD-Năsăud = *Bistrița-Năsăud. Texte dialectale și glosar*, publicate de Maria Marin și Marilena Tiugan, București, 1987.

TD-Sălaj = *Texte dialectale. Sălaj*, publicate de Mihai Conțiu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Marilena Tiugan (manuscris).

Todoran, *Vâlcele* = Romulus Todoran, *Material dialectal, II. Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1960, p. 31-126.

Vulpe, 1977 = Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile muntenești*, în CL, XXII, nr. 2, p. 255-259.

Vulpe, 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în dacoromână vorbită*, București.

Institutul de Fonetice și Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

BOGDAN MARINESCU

OBSERVAȚII ASUPRA REPERTORIULUI LINGVISTIC PE BAZA DATELOR DIN ALR I

Am adoptat termenul „repertoriu lingvistic (verbal)” pentru a preciza obiectivele – limitate – și conținutul specific al cercetării întreprinse. Ca termen tehnic, folosit ca atare mai ales în cercetările de sociolingvistică, „repertoriul lingvistic” denumește, în general, *ansamblul* mijloacelor expresive, comunicative aflate la dispoziția membrilor unei comunități lingvistice și, în special, *inventarul* de varietăți lingvistice (sisteme, coduri etc.) identificabile într-o comunitate lingvistică dată, indiferent de dimensiunile acesteia (de la un grup restrâns de indivizi, până la comunitatea națională). În consecință, observațiile noastre încearcă să valorifice datele din ALR I pentru identificarea și izolarea unor varietăți lingvistice distincte, ca unități constituente, de inventar ale repertoriului verbal românesc, fără a se referi, însă, și la raporturile genetice (de filiație) sau la relațiile genetice dintre acestea. Or, izolarea unor varietăți distincte – obiectivul cercetării întreprinse – este echivalentă cu delimitarea discontinuității în domeniul lingvistic investigat¹. În schimb, elementele de continuitate lingvistică, relevate în lucrarea noastră, nu constituie, prin virtuțile lor de a defini afinități genetice sau structurale și relații de subordonare între diferitele varietăți, un obiectiv în sine, ci sunt efectul inerent al metodei de analiză adoptate.

Ne propunem, așadar, să abordăm, dintr-o perspectivă strict sincronică, tipologică – în măsura posibilităților – variația lingvistică, așa cum se reflectă în ALR I (vol. I, II), în scopul de a identifica varietăți lingvistice distincte, componente ale repertoriului verbal românesc.

Utilizarea unui astfel de corpus de date lingvistice este, desigur, insolită, pentru că atlasele lingvistice naționale sunt orientate spre „vorbirea populară”. Metodologia lor este edificatoare în această privință: alegerea informatorilor și

¹ În aceeași serie terminologică cu „repertoriul lingvistic”, un „diasistem” (în accepția clasică a termenului) sau o „structură stilistică” constituie, în schimb, imagini, în principiu, integrale ale echilibrului dintre continuu și discontinuu în domeniul lingvistic investigat: „structura stilistică” conține în plus și specificarea relațiilor dintre unitățile constituente (vezi, de exemplu, I. Coteanu, *Structura stilistică a limbii*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 211-221).

stabilirea rețelei de localități de anchetat, operate pe baza unui set de criterii mai mult sau mai puțin explicite, reprezintă de fapt o suită de selecții și, implicit, de restrângeri succesive, care vizează izolarea unei singure varietăți din repertoriul verbal al comunității investigate – idiomul folosit în așezări rurale vechi, îndepărtate de centrele urbane mari (deci, mai puțin expuse influenței acestora), de vorbitori țărani, localnici, cu instrucție școlară minimă și cu contacte sociale extracomunitare cât mai reduse. În aceste condiții, variația lingvistică înregistrată este exclusiv de natură geografică, diatopică și constituie, ca atare, obiectul de studiu al dialectologiei clasice. Abateri de la această metodologie clasică au fost înregistrate, desigur, în elaborarea unor atlase lingvistice – AIS, ALR etc. O investigație sistematică a repertoriului verbal, în complexitatea lui, a fost concepută și realizată într-un atlas lingvistic mai puțin cunoscut: *Atlasul lingvistic al Noii Anglii* (LANE)². În acest atlas, consacrat regiunii nord-estice a Statelor Unite, au fost chestionați, în fiecare localitate, informatori aparținând la trei tipuri socioculturale distincte și la două categorii de vârstă³.

Conceput independent și realizat în aceeași perioadă cu LANE (al cărui prim volum, apărut în 1939, valorifică anchetele desfășurate între 1931 și 1933), ALR I urmărește obiective similare: „spre a nu neglija limba claselor culte, am urmat o sugestie ce ne-a fost făcută de dl. profesor D. Caracostea și am chestionat și trei dintre scriitorii noștri consacrați: d-nii I. A. Brătescu-Voinești (muntean), M. Sadoveanu (moldovean) și I. Agârbiceanu (transilvănean)”⁴. Materialul lingvistic rezultat din această anchetă paralelă a fost publicat în cele două volume apărute, în subsolul fiecărei hărți sub siglele *B* (= I. A. Brătescu-Voinești), *S* (= M. Sadoveanu), *A* (= I. Agârbiceanu) și cuprinde răspunsuri (și, în note, comentarii ale scriitorilor) la 292 de chestiuni (din cele 302 exploatate în cele două volume) referitoare la corpul omenesc, boli, familie, naștere, botez, copilărie, nuntă, moarte.

Dintre foarte puținele referiri la această importantă inovație metodologică, am ales-o, pentru a o cita în întregime, pe aceea a lui Sextil Pușcariu, pentru că ea conține o evaluare globală a rezultatelor anchetei: „... atlasul nostru redă vorbirea țărănească. Au fost cercetate, ce-i drept, și câteva orașe, totuși foarte puține numai. Pentru a nu fi unilaterali, am introdus o inovație, pe care o recomandăm și altora. Am chestionat trei scriitori unanim apreciați, membri ai

² R. I. McDavid Jr., V. G. McDavid, *Linguistic Atlas of New England*, în „Orbis”, I, 1952, nr. 1, p. 95-103.

³ Evaluarea critică făcută, la începutul deceniului al VI-lea, dintr-o perspectivă strict sociologică, metodologiei propuse de dialectologi în LANE a amorsat interesul pentru cercetarea variației lingvistice diastratice cu instrumente riguroase în limitele unei discipline noi, cu obiect specific de studiu – sociolingvistică.

⁴ ALR I, vol. I, *Prefața*, p. 5.

Academiei Române, din cele trei provincii principale ale României (Muntenia, Moldova și Transilvania). Nu numai pronunțarea lor, care păstrează un accent localnic mai puternic decât s-ar crede, este interesantă, ci și modul în care reacționează cineva care este obișnuit să caute în vocabular cuvântul potrivit în fiecare ocazie, dacă este chemat să denumească spontan termenul pentru o noțiune. Căci răspunsurile sunt mai puțin precise ca la omul simplu și constau dintr-o întreagă serie de sinonime în care scriitorii își dau silința să stabilească nuanțe semantice”⁵.

Observațiile făcute de autorii ALR I, citate mai sus, constituie, de altfel, cadrul general și, implicit, conținutul cercetării noastre. Vom încerca, în cele ce urmează, să realizăm identificarea unor varietăți lingvistice distincte („vorbirea țărănească”, „limba claselor culte”), definirea în termeni expliciți a ceea ce Sextil Pușcariu numește „accentul localnic” al scriitorilor chestionați și, în final, caracterizarea unităților lingvistice rezultate în urma analizei.

Identificarea unor varietăți lingvistice, ca unități distincte în cadrul repertoriului verbal, este determinată, evident, de prezența trăsăturilor lingvistice specifice, discriminatorii. Pentru aceasta, am adoptat procedeele curent utilizate în dialectologie în analiza sincronică, tipologică. În principiu, unitățile sunt caracterizate prin trăsăturile lingvistice (eventual, prin toate acestea) identificabile în textele avute la dispoziție. Dar determinarea „dialectal” este atribuită unei trăsături lingvistice nu numai pentru că apare într-o unitate dialectală (grai, subdialect etc.), ci, în primul rând, în măsura în care aceasta diferă de trăsătura corespondentă ocurentă într-o altă unitate dialectală (sau în limba literară). În mod analog, am avut în vedere, în cele ce urmează, astfel de „corespondențe”, alcătuite, fiecare în parte, din câte un membru care reprezintă o trăsătură lingvistică (fonetică, morfologică sau lexicală) aparținând unei varietăți lingvistice (de exemplu, idiolectelor scriitorilor) și un altul, reprezentând trăsătura corespondentă dintr-o altă varietate (de exemplu, din graiurile populare locale reflectate în ALR I). Aceste corespondențe evidențiază, pe de o parte, elemente diferențiatore, cu valoare tipologică (dacă membrii lor sunt constituiți din trăsături distincte) – le numim aici *heteromorfisme* – și, pe de altă parte, elemente comune (când membrii sunt reprezentați prin trăsături identice) – *izomorfisme*⁶. Întrucât am identificat heteromorfisme (și idiomorfisme) în două etape succesive ale analizei – în urma comparării, mai întâi, a idiolectelor scriitorilor cu graiurile populare (*B* – cu graiurile muntenesti, *S* – cu cele moldovenești și *A* – cu cele ardelenesti) și, apoi, a idiolectelor

⁵ Sextil Pușcariu, *Der rumänische Sprachatlas*, în „Archiv für die gesamte Phonetik”, Band II, erste Abteilung, Heft 2, 1933, p. 115.

⁶ Considerarea tuturor heteromorfismelor și izomorfismelor identificate ar permite definirea în termeni cantitativi a distanței lingvistice dintre idiomurile avute în vedere.

scriitorilor între ele, am specificat aceasta prin adăugarea unui indice numeric: (1), în primul caz, (2), în cel de-al doilea.

Prezența unor diferențe lingvistice în raport cu graiurile populare locale (heteromorfisme 1, în terminologia adoptată aici) este semnalată în termeni expliciti chiar de cei trei scriitori chestionați⁷: *B*: nu zic niciodată *dește* „degete” (h. 50), țărani zic *lele*, *leică* „termen de adresare pentru sora mai mare” (h. 164); *S*: în Moldova se numesc *gițe* „cozi din păr împletit” (h. 10), în Moldova se zice *criiâr* „creier” (h. 13), popular se zice și *măse* „măsea” (h. 30), țăranul zice *plămii* „plămîn; plămîni” (h. 45), în Moldova nu se cunoaște cuvântul *coapsă* (h. 56), în Moldova se zice *nant* „înalt” (h. 60) și *amînos* „miros” vb. (h. 77), la munte se zice *mă preumblu* „mă plimb” (h. 96), țăranii zic *ducă-se pe pustii*, *boala copiilor* „epilepsie” (h. 119), popular se zice *cămeșă* „placentă” (h. 207), în Moldova se zice *cumătre* „cumetre” s.f. pl. (h. 221), *mor* spun eu, poporul zice *moriu* (h. 285); *A*: nu cunoaște cuvântul *coapsă* din satul natal (h. 56), țăranii zic *stropșeală*, *călcătură* „epilepsie” (h. 119), în satul natal se zice *deștiu*; *dește* „deget; degete” (h. 50), *greoaie*, *într-altă stare* „(femeie) gravidă” (h. 206), *bitang* „copil din flori” (h. 211) și *copil de țîță* „sugar” (h. 226), popular se zice *copîrșeu* „sicriu” (h. 297) și *progadie* „cimitir” (h. 301)⁸.

În continuare, vom trece în revistă, în mod selectiv⁹, o serie de heteromorfisme 1, rezultate în urma comparării idiolectelor scriitorilor cu graiurile populare locale:

– *B*: absența „palatalizării” labialelor (prezența fenomenului fiind semnalată, în diferite stadii, și în graiurile muntenești, inclusiv în cele din zona de origine a scriitorului), vezi h. 34, 47, 73, 92, 218, 219 etc.; prezența fenomenului de propagare a nazalității în cuvinte de tipul *genunchi* (absența fenomenului fiind generală în graiurile muntenești), vezi h. 57; ocurența formelor *degete*, *picioare* (formele *dește*, *picere* fiind caracteristice graiurilor populare), h. 50, 55; diferențierea formelor verbale de pers. a III-a sg. și pl. ale verbelor de conjugarea a II-a, a IV-a (omonimia aceluiași forme fiind o trăsătură diagnostică a graiurilor muntenești), h. 74, 105, 107; caracterul specific al consoanei *ș* evidențiat în forme ca *naș* (sg.) – *nași* (pl.) (h. 217), *nașă* (sg.) – *nașe* (pl.) (h. 217) (în raport cu graiurile muntenești, considerate domeniul predilect al consoanelor „moi”; trebuie semnalată, însă, prezența și în unele graiuri muntenești a unor forme identice cu cele furnizate de *B*, dar nu în graiurile din

⁷ Afirmățiile scriitorilor sunt confirmate, în general, de datele din ALR I referitoare la graiurile populare.

⁸ Am literarizat, în cele mai multe cazuri, transcrierea fonetică originală.

⁹ Am reținut în primul rând fenomenele „importante” pentru dialectologie. Nu am reținut, însă, și heteromorfisme 1 de natură lexicală; de altfel, unele dintre cele mai importante apar în comentariile, citate, făcute de scriitorii chestionați.

zona de origine a scriitorului);

– *S*: absența „palatalizării” labialelor (prezența fenomenului fiind o caracteristică a graiurilor moldovenești); prezența africatelor *č*, *ğ* (evolute în graiurile moldovenești – fapt diagnostic – la fricative secundare); consoana *ș* nu este „dură”, ca în graiurile moldovenești (*moașă* (sg.) – *moașe* (pl.), h. 212);

– *A*: absența „palatalizării” labialelor (labialele „palatalizate” în stadii diferite fiind o caracteristică a graiurilor ardelenesti); absența fenomenului de palatizare a dentalelor *t*, *d* (prezența fenomenului, în diferite stadii de evoluție, fiind, de asemenea, o particularitate a graiurilor populare din Transilvania) (exemplu h. 29).

La această listă de heteromorfisme 1 trebuie adăugate și faptele lingvistice conținute de „corespondențele” (în accepția dată aici termenului) care opun realizări duble, fluctuante, alternative, de o parte – în idiolectele scriitorilor –, și realizări unice, de cealaltă parte – în graiurile populare: forme verbale iotacizate și neiotacizate (h. 106, 107) pentru *B*; vocale finale (-ă, -e) închise (exemplu h. 20) și intacte (exemplu h. 7) pentru *S*; monoftongarea diftongului *oa* (exemplu h. 4) și menținerea lui (exemplu h. 17) sau *k* > *t* (exemplu h. 53), *k* = *k* (exemplu h. 48) și *ğ* = *ğ* (în toate formele care îl conțin) pentru *A*.

În ciuda faptului că analiza materialului evidențiază un număr considerabil de trăsături comune idiolectelor scriitorilor și idiomurilor populare (= *izomorfisme 1*), lista de heteromorfisme 1 prezentată mai sus (inclusiv observațiile aparținând scriitorilor chestionați) conține argumentele lingvistice necesare și suficiente, credem, pentru a susține existența unor varietăți lingvistice (*B*, *A*, *S*) distincte în raport cu graiurile populare locale.

Existența unui „accent localnic”, constatată de Sextil Pușcariu în idiolectele scriitorilor chestionați pentru ALR I (vezi mai sus), impune considerarea celor trei varietăți lingvistice identificate mai sus dintr-o perspectivă diatopică. Investigarea datelor lingvistice din acest punct de vedere pune în lumină trăsături specifice, diferențiatore – numite, în conformitate cu terminologia adoptată aici, *heteromorfisme 2*. Prezența unor astfel de particularități care marchează diferențierea de natură diatopică a varietăților *A*, *S*, *B* este semnalată explicit de M. Sadoveanu: „cuvântul *neg* nu se întrebuințează (în Moldova)” (h. 51), „în Muntenia se zice *ciufulit*” (h. 60), „*gutunar*, ca în Moldova” (h. 112), „*lip* se zice în Moldova, *jeg* – în Muntenia” (h. 131), „în Moldova nu se zice *june*” (h. 180), „*cumătre* (s.f. pl.) se zice în Moldova” (h. 221), „*mancă* se zice în Moldova” (h. 222), „*starpă* este forma moldovenească, forma muntenească este *stearpă*” (h. 225). Prezentăm în continuare alte heteromorfisme 2: pronunția prepozițiilor *de*, *din*: *dă* (*B*) – *di* (*S*) – *de* (*A*) (h. 9); *dîn* (*B*) – *din* (*S*, *A*) (h. 211); diftongul *îi* în *mîini* (pl.) (*B*) – *i* etimologic (*S*, *A*) (h. 49); accentuare paroxitonă în *miros* (h. 77) și *bólnav* (h. 133) (*S*) – accentuare oxitonă (*B*; *A* numai pentru

miros); \ddot{a} protonic $> a$ (*S*) – \ddot{a} menținut (*B, A*) (h. 27, 30); $\hat{g} > j$ (*A*) – \hat{g} conservat (*S, B*) (în toate formele care conțin sunetul menționat); caracterul „moale” al consoanei ș evidențiat de omonimia formelor de singular și plural ale unor substantive feminine de tipul *moașe* (h. 212), *nănașe* (h. 217) (*A*) – tratamentul aceleiași consoane a fost precizat mai sus pentru *S* și *B*; *gingie* (*B*) – *gingină* (*S*) – *jinjeu* (*A*) (h. 32); *burtă, pîntec* (*B*) – *pîntece* (*S*) – *foale* (*A*) (h. 42); *țață* „termen de adresare pentru sora mai mare” (*B*) – *leliță, țață* (*S*) – *nană* (*A*) (h. 164); *chel* (*S, B*) – *pleșuv* (*A*) (h. 12); *nădușeală, sudoare* (*B*) – *sudoare* (*S, A*) (h. 4); *cocoașă* (*B*) – *gheb* (*S*) – *gheb, pup* (*A*) (h. 41); *ficat* (*B, A*) – *mai* (*S*) (h. 46); *rinichi* (*B*) – *rărunchi* (*S, A*) (h. 48); *chior* (*S, B*) – *orb de un ochi* (*A*) (h. 87); *bolnav* (*S, B*) – *beteag* (*A*) (h. 133); *pojar* (*B, A*) – *cori* (*S*) (h. 115); *naș* (*B*) – *nănaș* (*A, S*) (h. 216); *cimitir* (*B, A*) – *țintirim* (*S*) (h. 301) etc.

Dacă s-ar alcătui hărți pentru fiecare dintre fenomenele enumerate mai sus, așa cum se procedează cu trăsăturile lingvistice ocurente în graiurile populare locale pentru stabilirea unităților dialectale (locale), suprapunerea acestor hărți ar permite individualizarea, din punct de vedere diatopic, a varietăților lingvistice *A, S, B*.

Pe de altă parte, numărul de trăsături discriminatorii (heteromorfisme) este mai mic în varietățile *A, S, B* decât în graiurile populare; mai mic este și numărul de realizări diferite ale trăsăturilor „corespondente” din varietățile *A, S, B*: de exemplu, africcatele \hat{c}, \hat{g} au două tipuri de realizări (\hat{c}, \hat{g} în *S, B* și \hat{c}, j în *A*) față de cinci în graiurile populare locale (în cele cinci subdialecte dacoromâne).

În bună parte, *heteromorfismele 2* enumerate mai sus sunt trăsături lingvistice comune varietăților *A, S, B* și graiurilor populare. Aceste *izomorfisme 1*, cu valoare de *heteromorfisme 2* la nivel diatopic, au, în general, arii mari de răspândire, funcționând, uneori, în calitate de veritabile trăsături diagnostice ale entităților dialectale locale (populare).

Aceste constatări ne permit să afirmăm că variația lingvistică diatopică, definită fie prin numărul trăsăturilor lingvistice discriminatorii, fie prin numărul entităților regionale (locale) identificabile, are o amploare mai mică în cazul varietăților lingvistice reprezentate de idiolectele scriitorilor decât în graiurile populare locale.

În urma analizei întreprinse am identificat trei varietăți lingvistice distincte diastratic, în raport cu varietățile populare locale, și individualizate diatopic. Vom atribui, în consecință, varietățile *A, S, B* în cadrul repertoriului lingvistic, unei unități numite *română regională (RR)*¹⁰, iar varietățile populare, unei alte

¹⁰ Termenul *română regională* a fost folosit de V. Iancu, *Dall'idioletto alla lingua. Il romeno regionale*, în *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza*, Napoli, 1974; vezi *Atti*, vol. II, 1976, p. 291-296.

unități – *dialect (D)*. Termenii propuși marchează exclusiv calitatea de unități distincte și amploarea diferită a variației lingvistice diatopice.

În cercetările de dialectologie se invocă adesea, mai ales în legătură cu raporturile dintre diferitele varietăți lingvistice, prezența, în repertoriul verbal, și a unei alte unități – limba standard (literară). Fără a avea întotdeauna o definiție explicită, limba standard denumește, în astfel de împrejurări, norma supradialectală în general și constituie, ca atare, etalonul, modelul coercitiv, canonic al celorlalte varietăți lingvistice din repertoriul verbal, asupra cărora își exercită presiunea constantă. Dar în acest caz raporturile dintre limba standard și celelalte unități ale repertoriului verbal se plasează, într-un mod neconvenabil aici, pe planuri diferite, ca raporturi între „limbă abstractă” și „limbă concretă” sau între „limbă scrisă” și „limbă vorbită”. Dacă este adevărat, însă, că limba standard este „o încarnare ideală”¹¹, lipsită de variație dialectală (semnificativă), a normei prescriptive, în circumstanțe comunicative definite (discursuri oficiale, conferințe academice, comunicate la radio etc.), atunci varietățile *A, S, B* nu pot fi considerate, credem, ca mostre (ideale) de limbă standard, întrucât acestea conțin norme descriptive individualizate diatopic.

Am arătat mai sus că variația lingvistică diatopică este mai redusă în varietățile *A, S, B* decât în graiurile populare. Chiar „seriile de sinonime” a căror prezență a fost semnalată de Sextil Pușcariu (vezi mai sus) contribuie, într-o măsură, la diminuarea posibilității de a determina diatopic varietățile menționate (de exemplu, *coșciug, sicriu, raclă: B; sicriu, raclă: S; sicriu* și, popular, *copârșeu: A*, h. 297). Am semnalat, de asemenea, împrejurări în care prezența regionalismelor în vorbirea oamenilor cultivați este practic nulă; semnalăm în plus, sub titlu de exemplu, un text al lui I. Minulescu¹² – reproducere pe disc a unei emisiuni radiofonice din 1928 – care conține numai o singură ocurență a pronunției *dă*¹³ (din 7 ocurențe ale prepoziției), numai pronunția *din*, ocurența articolului hotărât enclitic *-l* (absent în varietățile *A, S, B*, vezi h. 185) etc. Vom conveni să atribuim limbii standard (*LS*), în limitele lucrării de față, accepția de *varietate lingvistică (orală) deregionalizată a repertoriului verbal, actualizare unică și uniformă a normelor prescriptive*¹⁴. Cu alte cuvinte, neavând prin

¹¹ V. Iancu, *op. cit.*, p. 292.

¹² A. Avram (coord.), Laurenția Dascălu-Jinga, Mirela Teodorescu, Anca Ulivi, *Antologie fonetică a limbii române*, București, 1988, p. 75-76.

¹³ Acest fonetism muntenesc este asociat, în același vers, cu alt regionalism fonetic, cu origine moldovenească, însă: accentuarea proparoxitonă a cuvântului *bolnavă*.

¹⁴ În datele publicate în ALR I există indicii ale existenței unei astfel de varietăți supraregionale – actualizare a normelor prescriptive în vigoare atunci: *heteromorfismele 1* (și, în primul rând, cele care, la nivelul diatopic, sunt *izomorfisme 2*); nu am întreprins o cercetare sistematică a lor pentru a nu depăși cadrul sincron impus, prin atragerea inerentă în discuție a

definiție variante teritoriale, *LS* nu poate oferi argumente lingvistice pentru identificarea originii regionale a celor care o utilizează.

Specificarea caracterului uniform, invariant al *LS* implică luarea în considerație a variabilității (respectiv, nonvariabilității) diatopice în calitate de trăsătură distinctivă pentru determinarea (caracterizarea) unităților componente ale repertoriului verbal. Din acest punct de vedere, *LS* se opune (ca non-variabilă diatopic) celorlalte două unități ale repertoriului verbal – *RR* și *D*.

Pornind de la datele oferite de ALR I obținem, așadar, următorul model descriptiv al repertoriului lingvistic românesc:

LS
RR
D

Plasarea unităților repertoriului verbal într-un triunghi ar ilustra mai bine descreșterea progresivă a variației diatopice dinspre bază, unde s-ar situa *D* cu varietățile sale locale, spre punctul de intersecție a celorlalte două laturi, punct cu variabilitate diatopică nulă, unde s-ar situa *LS*. În funcție de distanța lingvistică, stabilită în termeni cantitativi, față de varietățile dialectale (locale), varietățile *A*, *S*, *B* pot fi plasate diferit în modelul propus.

Modelul prezentat mai sus este parțial, pentru că are în vedere numai varietățile lingvistice identificabile pe baza datelor din ALR I. Utilizând alte surse de material pot fi izolate și incluse ca atare în repertoriul verbal și alte varietăți lingvistice (dialecte populare regionale, interdialectale etc.). Este, pe de altă parte, un model unidimensional, întrucât ia în considerație, ca trăsătură distinctivă, numai variabilitatea diatopică.

Referirile la „vorbirea populară” pe care le fac cei trei iluștri informatori (vezi mai sus) conțin adesea o determinare de ordin sociocultural și, implicit, o disjungere diastratică a varietăților culte și populare. De altfel, autorii ALR I au avut în vedere, în mod programatic, reprezentarea în atlas a două tipuri de varietăți lingvistice: „limba claselor culte” și „vorbirea țărănească” (vezi mai sus). Se impune, așadar, ca, în determinarea unităților lingvistice din repertoriul verbal, să fie luat în considerație și un factor de ordin sociocultural: gradul (superior) de cultură, de instrucție formală. Din acest punct de vedere, *LS*, ca actualizare a unor norme prescriptive care trebuie însușite într-un îndelungat proces de învățare, este o „limbă” a vorbitorilor superior instruiți. Prin urmare, *LS* și *RR* se grupează împreună, în modelul propus, ca „limbi” ale elitei culturale, în opoziție cu *D* – „limbă” aparținând vorbitorilor fără instrucție superioară.

unor chestiuni de ordin diacronic privitoare la modul de constituire a diferențelor și asemănarilor dintre varietăți avute în vedere, la modul de constituire a normei descriptive etc.

Alte comentarii aparținând scriitorilor chestionați pentru ALR I (de exemplu, referirea pe care o face I. A. Brătescu-Voinești la un „grai intim”, h. 15) ne determină să asociem celor doi factori (de natură diatopică și, respectiv, diastratică) pe care i-am folosit mai sus la caracterizarea unităților lingvistice ale repertoriului verbal, un al treilea – de ordin stilistic. Prin determinare stilistică înțelegem, aici, exclusiv caracterizarea unei varietăți lingvistice cu ajutorul unui atribut conținut de o scală de valori cuprinse între polii formal și informal. Din acest punct de vedere, *LS* este o „limbă” formală, deoarece toate situațiile de comunicare în care este utilizată, conform observațiilor făcute (vezi mai sus) sunt formale, solemne. Pe de altă parte, în conformitate cu metodologia „clasică”, anchetatorii solicită în timpul anchetelor (și notează ca atare) actualizarea varietății locale curente, folosite în mod obișnuit de membrii respectivei comunități lingvistice; de aceea, varietățile populare locale reprezentate în ALR I (și reunite, mai sus, sub *D*) sunt („limbi”) nonformale din punct de vedere stilistic. În schimb, în absența oricăror date privind protocolul de anchetare a scriitorilor, determinarea stilistică a varietăților *A*, *S*, *B* (reunite, mai sus, în unitatea *RR*) este mai dificilă. Există, însă, date directe (în afara numărului important de regionalisme) care facilitează determinarea stilistică a *RR*: termenii de adresare care, în general, au valoare diagnostică pentru identificarea diferitelor stiluri (registre) – furnizați de cei trei scriitori în cursul anchetei – nu aparțin, în mod cert, unui stil formal (vezi, de exemplu, h. 162, 164, 202, 203). Prin urmare, se poate afirma cu destulă certitudine că *RR* este, din punct de vedere stilistic, de asemenea, o „limbă” nonformală.

Prezentăm în încheierea analizei efectuate asupra componenței repertoriului verbal oral pe baza datelor furnizate de ALR I următorul tablou (în care I = determinarea geografică: variabilitate diatopică, II = determinarea socio-culturală: grad superior de educație formală a vorbitorilor, III = determinarea stilistică: formal) însoțit de câteva observații finale:

	I	II	III
<i>LS</i>	–	+	+
<i>RR</i>	+	+	–
<i>D</i>	+	–	–

1. Pe baza acestui tablou pot fi formulate definiții explicite pentru toate varietățile identificate în urma analizei lingvistice întreprinse: *LS* = varietate lingvistică formală, invariabilă din punct de vedere diatopic, aparținând elitei culturale; *RR* = varietate lingvistică nonformală, variabilă din punct de vedere diatopic (deținând variante regionale), folosită de intelectuali; *D* = varietate lingvistică nonformală, variabilă din punct de vedere diatopic (deținând variante regionale, locale) aparținând vorbitorilor neinstruiți.

2. *LS* și *RR* nu au, conform tabloului prezentat, decât o singură trăsătură comună, deoarece datele furnizate de ALR I nu permit identificarea unei varietăți lingvistice formale folosite de scriitori. S-a arătat însă (vezi mai sus) că, în circumstanțe comunicative formale, vorbitorii aparținând elitei culturale utilizează varietăți lingvistice (practic) deregionalizate, identice, așadar, din punct de vedere tipologic, cu *LS*. În aceste condiții, în care distincția dintre cele două unități ale repertoriului verbal este de natură stilistică, în primul rând, *LS* și *D* pot fi considerate ca varietăți (stiluri, registre) contextuale distincte. Din punct de vedere sociolingvistic, avem de a face cu o situație de „bilingvism” cu diglosie (cu *LS* asimilată cu varietatea *H* (= high) și *RR* asimilată cu varietatea *L* (= low), în terminologia lui Ch. Ferguson.

3. Tabloul prezentat reflectă o distincție netă, maximă între *LS* și *D*, întrucât cele două unități ale repertoriului verbal nu dețin în comun nici o trăsătură. Nici în cazul varietăților dialectale locale (reunite sub *D*) nu a fost posibilă, pe baza datelor din ALR I, identificarea unor variante formale. Din punct de vedere sociolingvistic, această situație trebuie interpretată, chiar în absența variantelor formale ale *D*, în termeni de „bilingvism” (fără diglosie). Distincția netă dintre o „limbă cultă” și o „limbă populară” este acceptată, chiar în termeni expliciți, în literatura noastră de specialitate¹⁵.

Institutul de Fonetice și Dialectologie
„Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

ION MĂRII

ALR - DIN ÎNSEMNĂRILE UNUI REDACTOR (VII): DOCUMENTAREA LEXICALĂ TERMINOLOGICĂ ȘI SEMASIOLOGICĂ

1. Precizări:

1. Pentru motivarea prezenței determinantului *lexicală* (sau *lexical*) în sintagmele (denominative) *documentare lexicală terminologică* și *semasiologică*, *descriere lexicală terminologică* și/sau *semasiologică*¹, a se vedea Mării 1983, p. 79.

2. Având în vedere că noi², spre deosebire de E. Coseriu, numim *lexematică* ceea ce Domnia sa denuște prin sintagma *lexicologia expresiei*, determinantul *terminologică* din sintagmele precitate poate fi substituit cu determinantul *lexematică*.

3. Tot în Mării 1983, p. 79-81, arătăm, în deplin acord cu E. Coseriu³, că operăm o distincție clară între *semasiologie* și *semantică*; prin termenul *semantică* noi denumim ceea ce Domnia sa înțelege (și denuște) prin sintagma *lexicologia conținutului* sau (cel mai frecvent) prin termenul *lexematică*, iar prin *semasiologie* denumim ceea ce mulți lingviști denumesc prin termenul *semantică*, fapt ce explică, desigur, apariția, în textul comunicării de față (= în terminologia utilizată de alți lingviști), și a determinantului *semantică* în locul determinantului *semasiologică* (utilizat de noi).

2. **Documentarea lexicală terminologică și semasiologică.** Spre deosebire de documentarea lexicală onomasiologică, în înfăptuirea căreia (indiferent de tipul sau procedeul de interogare folosit și indiferent de cum au fost, sunt și vor fi denumite în cercetările onomasiologice tradiționale sau moderne cele două planuri = laturi ale semnului lingvistic) se pleacă dinspre planul conținutului

¹ *Descriere* care, evident, este concretizată fie (cartografic) prin *hartă lexicală terminologică și/sau semasiologică*, fie (necartografic) prin *MN-ul terminologic și/sau semasiologic*.

² Vezi Mării 1983, p. 81.

³ și (trebuie precizat, acum, cu) K. Baldinger: „Nous distinguons entre *sémasiologie* «science des significations» et *sémantique* «science du contenu du langage» (sens plus général englobant l'onomasiologie et la sémasiologie)” (Baldinger 1964, p. 250, nota 1).

¹⁵ Vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 221.

lingvistic (= al unui conținut lingvistic dat) înspre planul expresiei lingvistice, în realizarea documentării lexicale terminologice și semasiologice se pornește (exact) *invers*, (adică) dinspre planul expresiei lingvistice (= al unei date expresii lingvistice) înspre planul conținutului lingvistic, anchetându-se, *explicit*, ambele planuri. Dacă prin documentarea lexicală onomasiologică se urmărește înregistrarea (fonetică a) expresiei lingvistice⁴ unice sau multiple (caz de sinonimie reală, funcțională) prin care, în graiurile anchetate, este exprimat (= denumit) un conținut lingvistic⁵ dat, prin documentarea lexicală terminologică și semasiologică se urmărește: *existența* (= cunoașterea activă, dar și pasivă⁶) sau *nonexistența*, în graiurile interogate, a unei expresii lingvistice date: *forma sa* (înregistrată fonetic) și *conținutul său lingvistic* (= semantic), unic (= monosemie) sau multiplu (= polisemie).

Programarea în textul celor două chestionare (recent editate) ale *Atlasului lingvistic român* și realizarea de Sever Pop și Emil Petrovici și a unei asemenea documentări lexicale constituie o altă importantă inovație a geografiei lingvistice descriptive, inovație care, însă, din păcate, în ALR și NALR a fost identificată (sau, dacă vreți, confundată) cu procedeul interogativ numit *întrebare directă*, sintagmă care, în ALR, cum am mai arătat și până acum, este polisemantică, denumind, pe de o parte, unul dintre procedeele interogative folosite (în exclusivitate sau aproape în exclusivitate în atlasele lingvistice apusene și mai rar, dar nu atât de rar precum se afirmă, în ALR) în realizarea documentării lexicale onomasiologice noncontextuale (= paradigmatic), iar, pe de altă parte, documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică. Așadar, după informația noastră, ALR-ul este primul dintre atlasele lingvistice care a programat și realizat o documentare (= interogare) terminologică și semasiologică. Programând și realizând, inovator, și o astfel de documentare lexicală, ALR-ul devine, firește, întâiul atlas lingvistic care ne obligă să vorbim, pe de o parte, de o documentare lexicală terminologică și semasiologică *explicită* (= programată, interogativă, analitică), iar, pe de altă parte, de o documentare lexicală terminologică și semasiologică *implicită* (= neprogramată, neinterogativă, sintetică) realizată prin intermediul documentării lexicale onomasiologice. Recurgem la această (absolut necesară) distincție (sau: hotărnicie), deoarece (și, evident, nu suntem primul

⁴ = ,adică, a semnificantului, lexemului, termenului, cuvântului (în accepțiunea curentă) etc.

⁵ = ,adică, un semnificat, concept, sens sau o noțiune etc. dat(ă).

⁶ Pentru distincția (foarte importantă) *cunoaștere activă* – *cunoaștere pasivă* a unui fapt de limbă, distincție frecvent întâlnită chiar în răspunsurile spontane ale informatorilor, vezi Grootaers 1976, p. 283 ș.u.

care constată că) documentarea lexicală de tip onomasiologic constituie, implicit, cum vom arăta mai jos (sub 4), și o foarte bogată și importantă documentare lexicală terminologică și semasiologică.

3. Documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică explicită în ALR și NALR. Având în vedere faptul că în cele 8 (opt) chestionare ale Muzeului Limbii Române întâlnim și întrebări de genul⁷: „[179] Se întrebuițează cuvântul *cercevea*? Care e forma exactă a cuvântului prin partea locului și ce însemnează?”, „[366] E cunoscut cuvântul *facă*? Ce însemnează?”, „[56] Se întrebuițează cuvântul *cocioabă* și ce înțeles are?”, „[63] Ce înțelesuri mai are cuvântul *casă*?”, „[22] Ce înțeles are cuvântul *bordeiu*?” etc. etc., putem afirma că documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică programată în cele două chestionare ale ALR a fost preluată din aceste chestionare, căci, trebuie precizat, în alcătuirea (de către Sever Pop) a primului chestionar pentru ALR, chestionar ce cuprindea peste 5000 de întrebări⁸, precum și în alcătuirea, prin „spargerea” acestui prim chestionar, a celor două chestionare (: *Chestionarul ALR I* și *Chestionarul ALR II*), s-a ținut seama, mai ales în cazul chestionarului „*dezvoltat*”, și de aceste chestionare (cărora ne gândim ca, într-un viitor apropiat, să le consacram o ediție). Prezentă în *chestionarele Muzeului*, iar, apoi, în cele două chestionare ale ALR-ului, documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică este, în mod firesc, prezentă și în *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*. Lecturând, comparativ, aceste chestionare lingvistice românești, constatăm următoarele:

a. În comparație cu documentarea lexicală onomasiologică, documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică este, cantitativ evaluată, foarte redusă; numărul cuvintelor ce urmau să fie anchetate terminologic și/sau semasiologic nu depășește (în *Chestionarul ALR I*, *Chestionarul ALR II* și *Chestionarul NALR*) cifra de o sută.

b. Cuvintele ce urmau să fie documentate terminologic și/sau semasiologic nu sunt grupate într-un capitol aparte, consacrat special unei astfel de documentări, ci ele sunt distribuite, avându-se în vedere sensul lor de bază (= fundamental), în diversele capitole (sau subcapitole) consacrate documentării lexicale onomasiologice; diferențierea dintre documentarea lexicală onomasiologică și documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică se realizează, în cadrul aceluiași capitol, prin titlu.

c. (În) funcție de anchetarea ambelor sau numai a unuia dintre cele două planuri ale cuvântului, s-au programat și s-au realizat următoarele tipuri de documentare terminologică și/sau semasiologică:

⁷ Exemplificăm (acest gen sau tip de întrebare) prin *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, 1926.

⁸ Pentru „istoria” acestui prim chestionar, vezi Todoran 1984, p. 188-190.

1. *Documentarea lexicală terminologică + semasiologică.* Este, evident, tipul definit de noi mai sus, sub 2, și care - atât în ALR, cât și în NALR - este principalul tip de documentare lexicală terminologică și/sau semasiologică. Prin programarea și realizarea unei documentări lexicale terminologice + semasiologice s-au urmărit, citându-l (acum) pe Sever Pop, trei obiective principale: „1° l'existence du vocable; 2° la prononciation du vocable par l'informateur; 3° les significations accordées dans le parler du pays”⁹. În vederea realizării acestor trei obiective, au fost formulate și adresate informatorilor, întotdeauna (când răspunsul la prima întrebare era afirmativ), trei întrebări, cum foarte clar indică anchetatorul și autorul ALR I în secțiunea I (consacrată, precum se știe, procedului de interogare) a legendei hărților neinterpretative în care sunt publicate răspunsurile la un asemenea tip de documentare lexicală. Iată, spre exemplu, cum este redactată secțiunea I a legendei hărții nr. 43 = *vintré* „bas-ventre” din ALR I/I: „Întrebare directă, pusă astfel: Ziceți vorba *vintré*? Dacă informatorul răspundea afirmativ, îl rugam «să-mi spună» (rostească) și el o dată vorba aceasta. După ce o notam, îl întrebam: La ce ziceți *vintré*? În mai multe comune, nefiind cunoscut cuvântul *vintré*, am arătat cu amândouă mâinile părțile laterale de sub burtă, deasupra organelor genitale, întrebând pe subiecte: Părții acesteia, cum îi spuneți?”. Așadar, printr-o întrebare *d i r e c t ă* de genul: „Ziceți (sau: cunoașteți) vorba (sau: cuvântul) x?”, s-a urmărit, mai întâi, dacă termenul x (= cel programat în vederea realizării unei documentări terminologice și semasiologice) este sau nu este cunoscut (și, implicit, întrebuințat), iar, apoi, prin intermediul a două întrebări *i n d i r e c t e* (afirmăm și subliniem noi) de genul: „Cum ziceți (sau: spuneți)?” și „La ce ziceți (sau: spuneți) x?”, întrebări adresate informatorilor care la prima întrebare au răspuns afirmativ, s-au înregistrat forma (= partea materială) și sensurile (= partea ideală a) respectivului cuvânt.

Pentru o astfel de documentare lexicală, au fost programate (precizează, în prefața ALR I/I, S. Pușcariu, dar, mai ales și în repetate rânduri, S. Pop¹⁰) „cuvinte de origine latină” sau „cuvinte vechi”, unele dintre ele „fiind ieșite din uz sau pe cale de a fi uitate”, precum *vintré*, *arină*, *pedestru*, *codru*, *arșea* etc.

În *Chestionarul ALR I* și *Chestionarul ALR II*, cuvintele programate pentru o asemenea documentare lexicală sunt prezentate, de regulă, prin formula: „doină (sensul)” [1464] sau „jupân, pl. (sensul)” [450]¹¹, iar în *Chestionarul*

⁹ Vezi Pop 1966, p. 392.

¹⁰ Vezi, în acest sens, Pop 1966, p. 74, 387.

¹¹ Vezi, pentru alte exemple, în *Chestionarul ALR I* (publicat, la Tipografia Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în anul 1989) și pozițiile: „[391] cale, pl. (sensul)”; „[737] carne, pl. (sensul)”; „[954] pădure, pl. (sensul)”; „[959] copac, pl. (sensul)”; „[1305] călți

*NALR*¹², prin formule de genul: „[316] *vintré*, D., Ziceți *vintré*?; la ce spuneți?”; „[468] *tătâne*, pl., D., Ziceți *tătâne*?; la ce ziceți?”; „[931] *păcurar*, pl., D., Ați auzit de vorba *păcurar*? Ce înțelegeți prin acest cuvânt?” etc.

În privința anchetelor pentru ALR, trebuie făcută, însă, precizarea că nu numai cuvintele prezentate, în textul celor două chestionare, prin formula „doină (sensul)” sau „mujere, pl. (sensul)” au fost documentate terminologic + semasiologic, ci și alte câteva cuvinte, prezentate, în textul chestionarelor, printr-o formulă (= structură) identică cu una dintre cele mai frecvente formule utilizate în prezentarea problemelor lexicale ce urmau să fie documentate onomasiologic. Asupra acestor cuvinte (identificate de către editorii chestionarelor prin lectura integrală a fișelor de anchetă), care au fost, neprogramat, documentate terminologic și semasiologic, am atras atenția în cele două ediții consacrate chestionarelor ALR, atât în text¹³, cât și în indice¹⁴.

Observații. a) În unele cazuri (= pentru unele dintre cuvintele programate pentru o astfel de documentare lexicală), s-a realizat, programat sau neprogramat, prin intermediul unei alte întrebări *i n d i r e c t e*, și o documentare morfologică, înregistrându-se, pentru graiurile în care cuvântul anchetat este cunoscut, și forma de plural a respectivului cuvânt.

b) Uneori, în localitățile în care la întrebarea: „Ziceți (= cunoașteți) vorba x?” informatorul a răspuns negativ (= „nu se zice”, „nu există”), anchetatorii ALR au realizat, neprogramat (cum clar ne spune S. Pop în textul reprodus mai sus), în toate sau numai în câteva dintre aceste localități, și o documentare lexicală onomasiologică.

2. *Documentarea lexicală semasiologică restrictivă.* Numim documentare lexicală semasiologică *r e s t r i c t i v ă* ceea ce, în textul celor trei chestionare, apare prezentat astfel: (în *Chestionarul ALR I*:) „[446] La ce se mai zice *neaoș*?”; „[1870] E întrebuințat cuvântul *frânghie* în alt sens [...]?”; (în *Chestionarul ALR II*:) „[2066] La ce se mai zice *gură*?”; „[4326] coardă (la ce se mai zice *coardă*?)”; „[5498] La ce se mai zice *cal*?”; „[5499] La ce se mai zice *iapă*?”; „[5500] La ce se mai zice *mânz*?”; (în *Chestionarul NALR*:) „[995]

(sensul)”; „[1456] ceteră (sensul)”; „[1510] dascăl, pl. (sensul)”; „[1669] păcurar (sensul)” etc. sau, în *Chestionarul ALR II* (publicat, la aceeași tipografie, în anul 1988), pozițiile: „[2475] chiceră (sensul)”; „[2618] mujere, pl. (sensul)”; „[2861] crai, pl. (sensul)”; „[4851] mocan (sensul)”; „[5321] falce, pl. (sensul)”; „[5437] iernatic (sensul)” etc.

¹² Publicat în „Fonetica și dialectologie”, V, 1963, p. 157-271.

¹³ Vezi, spre exemplu, în *Chestionarul ALR I*, pozițiile: „[101] *vintré* (vintrichel); // ce înseamnă?//”; „[955] *codru*, pl.; //ce înseamnă?//”; „[1418] *săgeată*, pl.; //ce înseamnă?//”; „[1776] *mioară*, pl.; //ce înseamnă?//” etc. sau, în *Chestionarul ALR II*, pozițiile: „[3849] *culă*, pl.; //ce înseamnă?//”; „[3850] *celar*, pl.; //ce înseamnă?//”; „[4236] *căpcăun*, pl.; //ce înseamnă?//” etc.

¹⁴ Prin formula: „*codru* și ce înseamnă 955” etc.

ogor², D. La ce (mai) spuneți *ogor*?"; „[2279] *cârlan*², pl. La ce (mai) spuneți *cârlan*?” etc.

Explicit, prin programarea și realizarea prin intermediul unor întrebări indirecte (și nu directe, cum, greșit, se menționează în *Chestionarul NALR*) de genul: „La ce se mai zice *cal*?” (în formularea ALR-ului) sau „La ce (mai) spuneți *cârlan*?” (în formularea NALR-ului) și a unei astfel de documentări lexicale s-a urmărit anchetarea sensurilor cuvântului (*general* programat, *minus* sensul considerat a fi fundamental și general. S-a urmărit, așadar, nu ce înseamnă *cal*, *mânz* etc., ci la ce se mai zice *cal*, *mânz* pe lângă sensul lor fundamental (= de bază, principal) și general. Implicit, însă, prin intermediul unei documentări lexicale onomasiologice ce precedă imediat sau la distanță documentarea lexicală semasiologică restrictivă, s-a realizat, de fapt, și în cazul acestor cuvinte, o documentare lexicală terminologică și semasiologică. Valoarea semantică fundamentală și forma (= aspectul material) cuvântului programat pentru o documentare lexicală semasiologică restrictivă au fost, deci, documentate (implicit) prin intermediul întrebării onomasiologice care precedă întrebarea semasiologică restrictivă. Spre exemplu, în ALR II, întrebarea lexicală semasiologică restrictivă: „La ce se mai zice *coardă*?”, înscrisă sub poziția [4326] din chestionar, a fost precedată imediat, prin poziția [4325], de o întrebare lexicală onomasiologică consacrată înregistrării termenilor prin care, în graiurile anchetate, este exprimată (= denumită) noțiunea „strună (= coardă) la vioară” și care, această noțiune, constituie, desigur, sensul de bază (= fundamental) al cuvântului *coardă*. Ne-am oprit la acest exemplu, deoarece el ilustrează, cât se poate de clar, cazul acelor cuvinte (programate pentru o documentare semasiologică restrictivă) a căror valoare semantică fundamentală nu este, cum (indirect) demonstrează răspunsurile la întrebarea onomasiologică, și generală. Nu în toate graiurile anchetate pentru ALR II noțiunea „coardă (= strună) la vioară” este exprimată prin termenul *coardă*, ci, cum indică răspunsurile la întrebarea onomasiologică de sub poziția [4325], în unele graiuri, semnificatul „coardă (strună) la vioară” este exprimat prin semnificatul *coardă*, iar în altele, prin semnificatul *strună*. Într-o asemenea situație (reală), întrebarea semasiologică: „La ce mai ziceți *coardă*?” trebuia adresată numai în graiurile în care la întrebarea onomasiologică s-a răspuns cu termenul *coardă* și nu și în graiurile în care s-a răspuns *strună*. Anchetatorul și autorul ALR II nu a procedat, însă, așa și foarte bine a făcut că nu a procedat astfel, ci, pe de o parte, în graiurile în care la întrebarea onomasiologică s-a răspuns *coardă*, a întreat: „La ce mai ziceți *coardă*?”, iar, pe de altă parte, în localitățile unde la aceeași întrebare onomasiologică informatorii au răspuns *strună*, a întreat: „Ziceți (sau:

cunoașteți) vorba *coardă*?”, după care, în toate punctele de anchetă în care la această întrebare s-a răspuns afirmativ, a întreat: „Cum ziceți?” și „Ce înseamnă (sau: la ce ziceți) *coardă*?”, realizându-se, astfel, explicit, o documentare lexicală terminologică și semasiologică.

3. *Documentarea lexicală terminologică*. ALR-ul, în special ancheta desfășurată pentru ALR II, ne obligă să semnalăm și acest tip de documentare lexicală prin care (în foarte puține cazuri, trebuie precizat) s-a urmărit, printr-o întrebare directă de genul: „Ziceți pe aici *frățâne*?”¹⁵, existența sau neexistența unui cuvânt dat, iar, apoi, în cazul răspunsurilor afirmative, printr-o întrebare indirectă de genul: „Cum ziceți?”, și forma (= semnificatul) respectivului cuvânt. Din păcate, în textul celor două chestionare acest tip de documentare lexicală nu este evidențiat. Practicarea, însă, și a unei asemenea anchete lexicale este, clar, anunțată în materialul redactat și publicat de cei doi anchetatori și autori ai ALR-ului, în secțiunea I (consacrată, cum am mai precizat, indicării procedurii de interogare) a hărților sau, mai ales, a MN-urilor. În cazul materialului (în proporție de peste 80%) neredactat și nepublicat de către S. Pop și E. Petrovici¹⁶, identificarea (și a) acestui tip de documentare lexicală este mai grea, dar nu, totuși (cum, credem, am demonstrat), imposibil de realizat. În ceea ce ne privește, vom spune că am reușit (împreună cu Doina Grecu, Rodica Orza și Sabin Vlad), printr-o lectură integrală a fișelor de anchetă¹⁷, să identificăm acele cuvinte (nu prea numeroase) ce au fost documentate doar din punctul de vedere al existenței sau nonexistenței lor în graiurile anchetate și, în cazul existenței lor, a formei materiale (= fonetice) pe care o au. În indicele alcătuit de noi la cele două chestionare ale ALR-ului, cuvintele astfel documentate sunt, întotdeauna, subliniate cu o linie.

4. *Documentarea lexicală terminologică și semasiologică implicită*. Asupra acestei extraordinare documentări lexicale terminologice + semasiologice implicite (sau: indirecte = neprogramate) a atras atenția, încă din anul 1933, Karl Jaberg: „Partez du mot et non pas de l'idée; faites une synthèse de différentes cartes d'un atlas linguistique où se retrouve le même mot; rassemblez sur votre carte non pas les différentes dénominations qui correspondent à la même idée, mais les différentes significations qu'est susceptible de prendre le même mot, CAPUT par exemple, établissez les aires

¹⁵ Vezi ALR II/I, p. 65, MN [2621]. Tot așa, au fost documentate (= anchetate) și, spre exemplu, cuvintele: *mămâne*, *mâne-sa* – ALR II/I, p. 65, MN [2620]; *putoare* – *ibidem*, p. 6, MN [6846]; *flămânzesc* – *ibidem*, p. 52, MN [2300]; *pricepere* – *ibidem*, p. 54, MN [2312] etc.

¹⁶ Ceea ce, trebuie precizat și (mai ales) bine înțeles, constituie nu un neajuns al ALR-ului, ci o pierdere științifică (= lingvistică) incomensurabilă.

¹⁷ Lectură absolut necesară, nu atât pentru editarea celor două chestionare, cât, mai ales, pentru elaborarea indicilor ce însoțesc cele două ediții.

de ces significations, et vous obtiendrez ce qu'on peut appeler des cartes et des aires sémantiques¹⁸. Într-adevăr, documentarea lexicală onomasiologică (= exclusivă sau majoritară în atlasele lingvistice elaborate până în prezent) constituie, implicit, și o foarte bogată și extrem de importantă documentare terminologică + semasiologică. Evaluarea inversă = terminologică și semasiologică a documentării lexicale onomasiologice presupune, însă, o anevoioasă (dar absolut necesară), riguroasă și critică lectură a tuturor hărților și/sau MN-urilor lexicale onomasiologice, lectură care, desigur, nu poate fi îndeplinită decât prin intermediul unui indice lexical. Produsul unei asemenea lecturi inverse (= efectuate, deci, dintr-o perspectivă terminologică și/sau semasiologică) îl constituie hărțile și/sau MN-urile terminologice și/sau semasiologice sintetice (= în opoziție, complementară, cu cele analitice, rezultate, acestea din urmă, din documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică explicită). Evident, dacă indicele lexical general al unui atlas lingvistic este gândit și redactat sub formă de glosar = dicționar, atunci fiecare articol lexicografic cuprins în acest complet și complex glosar constituie un excelent MN terminologic + semasiologic, care, prin simpla sa cartografiere, devine o excelentă hartă lexicală terminologică și/sau semasiologică.

În legătură cu această (repetăm:) foarte bogată și foarte importantă documentare terminologică (= lexematică) și semasiologică rezultată din lecturarea inversă a documentării lexicale onomasiologice, trebuie, însă, clar precizat că (oricât de bogată este ea sub aspect terminologic = al numărului unităților lexicale inventariate) valorile semantice ale tuturor cuvintelor înregistrate pe parcursul desfășurării anchetei se limitează exclusiv la noțiunile programate. Statutul semasiologic intralingvistic (= punctual) și interlingvistic (= zonal, areal) al tuturor cuvintelor înregistrate în cadrul (sau: prin intermediul) documentării lexicale onomasiologice este determinat de dimensiunea pe care o are ancheta lexicală de tip onomasiologic, adică de numărul câmpurilor (= domeniilor) semantice (= noționale, conceptuale) programate, iar, în cadrul acestora, de numărul noțiunilor programate.

Documentarea lexicală terminologică și semasiologică implicită substituie (pentru majoritatea atlaselor lingvistice, care, lexical evaluate, nu au programat și o documentare lexicală terminologică și/sau semasiologică), completează (masiv) și verifică (ca în cazul ALR-ului, NALR-ului) documentarea lexicală (terminologică și/sau) semasiologică explicită.

Observație. O lectură inversă (= terminologică + semasiologică) integrală a documentării lexicale onomasiologice realizate pentru ALR I și ALR II a fost

(dar, vai, cum!?) îndeplinită de DLR. Ca fost redactor al DLR-ului, ca redactor al ALR-ului și (de patru ani) ca revizor al materialului ALR utilizat în DLR, consider că imensul și atât de importantul material lexical înregistrat cu ocazia anchetelor pentru ALR și NALR trebuia (în cazul ALR-ului) și trebuie (în cazul NALR-ului) „să intre”, integral, în DLR prin intermediul a ceea ce noi numim (vezi *supra*) indice-glosar (general). Profitând de această ocazie, îndrăznesc să avansez autorilor NALR propunerea de a elabora, pe baza fișelor de anchetă, și de a publica cât mai repede *indicele-glosar* al fiecărui atlas, lucrări absolut necesare nu numai pentru redactarea dicționarului tezaur al limbii române.

5. Harta lexicală terminologică și/sau semasiologică, MN-ul lexical terminologic și/sau semasiologic. În ultima și sumara parte a comunicării noastre, nu vom vorbi (cum, poate, vă așteptați) nici despre ce este (căci a spus-o, exact și încă demult, K. Jaberg) harta¹⁹ lexicală terminologică și/sau semasiologică analitică (=, repetăm, cea care este, în exclusivitate, produsul unei documentări lexicale terminologice și/sau semasiologice) sau sintetice (= cea care este produsul unei lecturi integrale sau *parțiale*²⁰ a documentării lexicale onomasiologice programate și realizate de/pentru un atlas lingvistic dat), nici despre cum trebuie redactată și prezentată o astfel de hartă (sau: hărți)²¹ și nici despre importanța unei (sau: unor) asemenea hărți „inverse”. Încheind, ne-am propus nu atât să amendăm o afirmație produsă de un lingvist francez contemporan, ci, mai ales, amendându-i afirmația, să (re)dăm cezarului (= ALR-ului) ce este, totuși (până la proba contrară), al cezarului (= ALR-ul).

¹⁹ Și, desigur, când informația (= descrierea) este prezentată (la fel de riguros) necartografiat, MN-ul lexical terminologic și/sau semasiologic.

²⁰ Pentru că, trebuie subliniat, autorii unor atlase lingvistice românești au practicat, în vederea redactării și publicării (și a unor puține, e adevărat) hărți lexicale (terminologice și/sau semasiologice, și o lectură parțială a datelor înregistrate cu prilejul documentării lexicale onomasiologice programate, lectură restrânsă (= limitată) la un singur domeniu (câmp) semantic (noțional) dintre cele (evident) incluse în chestionare. Spre exemplu, harta lexicală interpretativă nr. 352 = *Înțelesurile și expansiunea lui ospăț* din ALRM I/I a fost redactată de S. Pop (cum, de altfel, se menționează și în nota ce însoțește legenda hărții) prin lectura „inversă” (= terminologică și semasiologică) a răspunsurilor înregistrate (fonetic) la documentarea lexicală onomasiologică pentru problemele lexicale (= noțiunile) programate sub pozițiile [512] = „nuntă” (neinterpretativ și onomasiologic, răspunsurile la această întrebare au fost publicate în ALR I/II, h. 254) și [531] = „ospăț (la nuntă)” din *Chestionarul ALR I* sau, ca să mai dăm un exemplu, h. CXVI = *Răspândire și sensuri ale cuvântului cucui (pe baza hărților creștetul capului, cucui și cocoșă)* din NALR-Banat (vol. I, p. 174, planșa 9) a fost redactată (cum, de altfel, se menționează chiar în titlul hărții) de autorii acestui prestigios atlas lingvistic prin lecturarea „inversă” a hărților lexicale onomasiologice neinterpretative nr. 4 = „creștetul (capului)”, 5 = „cucui” și 110 = „cocoșă”.

²¹ Problema asupra căreia ne vom opri cu un alt prilej.

¹⁸ Vezi Jaberg 1936, p. 43.

Într-un studiu (foarte interesant, de altfel) publicat în anul 1974, J.-C. Bouvier constată și afirmă (în chip de preambul sau, dacă nu deranjează prea mult o astfel de „creație” lexicală, *preambulic*) că: „certains des Atlas linguistiques les plus récents, tout en restant fidèles aux principes traditionnels de présentation qui ont fait leurs preuves²², o n t i n n o v é en ajoutant aux cartes onomasiologiques des cartes sémasiologiques dites aussi «cartes inverses», qui offrent au lecteur une répartition géographique des différents signifiés possibles pour un seul significant connu dans l'ensemble du domaine. C'est notamment le cas du 4e volume de l'*Atlas linguistique de la Gascogne* et aussi de l'*Atlas de l'Alsace* ou encore de l'Atlas roumain de l'Olténie...”²³ Fără a-l supăra pe domnul J.-C. Bouvier, vom spune, mai întâi, că în NALR–*Olténia*²⁴ (și nu numai în volumele I = 1967 și II = 1970, ci în toate cele patru volume lexice publicate din acest atlas) nu există, din păcate, nici măcar o singură hartă (lexicală) semasiologică (= „i n v e r s ă”) și nu există nu pentru că asemenea hărți nu puteau fi realizate prin utilizarea așa-zisului **cod semantic** (identific, desigur, cu nenumitele²⁵ coduri onomasiologice, fonetice, morfologice, terminologice, semasiologice din ALRM I și II), ci pentru că anchetatorii și autorii NALR–*Olténia* (dar și ai ALRR–*Maramureș*), în redactarea și publicarea răspunsurilor înregistrate pentru **c u v i n t e l e** ce au fost (prin **p r o g r a m a r e**) documentate terminologic + semasiologic sau semasiologic restrictiv, s-au mulțumit să realizeze, în exclusivitate, hărți terminologice (= lexematice). Chiar dacă aceste hărți (nu puține la număr) sunt, de cele mai multe ori, intitulate (greșit, afirmăm noi), „**codru** (*les sens du mot codru*)”²⁶, nici una (repetăm) nu este semasiologică. Răspunsurile la documentarea semasiologică (integrală sau restrictivă) a respectivelor cuvinte au fost publicate, sub formă de note, în secțiunile **II** și/sau **III** din legendele respectivelor hărți terminologice.

În al doilea rând, inovația de care vorbește lingvistul francez, adică prezența între copertele atlaselor lingvistice și a unor hărți lexice semasiologice pe lângă majoritatea hărților lexice onomasiologice, aparține – **l o g i c** (din moment ce acest atlas lingvistic a programat și realizat, **i n t â i u l**, și o

²² (N.n. – I.M.): și care (= aceste „principes traditionnels”), evident (vezi și primul aliniat al studiului), sunt principiile onomasiologiei (tradiționale) lexice.

²³ Bouvier 1974, p. 59, cu spaț. n. – I. M.

²⁴ Titlul atlasului, citat în text: „l'Atlas roumain de l'Olténie...”, trebuia (și el), desigur, precum titlurile citate în text ale celorlalte două atlase lingvistice franceze regionale, cules tot cu cursivă (și nu cu dreptă), iar, cronologic, atlasul lingvistic român regional citat trebuia menționat nu după cele două atlase lingvistice franceze, ci între ele.

²⁵ Sau, mai exact spus, așa-numitele **simboluri** și care, în realitate, nu sunt (și ele) decât tot **coduri**.

²⁶ Vezi NALR–*Olt.*, vol. III, h. 512 sau, ca să cităm și alte asemenea hărți, vezi și vol. II, h. 165 = „**copilă** (*les sens du mot copilă*)”, h. 181 = „**muiere** (*les sens du mot muiere*)”, h. 323 = „**plai** (*les sens du mot plai*)”, h. 324 = „**cale** (*les sens du mot cale*)” etc.

documentare lexicală terminologică și/sau semasiologică) și **c r o n o l o g i c** (pentru că tot acest atlas lingvistic este primul care cuprinde și câteva **hărți s e m a s i o l o g i c e** = „inverse”²⁷) – ALR-ului, cum, de altfel, se putea constata chiar și numai din simpla consultare a **tablei analitice** (: *table analytique*) din bine cunoscuta lucrare *La dialectologie...* a lui Sever Pop²⁸.

Afirmând, aici, această altă prioritate românească în domeniul atlaselor lingvistice (= al geografiei lingvistice descriptive), trebuie să arătăm, însă, că ALR-ul nu este, totuși, și prima lucrare lingvistică care prezintă și câteva hărți lexice semasiologice. Înaintea ALR-ului, asemenea hărți (= 15 la număr) a publicat, la începutul secolului, zoologul italian **A d r i a n o G a r b i n i**²⁹.

ABREVIERI

Baldinger 1964 = K. Baldinger, *Sémasiologie et onomasiologie*, în „Revue de linguistique romane”, tome 28, p. 249 ș.u.

Bouvier 1974 = J.-C. Bouvier, *Les dénominations du «ruisseau» dans les parlers provençaux*, în „Revue de linguistique romane”, tome 38, p. 59 ș.u.

Grootaers 1967 = Willem A. Grootaers, *Interprétation des isoglosses au moyen de la connaissance active et passive*, în *Verhandlungen des Zweiten Internationalen Dialektologenkongresses* – Marburg/Lahn 5-10 sept., 1965, vol. I, Wiesbaden, p. 283 ș.u.

Jaberg 1936 = K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris.

Mării 1983 = Ion Mării, *Harta lexicală s e m a n t i c ă*, în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, p. 79 ș.u.

Pop 1950 = Sever Pop, *La dialectologie. Aperçue historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, première partie: *Dialectologie romane*, seconde partie: *Dialectologie nonromane*, Louvain.

Pop 1966 = Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma.

Todoran 1984 = Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

²⁷ Vezi ALRM I/II, h. 354 = *Înțelesurile și expansiunea lui oaspe*, *ibidem*, h. 409 = *Înțelesurile verbului ucid*, ALRM II/I, h. 306 = *arcea*, ALRM II, s.n., vol. I, h. 152 = *Sensul cuvântului poamă*, *ibidem*, vol. II, h. 862 = *Sensurile cuvântului ciutură*, *ibidem*, vol. III, h. 987 = *Sensurile cuvântului veșmintă*.

²⁸ Vezi Pop 1950, II, dar, trebuie precizat, asemenea hărți semasiologice există nu numai în ALR I, cum lasă S. Pop să se înțeleagă (vezi Pop 1950, I, p. 715), ci (vezi și nota precedentă) și în ALR II, atât în „seria veche”, cât și în „seria nouă” din volumele apărute până în prezent.

²⁹ Vezi Pop 1950, I, p. 498.

CUVINTE REGIONALE ȘI POPULARE ÎN VOCABULARUL OPEREI LUI T. ARGHEZI

Asociat adesea cu G. Bacovia, L. Blaga, I. Barbu sau G. Călinescu în ceea ce privește consolidarea unei optici deschise, de acceptare fără prejudecăți a unor termeni ocoliți de limbajul artistic, T. Arghezi se impune prin intervenția sa fermă și de fond.

O analiză de ansamblu asupra vocabularului poeziei și prozei lui T. Arghezi evidențiază o valorificare constantă a diverselor categorii lexico-semantice care definesc structura vocabularului românesc contemporan și o prelucrare intensivă a structurilor lor semantice ca potențial denotativ și conotativ¹.

Asemenea situației întâlnite și la alți scriitori ai epocii (L. Blaga sau O. Goga), categoria regionalismelor propriu-zise², ca elemente specifice unor zone de circulație restrânsă, nu constituie un fond semnificativ decât în măsura în care ne referim la acele cuvinte care depășesc aceste limite, aparținând în egală măsură unor regiuni din Oltenia, Muntenia, Moldova sau chiar Transilvania: *beteșug* „boală” (S I 131), *boașe* (S I 208), *bold* „ac cu gămălie” (S II 145), *căiță* „căciuliță” (S XIV 9), *cetlui* (S III 73), *chiup* „vas” (S II 151), *ciorbalăc* „castron” (S XVIII 33), *cucuruz* (S I 144), *colb* (cu pl. *colburi* S VI 27), *copaie* (S VI 33), *găoz* (variantă a lui *găoază* „gaură”, S I 222, XIV 50), *horbotă* (S I 207), *înghițitoare* „gâtlej” (S XIV 98, XXIX 21), *huștie* „pleavă” (S VI 33), *minten* (S XIV 23), *mumă* (var. a lui *mamă*, S VI 69), *nămieș* (var. a lui *namiază*, S I 98), *pipoașcă* „pipotă” (S XIV 50), *plocate* (var. a lui *pocladă*, S I 88, III 49, VI 122), *povidlă* „magiun” (S II 22), *smângăli* (S I 11), *tibișir* (S III 7, VI 109, VII 221, XIV 115), *zmunci* (S I 95) etc.

Predomină variantele lexicale sau variantele fonetice regionale și populare ale unor cuvinte: *hodină* (S I 120, VI 195), *ălbii* (S VI 132, III 33), *dești* (S III 23, dar și *degete*), *dăsagi* (S VI 109, XIV 106), *doftor* (S I 223), *ghiers* (S I 83,

¹ Pentru o imagine cuprinzătoare asupra vocabularului arghezian, vezi Doina Negomireanu, *T. Arghezi – particularități ale valorificării lexicului românesc*, în LR, XXIX, 1980, nr. 4, p. 299-303.

² Exemplele au fost excerptate din volumele *Scrieri* (S I-XXXI), București, 1962-1979.

III 11), *păreche* (S VI 50, 99, XXIX 40), *părete* (S VI 55, 56, XIV 143), *perină* (S I 104), *scobori* (XIV 27) etc.

Fără a se impune în mod deosebit ca număr, deși mult mai numeroase decât la L. Blaga³, de pildă, regionalismele existente, o parte dintre ele și învechite (*zămisli*, *ușure* etc.), nu își mărginesc valoarea la informația semică proprie, particularizată prin marcarea unei arii de circulație. Nu o dată sunt puse în situația de a da măsura puterii lor imagistice prin nuanțări de sugestie directă (vezi *înghițitoare*) sau prin construcții metaforice sau metonimice. Sensul de „țesătură țărănească mițoasă; pătură” al lui *plocat* apare, de pildă, atât în contexte figurate (*noaptea întinde scoarțe, plocate și covoare* S I 88), cât și în contexte orientate pe anumite seme constitutive ale sensului (*plocatul ierbii* S XXIX 150). Se vorbește, de asemenea, de *huștia vieții* (S VI 33), de *dăsași culturali* (S XIV 106) sau de *zămislirea legilor și regulamentelor* (S XXIX 100) ș.a.m.d.

Consolidarea cuvântului în circuitul limbii depinde nu numai de frecvența lui propriu-zisă, ci și de aria semantică pe care o poate dezvolta, fapt de care T. Arghezi a ținut mereu seama. Verbul *zămisli*, de pildă, este valorificat cu întreaga sa structură semantică – „procrea”, „a se naște” sau „a produce” –, primind în plus nuanțări contextuale: „a crea anumite forme” (*zămislește în fiecă an câteva mii de kilograme de ghips* S XXIX 100).

Folosirea regionalismelor este un fenomen întâlnit, e adevărat, în proporții diferite, atât la o parte din înaintași, cât și la contemporani, până la identități lexicale. *Colb*, de pildă, îl găsim la M. Eminescu, L. Blaga sau Șt. O. Iosif, *ușure* la N. Bălcescu, M. Sadoveanu sau C. Negruzzi, *zmuci* (în forma *smuci*) la M. Eminescu⁴ etc.

Aria lexico-semantică a termenilor populari și familiari este formată din clase distincte valoric. Un prim fond îl reprezintă cuvintele care acoperă un conținut specific, propriu unei realități anume, sau care lexicalizează un lanț semic exprimat în mod obișnuit prin alte mijloace, de obicei perifrastice: *abitir* (S I 215), *boli* (S XXIX 85), *cobiliță* (S II 33, 239, XIV 63), *chimir* (S XXIX 40), *cioareci* (S VI 83), *cofă* (S II 230), *cogeamite* (S I 213), *gâlcă* „umflătură” (S I 212), *hârdău* (S I 20), *izmeni* (S XIV 96) și *izmenit* (S XXIX 9), *laviță* (S VI 45), *obială* (S XIV 183), *ostrețe* (S I 110), *pătul* (S I 123), *purcede* (S I 123, 136, VI 80, 98 – folosit la propriu și în context metaforic: *Cine-a purces în ploaie și furtuni*, S I 15, sau cu nuanța semică nouă „a deriva”, *din negru purced*

³ Vezi M. Borcilă, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 95-125; Șt. Munteanu, V. D. Țara, *Istoria limbii române literare*, București, 1983, p. 328-334.

⁴ Șt. Munteanu, V. D. Țara, *op. cit.*, p. 305 și urm.

culorile, S XXIX 77), *târn* (S XIV 52) și *târnui* „a bate zdravăn” (S I 202), *stei* (S III 22) ș.a.m.d.

Cele mai numeroase sunt cuvintele populare sau familiare care au corespondent în limba literară, sunt variante populare sau au doar sensuri cu caracter popular: *alean* (S I 135), *alăută* (S I 22), *beregată* (S I 212), *bătătură* „curte” (S II 247), *birui* (S III 73), *bumb* (S I 236, II 147), *călcătură* „pas” (S XIV 128), *chișiță* „moțul copitei” (S XIV 42), *foale* (S VI 109), *z Beng* „joacă” (S III 8) ș.a.m.d.

Intervenții asupra regimului distribuțional, până la modificări semice propriuzise, întâlnim și la aceste categorii. *Slobod* cu înțelesul de „liber” (*slobod de osândă* S III 69) își nuanțează sensul în *vedere slobodă* (S XVIII 29), adică „deschisă”. Se vorbește de *codirișca fracului* (S XXV 25) sau de *mâzgă* „sevă”, prin analogie, pentru măduva umană: *puterea osului fără mâzgă* (S VI 43), sugerându-se hrana vitală a sevei. Alături de *dumicații de zahăr* apare și *dumicarea timpului* (S I 46) sau *dumicând gândul* (S VI 146). Această asociere a concretului cu abstractul este un procedeu uzitat în mare măsură atât în poezie, cât și în proză.

Prin intermediul operei argheziene o seamă de cuvinte regionale și populare, inclusiv prin variantele lor, intră într-un circuit mai larg, care le conferă particularități aparte în contextul categoriei lor, marcându-le un nou statut.

Intervenția lui T. Arghezi înseamnă:

- o valorificare intensivă a acestui fond la nivelul structurilor semantice (ca denotație și forță conotativă), adesea cu ocurențe în contexte nespecifice;
- instituirea unor noi distribuții prin revitalizarea valențelor semantice latente, ceea ce produce, în final, mutații la nivelul structurii lor semantice inițiale;
- actualizarea unor virtualități semice mai puțin previzibile în configurația semantică inițială.

Universitatea din Craiova
Facultatea de Litere și Istorie
Craiova, str. Al. I. Cuza, 13

CÂTEVA PROBLEME PRIVIND STUDIUL GRAIURILOR ȘI AL DIALECTELOR ROMÂNEȘTI*

În cele ce urmează vom face câteva considerații privind starea actuală a dialectologiei românești. Fără a trece în revistă realizările, care sunt cunoscute, vom arăta câteva din neajunsurile care s-au manifestat, pentru a găsi împreună, prin eforturi viitoare, posibilitățile de îmbunătățire a situației.

În cei 45 de ani de după război monografiile dialectale apărute depășesc cu puțin numărul degetelor unei mâini și reprezintă, în general, teze de doctorat, pe care autorii, prin strădanii personale, au reușit să le publice, ele nefăcând obiectul unor cercetări colective înscrise în planurile intitutelor. Lucrări mari, ca monografiile din Valea Bistriței, Valea Jiului, Valea Sebeșului, nu au fost duse până la capăt, pentru că nu s-a găsit o editură care să le tipărească, deși s-au cheltuit sume mari de bani cu cercetarea pe teren și cu plata salariilor cercetătorilor angrenați în elaborarea lor, în ciuda faptului că unele din aceste monografii au fost redactate integral. Ministerul Energiei Electrice, deși s-a angajat să lase posterității o lucrare de mari proporții referitoare la zona inundată de pe Valea Bistriței-Bicaz, a abandonat ideea publicării ei. Colective de cercetători ai Academiei și specialiști de mare clasă din alte instituții au cercetat zona, fiind plătite fie de Academie, fie de ministerul menționat. Câteva capitole din aceste monografii, puține la număr, au fost valorificate ulterior, de către autori, sub formă de studii și articole. Au apărut volume de texte dialectale din diverse zone ale țării, un volum de texte istroromâne, cursuri și tratate de

* Cele expuse mai jos se referă la situația anterioară anului 1990, data prezentării comunicării.

dialectologie, dar atlasele lingvistice naționale, ca și cele regionale, cu care România se putea mândri la un moment dat, și care au început să se tipărească într-o perioadă când în țările vecine nu se cunoștea nici cu aproximație repartiția dialectală, nu au apărut integral nici până astăzi. Inițiatorul și realizatorii *Atlasului lingvistic român I și II*, Sextil Pușcariu, Sever Pop și Emil Petrovici, după o muncă și sacrificii de zeci de ani, s-au stins din viață fără a-și vedea opera încheiată.

După 1954, când am propus începerea lucrărilor pentru un nou atlas lingvistic, conceput și realizat apoi ca o sumă de atlase regionale, ritmul de apariție al primelor, cel al Olteniei și cel al Maramureșului, a fost multumitor. Ca să exemplificăm numai cu cel al Maramureșului, vom arăta că primele trei volume au apărut din doi în doi ani: 1969, 1971 și 1973, după care apariția lui s-a împotmolit. Volumele al IV-lea și al V-lea din *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Maramureș*¹, deși încheiate de foarte mulți ani, nu s-au mai tipărit. Volumul I din *Noul atlas lingvistic român pe regiuni – Banat*², după un stagiu de 6 ani la Editura Academiei, s-a tipărit în 1980, celelalte așteptându-și rândul. După multe amânări și reprogramări a apărut, în 1987, *Noul atlas lingvistic al României – Moldova și Bucovina*³ și, după mari eforturi, se pare că va apărea totuși și primul volum din *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni – Transilvania*⁴. Primul volum din *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni – Crișana*⁵ este încheiat și își așteaptă rândul. *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni – Muntenia și Dobrogea*⁶ se află în faza culegerii de material și de redactare.

Explicațiile ce ni s-au dat – lipsa de hârtie, necesitatea rentabilizării editurii, tipărirea cu prioritate a unor lucrări cerute de conducerea partidului (lucrări care nu au apărut) – au constituit praf în ochii autorilor. Susținătorii atlaselor lingvistice din Academie au trecut în lumea umbrelor, în timp ce alte persoane, prin funcțiile deținute, au avut putere de decizie asupra apariției sau neapariției

1 De Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan.

2 Sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu.

3 De Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț.

4 De Grigore Rusu, Viorel Bidian și Dumitru Loșonți.

5 De Ionel Stan și Dorin Urișescu.

6 Autorii atlasului sunt: Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe.

atlaselor lingvistice. Cum putea susține apariția atlaselor un academician care a afirmat într-o ședință publică la Academie că ele sunt simple maculaturi, fără valoare științifică? În afara ignoranței totale, această afirmație dovedea și disprețul față de țărani români ale căror graiuri sunt oglindite în aceste atlase. Pentru el avea valoare o singură lucrare, graiul unei comune din Muntenia, pe care a scris-o în tinerețe, și pe care o dădea ca exemplu în materie, dar care (după reacția dv.) văd că vă este multora necunoscută.

Ulterior, după tentativa a trei lingviști influenți din București, dintre care numai unul avea o oarecare tangență cu atlasele regionale amintite, de a semna *toate atlasele regionale*, determinând și emiterea unei hotărâri a Prezidiului Academiei în acest sens, tentativă respinsă de autorii atlaselor, ni s-a comunicat de către unii din aceștia, care aveau deschise ușile la conducerea partidului, că tipărirea atlaselor „nu e pe linie”, că ea ar constitui „un gest nepatriotic” din cauză că atlasele scot în evidență „diversificarea graiurilor”, când noi trebuie să dovedim procesul invers, de „unificare”. Această afirmație dovedește cunoașterea superficială a acestui gen de lucrări. Toate „gravele erori, nepatriotice” ar fi dispărut dacă autorii atlaselor ar fi acceptat ca cei în cauză să le semneze munca. În ciuda faptului că s-a și hotărât ritmul de apariție a atlaselor, un volum în fiecare an, în ordinea strictă a depunerii la Editura Academiei, făcându-se excepție numai cu acele atlase din care nu a apărut nici un volum și care trebuia să se tipărească, în anul depunerii, cu prioritate și a faptului că la luarea acestei hotărâri au participat conducătorii tuturor atlaselor regionale și unii dintre redactorii lor, hotărârea a fost repede încălcată. Numai *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni – Oltenia*⁷ a apărut în întregime datorită

7 Volumele I (1967), II (1970), III (1974) s-au redactat sub conducerea lui Boris Cazacu de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, care au cules și materialul. Ultimii trei sunt autorii și celui de al IV-lea volum (1980). Publicându-se cu prioritate, în dauna altor atlase, s-a încălcat hotărârea *Comisiei pentru Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*. În cadrul aceleiași comisii din care făceau parte: Emil Petrovici (președinte), Alexandru Rosetti (vicepreședinte), Boris Cazacu (secretar), Ion Ionică, Gavril Istrate, Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Teofil Teaha (membri), am propus, în numele colectivului din Cluj, ca, după publicarea *tuturor atlaselor regionale*, să se întocmească un atlas-sinteză, propunere care a fost acceptată. Ea a fost reluată ulterior de alții, ca o idee ce le aparține, intenționându-se să se publice un atare atlas înaintea apariției integrale a atlaselor regionale, ceea ce, în condițiile de azi, ni se pare un lux. Cred că ar

faptului că autorii lui se aflau în subordinea directă a cunoscutului comitet de care aparțineau toate editurile din țară. Ca să fac o glumă, să nu uităm nici faptul că în titlul lucrării era cuvântul *Oltenia*, pe vremea când rostirea cuvântului magic *Olt, oltean* și celelalte derivate ale lui deschideau toate ușile și dovedeau totală competență, în orice domeniu, a celor ce purtau sau foloseau acest nume.

Este sigur că mulți, dacă nu toți autorii atlaselor regionale, în ritmul de apariție de acum, nu își vor vedea strădaniile încheiate, întocmai ca E. Petrovici și S. Pop și că țara noastră, aflată în fruntea acelorora cu o bogată tradiție și cu bune rezultate în domeniul geografiei lingvistice, va deveni codașă.

Nici basarabeni, aflați într-o situație specială, nu și-au putut tipări toate volumele din *Atlasul lingvistic moldovenesc*⁸.

Un mic atlas aromânesc cu 11 puncte, pentru care Prezidiul Academiei a datmai multe aprobări, atlas care a fost trecut de mai multe ori în planul ferm de apariție al Editurii Academiei, a fost scos din plan și amânat – de fapt respins –, deși avea referate favorabile din partea unor specialiști ca T. Papahagi și Al. Rosetti și a fost susținut de specialiști ca acad. Iorgu Iordan, și E. Petrovici, la care s-au raliat și unii președinți ai Academiei, ca Athanase Joja și Miron Nicolescu⁹.

fi mai indicat să se publice mai întâi materialul inedit al lui S. Pop, decât un rezumat al atlaselor regionale, apărute doar parțial. După câțiva ani comisia s-a autodizolvat.

8 Din acest atlas au apărut două volume compuse din câte două părți fiecare, în realitate 4 volume, după cum urmează: vol I, partea I (1968), de Rubin Udler, vol. I, partea a II-a (1968), de Rubin Udler și Vasile Melnic, vol. II, partea I (1972), de Victor Comarnițchi, vol II, partea a II-a (1973) de Vasile Melnic și Vasile Pavel.

9 Președintelui Academiei, Miron Nicolescu i-a fost trimisă o carte de vizită de către Al. Rosetti, pe care acesta din urmă, a scris, dedesubtul numelui său: „Vă prezintă complimentele sale și vă recomandă călduros pe P. Neiescu de la Institutul de Lingvistică din Cluj, și vă roagă a-l ajuta pentru publicarea valoroasei sale lucrări, *Atlasul graiurilor aromânești*, pusă la răcoare de mâini dușmănoase! Cu aiese sentimente, Al. Rosetti.” Ca urmare a acestei scrisori Editura Academiei a luat în lucru atlasul în cauză, a făcut toate calculele, tehnoredactarea, prospectarea pieței etc. Aceleași „mâini dușmănoase” profitând de moartea președintelui Academiei, care a survenit între timp, au făcut să mi se restituie lucrarea cu adresa nr. 3427/16 iunie 1978, în care se spune că: „posibilitățile materiale de care dispune Editura – pe care le folosește pentru editarea unor lucrări fundamentale și aplicative care răspund direct unor sarcini ce se desprind din documentele de partid și care sînt elaborate pe bază de contracte de cercetare – nu ne îngăduie să luăm în considerare posibilitatea tipării lucrării dv., Atlasul graiurilor aromânești din R.P.Albania și R.S.F. Iugoslavia (Macedonia), mai înainte de anii

Nu mai e nevoie să insist asupra faptului că la luarea deciziei un rol hotărâtor l-a avut acel ideolog al lingvisticii românești deținător al funcției de director general al Editurii Academiei, care a lansat și a susținut, verbal și în scris, ideea că graiul românesc vorbit între Prut și Nistru, ca și dialectele din sudul Dunării, sunt limbi deosebite. Publicarea atlasului ar fi constituit, în concepția acestuia, un amestec grav în treburile interne ale altor țări. Nici atlasul întocmit de Penavin Olga și Matijevics Lajos¹⁰, cu trei puncte secuiești din Iugoslavia, nu l-a impresionat pe directorul de mai târziu al menționatei edituri.

În privința aromânilor, meglenoromânilor și a istroromânilor trebuie să amintim că ei sunt supuși unui accentuat proces de deznaționalizare. Ultimele din cele peste 100 de școli românești care au existat în Peninsula Balcanică, ca urmare a strădaniilor unor luminați intelectuali și oameni politici din trecut, au fost închise în 1948 de către guvernul de atunci, la ordinul Anei Pauker. În același an s-a desființat și direcția pentru Macedonia din Ministerul Învățământului, condusă de prof. Augustin Caliani, și s-a închis și liceul românesc de la Sofia¹¹.

Aceeași soartă au avut-o și școlile care au existat în Albania, pentru cei peste 72 000 de aromâni¹², în timp ce, pentru cei 45 000 de greci din sudul Albaniei, recunoscuți ca etnie, există de multă vreme școli primare în limba greacă.

Mulți aromâni din Albania și din Macedonia, în timpul călătoriilor de studii pe care le-am efectuat acolo, mi-au cerut cu lacrimi în ochi să le trimitem abecedare și cărți, spunând că, în lipsa școlilor, își vor învăța singuri copiii sau nepoții românește.

Istroromânii au avut o școală românească la Sușnievița, care, o dată cu moartea lui Andrei Glavina, primul și ultimul învățător român, și-a închis

1981-1982”. Din 1981 au trecut 9 ani dar nimeni nu și-a mai amintit de lucrare, deși „partidul cu sarcinile și lucrările sale prioritare” au dispărut.

10 *A jugoszláviai székelytelepek nyelvátlasza*, Újvidék, 1978.

11 Ultimul director al acestuia, prof. V. Negrea, pensionar, trăiește la Cluj împreună cu soția sa, d-na Florica Negrea-Belemace, fiica marelui poet aromân Constantin Belemace.

12 Cifra ne-a fost comunicată de doi intelectuali aromâni din Albania. Numărul exact al populației românești din Peninsula Balcanică este aproximativ. El nu a putut fi stabilit nici acum din cauza practicii generalizate la sud de Dunăre de a se falsifica statisticile.

porțile, în 1925, după numai 4 ani de la înființare. Cei doi copii, în vârstă de 9 ani, aduși în țară de Sever Pop, în anul 1939 și înscriși la școala normală din Blaj, care urmau ca după absolvirea ei să se reîntoarcă în satele lor ca învățători, unul în Sușnievița și celălalt în Jeiăn, nu s-au mai putut duce acasă din cauza războiului. Evenimentele politice din anul 1940, de care nu erau cu nimic vinovați, le-au atras ani îndelungați prigoana autorităților comuniste, inclusiv întemnițarea. Unul din ei trăiește în București, celălalt, bolnav, la Blaj.

Românii din dreapta Dunării au avut o soartă și mai tristă, ei nebucurându-se niciodată de școli în limba maternă. E vorba de cei 350 000 de români din Serbia Orientală, care nu sunt recunoscuți ca atare în statistici și care, de la G. Vâlsan și G. Giuglea, nu au mai fost vizitați și studiați de învățați români, nici chiar de către frații lor din Banatul Sârbesc, care făceau mare caz de drepturile și libertățile lor, pe care le au în realitate. În Bulgaria, după declarațiile persoanelor oficiale, nici nu ar exista români.

Aromânii, meglenoromânii și istroromânii nu sunt recunoscuți ca minorități naționale în nici o țară din Peninsula Balcanică.

Soarta românilor din Balcani nu a mai interesat pe nimeni după cel de al doilea război mondial. Doar Academia, spre cinstea ei, prin *Comisia pentru formarea poporului și a limbii române*, a mijlocit câteva scurte călătorii de studii, în cadrul schimburilor culturale¹³.

Cel de al VIII-lea atlas regional, cel al dialectelor românești din Peninsula Balcanică, prevăzut cu 80 de puncte, nu a mai fost realizat. Academia a abandonat lucrarea, așa cum practic a făcut-o și cu celelalte atlase, pentru care, paradoxal, nu are bani a le valorifica prin tipărire, dar pentru care plătește de zeci de ani salariile unui număr destul de mare de cercetători care, în ultimă analiză, lucrează în zadar.

¹³ Este vorba de anchetele amintite mai sus, pe care le-am efectuat în Albania și, împreună cu E. Petrovici, în fosta Iugoslavie. Ele au avut loc în condiții grele, aproape de fiecare dată în luna decembrie, fără bani pentru plata informatorilor, cu tot felul de piedici din partea autorităților, anchetatorii fiind suspectați și urmăriți, încercându-se, în câteva ocazii, împiedicarea desfășurării muncii lor, în special în Albania. A fost nevoie de intervenția lui. Alexandër Xhuvani, fost președinte de onoare al Marii Adunări Naționale a Albaniei, prieten devotat al românilor și aromân după mamă, pentru ca lucrurile să intre pe făgașul lor normal.

Aromânii au totuși un atlas¹⁴, apărut în 1985 sub semnătura lui Wolfgang Dahmen și Johannes Kramer, avându-l ca redactor pe Johannes Kramer și colaboratori pe Jürgen Fiacre, Rainer Schlösser și Beate Wild. Cercetarea pe teren pentru atlas s-a făcut între anii 1978 și 1983 și pentru ea anchetatorii au primit „o subvenție generoasă” și li s-a pus la dispoziție o mașină „capabilă să meargă pe orice teren”.

La culegerea materialului s-au perindat diverși anchetatori, printre ei și studenți, dar numai W. Dahmen și J. Kramer au rămas fideli lucrării încă din faza primelor anchete.

Răspunsurile au fost obținute, din cauza necunoașterii de către anchetatori a dialectului, pentru a putea pune întrebările în mod indirect în dialect, prin metoda traducerii din limba greacă (în cele 88 de sate anchetate în Grecia) și din macedoneană (în 3 sate din fosta Iugoslavie), metodă considerată greșită, încă de la începuturile geografiei lingvistice, din cauză că ea le sugerează subiecților răspunsurile în limba în care se pune întrebarea.

Fără a intra în amănunte privind concepția generală a atlasului, despre care ar fi multe de spus, avem datoria să arătăm că sistemul de transcriere e mult inferior celui folosit de *Atlasul lingvistic român*, consacrat în dialectologia românească. Accentul marchează inutil cuvintele monosilabice, dar elementele semivocalice ale diftongilor nu sunt notate niciodată.

Chestionarul *Atlasului limbilor Europei* (ALE), folosit de autori, nu este cel mai potrivit pentru limba română, el fiind criticat de însăși redacția ALE pentru introducerea forțată în el a 100 de întrebări din *Atlasul limbilor slave*, întrebări care s-au dovedit inutile pentru limbile romanice.

Evident că atlasul în discuție este unul românesc. De ce atunci titlul hărților este dat în germană, greacă, rusă și pe ultimul loc în română? Pe primul loc trebuia dat titlul românesc, pe al doilea cel francezesc, celelalte, neavând o motivare lingvistică, putând lipsi. Cel mult titlul grecesc s-ar putea justifica

¹⁴ *Aromunischer Sprachatlas, Atlasul lingvistic aromân*, ALiA, vol. 1, Hamburg, 1985. Primele înregistrări s-au făcut în vara anului 1978 de către Jürgen Rolshoven, la care s-au adăugat, în primăvara anului 1979, cele făcute de Klaus Jürgen-Fiacre, Bärbel și Johannes Kramer.

pentru ușurarea înțelegerii unor termeni din hărți. Lingvistul care nu înțelege titlul hărții scris în limba română, ci se ghidează după cel german sau rusesc, nu va înțelege nimic din conținutul hărților.

Adesea și titlul străin este echivoc. La întrebările nr. 2 și 3 e dat titlul german **geht auf** și **geht unter**, iar titlurile românești sunt **răsare** și **apune**. *Geht auf* însemnează *merge pe, merge sus, se ridică*, iar *geht unter* are sensul de *merge jos, coboară* etc. Numai determinându-l pe *die Sonne*: *die Sonne geht auf, die Sonne geht unter* însemnează *soarele răsare și soarele apune*¹⁵. La aceeași întrebare, nr. 2, în hărți sunt date răspunsuri ca: *iese* (cu diferite variante), *ease nafoară, da, deadi*. A IESI, A IESI AFARĂ, A DA, nu se referă numai la răsăritul soarelui, după cum nu numai *soarele răsare*, ci și semințele, plantele etc.¹⁶.

Vom enumera câteva răspunsuri dubioase sau greșite, ajunse în hărți din neînțelegerea întrebărilor de către subiecți și din necunoașterea, în ultimă analiză, a limbii române (și a dialectului aromân) de către anchetatori:

Pentru **apune** s-a notat *ntunică* (14), *treaji* (16), *fudze* (76); pentru **timp rău**, alături de sintagmele *urut kiro, kiro slab, palu kiro* s-au dat răspunsuri ca *eară 'iarnă'* (60, 93), *earnă* (49, 76), *furtună* (33, 84); pentru **timp bun** s-a notat, alături de *bun kiro, bună dzuuă și veară* (în 10 localități, din care în 8, numai *veară*); pentru **negură** s-a notat *brumă și are nori*, în timp ce pe harta **nor** găsim răspunsuri ca *negură, nea*. Pentru autorii atlasului **vânt** este sinonim cu *vând*, în timp ce atât pentru **fulger**, cât și pentru **fulgeră** s-a dat (*a*)*skapiră*. Pentru **înflorește** s-a notat *nflurește, flureaște, da lilițe, da flori, scoate flori, scoate luluđi, bubukeadză 'îmbobocește'* (65) și *da bumbuk 'dă boboci'* (63), apoi *da, disclidi, kreaști, disfațe, anđiseaște 'pornește'*, ca apoi să ni se dea, pur și simplu, un răspuns ca *vearde* (29). Deci A ÎNFLORI este sinonim cu *îmbobocește, crește, desface, pornește și verde*. Pe harta **se coace** s-au dat

15 Dacă autorii atlasului amintit nu ar fi considerat că geografia lingvistică românească începe cu dânsii, obosindu-se să deschidă *Atlasul lingvistic român*, ar fi văzut cât de simplu și de bine a fost rezolvată problema titlurilor unor astfel de hărți.

16 Pentru a simplifica textul, unele din răspunsuri au fost literarizate de noi sau au fost redade într-o transcriere simplificată. Am redat cu majuscule unele cuvinte, făcând abstracție de variantele fonetice care apar în hărți. Titlul hărților a fost dat cu aldine, cifrele dintre parantezele rotunde reprezintă numărul cartografic al localității din care s-a extras exemplul, iar între ' ' am dat echivalentul dacoromânesc al unor cuvinte sau al unor sintagme.

răspunsuri ca *s-coațe*, dar și **DESCHIDE, SE FACE** și, culmea ignoranței, *skoate* (1, 28), *skote* (21), *skoati* (44). Evident că în aceste ultime trei exemple s-a omis sedila de sub *t* și cratima (-) care marchează elidarea lui *e* a pronumelui reflexiv de la verbe (*skoate*, corect: *se koațe > s-koațe; skote*, corect: *se koțe > s-koțe* etc.). La întrebarea **copac** s-au înregistrat răspunsuri ca *lemn, pom, arbore, fag, cupac* 'stejar'. La harta **copăcel** ni se dau răspunsuri ca *rug, tufă, spin, pin, măracine, jneapăn, pătul 'țarc', skurt purteț* 'nuiele scurte'¹⁷, *rădițină 'rădăcină', kuăbă 'buturugă', apus alumake* 'creangă scurtă'¹⁸. Pe harta **trunchi** (de copac) s-a notat, pe lângă *trup* (în majoritatea cazurilor) și *arburi* (20), *rădzitină* (50, 51, probabil 'rădăcină'). La întrebarea nr. 37 lipsește titlul românesc **spic**, dar în hartă, pe lângă *săik*, cu diferite variante, s-a notat *gęru, găr(u), grnu* 'grâu' (în 6 sate), *misur* 'porumb' (în 4 sate), *gărnăț* 'grăunte', 'bob', *iipiu* 'cereale', mai ales 'grâu'.

La întrebarea nr. 64 **boabă, fruct** s-a răspuns alături de *gîrnuț*, înregistrat în multe puncte, cu (*a*)*mură, rug, auă* 'strugure', *arapăn* 'ciorchine'.

Pe harta **grâu**, alături de formele *grîn(u), găr(nu)* etc. și de dacoromânismul *grîu* (21), s-a notat și *ordzu* (în 3 puncte), și *iipiu*, iar la întrebarea **orz** s-a notat, în două sate, *urez*.

Anchetatorii și redactorii, necunoscând limba română, confundă *broasca* cu *brotăcelul*; pe *gros* cu *scurt*; pe *slab* cu *minut* 'mărunt, scund'; pe *scurt* cu *subțire* (întrebarea 142); pe *tare* cu *sănătos* (în majoritatea satelor) sau cu *sîn* (care a fost notat, în atlas, în 19 localități) și *gros* (într-o localitate).

Confuziile continuă. Astfel, din răspunsurile la întrebarea **față** (155), constatăm că aceasta e confundată cu *umărul obrazului (meru)*, cu *falca*, cu *buca* sau chiar cu *buza*.

Pe harta **măsea** alături de formele cunoscute și recunoscute pentru aromână (*măseauă*), sunt atestate, alături de dacoromânismul *măsea* și forme suspecte ca

17 În afară de faptul că *nuia* nu este sinonim cu *copăcel*, autorii au făcut și o greșeală gramaticală pentru că *purtecă* este substantiv feminin și adjectivul se acordă în gen, număr și caz cu substantivul, deci, corect din punct de vedere gramatical, nu și lexical, ar fi *skurte purteț*.

18 Aceași lipsă de acord ca mai sus. *Alumake* este substantiv feminin, deci și adjectivul care îl determină trebuie să se acorde în gen, număr și caz cu el. Forma corectă gramatical este *apusă alumake*, dar un răspuns ca 'creangă mică' nu-și are locul pe harta **copac**.

mușe, mușeă, mișeau, mișea, mășe (de 24 de ori), DINTE DE CÎNE (de 16 ori), CĂRINTE (*kārint, kārinte, krindi* etc.) 'canin' (de 10 ori)¹⁹, DINTE MARE (de două ori) și *frâmău*, care nu poate fi decât *sprânceană*, care nu are nimic comun cu *caninul*.

Pe harta **umăr** figurează răspunsuri ca (*a*)*numir*, (*a*)*numere* etc. și *păltare*, *pultare* etc., de câte 38 de ori, BRAȚ (de 8 ori) și *sumbraț* 'susbuoară' (o dată, la punctul 4). Dar PULTARE, PĂLTARE însemnează în dialectul aromân *spate*, în nici un caz *umăr*.

Comparând hărțile 163 **umăr** și 176 **spate** constatăm că PĂLTARE s-a notat pentru ambele noțiuni în 34 de puncte. PĂLTAREA este de fapt CÂRCA, partea spatelui dintre umeri, de după ceafă. În punctul 9, inversându-se fișele, s-a dat în hartă *păltare* pentru *umăr* și *anumere* (pl. *umere* ?) pentru *spate*. În punctul 51 *putari* ar însemna *umăr*, iar *pultare*, *spate*. Tot pe h. **spate** s-a notat în 6 localități SKINĂRAT, care însemnează *șira spinării*, cuvânt ce se află și pe harta **picior**, alături de *cor*, *cișor*, *pulpă* și *fluer*.

Pe harta **burtă**, alături de *pîntică*, *pîndică*, *pendică* etc., în 6 localități s-a notat numai BURIC și într-o singură localitate, atât *pîndică*, cât și *burik*.

Pe harta **geană** s-a notat în majoritatea punctelor PEANĂ, insuficient, căci PEANĂ are sensul de *aripă*, *pană*, *condei*. Numai urmată de determinantul *de ocîu*, *peană* are sensul de GEANĂ.

Constatăm în continuare confuzii între A AUZI și A ASCULTA, A PRIVI și A VEDEA, ORB și CHIOR.

La întrebarea nr. 197 a **mirosi**, s-a notat, alături de ANIURZEȘTE (și variantele sale), AMPUTE 'pute' (55, 58, 60, 63) sau numai AMPUTE (50, 51, 59).

Ca să încheiem scurta prezentare a volumului, vom arăta că la întrebarea nr. 200, care face obiectu+l hărții a **căuta**, alături de *cafiă*, foarte răspândit, s-au reprodus și răspunsurile aberante *alagă* 'merge, fuge', *mutreaște* 'privește', răspuns unic la punctul 72, iar la punctul 93: *z vindică* 'se vindecă'²⁰.

¹⁹ Pentru *cărinte* s-au propus două etimologii: *cărin* (< *caninum*) + *dinte*, Th. Capidan, DR III, p. 1088 și *canentis*, T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, 1905, p. LXXXI. E de menționat faptul că T. Papahagi, în DDA, dă ca necunoscută etimologia cuvântului.

²⁰ *Cum z-văde, ampûte tivă la aġist atlás și lipsăște s-căftâm și s-pitrițem un jătru bun ta s-vindică și jûste lăncid acló!*

Exemplele pot fi înmulțite. Comentariile sunt de prisos!

Celelalte volume vor conține același tip de greșeli, așa cum se vede din răspunsurile notate pe teren publicate în seria nouă a revistei „Balkan Archiv”, răspunsuri de care ne-am ocupat în alte două ocazii.

Așadar, realizarea atlasului lingvistic aromânesc rămâne ca o sarcină a lingviștilor români; romaniștii germani de la „Balkan Archiv”, deși au fost bine plătiți, au avut la dispoziție o mașină capabilă să se deplaseze pe orice teren și se laudă cu continuarea tradițiilor moștenite de la Gustav Weigand, nu au reușit să se ridice nici la nivelul maestrului, care, la rândul său, a fost demult depășit de lingviști români. Lucrarea lor nu are loc pe masa cercetătorilor decât, eventual, ca model de cum nu trebuie să se facă un atlas lingvistic.

Dată fiind situația în care se află dialectologia românească socot că este necesară unirea tuturor dialectologilor într-o asociație științifică, ce s-ar putea numi Societatea Română de Dialectologie sau Asociația Pentru Studiul și Propășirea Dialectelor Românești Nord- și Sud-Dunărene, din care să facă parte ca membri activi, pe bază de dorință proprie, toți cei ce au lucrat în domeniul dialectologiei și au adunat, au publicat sau au colaborat la publicarea lucrărilor de dialectologie, iar ca membri simpatizanți toți cei care doresc să se inițieze în dialectologie sau să sprijine moral și material publicarea acestui gen de lucrări. Mă gândesc aci la profesorii de limba română din orașe și sate, care pot și trebuie să fie inițiați și atrași spre astfel de lucrări, la oamenii de diverse ocupații, pe care îi interesează graiul și soarta grupurilor de români răspândiți prin lume.

Printre sarcinile asociației propunem:

- Studiul situației actuale a vorbitorilor graiurilor și dialectelor românești și stabilirea locului în care trăiesc ei. În afară de zonele cunoscute, mă gândesc la satele de români bucovineni de lângă Praga, la meglenoromânii nânteni, care au fost deportați în Asia Mică la începutul secolului, la românii deportați în Siberia, de ultimii urmând să se ocupe o eventuală filială basarabeană a asociației;

- Informarea corectă a Academiei Române, a Guvernului, a Comisiei pentru Știință și Învățământ a Parlamentului, a Președinției Republicii despre situația

de neadmis în care se află românii de peste graniță, pentru ca acestea să poată acționa pentru redeschiderea fostelor școli românești din Grecia, Albania, Iugoslavia, Bulgaria, înființarea unora noi în Serbia Orientală, în Valea Timocului, în satele din Meglen, din Istria și din Bulgaria, unde nu au existat școli românești, pentru înființarea unor asociații culturale românești, a unor publicații în limba română pentru aceștia și a le finanța;

- Luarea legăturii cu asociațiile similare din țările în care locuiesc români sau cu societățile culturale românești și cu redacția unor ziare existente în limba română, în vederea desfășurării unor acțiuni de studiere a graiurilor românești din acele țări de către specialiști de acolo sau în colaborare cu specialiști de la noi, care ar avea și sarcina instruirii viitorilor specialiști din țările respective;

- Întocmirea și publicarea unor lucrări de popularizare despre aceste dialecte și despre vorbitorii lor, a unor lucrări care să li se adreseze, referitoare la originea și istoria comună, la evenimentele importante din viața poporului român, precum formarea poporului și a limbii române, despărțirea dialectelor, publicându-se unele texte paralele pentru a le ușura învățarea limbii române literare;

- Colaborarea cu Asociația Aromânilor, cu sediul la București, în vederea acțiunilor viitoare comune privitoare la aromânii din Peninsula Balcanică, cu alte asociații existente în țară sau în alte țări, care au scopuri apropiate sau identice;

- Propunerea de înființare a unui sector de dialectologie sud-dunăreană sau măcar a unui colectiv format din cercetători din diverse centre, care să ducă la bun sfârșit atlasul dialectelor românești sud-dunărene, începând cu efectuarea anchetelor și terminând cu publicarea lui. Colectivul ar urma să redacteze monografiile și volume de texte dialectale, pe baza noilor materiale ce se vor culege, să întocmească un studiu comparativ al celor 4 dialecte, să redacteze un dicționar meglenoromân și unul istroromân, pornind întâi de la lexicul acestor dialecte spre limba română literară și apoi inversându-le, pornind de la limba română spre aceste dialecte. Fără aceste dicționare aromânii, meglenoromânii și istroromânii nu vor putea învăța limba română literară. Doamna prof. Matilda Caragiu-Marioțeanu redactează un amplu dicționar al dialectului aromân, incluzând în el toate cuvintele aromânești atestate²¹, iar noi redactăm un

21 D-na Matilda Caragiu Marioțeanu, excelentă cunosătoare a dialectului aromân, a mai publicat

dicționar al dialectului istroromân, care va cuprinde întregul material lexical cunoscut, completat cu cel notat de noi în anchetele pe care le-am efectuat în Istria, împreună cu E. Petrovici. Colectivul va trebui să întocmească un studiu privind lexicul fundamental latinesc și autohton din dialectele sud-dunărene, stabilind lista acestor cuvinte și urmărind existența lor în cele 80 de localități programate pentru atlas, așa cum a făcut M. Bartoli, în cunoscutele sale „liste”, cu care a urmărit răspândirea unor cuvinte de origine latină în satele istroromânești, liste ce au fost publicate de S. Pușcariu în volumul al III-lea din *Studii istroromâne*;

- Desfășurarea unor acțiuni în vederea obținerii de fonduri pentru publicarea lucrărilor care stagnează, în special pentru atlasele lingvistice;

- Luarea legăturii cu Ministerul Educației și Învățământului și cu facultățile de litere din țară în vederea acordării importanței cuvenite studierii temeinice a dialectelor. Programa analitică, întocmită acum 45 de ani, nu mai este actuală și nu mai poate fi acceptată. Un curs de două ore, timp de un semestru și un seminar cu același număr de ore nu pot să dea studenților nici măcar cunoștințe elementare privitoare la cele patru dialecte românești, nemaivorbind că la acest curs se predau și lecțiile de dialectologie generală sau care nu țin de dialectologie, ci de cursul de istoria limbii române sau de alte discipline. Viitorii profesori de limba română vor trebui să știe să vorbească aceste dialecte, pe baza unui studiu de cel puțin patru ore pe săptămână (curs și seminar), timp de un semestru pentru fiecare dialect. (La Universitatea din Toulouse se învață timp de un an, pe bază de manual, occitana.) Va trebui, de asemenea, să se acorde în manualele de liceu un loc rezonabil dialectelor din sudul Dunării și să se dea informații mai sumare în cele destinate școlilor elementare²²;

numeroase și valoroase volume și studii dedicate acestui dialect, care, fără îndoială, vă sunt cunoscute.

22 Am văzut un manual de clasa a V-a primară de prin anul 1932, în care se dădeau informații și mostre de grai. Dintr-un astfel de manual am învățat, pe când nu eram școlar, un fragment dintr-o poezie aromânească, pe care am regăsit-o după mulți ani în frumoasa *Antologie aromânească* a lui Tache Papahagi, cu titlul *Plângul aromânului*, de Nuși Tulliu, pe care îl redau în transcrierea ALR:

„Va s-ișim cu fur'i toț,
S-nă fățem cu cuclu soț,
Și ca șcretlu-ațel di cuc
Țe pri dărmile di nuc
Ș-plânțe dorlu-nvirinat ,

– Organizarea instruirii profesorilor de limba română, mai ales a celor de la sate, cu ocazia consfătuirilor de profil, pentru folosirea unui sistem simplificat de transcriere fonetică și a metodei de culegere a materialului pe teren. Acest lucru se va face în colaborare cu inspectoratele școlare. Facultățile de litere vor fi rugate să sprijine redactarea unui număr mai mare de monografii dialectale ca teze de licență, urmărindu-se, ceea ce a preconizat E. Petrovici, ca fiecare sat să-și aibă monografia sa;

– Editarea unei publicații periodice în care să apară studii și materiale dialectale, inclusiv texte și glosare și organizarea periodică a unor simpozioane și ședințe de comunicări;

– Înființarea – în funcție de numărul de membri – a unor filiale sau secții în diferite centre din țară.

Asociația va avea un comitet de conducere din care trebuie să facă parte reprezentanți din toate centrele dialectologice din țară. Întrucât ea este săracă, fără personal plătit, până la obținerea fondurilor necesare din cotizații și sponsorizări, pentru desfășurarea activității va cere sprijinul material al institutelor și centrelor academice și universitare din țară (o încăpere și mobilierul strict necesar, rechizite, accesul la o mașină de scris, dactilografierea și multiplicarea unor materiale etc.)

Se va întocmi un proiect de statut, pornind de la cele specificate mai sus, care va fi supus aprobării membrilor asociației, în vederea aprobării și îmbunătățirii lui.

După hotărârea de constituire și aderarea numărului minim necesar, asociația va fi înscrisă la judecătoria, ca persoană juridică, cu sediul la Cluj, din următoarele considerente:

Clujul are cea mai bogată tradiție dialectologică din țară. De aici, de la Muzeul Limbii Române, a pornit vasta anchetă prin corespondență, aici s-a realizat *Atlasul lingvistic român*, din care s-au publicat 10 volume mari, însoțite de un supliment, și 7 volume mici, colorate. Ele sunt însoțite de cele două chestionare și de un volum introductiv. Tot aici s-au redactat și publicat

Va s-plânțem di tru hieat

Laile turme țe kirim.

Oi bobo până s-murim!"

monografiile asupra dialectelor aromân, meglenoromân și istroromân, în 8 volume și 3 volume de texte dialectale, unul pentru dialectul dacoromân și două pentru cel istroromân. Tot de aici a pornit acțiunea de culegere de material dialectal nou din dialectele românești sud-dunărene, realizându-se singura arhivă fonogramică cu mostre de grai din aceste dialecte. Pe baza acestora și a tuturor materialelor cunoscute din dialectul istroromân se redactează aici *Dicționarul dialectului istroromân*. Tot la Cluj s-au stabilit principiile unui dicționar dialectal al limbii române, s-a publicat o machetă a lui și s-au început lucrările de redactare, care apoi au fost abandonate. De aici a pornit ideea întocmirii *Atlasului lingvistic român pe regiuni*, redactându-se, la Cluj până în prezent trei din ele, dintre care s-au tipărit până acum 4 volume de hărți și un volum introductiv.

Lista sarcinilor rămâne deschisă, ea putând fi completată sau schimbată ca urmare a hotărârii adunării generale.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

**OBSERVAȚII ASUPRA GRAIULUI
UNEI LOCALITĂȚI ANCHETATE
PENTRU ALR II ȘI NALR**

Lucrarea de față își propune să analizeze comparativ aspectele fonetice, morfologice și lexicale din graiul localității Cristești, județul Botoșani, anchetată atât pentru ALR II (în octombrie 1934), cât și pentru *NALR. Moldova și Bucovina* (în iunie 1968).

Faptele discutate sunt selectate din întreg materialul provenit din cele două anchete: ALR III/I, ALRM III/I, ALRII s.n. I – VI, ALRM II s.n. I – IV, ALRT II, *NALR. Moldova și Bucovina*, I (la care se adaugă materialul scris ce cuprinde răspunsurile din *Chestionarul NALR*, la întrebările de la nr. 464 până la nr. 2543, și cel provenit din textele dialectale, aflate în arhiva Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași).

Satul *Cristești (cristiștî)*, denumit uneori de către localnici *crestăștî, cîrstăștî* sau *crăștăștî*, este situat pe mai multe văi și coaste de deal și se află la aproximativ 14 km sud de orașul Botoșani, deși se bănuiește că în vechime localitatea era situată mai la nord-vest și se numea *Săliștea*.

Cristeștii aveau, după recensământul din 1966, o populație de aproximativ 3164 de locuitori. Ei se numesc *cristiștîni*, iar împreună cu ceilalți din zonă își zic *cîșuleni*, de la numele fostei plase *Coșula*, din județul Botoșani.

Ocupația de bază a locuitorilor este agricultura, dar mulți dintre ei sunt muncitori și funcționari la Botoșani, unde fac zilnic naveta, iar unii au părăsit de câțiva ani satul, lucrând sezonier în diverse orașe din țară.

Localitatea, atestată documentar în anul 1586 (DIR, A – XVI, 314-315), a fost anchetată de către Emil Petrovici pentru ALR II (pct. cartografic 414) în perioada 10-16 octombrie 1934, folosindu-se trei informatori, cu care s-au înregistrat și texte dialectale: un bărbat, în vârstă de 70 de ani, și două femei: prima, de 44 de ani; cea de-a doua, de 50 de ani.

Satul a fost reanchetat de către noi (au asistat la anchete și alți doi autori ai *Atlasului*, Vasile Arvinte și Ion A. Florea) pentru *NALR. Moldova și Bucovina* (pct. cartografic 515), între 31 mai și 4 iunie 1968 (8 informatori, între 62 și 26

de ani), iar textele dialectale au fost înregistrate în două perioade: prima, care coincide cu data anchetei, texte culese și de Ion A. Florea (9 informatori și 30 de texte); a doua, 31 mai – 1 iunie 1978 (12 informatori și 90 de texte). În intervalul dintre anchetă și a doua înregistrare de texte a mai fost efectuată și o anchetă suplimentară, în perioada 19 – 20 mai 1976.

Analiza pe care o vom efectua, incompletă la prima vedere, cauzată și de faptul că răspunsurile comparabile din cele două anchete sunt destul de limitate, va fi suficientă, credem noi, pentru a evidenția, totuși, deosebiri și asemănări constatate, schimbările care au avut loc în grai într-o perioadă de peste trei decenii.

FONETICĂ

1. Vocale:

a final trecut la *â* (mai rar, notat *î*) apare consecvent în ambele anchete: *cásâ*, *másâ*, *tátâ*, *mámâ*, *búzâ*, *límbâ*, *úșâ* etc.;

ă protonic trecut la *a*, notat în anchetele pentru NALR în toate situațiile în cuvinte ca: *balán*, *blaná*, *barbát*, *marár*, *saltár*, *varsát* etc.;

e final neaccentuat a fost notat totdeauna *i* (mai rar, *j*; la Emil Petrovici, în unele situații, *e* se păstrează): *žemi*, *línži*, *dúlși*, *cárni*, *crúși*, *árdi*, *gíni*, *subțiri*, *blóndj* etc.;

i pentru *i* în cuvinte ca: *amuțit*, *subțiri*, *stínži* și în formele verbului *a intra*;

o deschis (o nuanță vocalică intermediară, *o*) a fost notat la persoanele I, a II-a și a VI-a ale verbului *a dormi* la indicativ prezent (la persoanele a IV-a și a V-a s-a înregistrat *durmím*, *durmíți*).

2. Diftongi:

ea a fost notat în ambele anchete (aproape constant în NALR) *ja* (*mjárgá*, *trjácă*, *grjáță*, *njágrá*, *crjáță* etc.), monoftongat în *a* după consoanele *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *đ* sau precedat de *b*, *m*, (*sárá*, *sámá*, *albáță*, *márgá* etc.) și transcris *e* (de obicei, *e* sau *é*) în finala unor termeni ca: *fășé*, *vidé* etc.;

oa apare notat în toate situațiile *ua* (la Emil Petrovici este păstrat în foarte rare cazuri) sau, destul de des, *uá*: *múáti*, *uásá*, *múárá*, *șuárá*, *duári*, *múári* etc.;

ia apare totdeauna *je* în: *bájét*, *tájét* etc.;

sporadic *je* este redus la *e* (*perđ*, *fer*), iar *au* la *o* (*otorizáție*).

3. Consoane:

în cuvintele *vișină*, *vițel* și *vițică*, palatalizarea labiodentalei sonore *v* se realizează în stadiul *g* (*gíșină*, *gíțál*, *gíțcă*), fenomen întâlnit la aceste cuvinte în majoritatea localităților din nord-estul Moldovei;

trecerea africatelor *č*, *ğ* în seria fricativelor, cu mențiunea că Emil Petrovici le notează pe acestea din urmă ca fiind pronunțate anterior (*ś*, *z*, fricative

alveolopalatale muiate, ca în Banat) și nu posterior (*ś*, *z*, fricative alveolopalatale mai puțin muiate), cum se întâlnesc ele, de fapt, în nordul Moldovei. Această notație este inexplicabilă, Cristeștii fiind singurul punct din Moldova unde sunt înregistrate astfel de sunete. Ele nu există, fapt constatat în urma unor anchete preliminare efectuate de către toți autorii NALR. *Moldova și Bucovina*, a discuțiilor purtate cu diverse categorii de vorbitori și a răspunsurilor primite de la mai mulți informatori anchetați cu un chestionar lexical special, care cuprindea termeni ce conțineau aceste sunete. Se poate presupune că notația făcută de către Emil Petrovici s-a datorat și faptului că acesta anchetase mai înainte, în perioada 1 – 5 octombrie 1934, o localitate din Banat și că influența graiului de acolo a lăsat amprente și asupra cercetării ulterioare;

fricativa palatoalveolară *j* a căpătat același tratament, transcrisă deci cu fricativă alveolopalatală muiată, *ž* în: *joc*, *joacă*, *joj*, *juncă*, *junc*, *jug* ș.a., notate de noi *žoc*, *žučá*, *žoj*, *žučá*, *žuc*, *žug* (la unii informatori însă aceste cuvinte păstrează fonetismul arhaic *ğ*: *ğoc*, *ğučá*, *ğoj* etc.);

africata dentală sonoră *č*, notată de către Emil Petrovici și frecventă în NALR. *Moldova și Bucovina*, apare uneori într-o transcriere care arată o nuanță consonantică intermediară și se întâlnește în cuvintele de origine latină și în unele din substrat;

în câteva situații, în anchetele pentru NALR, oclusiva dentală surdă *t* apare puțin palatizată în cuvinte ca *t'ine*, *párt'e*, iar *șchiop* a fost transcris *șk(t)op*;

a fost notată proteza consonantică în *hargát* și metateza în *stárnút*;

alte fapte fonetice au fost înregistrate în cuvintele: *dișfác*, *fuméji*, *batizá*, *lámhá*, *bólnav*, *miros*.

MORFOLOGIE

Substantivul

1. Prezența generală a formelor de genitiv-dativ singular în *-lu* (în loc de *-lui*), notat aproape consecvent și de către Emil Petrovici, la substantivele masculine și neutre: *copilulu*, *capulu*, *omulu*, *tabloulu* etc. De asemenea, aceleași forme sunt exprimate cu ajutorul articolului proclitic *lu* (< *lui*), prin analogie cu substantivele proprii masculine (*lu tata*, *lu mama*, *lu bunica* etc.), iar dativul este redat prin acuzativul cu prepoziția *la*: *dau la un om*, *dau la copii*, *dau bani la fată* etc.

2. Au fost notate, la substantivele masculine, plurale exprimate prin consoana finală, în toate cazurile în care *i* consonant precedat de *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, s-a pierdut: *barbaț*, *buzăț*, *ficaț*, *obraj*, *graș*, *surz* etc.

3. Uneori, ca urmare a acestui fapt, a fost semnalată neutralizarea opoziției de număr atât la substantivele feminine terminate în *-ă* (*aluniță*, *buză*, *buzoasă*, *doniță*, *gîtiță*, *gușă* etc.), cât și la unele masculine, datorită caracterului dur al

unor consoane (*cucoș, moș, naș, țăruș, uncheș, nuntaș* etc.).

4. Frecvența unor plurale feminine arhaice terminate în *-e*: *aripe, barbe, burte* (vezi și ALR II MN/2211), *coade, fântine, groape, gure, inime, lacrimi, limbe* (vezi și ALR II MN/6908), *mîne, nore, rane, talpe, ușe* etc.

5. Plurale feminine cu desinența *-i* (consonant), prin analogie, de la masculine, fenomen atestat încă din secolul al XVI-lea: *alunici, băbi, blonzi, bolfi* (vezi și ALR II MN/6951), *căși, cefi, colibi, copili, feți* (vezi și ALR II MN/6936), *furculiți, geni, glezni, iepi, mami, nori, oli, pălmi* (vezi și ALR II MN/2171), *perni, pulpi* (vezi ALR II MN/ 2251), *rotuli, stîni, vini* etc.

6. Substantive feminine cu desinența zero, la plural, ca și în cazul substantivelor masculine, prin pierderea lui *-i* consonant final, în situațiile în care este precedat de *s, z, ș, j, ț*: *buz, coz, grinz, mănuș, nunț, roț, țîț, uș* etc.

7. Izolat, NALR. Moldova și Bucovina a notat câteva plurale feminine în *-uri* (*bolfuri, cefuri, mînuri, pălmuri, strunguri* – de la *strungă* –, *fițuri*) și *-ă* (o variantă a lui *-e*): *feșă, feță, miresă, musteță*.

8. O serie de substantive neutre au fost atestate cu pluralul în *-uri* în locul lui *-e*: *biciuri, bliduri, brațuri, briciuri, caruri, căpăstruri, cerdacuri, ciocanuri, ciolanuri, cucuiuri, dispensaruri, fărașuri, frîuri, gîțlanuri, hotaruri, izvoruri, leagănuri, mațuri, morminturi, nasuri, oblonuri, olanuri, osuri, saltaruri, scaunuri, sicriuri, ulucuri, zăvoruri, zemnicuri* etc.

9. Alteori, mai rar, pluralele neutre în *-e* le înlocuiesc pe cele în *-uri*: *albușe, bece, chibrite, esofage, gîte, gîtleje, hodgege, izlaze, jghiabe, maie, mațe, nase, oghiale, proțape, săpune, stomace, șolde, țintirime, zide*.

10. Plurale neutre în *-ă*, în locul lui *-e* sau *-uri* din limba literară: *acoperișă, albușă, brață, cară, ciubară, fărașă, fedeleșă, gîtlejă, hotară, izvoară, mață, ocoală, oghială, oasă, pahară, pocrișă, sertară, urcioară, visă, zăvoară* etc. Aceste schimbări au loc după consoanele *r, ț* și, mai rar, după *ș, j, n, p, s, l*.

11. Câteva plurale neutre în *-i*, în locul lui *-e* sau *-uri* din limba literară: *arceri, brici, burici, capaci, cimitiri, junghi, lacăți, mai, pînteci*.

Lipsa de stabilitate flexionară a unor substantive, concretizată prin apariția mai multor forme de singular și, în special, la plural, a impus schimbarea genului, fapt întâlnit astăzi frecvent în localitatea de care ne ocupăm.

1. Substantive masculine devenite neutre în *-uri* (*butucuri, ficaturi, genunchiuri, grumazuri, mușchiuri, obrazuri, ochiuri, pasuri, pumnuri, rinichiuri, stupuri, struguri* – pluralul lui *strug* –, *țarașuri, țărușuri*) sau *-e* (*butuce, creiere, ficate, genunche, grumaze, nigele, obraze, păduche, plămîne, pumne, purice, rărunche, țarașe, țăruse, sine, strugure, umere*).

2. Substantive masculine devenite neutre în *-ă*: *cîrnață, grumază, obrază*.

3. Substantive neutre în *-uri* devenite masculine: *bolzi, călcii, chibriți, cioți, colți, coți, esofagi, fedeleși, ghebi, gîtleji, junghi, nași* (pluralul lui *nas*), *piepți, proțapi, șolzi, țintirimi*.

4. Substantive neutre în *-e* devenite masculine: *arceri, brici, buboi, burici, ciolani, cucui, cui, morminți, pînteci, sucitori, ugeri, uluci* etc.

5. Rar, au fost înregistrate câteva substantive feminine devenite masculine și neutre: *amigdal* (pl. *amigdali, amigdale*), *boron* (pl. *boroni, boroane*), *buturug* (pl. *buturugi, buturuge*), *cartof* (pl. *cartofi, cartoafe*).

Verbul

1. Trebuie subliniat faptul că la toate tipurile de verbe incluse în Chestionarul NALR, inclusiv la auxiliarul *a fi*, au fost înregistrate formele perifrastice de mai mult ca perfect, formate din perfectul compus al verbului auxiliar *a fi* + participiul trecut al verbului de conjugat: *am fost mîncat, am fost plecat, am fost tușit, am fost ținut, am fost fost* etc. Acest tip de mai mult ca perfect a fost înregistrat în Moldova, în anchetele pentru ALR, doar izolat, în nordul Bucovinei, deși astăzi este atestat pe un teritoriu vast ce cuprinde și întreg județul Botoșani. Ne îndoim de faptul că el nu era cunoscut în acea perioadă, din moment ce astăzi are o răspândire atât de mare.

2. Ca un fapt izolat, întâlnit astăzi la Cristești, poate numai la informatorul principal anchetat, semnalăm următoarea paradigmă a verbului *a sughița* la conjunctiv prezent: *să sughiț, să sughiț, să sughiască, să sughim, să sughiț, să sughiască*.

3. La Cristești predomină astăzi, la persoanele I și a II-a plural, la indicativ prezent, formele oxitone, de tipul: *scriem – scrieți, cerem – cereți, mergem – mergeți* etc.; în ALR sunt frecvente cele paroxitone: *scrim – scriți, cerem – cereți, mergem – mergeți*.

4. Formele de indicativ prezent ale verbelor *a intra, a umple* și *a umbla* sunt: *întru, îmblu, împlu* etc.

5. Imperfectul verbului *a da* este *dădem* etc., iar al lui *a fi*, *iaram* etc.

6. Viitorul este format numai cu auxiliarul *a avea* și conjunctivul verbului de conjugat: *am să fac, am să merg* etc.

7. Unele verbe de conjugarea a III-a au trecut la conjugarea a II-a: *a mergea, a rămînea, a ținea, a făcea, a zicea, a bătea, a cerea, a vedea* etc.

8. Preferință pentru formele sufixate la indicativ și conjunctiv prezent, persoanele I, a II-a, a III-a și a IV-a: *dibuiesc, gîdilesc, sughițesc, curățesc* etc.

LEXIC

1. Trebuie făcută remarcă interesantă că, în general, în ambele anchete au fost înregistrați aceiași termeni pentru majoritatea noțiunilor. Cuvinte și sintagme diferite s-au obținut totuși, mai rar însă, ceea ce ar putea surprinde la prima vedere, dacă luăm în considerație intervalul relativ mare dintre cele două anchete. Iată câteva exemple: pentru *brun, blond, orb, smad, împărțuș, șoptesc, semn din naștere, stinghie* și *cată înapoi cu ochii*, din ALR II/I, în NALR. Moldova și Bucovina întâlnim: *negru, balan, chior di-un ochi, galben, părătuș, șoșoiesc, alunică, vintre, trage cu coada ochiului*.

2. Ceea ce iese clar în evidență din compararea datelor lexicale oferite de cele două anchete este numărul mare de sinonime înregistrate în *NALR. Moldova și Bucovina*, doi sau mai mulți termeni, cu precizările făcute de informatori privind vechimea lor. Iată câteva dintre aceste sinonime: *asud – transpir, buboi – flecmon, bunică – bătrână, bătrîn – moș, buhai – taur, bot – sfirlă – rit, cărunt – înspicat – sur, ceacîr – încrucișat, constipat – încuiat, cui – țintă, cumpănă – prăștină, castron – farfurie, cățea – haită, cazma – țîrnăcop, ceriale – pîine, curechi – varză, deșălat – cocoșat – ghebos, draniță – șindrilă, ficat – mai negru, gîlci – migdalide, gugoasă – gheb, găleată – căldare – ciutură, hîră – mătreață, jugănesc – castrez, ladă – sipet, mic – mititel, medicamente – doftorii, mîță – pisică, oghial – plapumă, puchi – puchini – uldori, plămîn – mai alb, pîntece – burtă, pahar – palici, porumb – popușoi, paznic – jitar, soreancă – răsărită – floarea soarelui, stearpă – știră, sticlă – garafă, ștergar – șervet, tărăboanță – roabă, țandură – hîrb, vătămat – boșorog, vitreg – de-al doilea, zarzavat – legume, zarvă – gălăgie – huiet etc.*

3. Menționăm, de asemenea, existența unor termeni neîntâlniți sau mai rar folosiți în alte părți, neatestați în ALR, dar caracteristici ariei nord-estice a Moldovei, deci și satului Cristești: *pélgaș* 'cheliu', *împețitor* 'pețitor', *prostire* 'cearșaf cu dantelă', *șoapă* 'șopru', *gonitoare* 'junincă', *strîjnic* 'mânz', *hadîmb* 'râncaci', *hălăgie* 'gălăgie', *hălăoi* 'osos', *șitoare* 'fașă', *percică* 'părul din frunte', *amîros* 'miros', *soreancă* 'floarea-soarelui', *găiță* 'gaz', *crișcă* 'capac de ladă', *surdúc* 'ladă pentru haine', *șuflădă* 'sertar', *crivăt* 'pat de lemn', *diriác* 'stălp de lemn la casă', *răcioátcă* 'cenușar la plită', *pocriș* 'capac', *caimac* 'smântână', *ciurel* 'sită', *șilindră* 'sticlă de lampă' etc.

Analiza întregului material rezultat din cele două anchete scoate în relief, în primul rând, schimbările care au avut loc în graiul localității de care ne-am ocupat, într-o perioadă de timp relativ întinsă. Se observă, în această direcție, o ușoară tendință de înnoire, datorată limbii literare, mai ales în ceea ce privește vocabularul, dar și conservatorismul graiului, care a păstrat destule fenomene lingvistice vechi, fapte fonetice și morfologice de o deosebită valoare pentru istoria limbii, un lexic bogat și variat în care impresionează frecvența sinonimelor.

Discuțiile purtate atât în legătură cu formele diferite înregistrate în ambele anchete cât și cu cele comune evidențiază dinamica graiului, locul important pe care-l ocupă acesta în aria nord-estică a Moldovei.

Institutul de Filologie Română
„Alexandru Philippide”
Iași, str. Codrescu, 2

VASILE PAVEL

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – BASARABIA, BUCOVINA DE NORD, TRANSNISTRIA. RECONSIDERĂRI, SARCINI, MODALITĂȚI DE CARTOGRAFIERE

Printre sarcinile de stringentă importanță pe care și le asuma Muzeul Limbii Române, prin programul întocmit de Sextil Pușcariu, amintim „strângerea și prelucrarea științifică a materialului lexical al limbii române din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români”¹. Este bine știut că în cadrul Muzeului Limbii Române direcțiile de cercetare, preconizate de Sextil Pușcariu, s-au desfășurat în jurul a două lucrări colective de mare prestigiu: *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*.

Bogata tradiție românească în domeniul elaborării de atlase lingvistice, azi unanim recunoscută pe plan internațional, s-a concretizat prin întocmirea a două atlase generale (WLAD, ALR) și a mai multor atlase regionale (NALR).

Pe de altă parte, cercetările dialectale realizate în România sunt valorificate într-o serie de monografii, cursuri de dialectologie, volume de texte dialectale și glosare regionale, în publicațiile „Fonetica și dialectologie”, „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice” etc. Un loc aparte la acest capitol îl ocupă *Tratatul de dialectologie românească*, reprezentând, așa cum s-a arătat în *Prefața* acestei lucrări, afirmarea decisivă a actualei generații de dialectologi români la progresul general al științei românești din ultimii ani².

Pentru Bucovina de Nord și Basarabia, WLAD include 71 de localități, ALR, partea I – 47, ALR, partea a II-a – 8. Regretăm nespuse de mult că prețioasele materiale dialectale colectate de Emil Petrovici pe baza *Chestionarului ALR II*³ în

¹ DR, I, 1920, p. 3. Citat după Magdalena Vulpe, *Sextil Pușcariu și dialectologia*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 3, p. 240.

² *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: Valeriu Rusu, Craiova, 1984, p. 7.

³ *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică

satele din Basarabia și Bucovina de Nord n-au fost publicate în ALR II, serie nouă, vol. I-VII (1957-1972).

Încă de la înființarea în 1956 a sectorului de dialectologie în cadrul Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei moldovenești a Academiei de Științe a U.R.S.S., principalul obiectiv științific pentru dialectologii de la Chișinău a fost lucrul în vederea elaborării *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM). Eforturile de ani de zile depuse de către cercetătorii graiurilor românești din U.R.S.S. la colectarea și cartografierea unui autentic material dialectal s-au soldat cu publicarea a două volume ale ALM (ambele a câte două părți), cu un număr total de 1035 de hărți⁴.

Atlasul lingvistic moldovenesc rămâne până în prezent principala lucrare de geografie lingvistică elaborată de colectivul de dialectologi de la Academia de Științe din Chișinău. Volumele editate s-au bucurat de o înaltă apreciere din partea specialiștilor din U.R.S.S. și de peste hotare⁵, chiar dacă aproximativ jumătate din materialul acumulat pentru ALM a rămas necartografiat. Oricum, credem că ne-am apropiat astăzi de cunoașterea mai aprofundată a graiurilor limbii române din fosta U.R.S.S. grație acestui atlas și, de asemenea, datorită publicării unei serii de monografii, în care sunt abordate probleme de fonetică⁶, lexicologie⁷, morfologie, morfosintaxă, sintaxă și antroponimie, a câtorva volume de texte dialectale¹⁰, a unui dicționar dialectal¹¹, a două manuale de dialectologie¹², precum și a mai multor studii și articole. Cele mai multe

și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, 1988.

⁴ *Atlasul lingvistic moldovenesc*. Întocmit sub conducerea lui Rubin Udler. Vol. I, partea I, *Fonetica*, de Rubin Udler. Partea a II-a, *Fonetica*, de Rubin Udler, *Morfologia*, de Vasile Melnic, Chișinău, 1968. Vol. II, partea I, *Lexicul*, de Victor Comarnițchi, Chișinău, 1972. Partea a II-a, *Lexicul*, de Vasile Melnic și Vasile Pavel, Chișinău, 1973.

⁵ Vezi S. B. Bernštein, G. P. Klepikova, în „Voprosy jazykoznanija”, 1969, nr. 5, p. 120-126; P. Lăzărescu, Victorela Neagoe, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, Roma, 1978, vol. II, p. 107-123 etc.

⁶ R. I. Udler, *Moldavskije govoryj Černovickoj oblasti... Konsonantizm*, Chișinău, 1964; idem, *Dialektnoe čenenije moldavskogo iazyka*, I-II, Chișinău, 1976.

⁷ Vasile Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească*, Chișinău, 1973; idem, *Leksičeskaja nominacija*, Chișinău, 1983; V.V. Corcimari, *Moldavskaja pastuška terminologija*, Chișinău, 1989; V. C. Zagaevski, *Studii de gramatică dialectală comparată*, Chișinău, 1990.

⁸ Vasile Melnic, *Elemente de terminologie dialectală*, Chișinău, 1976; V.C. Zagaevski, *Studii de gramatică dialectală comparată*, Chișinău, 1990.

⁹ A. N. Dumbrăveanu, *Moldavskaja dialektnaja antroponimija*, Chișinău, 1982.

¹⁰ *Texte dialectale*, vol. I-III, Chișinău, 1969-1987.

¹¹ *Dicționar dialectal*, vol. I-V. Red. resp. R.I. Udler, Chișinău, 1985-1986.

¹² R. I. Udler, V. C. Pavel, V. A. Comarnițchi, V. F. Melnic, A. P. Evdoșenco, G. M. Gogin,

cercetări întreprinse de către dialectologii basarabeni și bucovineni în ultimele decenii se completează reciproc și tratează fenomenele de limbă cu referire la întregul cadru geografic cuprins în *Atlasul lingvistic moldovenesc*.

Există, însă, multe motive care îi fac pe cercetătorii graiurilor populare să alcătuiască atlase lexicale de mare extindere sau să sporească cu mult numărul de hărți lexicale într-un atlas sau altul. Un motiv ar fi următorul: hărțile lexicale, cel puțin sub aspectul manifestării pe teren a trăsăturilor comune și divergente, probează cu certitudine că doar o parte nu prea mare de arii lexicale elementare se suprapun și coincid, formând o serie de arii complexe, delimitate prin mănunchiuri de izolexe. Nici nu poate fi altfel, dacă ne gândim la adevărul afirmat de un mare lingvist, că fiecare cuvânt își are destinul său. Deosebirile lexicale sunt cele mai numeroase și mai variate. Liniile ce delimitează fenomenele fonetice¹⁴ – izofonele –, dimpotrivă, manifestă o regularitate cu mult mai evidentă în comparație cu izolexele. De aceea o interpretare exhaustivă a datelor lexicale în perspectiva geografiei lingvistice trebuie să se sprijine pe un număr considerabil de hărți lingvistice privitoare la cele mai diverse domenii de activitate umană, fenomene etc. Necesitatea unei asemenea oglindiri ample cartografice se află în strânsă corelație cu un șir de factori gnoseologici și ontologici.

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Bucovina de Nord, Transnistria (abreviat: ALRR. Bas. Bucov. Transn.) reprezintă o continuare directă a *Atlasului lingvistic moldovenesc* (Chișinău, 1968-1973), reluând, sub un titlu revăzut și după un interval de aproape două decenii, publicarea în mai multe volume a unui prețios material lexical, care urmează să fie valorificat pentru prima dată în hărți de atlas. Apariția primului volum al ALRR. Bas. Bucov. Transn. este planificată pentru anul 1993. Articolul de față are la bază unele idei expuse în introducerea noastră la ALRR. Bas. Bucov. Transn. I.

Modificarea titlului a fost făcută din mai multe motive, pe care vom încerca să le dezvăluim în continuare.

Din cuprinsul rezumativ al vechii intitulări a ALM ar trebui să înțelegem că adjectivul *moldovenesc* se referă la noțiunea de subdialect moldovean, adică la un cadru lingvistico-geografic în exclusivitate moldovenesc. În realitate, atlasul reprezintă nu unul, ci două tipuri mai importante de individualități dialectale românești – moldovean și maramureșean.

Dialectologia moldovenească, Chișinău, 1976; M. Purice, V. Zagaevski, I. Ciornii, *Curs de dialectologie română*, Chișinău, 1991.

¹³ În afară de cei de mai sus, au mai fost semnate de V. Sorbală, Gr. Grinco, I. Popescu etc.

¹⁴ Vezi Vasile Pavel, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei. Transnistria*, vol. I. *Fierăria meșteșugărească. Tâmplăria*, Chișinău, 1993.

Este adevărat că lucrarea înfățișează cu absolută preponderență particularitățile dialectale moldovenești, relevante, propriu-zis, pentru partea de est a Moldovei istorice și pentru graiurile moldovenești vorbite în medii alogene, cum sunt cele din sud-estul Ucrainei, Caucaz și din partea asiatică a fostei U.R.S.S. Dar nu este mai puțin important să se țină cont de faptul că rețeaua atlasului în cauză include câteva puncte din extrema de nord a Maramureșului (pct. 1-4, reg. Transcarpatică a Ucrainei). În principiu, nu importă extensiunea geografică a acestui grup de graiuri, ci trăsăturile deosebitoare destul de pronunțate ale lor, graiuri ce țin de subdialectul maramureșean ca sistem lingvistic clar individualizat în cadrul dacoromânei. Maramureșul, cu un rol însemnat în înflorirea culturii românești, n-a putut fi numai „un receptacol depersonalizat” pentru particularitățile „vecinilor” de grai, ci și-a adus din plin contribuția la îmbogățirea și nuanțarea limbii române¹⁵. Or, tocmai o atare „depersonalizare” a avut loc relativ la numele adevărat al materialului lingvistic, colectat de dialectologi din localitățile Apșa de Jos, Slatina, Biserica Albă și Apșa de Mijloc (respectiv denumirile oficiale de azi: Dibrova, Sotolvina, Belaia Țerkovi, Sredne Vodeanoe), din vecinătatea Tisei și a Sighetului, material depozitat în ALM.

La confruntarea titlurilor: *Atlasul lingvistic român/Atlasul lingvistic moldovenesc*, pe cititor (în special pe cititorul de azi din Republica Moldova) îl poate ușor deruta opoziția creată între cuvintele *român/moldovenesc*. În uzul terminologic sau, altfel spus, în cadrul microsistemului „denumiri de atlase” lipsesc titluri, să zicem, de tipul *atlas lingvistic bănățean* sau *atlas lingvistic maramureșean*, cu care sintagma *atlas moldovenesc* s-ar fi aflat în raporturi firești de unități lexicale omogene. Acesta este un alt motiv pentru a elimina termenul *moldovenesc* din titlul vechi, determinativ care ușor poate fi identificat cu glotonimul „limba moldovenească”¹⁶, denotație folosită multă vreme în R.A.S.S. Moldovenească și în R.S.S.M. unională sub presiunea ideologiei de odinioară, cu scopul de a opune limba băștinașilor din acest ținut limbii române. S-o recunoaștem, s-au făcut nu puține încercări de a exploata datele oferite de vorbirea dialectală în scopul de a-i atribui acesteia statutul unei limbi deosebite. Or, separarea mijlocului de comunicare din Republica Moldova într-o unitate aparte de limbă, deosebită de cea română, bazată pe particularitățile dialectale

¹⁵ Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureșean*, în *Tratat de dialectologie românească*, p. 349.

¹⁶ Întru confirmarea unei asemenea suspiciuni nu excludem referințele care ar putea fi făcute la denumirea cu adevărat tendențioasă, pleonastică și reprobabilă a chestionarului ALM (de altfel, un chestionar bun): *Chestionar pentru colectarea materialului în vederea alcătuirii Atlasului lingvistic al limbii moldovenești*. Redactat de R.I. Udler, V.S. Sorbală, V.A. Comarnițchi, V.F. Melnic și R.G. Piotrovski, Chișinău, 1960.

ale vorbirii moldovenești, este cel puțin inconsistentă¹⁷.

Credem că titlul *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Bucovina de Nord, Transnistria* poate fi calificat drept mai potrivit și din considerații de ordin tradițional, în sensul respectării sistemului de denotație al celorlalte atlase lingvistice regionale românești. Prin aceasta, punem în evidență faptul că ALRR *Bas. Bucov. Transn.* (respectiv ALM) face parte din seria acestor atlase regionale.

Încă în etapa incipientă a elaborării ALM, inițiatorii lui au afirmat că au conceput lucrarea respectivă ca pe un atlas regional față de *Atlasul lingvistic român – atlas general (zonal)*¹⁸. Multe întrebări cuprinse în chestionarul ALM sunt preluate din *Chestionarul ALR*. Problemele pe care și le-a asumat ALM în foarte multe privințe sunt sugerate de analiza hărților ALR. Atlasul și celelalte lucrări dialectologice elaborate în republică se integrează totalmente în cercetările de dialectologie și geografie lingvistică românească.

Sarcinile generale ale ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* sunt aceleași ca și ale ALM: a completa și a aprofunda cunoștințele noastre despre graiurile limbii române de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice pe baza anchetelor efectuate după o programă unică (=după chestionarul ALM), a preciza izoglosele și ariile anumitor fenomene de limbă prin explorarea unei rețele mai dese de puncte față de WLAD și ALR etc. Asemenea obiective țin de concepția atlaselor regionale.

Titlul precizat al atlasului indică rezumativ trei regiuni de bază: Basarabia (provincie istorică dintre Prut și Nistru, de la Marea Neagră și până la Hotin), Bucovina de Nord (parte a provinciei istorice Bucovina) și Transnistria. Lucrarea însă mai include un șir de localități din regiunea Transcarpatică (pct. 1-4), ținutul Herța (pct. 14, 18, 20) din sud-estul Ucrainei, Caucaz și din partea asiatică a fostei U.R.S.S.

Rețeaua este de 240 de puncte, inclusiv 163 – în Ucraina (regiunile Cernăuți, Odesa, Transcarpatică, Nikolaev, Kirovograd, Dnepropetrovsk, Zaporojie, Donețk, Lugansk), 16 – în Federația Rusă (ținuturile Krasnodar și Primorie, regiunea Omsk), 1 – în R.A. Abhazia, 2 – în Kazahstan și 1 – în Kârgâzstan. Câteva localități reprezintă graiurile ucrainean (pct. 49), rusesc (pct. 52), țigănesc (pct. 124), găgăuz (pct. 181) și bulgar (pct. 204).

¹⁷ Silviu Berejan, *De ce glotonimul moldovenesc nu poate concura cu glotonimul român cu aplicare la limba literară*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 1990, nr. 6, p. 32-35.

¹⁸ R. G. Piotrovskij, *Nekotorye teoreticeskije voprosy Moldavskogo lingvističeskogo atlasa*, în *Omagiul lui Iorgu Iordan la 70 de ani*, București, 1958, p. 677; V. A. Lisicki, *Problemy vocalizma v Moldavskom lingvističeskom atlase*, *ibidem*, p. 520. A se vedea, de asemenea, R. Udler, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, în *Atlasul lingvistic moldovenesc: Articole introductive. Anexe*, vol. I, Chișinău, 1968, p. 11.

Ancheta a fost efectuată nemijlocit pe teren între anii 1957 și 1965, în timpul expedițiilor dialectologice de sezon.

În esență harta de bază (topografică) a rămas intactă. ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* va fi un atlas lexical.

Sarcinile specifice ale ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* ca atlas lexical constau în căutarea și aplicarea unor procedee tehnice adecvate de cartografiere, care, pe de o parte, fac să sporească informația oferită despre lexicul popular, în special despre sursele de îmbogățire și procedeele de creare a cuvintelor și denumirilor în general, iar, pe de altă parte, vor înlesni, la citirea hărților, informarea imediată asupra varietății și repartiției în spațiu a unităților de denotație.

Hărțile ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* capătă în acest fel o orientare onomasiologică. Reliefarea tipurilor de denumiri, a varietăților acestora prin aplicarea unor anumite tehnici de cartografiere a lexemelor (a se vedea în continuare) oferă informații prețioase pentru teoria denotației.

Alte reconsiderări și sarcini de principiu ale ALRR. *Ban. Bucov. Transn.* țin de adoptarea transcrierii fonetice, bazată pe alfabetul latin și comună deci cu sistemul de transcriere fonetică al ALR și NALR.

Hărțile ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* reflectă răspunsurile înregistrate cu referire la tâmplărie, fierărie, prelucrarea cănepei, țesut, îmbrăcăminte, încălțăminte, pomicultură, viticultură, apicultură, păstorit, fenomene ale naturii și la un șir de alte domenii. Secția de dialectologie planifică editarea a șase-șapte volume, fiecare dintre ele cuprinzând aproximativ câte o sută de hărți, urmate de un șir de planșe cu material necartografiat.

Volumul I al ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* include 102 hărți lexicale și o serie de planșe cu material necartografiat referitor la fierărie și tâmplărie.

Materialul pentru sfera semantică „Meserii” din ALRR. *Bas. Bucov. Transn.*, vol. I a fost adunat de Vitalie Sorbală, Vasile Pavel, Nicolae Bilețchi și Rubin Udler.

Colectivul de dialectologie de la Institutul de Lingvistică din Chișinău a acceptat ideea pregătirii hărților pentru ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* pe bază de simboluri¹⁹.

Se știe că în geografia lingvistică există două direcții metodice mai răspândite de prezentare a datelor dialectale sub formă de hărți lingvistice: metoda (sau procedeul) înscrierii cuvintelor (1) și cea a folosirii semnelor convenționale, inclusiv a izoglozelor, a hașurii etc. (2).

¹⁹ Problema dată a fost examinată în cadrul secției de dialectologie încă în anul 1981. Drept urmare, autorul lucrării de față a avut obligația de a proceda la o pregătire corespunzătoare și la alcătuirea primului volum din atlasul la care ne referim. În procesul analizei procedeele propuse pentru cartografiere și al elaborării hărților, subsemnatul a beneficiat de sugestii prețioase venite din partea colegilor de la secție.

Introducerea simbolurilor implică un anumit nivel de abstractizare în cartografie²⁰ și impune o prelucrare și o analiză prealabilă meticuloasă a faptelor menite cartografierii²¹. Ele urmează să fie examinate în funcție de sarcinile și scopurile pe care le urmărește fiecare atlas în parte.

Este lesne de înțeles că hărțile alcătuite cu ajutorul simbolurilor au avantajul de a evidenția cu mai multă claritate ariile de răspândire a fenomenelor. Lectura rapidă și informarea imediată asupra repartiției acestora, precum și formatul, de obicei, mic al hărților fac ca atlasul să fie comod la consultare. Cele spuse aici se raportează și la ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* Ca și în cazul procedeele de înregistrare a răspunsurilor pe teren²², mijloacele tehnice moderne și metodele inovatoare de cartografiere a datelor dialectale, diferite de la o etapă la alta, de la o școală la alta, nu tind să le nege pe cele tradiționale ca necorespunzătoare sau depășite, ci, mai degrabă, le completează.

ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* îi corespunde o sistematizare proprie a cartogramelor. Semnele convenționale (conturul cerculețului, cerculețul înnegrit pe jumătate, conturul cerculețului intersectat la jumătatea lui cu o linie etc.) pentru ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* se aleg în dependență de anumite tipuri de denumiri.

Sub raportul structurii sale, vocabularul graiurilor descrise constă din trei tipuri mai însemnate de unități denominative: cuvinte primare, cuvinte derivate și îmbinări de cuvinte.

1. În linii mari, prima categorie coincide cu fondul de unități lexicale moștenite și de cuvinte împrumutate din alte limbi. De aceea toate cuvintele din atare straturi etimologice, indiferent de felul de percepere a structurii lor în prezent de către vorbitori (de fapt, de către cercetător), convențional formează pentru cartografiere un grup aparte de unități lexicale. Asemenea răspunsuri primite de la informatori sunt redată pe hărți cu ajutorul unor semne ca ○ ▲ ■ ◆ ■ ◆ etc.

Pentru tipul respectiv de denumiri prin conturul cerculețului pe hartă e reprodus, de obicei, cuvântul (dialectal sau literar) care indică cea mai largă arie geografică. Toate celelalte simboluri, folosite succesiv în ordinea arătată mai sus, sunt înnegrite în întregime. În acest fel se obține un contrast vădit între cuvântul cu cea mai mare arie de răspândire și celelalte zone de repartiție a

²⁰ T. V. Nazarova, *O kartografirovani kompleksnyh lingvističeskijh edinic*, în *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Materialy i issledovanija*, 1971, Moscova, 1974, p. 62.

²¹ După părerea unor lingviști, prima metodă, privită în linii mari, nu presupune o prelucrare propriu-zisă a materialului. Vezi S. Uteșeni, *K sistematizacii znakov v lingvističeskom kartografirovani*, în *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Materialy i issledovanija*, 1974, Moscova, 1976, p. 5; T. V. Nazarova, *op. cit.*, p. 61-62.

²² Cf. *Tratat de dialectologie românească*, p. 13.

elementelor lexicale din primul tip de denumiri. Conturul cerculețului sau semnele complet înnegrite servesc deopotrivă și pentru reflectarea pe hartă a unităților de denotație de proveniență neclară și a unor creații pe teren propriu cu forma (motivarea) atenuată (de exemplu: *cordenci* „zăvor la sulul din urmă de la stative”, *coditură* „canură”, *tâmplar* „iconostas”).

2. Pentru reproducerea derivatelor, formate pe teren propriu și cu forma internă sesizabilă (de exemplu: *următor*, *locar*, *însemnar*, *zgârâiac* „punctator de făcut semne pe fier, chernăr”), se recomandă a fi folosite simbolurile (triunghiul, pătrățelul etc.) semiînnegrite ale inventarului de figuri geometrice, notat deja mai sus. De pildă: ◐ ◑ ◒ ◓ etc.

3. Îmbinările de cuvinte (și denumirile perifrastice în general) sunt cartografiate prin mijlocirea următoarelor variante ale simbolurilor: ◐ ◑ ◒ ◓ sau ◔ ◕ ◖ etc. De exemplu: ◐ cléști, ◑ cléști di rúfi; ◒ clapăs; ◓ clapăs di șibotăriji, ◔ clapăs di cizmăriji.

La cartografiere, derivatul însoțit de determinative se propune a fi plasat la categoria îmbinărilor de cuvinte.

În ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* își vor găsi reflectare toate tipurile de îmbinări de cuvinte, înregistrate în graiurile cercetate.

4. Cuvintele cu accentuări specifice (*stóler* – *stolér* „tâmplar”), variantele morfologice (*kernî*, *kern* „chernăr”), unele fonetisme izolate (*zubîlî*, *zubrilî* „daltă de tăiat fier”) sunt redată prin conturul acelorași semne, dar cu elemente de hașură: ◐ ◑ ◒ ◓ etc.

În legendă unitățile lexicale sunt date în transcriere fonetică.

Comentariul hărții lexicale cuprinde următoarele elemente mai importante:

- procedeu de chestionare și formularea întrebării;
- corelația cu hărțile similare din alte atlase ale limbilor romanice și slave;
- denumirile realiei respective, redată în transcriere fonetică.

Răspunsurile vor fi însoțite de explicațiile informatorilor și de unele comentarii ale anchetatorilor sau alcătuitorului hărții. Aceste observații privesc întrebarea cuvântului de către bărbați sau femei, tineri sau bătrâni, specialiști sau nespecialiști, sensul și aprecierea stilistică sau afectivă a cuvântului, informații cu caracter etnografic, semnul de referință la desen etc.

Spre deosebire de ALM, ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* aplică sistemul de transcriere fonetică al ALR și NALR. Este o necesitate determinată de logica lucrurilor și de echitatea științifică. Grafia rusă, pusă la baza transcrierii fonetice a ALM, făcea să fie îngreuiată cu mult raportarea la celelalte atlase lingvistice romanice – naționale (generale) și regionale – a materialului cuprins în această lucrare fundamentală. Revenirea, în Republica Moldova, la grafia latină,

recunoașterea unității limbii române de pe ambele părți ale Prutului și de pretutindeni au implicat posibilitatea folosirii în mod legitim a unui sistem unic de transcriere fonetică în ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* și ALR. În felul acesta, rezultatele cercetărilor științifice, cuprinse în ALRR. *Bas. Bucov. Transn.*, vor putea intra mai ușor în circuitul de valori spirituale ale lumii romanice și internaționale.

Dialectologii au demonstrat nu o singură dată că „continuitatea și discontinuitatea” s-au aflat într-o vie și permanentă conlucrare în vederea realizării fizionomiei limbii române. Divergențele în vocabular sunt de cele mai multe ori niște consecințe ale influențelor străine. Graiurile moldovenești de la răsărit de Prut împrumută nespuse de mult din vorbirea rusă și ucraineană. Împrumuturile afectează chiar și procesul de formare a cuvintelor noi prin mijloace proprii. Are loc un proces intens de substituție a cuvintelor tradiționale cu elemente lexicale împrumutate. La consultarea ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* cititorii vor putea observa cu ușurință asemenea procese.

Dar ceea ce trebuie să remarcăm mai mult este că atlasul elaborat la Chișinău, împreună cu celelalte atlase românești, demonstrează, în ansamblu, unitatea limbii române, expresie a unității și viabilității românismului pe întreg arealul romanic nord-dunărean²³.

În baza unui anumit număr comun de întrebări cu ALR și NALR, ALRR. *Bas. Bucov. Transn.* oferă cercetărilor un prețios material comparabil pentru descrierea dacoromânei vorbite.

Institutul de Lingvistică
al Academiei de Științe a Moldovei
Chișinău, str. 31 August 1989, 82

²³ Maria Marin și Ion Ionică, *Atlasul lingvistic român, document al unității limbii române*, în „Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice”, Seria A, nr. 5, București, 1983, p. 34-51; Valeriu Rusu, *Unitatea de grai, expresie a unității naționale a tuturor românilor*, *ibidem*, p. 92-101.

DIALECTOLOGIA ÎN PAGINILE REVISTEI „ARHIVELE OLTENIEI” (seria veche)

Din publicația craioveană „Arhivele Olteniei” au apărut 130 de numere, între ianuarie 1922 și decembrie 1943.

Fondatorul revistei este dr. Ch. Laugier, ajutat, în calitate de secretar de redacție, iar apoi de codirector, de profesorul C.D. Fortunescu.

Începând cu 1926, Fortunescu devine director unic, conducând, în continuare, destinele acestei prestigioase reviste (elogiată de Nicolae Iorga, Ion Bianu ș.a.).

Revista, cu un pronunțat profil enciclopedic, publica studii și articole din domeniul istoriei și al arheologiei, folcloristicii, științelor naturii, pagini de cultură și literatură etc.¹

La ridicarea calității și a prestigiului ei a contribuit colaborarea unor mari oameni de știință și cultură de atunci: Nicolae Iorga, Ion Bianu, A. Sacerdoțeanu, N. A. Constantinescu, Ion Conea, S. Mehedinți, G. Bogdan-Duică, Iorgu Iordan, Ștefan Pașca, Tache Papahagi, Ion Mușlea, George Vâlsan, V. Mihăilescu, Al. Borza, Raul I. Călinescu, dr. O. Marcu (naturalist, conferențiar la Universitatea din Cernăuți) ș. a.

Acestora li se adaugă distinși intelectuali din Oltenia, precum dr. Ch. Laugier, C. D. Fortunescu, C. S. Nicolaescu-Plopșor, I. Dongorozzi, M. D. Ioanid, Paul Constant, Elena Farago, Șt. Ciuceanu, Nicolae al Lupului, G. Gerota, T. G. Bulat ș. a.

„Arhivele Olteniei” nu avea o rubrică specială consacrată exclusiv problemelor limbii române, dar lingvistica este mereu prezentă în paginile ei, prin studii și articole despre originea limbii române și a poporului român (cu relevarea continuității neîntrerupte a elementului romanic în vechea Dacie), prin glosare și articole de dialectologie, de onomastică (toponimie și antroponimie), etimologie, filologie, lingvistică generală etc.²

¹ Date despre revistă, vezi la Justin Constantinescu, Florea Firan, Tudor Nedelcea, „Arhivele Olteniei” (1922-1943). *Bibliografie*, București, 1983.

² Pentru unele titluri, vezi *ibidem*, p. 169-171, 264-266.

În lucrarea de față ne vom ocupa doar de problemele de dialectologie, urmând ca celelalte probleme de lingvistică discutate în revistă să formeze substanța unui alt articol³.

În „Arhivele Olteniei” au apărut mai multe monografii și glosare regionale, reținute în bibliografiile de specialitate (inclusiv în cea a *Dicționarului limbii române*) și citate deseori în studiile consacrate graiurilor oltenești sau din Banat.

Unul din colaboratorii revistei este Romulus S. Molin, profesor din Oravița, care, încă în 1910, publicase în „Noua revistă română” (VIII, nr. 13-14, p. 191-196) *Din graiul bănățenilor (glosar)*.

Primul articol pe care-l tipărește în „Arhivele Olteniei” se intitulează *Câteva însemnări cu privire la dialectul din Bănat* (AO, III, 1924, nr. 14, p. 311-315). După autor, „dialectul” bănățean are „un caracter mai unitar și mai pronunțat ca cel ardelean” și are „granițe bine limitate între Mureș, Tisa, Dunăre și valea Hațegului” (p. 312). „Caracteristica dialectului bănățean este muieria tuturor consonantelor, apoi schimbarea sunetelor consonante: t, d, g, c, n, z, precum și flexiunea verbelor” (p. 312). Sunt sesizate ceea ce numim azi palatalizarea specifică a dentalelor *t, d*, fricativizarea lui *ĉ*, muieria sonantelor *m, n, l*, rostirea

³ Amintim, totuși, în această notă, câteva articole și însemnări de onomastică. În articolul *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor* (în AO, XX, 1941, nr. 113-118, p. 279-286), Ion Donat, făcând unele marginalii la un studiu cu același titlu al lui N. Iorga, relevă importanța toponimiei pentru întregirea istoriei vechi și medii românești. Pe această linie încercase unele demonstrații, în parte depășite astăzi, prin articolul *Toponimie turanică și vechiu-germană în Dolj* (în AO, XXIII, 1934, nr. 71-73, p. 198), bazată pe lucrarea *Die Gepiden* a lui C. Diculescu. *Importanța studiului numelui de persoane* este titlul unui articol al lui Anton Oprescu (în AO, III, 1924, nr. 11, p. 20-24). Nume topice din Oltenia sunt explicate de C. Gerota (*Din toponimia jud. Dolj*, în AO, I, 1922, nr. 4, p. 351-354), Anton Oprescu (*Din toponimia Olteniei*, în AO, III, 1924, nr. 14, p. 290-302). Vezi și *Câteva observații critice* pe care i le aduce Mihail Gregorian, în AO, IV, 1925, nr. 17, p. 63-66) ș. a. Nu lipsesc nici încercările de rezolvare etimologică a unor toponime și antroponime: I. Donat, *Despre numele Olteniei* (în AO, XII, 1933, nr. 74-76, p. 183-184), Sică Georgescu, *Jiul și numele lui. Contribuțiuni la monografia județului Doljii* (în AO, IX, 1930, nr. 47-48, p. 1-4) ș. a. N. Ploșor (în AO, nr. 14/1924, p. 345) și Șt. Tuțescu (în AO, nr. 21-22/1925, p. 449-451) se referă la numele *Moscul*, purtat de eroul unei balade din Mehedinți. N. Ploșor (în AO, nr. 11/1925, p. 70) îl rectifică pe C. Diculescu (*op. cit.*), arătând că *Monea-Onea* nu sunt nume de persoană germanice, primul provenind de la *Solomon*, iar cel de-al doilea de la *Ion*. În articolul *Carașova și crașovenii. Schiță istorico-etnografică* (în AO, III, 1924, nr. 16, p. 477-485), prof. Traian Simu se ocupă de numele comunei *Carașova*, derivat de la cel al râului *Căraș*, care izvorăște din muntele Semenici. *Crașovenii* (atestați încă în anul 1230) locuiesc de multă vreme în Banat, ei fiind, după autor, „rămășițe de-ale vechilor schei” (p. 481). Cf. însă părerile competente despre istoria și graiul lor ale lui Emil Petrovici (*Graiul crașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935).

cu *dz*, păstrarea diftongului în *doauă, oauă*, caracteristicile indicativului prezent la pers. I sg. și I-II pl., unele forme tari de perfect simplu, viitorul cu „*v mobil*” la auxiliar ș. a.

Pentru edificarea cititorilor asupra „dialectului” se dă și un text (*Ursători*).

Din prezentarea faptelor, nu rezultă că Molin ar fi consultat unele studii anterioare consacrate subdialectului bănățean. De pildă, nu are cunoștință că unele particularități mai fuseseră relevate, că Weigand ajunsese la alte concluzii despre graiurile din Ardeal sau că mai existau și alte păreri în privința delimitării ariilor dialectale. De altfel, însuși autorul afirma: „N-avem câtuși de puțin pretenția de a fi făcut un lucru mare [...]. Am dori numai să dăm un imbold altora, mai chemați, a face studii temeinice în acest domeniu” (p. 311-312).

În anul următor, R. S. Molin publică, în revista ce ne preocupă, *Spicuri din graiul bănățean în alăturarea cu cel macedo-român* (AO, IV, 1925, nr. 21-22, p. 413-425). Ideea alcătuirii acestor „spicuri” îi vine citind lucrarea *Graie aromâne* de Pericle Papahagi [AAR, MSL, s. II, an XXVII, p. 95-295, și București, 1905]. Cu acest prilej constată că „multe, foarte multe din aceste expresiuni, zicăli și proverbe sunt asemenea celor din dialectul bănățenesc” (p. 413). Autorul le prezintă alfabetic, sub forma unui glosar. Cităm câteva dintre ele, cu specificarea că sunt mai răspândite decât în zona strict bănățeană: „L'afeată mintea – Îi fată mincea”, „Armasără lucrurile baltă – Rămasără lucrurile baltă”, „Îl vinde castrăveți – Îi vingie castrăveți”, „Dumnizău nu doarme – Dumniedzău nu doarme”, „Galbin ca turta di țeară – Galbăn ca turta dă șiară”, „Ca lup macă – Măncă ca lupu”, „Inima cât un puric îl' si feațe – I se făcu inima cât un puric” ș. a. Molin nu face aprecieri de ordin istorico-social în legătură cu aceste asemănări, ci doar constată că există „elemente etnice ce ne leagă de frații din Pind” (p. 413).

În 1927, R. S. Molin revine cu studiul *Românii din Banat* (AO, VI, 1927, nr. 32-33, p. 281-289; nr. 34, p. 416-422; publicat și la Timișoara, în 1928), în care prezintă tipul și caracterul etnic al bănățenilor, bogățiile naturale ale provinciei, casa și hrana obișnuită, îmbrăcămintea, ocupațiile, religia, situația școlilor și dezvoltarea istorico-culturală etc. Autorul amintește că aici trăiesc și „coloni din Oltenia”, oieri veniți mai târziu din Ardeal, precum și sârbi și șvabi (p. 285). „Dialectul bănățean” este tratat într-un scurt subcapitol (p. 282-283), care reia „însemnările” din nr. 14/1924. Se renunță acum la prezentarea unor particularități morfologice, dar se aduc ca elemente noi rostirea lui *ge, gi ca je, ji: fugi = fuji, fuje, ger = jîar* etc. (p. 283) și condiționalul de tipul „Să vream avea vreme” (p. 283).

Un alt colaborator bănățean al revistei este Lucian Costin, profesor din Caransebeș. În nr. 15/1924, p. 381-392, „Arhivele Olteniei” îi publică din

Glosar de cuvinte dialectale din Banat lit.[erele] s și ș adunate și explicate de... Multe dintre cuvintele glosarului sunt luate din colecția sa, *Cântece bănățene*. Pentru altele, este specificată persoana care i-a făcut comunicarea. În mai multe rânduri se fac trimiteri și la colecții de balade, doine etc. (A. Corcea, *Balade populare*; D. Cioloca, *Dor și jale* ș.a.). Nu lipsesc nici trimiterile la studii de dialectologie sau la glosare anterioare (de pildă, la Iosif Popovici, Alexiu Viciu ș.a.). Cele mai multe cuvinte sunt adunate din localități din județul Caraș-Severin, urmate de cele din Timiș. Pentru câteva dintre ele (*șcatulă* „cutie”, *a schipa* „a scuipa”, *șpais* „cămară”, *ștric* „funie” ș.a.) se specifică: „Se aude în tot Banatul”. Unele cuvinte sunt însoțite și de explicații etimologice, în special cele provenite din germană sau maghiară sau care s-au format pe teren românesc.

În nr. 21-22/1925 (p. 379-386), L. Costin publică *Considerațiuni generale asupra dialectului bănățean*, I. *Românii bănățeni: a) strat și substrat*. Studiul face o istorie a românilor, în general, a bănățenilor, în special, din cele mai vechi timpuri și până la zi. Se vorbește de populațiile anteromane de aici, de romanizarea Daciei, de continuitatea romană neîntreruptă, în condițiile grele din vremea migrației popoarelor. Nici slavii, nici stăpânii vremelnici (ungurii, turcii) n-au putut schimba „nicidecum fizionomia etnică a bănățenilor” (p. 384). De altfel, partea a doua: *b) Conservatismul în decursul vremilor* (în AO, V, 1926, nr. 23, p. 25-27) insistă asupra acestei idei, arătând că factorii care i-au apărut de dușmani au fost pământul, oamenii, limba și „mândria seculară de a moșteni un pământ într-adevăr mândru” (p. 27).

Ediția a II-a a studiului a apărut la Caransebeș, în 1946.

În nr. 17/1925 (p. 25-30), L. Costin dă unele date și despre *Folklorul bănățean*. *Considerațiuni generale*, la rubrica „Oltenia folclorică” [sic!].

El va reveni, deseori, în paginile revistei, publicând chiuțuri din Banat (nr. 23 și 27/1926), cântece, balade, doine, descântece (nr. 32-33/1927), bocete (nr. 36/1928) ș.a.m.d.

Cea mai bună lucrare de dialectologie publicată în această revistă este, fără îndoială, *Graiul și folklorul din Oltenia nord-vestică și Bănatul răsăritean*, a lui Mihail C. Gregorian. Partea I a apărut în AO, XVII, 1938, nr. 97-100, p. 221-275, iar cea de-a doua în AO, XVIII, 1939, nr. 101-103, p. 97-122.

Pentru adunarea materialului, M.C. Gregorian a străbătut, în concediile sale de vară, satele bănățene și oltene din stânga și din dreapta Cernei. În perimetrul cercetării a reținut și câteva sate din vestul județului Gorj.

În *Introducerea* lucrării, autorul dă unele informații cu privire la localitățile cercetate (istoricul lor, înfățișarea terenului ș.a.). Urmează studiul propriu-zis, cu relevarea și, în bună măsură, explicarea particularităților fonetice, morfologice (dar și cu unele observații asupra sintaxei părților de vorbire), lexicale.

Nu ne vom opri aici la comentarea unor explicații pe care le dă autorul, întrucât am făcut-o, ori de câte ori a fost cazul, în cartea noastră *Graiul gorjenilor de lângă munte* (Craiova, 1980). Subliniem totuși că prin materialul dialectal bogat pe care-l conține, monografia lui Gregorian rămâne, oricum, o importantă sursă necesară cercetării aspectului graiurilor din estul Banatului și din nord-vestul Olteniei⁴.

În „Arhivele Olteniei” au apărut și câteva glosare dialectale, pe care, cum spuneam, lexicografia de astăzi le reține. Cel mai bun dintre ele este cel al lui Mircea Tomescu, *Glosar din județul Olt* (AO, XXII, 1943, nr. 125-130, p. 264-272)⁵, în care sunt cuprinse cuvinte, de la A la D (inclusiv), care nu figurează în dicționarele apărute până atunci (și apăruseră, să ne reamintim, *Dicționarul Academiei*, *Dicționarul limbii românești* al lui August Scriban, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea românească”* al lui Candrea-Adamescu ș.a.).

Când posibilitățile de informare ale autorilor nu permiteau revizuirea unor cuvinte, intervenea redacția în verificarea lor. Așa se procedează, de exemplu, cu glosarul lui Dumitru Rădulescu-Rudari intitulat *Cuvinte dialectale* și publicat în AO, VI, 1927, nr. 29-30, p. 107-108. Din nota 1 de la p. 107 reiese că din lista lui Rădulescu-Rudari au fost eliminate unele cuvinte mai cunoscute, iar la cele reținute s-a precizat, în paranteză, dacă apar sau nu în *Dicționarul român-german* al lui Tiktin sau în *Dicționarul Academiei*. Despre *gheluș-ghelușuri*, cu sensul „petrecere făcută seara de acela care își mărită fata sau își însoară băiatul”, se afirmă, la p. 128, că nu apare în dicționare. Cuvântul *ghiluș* este preluat în *Dicționarul...* lui Scriban și este înregistrat și în *Glosar dialectal Oltenia* (București, 1967, p. 43) cu sensul „petrecere mai mică, făcută după spargerea horei”. El a dat și numele unei reviste, „Ghilușul”, apărută în comuna Balota (jud. Dolj), între 1912 și 1914, sub redacția învățătorului folclorist Ștefan Stan Tuțescu⁶.

În alte situații se completează înțelesul unor cuvinte explicate în glosare anterioare sau se dau sensuri cu totul noi. Așa procedează învățătorul Ion N. Popescu, din comuna Ștefănești-Vâlcea, cu *Vorbele oltenesti* de C. S.

⁴ Într-o formă reluată, prima parte (fonetica) a fost republicată (*Graiul din Oltenia nord-vestică și Bănatul răsăritean. Fonetica. Hărțile dialectologice* (I), în LL, 23, 1969, p. 135-154; (II), 24, 1970, p. 189-206). Glosarul și textele folclorice înregistrate au apărut în *Folklor din Oltenia și Muntenia*, vol. I, București, 1967, p. 3-448. De asemenea, în FD, VII, 1971, p. 269-286, M. C. Gregorian publică *Texte folclorice-dialectale din Oltenia nord-vestică* (I).

⁵ Publicat și la Slatina, în 1944. M. Tomescu publică și monografia *Graiul din județul Olt*, în „Ethnos”, II, 1942-1943, nr. 1-2, p. 31-132.

⁶ Date mai amănunțite despre această revistă, vezi la Aurelian Popescu, Florica Tăiatu, Justin Constantinescu, „Ghilușul” și „Suflet oltenesc”. *Monografii folclorice*, Reprografia Universității din Craiova, 1987.

Nicolaescu-Plopșor (București, 1922, extras din „Convorbiri literare” (1922)⁷ și cu *Glosarul dialectal* alcătuit de Ștefan Pașca (Acad. Rom., MSL, s. III, t. IV, mem. 3, 62 p., București, 1928)⁸.

Lui Ion N. Popescu i-au mai apărut în „Arhivele Olteniei” *Vorbe și obiceiuri de la țară* (AO, VII, 1928, nr. 35-40, p. 522, în care comentează câteva cuvinte și expresii populare), *O seamă de cuvinte dialectale din comuna Ștefănești-Vâlcea. Adunate și explicate de...* (în AO, XXI, 1942, nr. 119-124, p. 257-258).

Scurte glosare regionale au mai publicat Iosif N. Dumitrescu-Bistrița (*O seamă de cuvinte din Mehedinți*, în AO, VII, 1928, nr. 39-40, p. 521, și *O seamă de vorbe din Mehedinți*, în AO, X, 1931, nr. 53, p. 56-57) și corespondentul din Cluj, dr. Od. Apostol, care, în AO, III, 1924, nr. 16, p. 533, sub titlul *Însemnări mărunte*, explică unele cuvinte auzite, în 1923, de la mehedințeni (de exemplu: zăteliț „speriat, leșinat”, *mecit* „lovit”, *flencează* [vb., imper.] „lasă-n jos” etc.) și, în 1911, de la un tânăr din Serbia, cu tata român și mama sârboaică (de exemplu: *angâr* „clopot”, *păianjen* „voal”, *Sâmți* „Postul Paștelui” ș.a.).

Alteori, în „Arhivele Olteniei” întâlnim încercări de explicare etimologică sau precizări noi asupra unor cuvinte dialectale. Mai multe încercări de acest gen îi aparțin lui C. S. Nicolaescu-Plopșor. *Gurbanele*, praznic ținut de rudarii „luați de sfinte” [n.n.: *iele*], este explicat prin turcescul *curban* (AO, I, 1922, nr. 1, p. 35-40); *așteamăt*, înregistrat astfel de Hasdeu [HEM] și S. Pușcariu [DA] este, de fapt, adv. *șteamăt* „pe furis, cu teamă de a nu fi simțit” (AO, III, 1924, nr. 14, p. 343-347); *haftă* (pe care Tiktin îl considera împrumutat din croată, iar S. Pușcariu din turcă) este un cuvânt luat de la țigani: *băht* „noroc” (AO, IV, 1925, nr. 17, p. 70); *fâlfan* „varză ne-nvălită, care are foile mai întinse-n lături” este onomatopeic: *fâl! fâl!*, imitând aripile păsării în zbor, cu care seamănă (*ibidem*, p. 70).

Unele precizări privind numele unor plante sau animale le fac colaboratorii de științe naturale ai revistei. De pildă, asistentul universitar clujean Raul I. Călinescu, vorbind despre *cățelul pământului* (regăsit la Eminescu în *Strigoii*), arată că este descris de țărani ca semănând cu nevăstuica sau cu alte trei rozătoare de stepă, dar care „nu latră”: șuița, hârciogul, orbetele pământului (AO, III, 1924, nr. 15, p. 441-443); în satul Plosca din Dolj, este identificat cu animalul *spalax typhnus*, deci cu orbetele de câmp (AO, IV, 1925, nr. 18-19, p. 149-150). Tot el arată că numele oltenesc al coțofenei este *știrică*, explicat prin „dă de știre” (AO, III, 1924, nr. 14, p. 348), că prin Mehedinți cărligeii sunt numiți de țărani *tămâioară* (AO, III, 1924, nr. 15, p. 443), că în tot nordul Olteniei (Vâlcea, Gorj și Mehedinți) sămburii de prună se numesc *oase de prune*

⁷ Vezi Ion N. Popescu, *Cuvinte dialectale*, în AO, VII, 1928, nr. 36, p. 157-158.

⁸ Ion N. Popescu, *Cuvinte dialectale. Adunate de...*, în AO, IX, 1930, nr. 47-48, p. 55-60.

(AO, III, 1924, nr. 14, p. 348). Referindu-se la numele unor câini, R. I. Călinescu explică cuvântul *șarlă* ca provenind de la numele frumoasei rase de câini King-Charles, iar pe *javră* de la câinele de Javarra (AO, III, 1924, nr. 14, p. 348-349).

De numele de plante folosite în medicina populară se ocupă dr. Ch. Laugier (în AO, IV, 1925, nr. 17, p. 31-34), Em. Marica-Horez (în AO, IV, 1925, nr. 18-19, p. 148-158), M. Dimonie (în AO, IV, 1925, nr. 18-19, p. 159-162) ș.a.

Referitor la „Arhivele Olteniei”, o mențiune specială trebuie făcută în legătură cu sârguința cu care-și ținea la curent cititorii cu noutățile apărute în știință și cultură. Aici sunt prezentate, deseori, multe reviste, precum „Dacoromania”, „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, „Grai și suflet”, „Buletinul Philippide”, „Buletinul Societății Române Regale de Geografie”, „Arhiva” din Iași, „Revista arhivelor”, „Analele Banatului” (Timișoara), „Analele Brăilei”, „Analele Dobrogei”, „Milcovia” (Focșani), „Datina” (Turnu-Severin), „Arhiva someșeană” (Năsăud), „Junimea literară” (Cernăuți), „Codrul Cosminului”, „Făt Frumos”, „Cele trei Crișuri”, „Țara Bârsei”, „Minerva” (Iași), „Semenicul” (Lugoj), „Suflet oltenesc”, „Revista aromânească”, condusă de T. Papahagi și V. Papacostea, continuată de „Revista macedoromână”, sub direcția lui T. Capidan, G. Murnu și V. Papacostea, „L'Europa Orientale” (ce apărea la Roma), „Revue historique du sud-est européen” ș.a.

Recenziile și notele bibliografice erau semnate, în special, de directorul revistei, C. D. Fortunescu. Din mulțimea de studii și lucrări lingvistice apărute în diverse reviste sau în edituri și recenzate aici, amintim doar câteva: *Ortoepie și fonetică* de Iosif Popovici (nr. 9/1923); *Toponimie și istorie* de N. Drăganu (nr. 12/1924 și nr. 36/1928); *Raporturile lingvistice slavo-române* (nr. 12/1924); *Elementul slav în dialectul aromân* (nr. 20/1925), *Meglenoromânii* (nr. 20/1925), *Românii nomazi* (nr. 25-26/1926), *Macedoromânii* (nr. 39-40/1928), *Aromânii* (nr. 65-66/1933) – toate de Th. Capidan; *Dictionnaire étymologique macédo-roumain. Les éléments latins et romans* de Gorge Pascu (nr. 21-22/1925); *Morfologia verbului predicativ românesc* de Leca Morariu (nr. 27/1926); *Studii istroromâne* de S. Pușcariu (nr. 28/1926 și nr. 49-50/1929); *Mic tratat de lingvistică generală* de Al. Procopovici (nr. 35/1931); *Românii în veacurile IX-XIV, pe baza toponimiei și a onomasticeii* de N. Drăganu (nr. 71-73/1934); *ALR* (nr. 107-112/1940 și 125-130/1943); *Syntaxe Roumaine* de Sandfeld și Olsen (nr. 125-130/1943); *Influența limbii române asupra limbii maghiare* de Geza Bledy (nr. 125-130/1943) ș. a.

Universitatea din Craiova
Facultatea de Litere și Istorie
Craiova, str. Al. I. Cuza, 13

ROMANITATEA RĂSĂRITEANĂ ÎN LUMINA COMPARAȚIEI INTERDIALECTALE

În cadrul preocupărilor noastre privind romanitatea răsăriteană, vom face câteva considerații referitoare la prezența și distribuția, în dacoromână și în aromână, a termenilor autohtoni și a celor moșteniți din latină.

În ceea ce privește fondul lexical autohton, s-a constatat că aromâna are mai puține cuvinte păstrate din substrat (și, uneori, altele) decât dacoromâna. Consultând liste întocmite recent, observăm că, din cei aproximativ 160 de termeni autohtoni luați în discuție de I. I. Russu, 53 (deci, aproximativ 33%) lipsesc din dialectele sud-dunărene. Din cele 89 de „cuvinte autohtone sigure” comune cu albaneza, înregistrate de Grigore Brâncuș, lipsesc din aromână 23 (aproximativ 26%).

Chiar dacă unii termeni autohtoni s-au putut pierde, de-a lungul timpului, din aromână (opinie susținută de Al. Rosetti, I. I. Russu și Grigore Brâncuș), se admite, totuși, că alții – dintre cei păstrați, de exemplu, numai în dacoromână – „n-au existat decât în zona nordică a romanității orientale (intrând numai aici în limba română adoptată de provinciali)” (Russu 1981, p. 137). Termeni ca *ghimpe*, *cursă*, *gresie*, *mugure*, *pârâu*, *strugure*, *șopârlă*, *zgardă* etc. n-au existat, probabil, niciodată la aromâni.

În afară de această limitare regională a unor termeni autohtoni în cadrul românei, în perioada ei de formare, se admite, în prezent, o repartitie dialectală a cuvintelor din substrat chiar în cadrul dacoromânei. În acest sens s-a pronunțat Grigore Brâncuș: „Deși proiectarea în trecut a unei situații lingvistice actuale este, metodologic, plină de riscuri, totuși nu este exclus ca unele cuvinte autohtone care coexistă cu sinonime latinești să se fi delimitat geografic încă de la început. Astfel, e posibil ca *gresie* să fi circulat și în româna comună numai în zona de sud, iar *cute* (< lat. *cos*, *cotis*), numai în aria nordică. Acceptând ca simplă ipoteză de lucru faptul că și sinonimele de origine latină sunt dialectale, s-ar putea spune, cu foarte puțină siguranță, că se continuă o situație străveche și în cazul perechilor *ghiuș* (în Moldova și Bucovina) și *auș* (< lat. *avus*; în partea de sud-vest a țării), *leurdă* (mai ales în sudul și estul țării) și *ai de pădure* (care circulă în Transilvania)” (Brâncuș 1983, p. 175).

În sensul constatărilor de mai sus au fost aduse recent în discuție și alte exemple. În direcția inaugurată de B. P. Hasdeu, care a formulat cel dintâi ipoteza unor deosebiri regionale în limba autohtonilor din Dacia, Stelian Dumistrăcel a semnalat o serie de termeni și evoluții semantice prin care se delimitează o arie sudică (*ghionoaiie, gresie, argea* „război de țesut”, *burtă* etc.) de una nordică (*mire, gușă* „gât” etc.), acestea fiind considerate „arii regionale străvechi ale dacoromânei”; exemplele din aria sudică ar fi „o dovadă a continuității populației autohtone romanizate și în această arie a vechii patrii a geto-dacilor” (Dumistrăcel 1989, p. 62).

În legătură cu termenii de mai sus, observăm că aromâna se grupează mai ales cu aria nordică a dacoromânei (există *gușă* „gât”, lipsesc cuvintele din aria sudică: *argea, burtă*), dar și cu aria sudică (apare *ghion* „ciocănițoare”, nu se întâlnește *mire* din aria nordică) (cf. Saramandu 1991, p. 121).

Ocupându-se de fondul lexical de origine latină al limbii române, care cuprinde aproximativ 1700 de cuvinte, I. Fischer a stabilit că aproximativ 490 aparțin fondului panromanice (Fischer 1969, p. 113). Aici trebuie să facem observația că nu toți termenii panromanici semnalati de I. Fischer în română se întâlnesc în toate dialectele românești. Numărul termenilor panromanici păstrați numai în dacoromână (aproximativ 70) este mai mare decât al celor păstrați numai în aromână (aproximativ 15). Aceeași este situația și în cazul cuvintelor latinești specifice românei, care nu se regăsesc în celelalte limbi romanice. Din cei 104 termeni din această categorie, înregistrați de I. Fischer, cei mai mulți (49) sunt cunoscuți numai dacoromânei, față de 8, care apar numai în aromână.

Foarte mulți din termenii latinești întâlniți numai în dacoromână – aproape jumătate – au o circulație limitată (regională) sau sunt atestați numai în limba veche, ceea ce ar putea însemna că nu au avut o prea mare vitalitate nici în perioadele anterioare: *agest, astruca, buiestru, căscăund, cir, dejgheura, drepnea, gheura, împătra, încări, încura, înțana, mâneca, mârced, pănăta, păcuină, persica, purcede, scoare, săcret* „pusti”, *trepăda* etc.

Cercetări recente au arătat că au existat diferențe dialectale și în cadrul elementului latin în perioada de formare a limbii române. Ocupându-se de termenii panromanici absenți din română, I. Fischer afirmă că „există șanse mai mari ca un cuvânt latin să fi dispărut mai devreme când este înlocuit tot cu un cuvânt latin (de multe ori, derivat al celui dintâi) sau de un cuvânt din substrat” (Fischer 1969, p. 124). Un caz particular al acestei situații este cel în care termenul general romanice lipsește numai în unul din dialecte, unde apare un alt termen de origine latină sau un cuvânt din substrat, fapt care poate sugera o veche diferențiere dialectală în cadrul românei. Cităm exemplul perechii de termeni panromanici *murus* (ar. *mur*) – *paries* (dr. *părete, perete*), de unde rezultă gruparea aromânei cu romanitatea occidentală. Menționăm, în același

sens, absența din dacoromână a cuvântului latinesc panromanice *mensis* „lună de zile”, păstrat în aromână și în megloromână (ar., megl. *mes*), unde s-a menținut, de asemenea, opoziția *mes/lună* „lună de zile”/„lună de pe cer”, ca în limbile romanice occidentale, opoziție inexistentă în dacoromână, unde *lună* (termen panromanice) are ambele înțelesuri. Această confuzie pare a fi de dată foarte veche. În *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoromân* (București, 1911), V. Pârvan menționa faptul că, într-o inscripție din Dacia, cuvântul *luna* apare în locul lui *mensis* (fapt relevat și de Ivănescu 1980, p. 74). În acest caz, dacoromâna se încadrează într-o arie est-europeană mai largă, unde nu există opoziția „lună de pe cer”/„lună de zile”, un singur termen denumind ambele noțiuni (așa cum rezultă din harta *lună* din *Atlas Linguarum Europae*, vol. I, Assen, 1983).

Adăugăm și alte perechi de termeni care relevă o veche diferențiere dialectală, aromâna „atașându-se” romanității occidentale: ar. *spes* (< lat. *spissus*, cunoscut în majoritatea limbilor romanice apusene) – dr. *des* (< lat. *densus*, atestat numai în vegliotă); ar., ir. *baș* (< lat. *basio*, păstrat în majoritatea limbilor romanice occidentale) – dr., megl. *sărut* (< lat. *saluto*, termen panromanice, cu evoluție semantică specifică în română); ar. *furnu* (< lat. *furnus*, termen panromanice) – dr. *cuptor*, ir. *coptor* (< lat. *coctorium*, păstrat, dialectal, în italiană).

O semnificație aparte au perechile de termeni latini păstrați, de obicei, numai în română, care prezintă o repartitie dialectală, cu siguranță foarte veche: ar. *disic* (< lat. *dissecare*) – dr. *despic*, megl. *dispic* (< lat. *despicare*); ar. *nuearcă* (< lat. *noverca*) – dr. *vitreg* (< lat. *vitricus*, atestat și în dialectele italiene meridionale) (cf. Saramandu 1989, p. 44).

I. Fischer a semnalat un număr de 214 termeni panromanici absenți din română. Menționăm că unii dintre ei sunt atestați în aromână: *merdu* (< lat. *merda*), *mundă* „rază” (< lat. *mundus*), *naie* „corabie” (< lat. *navis*), *arugă* „strungă” (< lat. *ruga*), *sărcl'edz* „prășesc” (< lat. *sarculo*), *(n)tardu* „târziu” (< lat. *tardus*) etc.

Dacă adăugăm la toate cele arătate până aici faptul că, în cadrul fondului latin în ansamblu, dacoromâna păstrează – așa cum a stabilit G. Giuglea – aproximativ 400 de cuvinte necunoscute în aromână, care, la rândul ei, are aproximativ 200 de cuvinte necunoscute dacoromânei, avem o imagine cuprinzătoare asupra prezenței și repartitiei fondului lexical latin în română, ce completează tabloul oferit de fondul autohton.

Aspectele prezentate de noi în expunerea de față au fost sesizate în unele contribuții anterioare. S. Pușcariu își preciza astfel punctul de vedere: „Faptul că la dacoromâni se păstrează în unele regiuni și chiar în limba literară – ca la istororomâni – cele mai multe forme vechi [...] e un indiciu că aria dacoromână

era încă în epoca străromână cea mai conservatoare, grație poziției ei periferice și izolate. Pe de altă parte, faptul că străromânii aveau atâtea deosebiri regionale e un indiciu că pe vremea lor limba română se vorbea pe un teritoriu întins” (Pușcariu 1940, p. 251); „românii au locuit un teritoriu extins, care în sud se întindea până unde crește *smochinul* și *castanul*, încălecând Dunărea [...] și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și băi de aur din Carpați, unde pășteau turmele de bouri” (*op. cit.*, p. 253).

Acest punct de vedere fusese susținut anterior și de Th. Capidan (Capidan 1932, p. 22-30), îndeosebi în *Romanitatea balcanică*, discurs de recepție rostit la primirea ca membru în Academia Română, în ședința din 26 mai 1936: „românii actuali, cunoscuți în cele patru tulpine, nu reprezintă numai urmașii romanității din nordul Peninsulei Balcanice și a[i] ținuturilor romanizate din stânga Dunării, ci din întreaga peninsulă, așa cum a existat după cucerirea ei de romani” (Capidan 1936, p. 59).

Teza continuității, cel puțin parțiale, a romanității în sudul Peninsulei Balcanice a fost acceptată de N. Drăganu, reprezentant al școlii clujene, care a admis, la fel ca S. Pușcariu, interpretarea dată de Th. Capidan unor toponime aromânești din Epir și Macedonia cu schimbări fonetice proprii limbii române, îndeosebi *Băiasa* (< *Vavissa*) și *Sărună* (< *Salona*): „Les Roumains de Macédoine et leur dialecte [...] ont pu se former sur le territoire qu'ils occupent aujourd'hui, tandis qu'une partie d'entre eux a pu descendre des régions plus septentrionales, mais ils diffèrent essentiellement des Roumains de la Mésie” (Drăganu 1943, p. 463).

Împotriva acestei teze au fost aduse două argumente: a) divizarea Peninsulei Balcanice în zona de influență latină (la nord) și cea de influență greacă (la sud), considerându-se că, în aceasta din urmă, romanitatea nu se putea impune (este vorba de „linia Jireček”); b) unitatea limbii române, care s-ar putea opune unui teritoriu de formare prea întins.

În urma examinării opiniilor anterioare, H. Mihăescu face următoarele considerații privind „linia Jireček”: „Cu timpul s-a constatat că problema stabilirii acestei limite era cu mult mai complicată decât părea la prima vedere, datorită faptului că existau enclave romane pe *Via Egnatia* și mai la sud, până la Corint și Patra; că, în inscripțiile grecești, apărea un mare număr de nume proprii romane; că toponimia din zona grecească este, pe alocuri, latină; în sfârșit, că raportul între cele două limbi [latină și greacă] nu a fost același în toate epocile. Prin urmare, opinia care a prevalat este că această limită nu trebuie considerată ca frontieră lingvistică, nici ca frontieră etnică, ci ca simplă linie de separare între două culturi – cea greacă și cea romană –, care arată până unde se întindeau influențele lor” (Mihăescu 1978, p. 74). În legătură cu *Via Egnatia* mai menționăm: „Localitățile cu inscripții latinești se succed de-a lungul acestui

drum și gravitează în jurul lui, atestând rolul deosebit de important pe care l-a jucat în procesul romanizării Macedoniei, proces care l-a devansat pe cel al altor provincii sud-est-europene ale Imperiului Roman” (*op. cit.*, p. 78). Faptul că așezările aromânești din Albania și Macedonia se află și astăzi, așa cum am arătat cu alt prilej, pe fosta *Via Egnatia* sau „gravitează” în jurul ei nu poate fi considerat, deci, o întâmplare (cf. Saramandu 1990, p. 258). Am adăuga la toate acestea și constatarea că, în masivul muntos al Pindului, numele de locuri, îndeosebi microtoponimele, sunt aproape în exclusivitate aromânești și că nu există o altă populație decât aromânească. Aceasta confirmă observațiile lui N. Iorga: „Mai că nu există element care să fie mai conservator decât acela al locuitorilor de la munte, și așa-zișii macedo-români sau românii din Pind nu și-au dezmințit în veci firea proprie. De vreo strămutare nu se vorbește niciodată, nici chiar în perioada istorică mai bine cunoscută, mai nouă; ei rămân strânși legați de cunoscuta lor zonă păstorească bine limitată; azi ca și odinioară, până în cele mai depărtate vremuri din trecut, ei au câte o patrie de vară și alta de iarnă, care au rămas pururi aceleași. Că s-ar fi refugiat din Moesia în Tesalia din pricina unor barbari străini, slavi sau orice alții vor mai fi fost pe atunci, nu e admis” (Iorga 1905, p. 91).

În ceea ce privește unitatea limbii române, adăugăm la cele expuse anterior observațiile lui G. Ivănescu: „Româna din faza ei cea mai veche nu era perfect unitară, cum și-au imaginat până acum cei mai mulți dintre cercetători, căci ea a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional, iar, în procesul ei de formare, a căpătat noi diferențieri regionale” (Ivănescu 1980, p. 199). În legătură cu vechimea și caracterul diferențierilor dialectale, același autor a făcut și alte precizări (în sensul constatărilor de aceeași natură făcute de A. Philippide): „Așadar, diferențierea dialectală în interiorul dacoromânei e tot așa de veche ca și aceea dintre dacoromână și macedoromână, ba chiar o parte a dialectelor dacoromâne, anume cel crișean-maramureșean, cel ardelean propriu-zis și cel bănățean, au prezentat la origine și prezintă încă multe asemănări cu dialectele din sudul Dunării” (*op. cit.*, p. 324).

Comparația interdialectală vine în sprijinul unor asemenea constatări, care confirmă punctul de vedere al școlii clujene (S. Pușcariu, Th. Capidan, N. Drăganu, G. Giuglea) privind spațiul vast în nordul și în sudul Dunării – „din Carpați până în Pind” (Capidan 1942, p. 143) – unde s-a născut romanitatea răsăriteană.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 1983 = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București.

- Capidan 1936 = Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Academia Română. Discursuri de recepție, LXVII, București.
- Capidan 1942 = Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București.
- Drăganu 1943 = N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue. Territoire de formation du peuple roumain et de la langue roumaine*, în „Balcenia”, VI, p. 423-463.
- Dumistrăcel 1989 = Stelian Dumistrăcel, *Semnificația arilor regionale ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române*, în *Dialectologica*, București, p. 49-64.
- Fischer 1969 = I. Fischer, *Latina dunăreană. Lexicul*, în *Istoria limbii române*, vol. II, București, p. 110-173.
- Iorga 1905 = N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha (citatul se dă după ediția românească, *Istoria poporului românesc*, București, 1985).
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași.
- Mihăescu 1978 = H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București.
- Russu 1981 = I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București.
- Saramandu 1989 = Nicolae Saramandu, *Raporturile între dialectele românești sud-dunărene și graiurile dacoromâne*, în *Dialectologica*, București, p. 39-48.
- Saramandu 1990 = Nicolae Saramandu, *Romanitatea sud-dunăreană în raport cu cea nord-dunăreană pe baza toponimiei*, în SMO, III, Cluj, 1990, p. 244-263.
- Saramandu 1991 = Nicolae Saramandu, *Probleme ale studierii substratului aromânei*, în SCL, XLII, 1991, nr. 3-4, p. 119-123.

Institutul de Fonetica și Dialectologie
„Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

TEOFIL TEAHA

GEOLINGVISTICA ROMÂNEASCĂ ÎN PERSPECTIVA ELABORĂRII ALiR

Dialectologia, ca disciplină lingvistică în continuă dezvoltare, ocupă, în ultima jumătate de secol, un loc privilegiat printre disciplinele lingvistice, iar geografia lingvistică reprezintă și astăzi una dintre metodele cele mai viabile în lingvistică. Ca metodă nouă în cercetare, geografia lingvistică a fost considerată drept „începutul unei adevărate revoluții în domeniul disciplinei noastre”¹, fapt care i-a determinat pe mulți lingviști să susțină că „de la Diez încocoace n-a avut loc o revoluție mai profundă în disciplina noastră”².

Din punct de vedere teoretic, aplicarea principiilor geolingvisticii în studierea faptelor de limbă dialectale aparținând unor grupuri de limbi înrudite sau neînrudite a condus la îmbogățirea teoriei limbii cu noi concluzii privind tipologia lingvistică.

De asemenea, analiza structurală în dialectologie, considerată ca o etapă nouă în metodologia cercetării varietății dialectale, a contribuit la „rafinarea” procedurilor geolingvisticii, astfel încât se poate aprecia că între cele două direcții de cercetare, una teoretică și alta metodologică, există o evidentă complementaritate, fapt confirmat și de exprimarea cu tărie la Al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor (București, 1967) a deplinei egalități între conceptele gillieroniene și cele saussuriene: „la parità di importanza dell'opera di Ferdinand de Saussure e Jules Gilliéron”³.

Dacă tematica primelor două congrese internaționale de dialectologie (Louvain, 1960 și Marburg, 1965) desfășurate, incontestabil, sub constelația geolingvisticii, a fost orientată, în afara subiectelor cu caracter general, teoretic, cu precădere spre probleme legate de aspectele fonetice sau lexicale ale faptelor

¹ Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962, p. 156, 206.

² Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, Versiune românească..., București, 1977, p. 8-64.

³ Giacomo Devoto, *Il metodo comparativo classico e le correnti linguistiche attuali*, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, I, București, 1970, p. 135.

de limbă dialectale, la recentul congres internațional de dialectologie (Bamberg, 1990) a fost abordată, cu tot mai multă insistență, posibilitatea elaborării unor lucrări de geolingvistică axate pe distribuția spațială a sintaxei varietăților dialectale. Contribuții recente confirmă această nouă orientare în dialectologie⁴. După studii fundamentale de sintaxă dialectală consacrate unor graiuri galoromane⁵, urmate, printre altele, la scurt timp și de valoroase contribuții monografice datorate unor dialectologi români⁶, se trece acum la o nouă fază de investigare a sintaxei graiurilor populare.

Sub acest aspect, se poate afirma, cu deplină certitudine, că în timp ce dialectologia românească dispune în prezent de o cantitate impresionantă de texte dialectale, înregistrate și în bună parte publicate, nici o altă limbă romanică nu posedă încă o asemenea arhivă de documente dialectale, de o valoare inestimabilă. Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti” din București a publicat deja mai multe volume de texte dialectale însumând câteva mii de pagini, multiplicare prin sistemul ofset. Aceștia li se adaugă înregistrările de texte dialectale existente la institutele de cercetare din Cluj-Napoca, Iași, Chișinău și Timișoara.

Orientarea geolingvisticii spre examinarea aspectului c o n t i n u u din limbă a avut drept rezultat apariția atlaselor comune, care pun în evidență c o n t i n u u l lingvistic. Un astfel de atlas comun este *Atlante linguistico mediterraneo*⁷. Cercetarea aspectului c o n t i n u u din limbă a fost dusă mai departe, fiind extinsă la un întreg grup de limbi înrudite, ca în cazul atlasului slav: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas* (OLA) sau acum: *Atlas linguistique roman* (ALiR).

Afirmându-se ca o metodologie cu idei fecunde, cu răsunet durabil în știința limbii, geolingvistica a ieșit la acest sfârșit de secol și de mileniu, din cadrul strict național și s-a îndreptat spre o largă colaborare internațională, concretizată

⁴ John M. Kirk, *Linguistic Atlases and Grammar: the Investigation and Description of Regional Variation in English Syntax*, în *Studies in Linguistic Geography*, London, 1985, p. 130-149; Franz Patocka, *Dialektsyntax und Syntaxgeographie. Möglichkeiten und Grenzen*, în *Dialektgeographie und Dialektologie*, Marburg, 1989, p. 47-56; Marinel Gerritsen, *The Methodology of the Syntactic Atlas of Dutch*; Franz Patocka, *Zu Problemen der Erhebung und Kartierung syntaktischer Erscheinungen*, în *Verhandlungen des internationalen Dialektologenkongresses – Bamberg, 1990*, Stuttgart, Band 2, 1993.

⁵ L. Remacle, *Syntaxe du parler wallon de La Gleize*, I-III, Paris, 1952-1960; Ch. Camproux, *Essai de géographie linguistique du Gévaudan*, I, Montpellier, 1962.

⁶ Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, 1980; Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, 1980; V. C. Zagaevski, *Studii de gramatică dialectală comparată*, Chișinău, 1990.

⁷ M. Deanović, *L'Atlas linguistique méditerranéen et l'Atlas linguistique balkanique*, în „Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo”, I, 1959, p. 7-12.

în elaborarea Atlasului limbilor Europei: *Atlas Linguarum Europae* (ALE).

Acest atlas plurilingv, având la bază fapte care aparțin unor limbi neînrudite genetic, inaugurează o nouă generație de atlase lingvistice, care, prin computerizarea informației dialectale, a condus la formarea de bănci de date informaționale, riguros clasificate. Prin cartografierea automată a faptelor de limbă dialectale, ALE marchează o premieră tehnică de excepție în disciplina noastră.

Atlasul limbilor Europei reprezintă, așadar, o etapă nouă în dezvoltarea geolingvisticii, cu implicații deosebite în teoria limbilor în contact, a tipologiei lingvistice, a universalilor lingvistice etc.

Cu toate înnoirile și clarificările intervenite în metodologia elaborării atlaselor lingvistice, printre dialectologi continuă să existe încă puncte de vedere diferite în ce privește tehnica de redactare și cartografiere a hărților lingvistice.

Toată această diversificare metodologică, determinată de necesitatea de adecvare a modalităților de lucru în funcție de scopul cercetării, toată această multitudine de probleme apărute în procesul descrierii, interpretării și clasificării, la nivel european, a faptelor de limbă aparținând varietăților dialectale plurilingve însoțesc peste tot dezbaterile din ultimul timp ale diferitelor reuniuni științifice internaționale.

Sub acest aspect, existența unui *Vademecum* al atlantografiei este mai necesară ca oricând. Un astfel de instrument de lucru, indispensabil oricărui dialectolog, ar prelua și ar duce mai departe monumentală *La dialectologie* (Louvain, 1950) a lui Sever Pop, lucrare care a reprezentat, la timpul ei, un adevărat inventar enciclopedic al metodelor și tehnicilor de elaborare a atlaselor lingvistice.

Absența unei astfel de lucrări documentare, *actualizate*, este suplinită astăzi, în bună parte, de volumul *Introduction à l'ALE* (1975), precum și de volumele de *Commentaires*, care însoțesc fasciculele deja apărute din Atlasul limbilor Europei⁸.

Rolul de „îndrumar metodologic”, atribuit acestui volum al ALE, a fost subliniat și de G. Tuaillon, care, în cuvântul său introductiv pronunțat la masa rotundă a ALE, desfășurată la Strasbourg (mai, 1976), sublinia următoarele: „L'Introduction à l'ALE est moins un Discours de la Méthode qu'une charte internationale de travail en commun, en vue de rassembler, comparer et analyser les données dialectales d'Europe selon une méthode qui devra se préciser tout au long des différentes étapes de l'opération”⁹.

⁸ *Atlas Linguarum Europae. Introduction* (sub red. A. Weijnen et alii), Assen, 1975.

⁹ *Atlas Linguarum Europae. Deuxième réunion générale. Procès-Verbal*, Strasbourg, 1976, Annexe III, p. 1-6.

De atunci încoace, activitatea de elaborare a atlaselor lingvistice a cunoscut o tot mai accentuată dezvoltare, astfel încât se poate afirma că acum, în această ultimă jumătate de secol, cea mai importantă realizare a atlantografiei romanice este, fără îndoială, seria atlaselor lingvistice regionale, deschisă de dialectologii francezi. Acum au apărut, rând pe rând, atlasul lyonez, gascon, valon și toate celelalte care, la un loc, însumează astăzi peste 60 de volume, fapt care situează atlantografia franceză nu numai în fruntea dialectologiei romanice, ci chiar și pe plan european.

În toată această perioadă, geolingvistica românească s-a aflat în avangarda metodologiei elaborării atlaselor lingvistice. Preluând tot ce era pozitiv în *Atlasul lingvistic al Franței* (ALF) și profitând din plin de experiența *Atlasului lingvistic al Italiei și Elveției meridionale* (AIS), școala lingvistică clujeană, condusă de Sextil Pușcariu, a realizat, prin Sever Pop și Emil Petrovici, monumentalul *Atlas lingvistic român* (ALR), operă fundamentală a lingvisticii românești, una dintre cele mai reușite în romanistică, la acea dată singura mare lucrare de acest gen în tot sud-estul Europei.

O dată cu proiectul *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), pentru dialectologia românească începe o etapă nouă, caracterizată prin afirmarea, în toate marile centre științifice din țară, a unei pleiade de tineri cercetători care, cu multă dăruire și abnegație, s-au avântat în realizarea acestui nou tip de atlas lingvistic, lucrare de larg interes științific pe plan național și internațional.

Apreciind că faptele de limbă înregistrate de ALR reprezintă deja „un material istoric”, Emil Petrovici, reluând o idee mai veche a lui Sextil Pușcariu¹⁰, subliniază, încă din 1954, necesitatea și oportunitatea „întreprinderii unei noi și vaste anchete dialectale în vederea întocmirii unui nou atlas lingvistic”¹¹.

Inițiativa lui E. Petrovici, concretizată¹² patru ani mai târziu, a fost determinantă în orientarea ulterioară a dialectologiei românești, în readucerea atlantografiei în prim planul preocupărilor dialectologilor români¹³, iar observațiile, sugestiile și propunerile unor lingviști ca R. Jakobson, G. Rohlf, M. Alvar și alții, făcute la colocviul romanistilor (București, 1959), au influențat de o manieră decisivă lucrările preliminare și apoi lansarea proiectului NALR¹⁴.

¹⁰ Cf. Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, III, în DR, VI, 1929-1930, p. 519.

¹¹ Emil Petrovici, *Unele probleme de dialectologie și geografie lingvistică*, în LR, III, 1954, nr. 1, p. 18; idem, *Cuvânt înainte*, în *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. I, 1969, p. VII; P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 32.

¹² Emil Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din RPR*, în FD, vol. I, 1958, p. 207-210; *Lingvistica clujeană la aniversarea a 100 de ani de la înființarea Academiei Române*, în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 141.

¹³ Emil Petrovici, *Probleme de dialectologie românească*, în CL, X, 1965, nr. 1, p. 3-11.

¹⁴ Cf. *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes* (=

Apărut din necesitatea de a înfățișa stadiul actual al graiurilor românești, NALR a fost conceput și ca o completare a materialului dialectal înregistrat de ALR¹⁵.

În ultimele două-trei decenii, preocuparea geolingviștilor români a fost legată, în primul rând, de valorificarea, prin publicare, a materialului dialectal înregistrat pentru atlasele regionale. În comparație cu Franța, unde numărul volumelor apărute (peste 60) depășește cu mult tot ceea ce s-a tipărit în restul țărilor romanice luate la un loc, România se situează deocamdată pe un loc fruntaș (înaintea Italiei și a Spaniei) cu cele 11 volume deja apărute: Atlasul Olteniei, 5 vol.; Atlasul Maramureșului, 3 vol.; Atlasul Banatului, 1 vol.; Atlasul Moldovei și Bucovinei, 1 vol.; Atlasul Transilvaniei, 1 vol., la care se adaugă Atlasul lingvistic moldovenesc, cu cele patru volume apărute la Chișinău. Ritmul tipăririi acestor atlase este, în continuare, cu totul nesatisfăcător. În acest sens, e suficient să arătăm că primul volum din Atlasul Munteniei și Dobrogei și primul volum din Atlasul Crișanei, definitivare de mai mulți ani pentru tipar, zac, în continuare, din motive de ordin financiar, la Editura Academiei.

Într-un viitor nu prea îndepărtat, datorită concepției unitare care a stat la baza NALR, dialectologii români au posibilitatea ca, pe baza atlaselor regionale, să realizeze un alt tip de atlas, sintetic și interpretativ, la scara întregii țări, lucrare care ar aparține unei noi generații de atlase lingvistice și care ar veni în sprijinul cercetărilor comparative, la nivel dialectal romanic. Această idee nu este desigur nouă. Ea devine însă preocupantă și însoțește, în ultimul timp, pe dialectologii români în toate reuniunile lor științifice¹⁶.

În romanistică, primul atlas lingvistic care sugerează cercetătorului ideea unor posibile studii de dialectologie comparată este AIS. Fiecare hartă din acest atlas conține o trimitere la titlul hărților corespondente din Atlasul lingvistic al Franței și din Atlasul lingvistic al Cataloniei, apărute anterior. Din păcate, dintre dialectologii francezi numai unii continuă această importantă inovație introdusă de K. Jaberg și J. Jud, ei făcând trimiteri doar la hărțile corespondente aparținând atlaselor regionale galoromanice. În schimb, pe fiecare hartă lingvistică sau planșă cu material necartografiat din NALR sunt indicate toate hărțile corespondente din celelalte atlase romanice, naționale sau regionale. La fel procedează și M. Alvar care, pentru Atlasul Andaluziei, face trimiteri chiar și la atlasele românești.

ACTES), București, 1959, p. 201-202.

¹⁵ Teofil Teaha, *Les nouveaux atlas linguistiques de la Roumanie orientale*, în *Verhandlungen des internationalen Dialektologenkongresses – Bamberg, 1990*, Stuttgart, Band 2, 1993, p. 468-483.

¹⁶ Nicolae Saramandu, *Pentru un atlas al atlaselor lingvistice regionale*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 57-67.

Ideea unui atlas care să îmbrățișeze întreg spațiul dialectal romanic, un „Atlas linguistique de la Romania”, așa cum îl anunțase deja Sever Pop, încă din 1950¹⁷, a continuat să domine preocupările dialectologilor români. Astfel, la colocviul de la București (sept. 1959), E. Petrovici exprimase clar speranța în posibilitatea realizării unui mare „Atlas des langues de l'Europe”, dar mai înainte de aceasta, spunea el, „pensons à un Atlas linguistique général des langues romanes”. Tot în cadrul aceleiași reuniuni științifice, R. Jakobson susținea necesitatea unui „Atlas linguistique du monde roman”, subliniind totodată că „ce grand travail est à l'ordre du jour”¹⁸.

Așadar, ideea unui atlas lingvistic panromanice nu este nouă; ea s-a născut din necesitatea de a lărgi câmpul investigației științifice în vederea obținerii unor reprezentări globale asupra graiurilor și dialectelor de pe întreg teritoriul lingvistic al României.

Sub acest aspect, sunt edificatoare următoarele fragmente din raportul-program pe care Sever Pop, partizan convins al necesității colaborării interromanice, l-a prezentat în 1955, la congresul de romanistică de la Barcelona: „il est [...] indispensable [...] d'orienter nos préoccupations de plus en plus à la réalisation d'un programme commun de collaboration”, pentru ca, în baza acestei fructuoase colaborări, hărțile atlaselor lingvistice romanice să poată oferi dialectologilor posibilitatea elaborării unui „Atlas linguistique de la Romania”¹⁹.

Acestor constante și stăruitoare preocupări cu privire la necesitatea abordării unor cercetări dialectale interromanice le-a răspuns proiectul lansat de Michel Contini și Gaston Tuaille, la colocviul internațional cu tema: *Aspetti metodologici e linguistici dell'Atlas Linguistique Roman*, ținut la Torino în iunie 1987 și care marchează, de fapt, actul de naștere al *Atlasului lingvistic romanice* (ALiR)²⁰.

După cum se știe, pentru a avea un corpus de date cu material dialectal cât mai adecvat abordării unor studii comparative, dialectologii români au inclus în *Chestionarul NALR* numeroase întrebări referitoare la termeni *comuni* tuturor graiurilor. Această structură a chestionarului a fost favorizată și de faptul că graiurile dacoromâne sunt mult mai unitare decât cele din Italia sau Franța, de exemplu.

¹⁷ Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, I. *Dialectologie romane*, Louvain, [1950], p. 581.

¹⁸ Cf. ACTES, p. 201-202.

¹⁹ Sever Pop, *Suggestions pour un programme commun de collaboration dans le domaine de la linguistique romane*, în „Buletin de dialectologia española”, XXXIV, 1957, p. 871-876.

²⁰ M. Contini et G. Tuaille, *Projet d'un Atlas linguistique roman (ALiR)*, în „Géolinguistique”, III, 1987, p. 1-15.

Importanța unei părți *comune* și *comparable*, existente în toate atlasele romanice, a fost subliniată de M. Alvar, care arăta că: „la division du questionnaire en deux parties, l'une commune à tous les atlas régionaux prévisibles et l'autre minutieusement spécialisée s'impose. C'est de cette manière seulement que les futures entreprises de cartographie linguistique pourront être corroborées”²¹. Adăugăm aci și o altă remarcă a dialectologului spaniol, anume aceea prin care, referindu-se la proiectul NALR, sublinia că „c'est l'oeuvre la plus cohérente dans ce genre”²².

Tot în ideea de a veni în întâmpinarea unor largi investigații interromanice, dialectologii români au început alcătuirea chestionarului NALR prin conspectarea și fructificarea tuturor atlaselor romanice, publicate până la acea dată (1963). Deci, s-a avut în vedere ca diferitele varietăți dialectale romanice să poată fi examinate și comparate pe baza noilor atlase regionale²³. Procedând în acest fel, dialectologii români au urmat îndeaproape preceptele stabilite deja pentru chestionarul ALR, anume necesitatea unei strânse legături între chestionarele diverselor atlase romanice „afin de faciliter, par la suite, les travaux comparatifs pour toute la Romania”²⁴.

Unele atlase regionale franceze, puține la număr, printre care se numără, de exemplu, *Atlasul Masivului Central* (ALMC), au ținut cont de acest deziderat: „il est indispensable pour tant qu'il y ait une part commune et comparable dans tous les atlas régionaux”²⁵.

Existența unui „questionnaire minimum commun” pentru atlasele regionale franceze l-a preocupat îndeaproape și pe Pierre Gardette, care a susținut în repetate rânduri, dar mai ales la colocviul de dialectologie romanice de la Strasbourg (1956), ca acest *chestionar comun* să fie adaptat și aplicat pe teren de către toți anchetatorii atlaselor regionale franceze²⁶. Din păcate, recomandarea lui Gardette n-a fost pusă în practică, astfel că, sub acest aspect al faptelor de limbă *comune*, *comparable*, atlasele românești devansează cu mult pe cele galoromanice, anticipând preparativele pentru lansarea proiectului ALiR.

Se poate, deci, spera că *Atlasul lingvistic romanice*, al cărui proiect a fost salutată și primit cu viu interes de către dialectologii români, demarează, prin

²¹ M. Alvar, *Les nouveaux atlas linguistiques de la Romania*, în ACTES, p. 175.

²² *Ibidem*, p. 177.

²³ Teofil Teha, *Despre Chestionarul NALR*, în FD, V, 1963, p. 112-113.

²⁴ Sever Pop, *La dialectologie...*, I, p. 712.

²⁵ P. Nauton, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, IV. *Exposé général*, Paris, 1963, p. 49-70.

²⁶ P. Gardette et G. Tuaille, *Les atlas linguistiques régionaux de France*, în *Atti del Convegno internazionale sul tema: Gli Atlanti linguistici, problemi e risultati*, Roma, Accademia dei Lincei, 1969, p. 81-82.

redactarea unui *chestionar comun*, sub bune auspicii.

Arătam ceva mai înainte că, spre a facilita eventuale comparații între varietățile dialectale italiene și cele galoromanice, AIS a introdus acel procedeu al corespondențelor pentru fiecare hartă în parte. Inovația aceasta l-a determinat pe J. Jud, iar mai târziu și pe alții, să ia în considerare și să cerceteze comparativ fapte de limbă comune mai multor limbi romanice. Nu este deci întâmplător faptul că în studiile lui Jud s-au întrevăzut începuturile unei dialectologii romanice comparate²⁷. Îl urmează, mai târziu, G. Rohlf²⁸ și alții.

Studii de dialectologie romanică comparată au fost abordate și de Sever Pop, care, încă din 1933, din perioada efectuării anchetelor pe teren pentru ALR, își manifestase clar interesul și preocuparea pentru cercetări dialectale interromanice: „Nous tâcherons de faire sur nos cartes les renvois nécessaires aux cartes similaires des autres atlas du domaine roman facilitant ainsi les études de linguistique géographique interromanes”²⁹. Conștient fiind de faptul că „les études comparatives de géographie linguistique dans le domaine des langues romanes ne sont que dans la phase des débuts”³⁰, Sever Pop manifestă un interes constant față de dezvoltarea geolingvisticii romanice, ceea ce se concretizează în acel *repertoriu alfabetic* al hărților atlaselor romanice din care însă, înainte de dispariția sa prematură, cunoscutul dialectolog român n-a reușit să publice decât literele *a* și *b*³¹.

În concluzie, faptul că geolingvistica romanică a ajuns în situația de a îngloba într-un atlas lingvistic *comun* întreg spațiul romanic este de bun augur pentru dezvoltarea ulterioară a cercetărilor comparative interromanice, la nivel dialectal. Prin felul în care a fost conceput și realizat, NALR vine în întâmpinarea acestui deziderat.

Cu atât mai mult, acum, prin elaborarea ALiR-ului, geolingvistica romanică va dispune de o nouă și importantă sursă documentară asupra varietăților dialectale romanice.

²⁷ Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică...*, p. 227-230.

²⁸ Gerhard Rohlf, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Sprachgeographie*, München, 1954; idem, *Romanische Sprachgeographie. Geschichte und Grundlagen, Aspekte und Probleme mit dem Versuch eines Sprachatlas der romanischen Sprachen*, München, 1971; idem, *Panorama delle lingue neolatine. Piccolo atlante linguistico pan-romanzo*, Tübingen, 1986.

²⁹ Sever Pop, *L'atlas linguistique de la Roumanie*, în RLR, IX, 1933, p. 86.

³⁰ Idem, *Géographie linguistique, méthode. Atlas linguistique roumain: pantex et follis en roumain et dans les langues romanes*, în „Orbis”, VIII, 1959, nr. 1, p. 109-129; idem, *Parlate di Romania e parlate d'Italia*, în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 461-485.

³¹ Sever Pop et Rodica Doina Pop, *Atlas linguistiques européens. Domaine roman. Répertoire alphabétique des cartes*, Louvain, 1960.

Este de așteptat, așadar, ca dialectologia românească, alături de cea romanică, să cunoască, în următorii ani, o tot mai accentuată dezvoltare, cu largi perspective în realizarea unor lucrări de mare arvergură asupra întregului spațiu lingvistic romanic, de la Marea Neagră și Nistru până la Atlantic.

*Institutul de Fonetica și Dialectologie
„Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13*

ANCHETA DE TIP ARHIVĂ FONOGRAMICĂ: DIALOG SAU COMUNICARE DIRIJATĂ?

1. Având drept punct de plecare ideea că orice proces de comunicare se referă la schimbul de mesaje din cadrul unei colectivități sau la schimbul de mesaje dintre membrii unei colectivități date cu așa-numiți „outsiders”, ne limităm, în comunicarea de față, la al doilea schimb de mesaje. Situația particulară avută în vedere se referă la comunicarea dintre un lingvist care efectuează o anchetă de tip arhivă fonogramică și unul sau mai mulți subiecți din mediul rural.

Ne-am oprit asupra acestei situații, deoarece în lingvistica românească există un bogat material pe care se poate face o asemenea analiză, material reprezentat de culegerile de texte dialectale din următoarele zone: Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Bistrița-Năsăud, centrul Transilvaniei, Bucovina, Munții Apuseni, Banat.

Prezentăm, așadar, în continuare, câteva observații asupra textelor din culegerile efectuate de membrii colectivului de dialectologie de la Institutul de Fonetice și Dialectologie „Alexandru Rosetti” din București¹. Analiza acestor texte s-a realizat din perspectiva teoretică conform căreia o anchetă de tip arhivă fonogramică constituie o situație anume de comunicare, cu un număr de proprietăți specifice.

¹ Volumele publicate studiate de noi sunt: *Texte dialectale Oltenia*, de Cornelia Coșuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, V. Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967; *Texte dialectale Muntenia*, vol. I, de Galina Ghiculete, P. Lăzărescu, Maria Marin, B. Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; *Texte dialectale Muntenia*, vol. II, de P. Lăzărescu, Maria Marin, B. Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, București, 1975; *Texte dialectale Muntenia*, vol. III, de C. Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, B. Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, N. Saramandu, București, 1987; *Texte dialectale și glosar Bistrița-Năsăud*, de Maria Marin și Marilena Tiugan, București, 1987. Volumele cercetate de noi, care se află încă în manuscris, cuprind texte înregistrate în centrul Transilvaniei, în Bucovina, în Munții Apuseni, în Banat.

2. Problema pe care ne-am propus s-o clarificăm este următoarea: care este natura exactă a unei anchete de tip arhivă fonogramică și prin ce proprietăți se caracterizează o asemenea anchetă.

Considerând, după cum precizăm, ancheta de tip arhivă fonogramică drept o situație de comunicare, atingem, în mod inevitabil, și problema dialogului. Așa cum arătam și motivăm într-o lucrare anterioară², suntem de părere că dialogul, în felul în care îl concepem noi, coincide cu ceea ce alți lingviști denumesc *conversație*. Astfel, fără a extinde discuția asupra esenței dialogului, reamintim proprietățile formulate de lingvista americană Susan Kay Donaldson³ pentru conversație:

1. se desfășoară între minimum doi participanți;
2. este formată din replici;
3. replicile participanților se referă în mare la același subiect;
4. replicile conțin o anumită cantitate de informație;
5. interacțiunea dintre participanți nu are loc cu un scop stabilit anterior; această interacțiune nu are drept scop o „afacere”;
6. în tot timpul schimbului de mesaje participanții se comportă ca egali, nici unul neacționând ca o autoritate;
7. replicile au un anumit grad de spontaneitate și de nonpredictabilitate;
8. participanții manifestă un anumit grad de reciprocitate în modul în care își construiesc replicile;
9. în replicile utilizate se întâlnesc un număr mic de forme verbale la imperativ;
10. în timpul interacțiunii se produc regulat fenomene de omisiune.

Dar tipurile de procese de comunicare sunt foarte diverse. Celelalte schimburi de mesaje care nu se caracterizează prin proprietățile 1-10, având alte reguli de funcționare, ar putea fi numite cazuri de *comunicare dirijată*.

Așadar, în legătură cu textele dialectale studiate ne-am pus problema dacă reprezintă exemple de dialog sau de comunicare dirijată. Analizând cu atenție modul în care se desfășoară o anchetă de tip arhivă fonogramică, constatăm însă că proprietățile de la punctele 5, 6, 7, 8, 9, 10 nu sunt respectate. Aceasta înseamnă că o asemenea anchetă reprezintă, în accepția noastră, un tip de comunicare dirijată, care se poate caracteriza astfel:

- a. se desfășoară de obicei între doi parteneri;
- b. este formată din replici;
- c. replicile participanților se referă la același subiect;

- d. replicile conțin o anumită cantitate de informație;
- e. interacțiunea are drept scop o „afacere”, anume obținerea de informații de către lingvist de la subiecți;
- f. în timpul schimbului de mesaje participanții nu se comportă ca egali, în sensul că unul – anume persoana care conduce ancheta – are un statut superior, dând dovadă de autoritate;
- g. gradul de spontaneitate și de nonpredictabilitate al replicilor este destul de atenuat;
- h. gradul de reciprocitate manifestat de participanți este diferențiat: din partea lingvistului care conduce ancheta se constată o participare mai redusă în comparație cu subiectul anchetat în timpul transmiterii de informații de către subiectul respectiv. Transmiterea de informații se face cu precădere dinspre subiect spre lingvist;
- i. numărul de forme verbale exprimate prin imperative este destul de mare, ca urmare a întrebărilor formulate de lingvist;
- j. fenomenele de omisiune apar rar, deoarece participanții nu dețin aceeași cantitate de informație.

Proprietățile enumerate sunt de natură diversă: pragmatică (a, e, f, h), semantică (c), sintactică (b, j) și semiotică (d). În ceea ce privește proprietatea notată cu i – referitoare la prezența formelor verbale la imperativ –, precizăm că ea este de natură morfologică, fapt care indică o lărgire a perspectivei din care sunt analizate schimburile de mesaje specifice anchetei. Facem această remarcă, deoarece, în mod curent, se au în vedere doar nivelele de analiză pragmatic, semantic, sintactic, semiotic.

3. O dată stabilite aceste proprietăți, le-am analizat în raport cu două clase de subiecți. După cum arătam într-o lucrare anterioară⁴, suntem de părere că subiecții se pot grupa în două clase distincte în funcție de gradul diferit de dezvoltare a competenței lor comunicative⁵, și anume: 1. subiecți conștienți de modul lor diferit de a vorbi în raport cu lingvistul care efectuează ancheta și chiar în raport cu alte comunități rurale; 2. subiecți care nu sunt conștienți de aceste deosebiri de limbaj.

Primii vor răspunde într-un anumit mod la întrebările lingvistului, ceilalți, în alt mod. Prima categorie de vorbitori utilizează un așa-numit *cod elaborat sau dezvoltat*, urmarea fiind enunțuri de dimensiuni extinse, cu numeroase secvențe

⁴ *Competență comunicativă în textele dialectale românești*, Craiova, 1988.

⁵ „Communicative competence is defined by the ideal speaker's mastery of the dialogue-constitutive universals, irrespective of actual restrictions under empirical conditions”. Vezi J. Habermas, *On systematically distorted communication*, în „Inquiry”, XIII, 1970, p. 20.

² *Some Remarks on the Dialogue*, în RRL, 1989, nr. 5, p. 399-403.

³ Vezi *One kind of Speech Act: How Do We Know When We're Conversing*, în „Semiotica”, vol. 28, 1979, 3/4, p. 291.

aceea se constată tendința acestor vorbitori de a stabili echivalențe între limbajul lor și limbajul lingvistului. Informația furnizată de ei este suficientă sau supradimensionată (adică prea dezvoltată în raport cu întrebarea). Digresiunile de la subiectul abordat reprezintă de obicei un gen de comentariu care poate fi eliminat din răspuns fără ca acesta să-și piardă valoarea sa informațională.

Participarea acestei categorii de subiecți este mult mai intensă decât participarea lingvistului respectiv, fapt ilustrat de replici mult mai extinse (de obicei răspunsuri), de construcții care sunt de obicei denumite comentarii metalingvistice (prin care se exprimă faptul că acești subiecți sunt conștienți de modul lor specific de a vorbi precum și de particularitățile privind desfășurarea vieții în ansamblul ei în respectiva colectivitate), de construcții prin care aceștia accentuează unele informații furnizate lingvistului respectiv.

În ceea ce privește omisiunile care se înregistrează, constatăm că ele apar când întrebarea lingvistului se referă la o problemă despre care subiectul crede că are un caracter intim sau că nu prezintă interes pentru un „out-sider” cum este lingvistul (avem în vedere întrebările privitoare la anumite credințe, obiceiuri, chiar întâmplări din viața comunității).

A doua categorie de subiecți delimitată de noi include vorbitori care nu sunt cooperanți, de cele mai multe ori dintr-o lipsă de conștientizare a diferențelor de limbaj și de mod de viață între ei și lingviștii care conduc ancheta. Se adaugă, credem noi, în unele cazuri, și un al doilea motiv, care rezidă în lipsa de încredere în seriozitatea și onestitatea celor care fac ancheta. Rezultatele pe plan lingvistic ale acestei competențe lingvistice mai puțin dezvoltate sunt enunțuri formulate din perspectiva unui cod restrâns sau simplificat. Astfel, se constată frecvente fenomene de nesincronizare între subiecți și lingvist, cunoscute în vorbirea curentă sub denumirea de „schimbare a vorbei”. Cele mai multe exemple constau din răspunsuri minime la întrebările precise ale lingvistului, prin care nu se furnizează informația necesară pentru a se înțelege realitatea (un obicei, o întâmplare etc.) și nici expresia sa lingvistică (replica subiectului). Frecvent, pentru a nu se observa scurtimea răspunsului, acești subiecți introduc în răspuns construcții omisibile, necorelate semantic și sintactic cu restul enunțului. De asemenea, se constată și existența unor răspunsuri sub formă de întrebare ironică sau o întrebare care simulează o neînțelegere a întrebării lingvistului.

Cantitatea de informație a răspunsurilor formulate de subiecții din această a doua categorie este de obicei nesatisfăcătoare. Lingvistic, acest fapt se exprimă prin enunțuri incomplete, prin enunțuri cu elemente lexicale specifice zonei respective pentru care vorbitorul subiect nu folosește sinonime sau parafraze, precum și prin enunțuri cu elemente lexicale utilizate în locul respectiv cu un alt sens față de sensul cunoscut în limbajul standard.

În privința gradului de participare la schimbul de mesaje, pentru acești subiecți se poate afirma că diferența lor de participare în raport cu lingviștii

respectivi este mult mai atenuată în comparație cu aceeași diferență, proprie subiecților din prima categorie. Participarea se exprimă lingvistic prin lungimea enunțurilor și prin cantitatea de informație inclusă de respectivele enunțuri.

Numărul de omisiuni înregistrate în răspunsurile acestei clase de subiecți este mult crescut în raport cu prima clasă. Formele de omisiune sunt diverse: enunțuri trunchiate, ezitări, răspunsuri prea scurte.

4. Din observațiile noastre asupra textelor studiate am constatat existența anumitor relații între câteva dintre proprietățile anchetei de tip arhivă fonogramică ca tip de comunicare dirijată, cele două părți componente ale schimbului de replici (adică întrebarea lingvistului și răspunsul subiectului) și, indirect, cele două categorii de subiecți stabilite. Aceste relații pot fi reprezentate grafic astfel:

Răspunsuri

		Tema abordată		Informația transmisă			Grad de participare		Omisiuni	
		cons-tantă	schim-bată	sufi-cientă	insufi-cientă	supra-dimen-sionată	intens	slab	nr. mare	nr. scăzut
Tema abordată	cons-tantă	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	schim-bată	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Informația transmisă	sufi-cientă	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	insufi-cientă	+	+	+	+	-	-	+	+	+
	supra-dimen-sionată	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Grad de participare	intens	+	+	+	-	+	+	+	+	+
	slab	+	-	+	+	-	+	-	+	-
Omisiuni	nr. mare	+	-	+	+	+	+	+	+	-
	nr. scăzut	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Întrebări

Coloanele din figura de pe pagina anterioară sunt următoarele: 1. tema abordată în cadrul schimbului de replici rămâne constantă; 2. tema abordată în cadrul schimbului de replici se schimbă pe măsură ce replicile se succed; 3. informația conținută de întrebare sau de răspuns este suficientă în raport cu răspunsul sau cu întrebarea anterioară; 4. informația conținută de întrebare sau de răspuns este insuficientă în raport cu răspunsul sau cu întrebarea anterioară; 5. informația conținută de întrebare sau de răspuns este supradimensionată în raport cu răspunsul sau cu întrebarea anterioară; 6. gradul de participare a lingvistului sau a subiectului este intens; 7. gradul de participare a lingvistului sau a subiectului este slab; 8. numărul omisiunilor din întrebare sau din răspuns este ridicat; 9. numărul omisiunilor din întrebare sau din răspuns este scăzut. Semnele + și - notează posibilitatea și, respectiv, imposibilitatea de combinare între aceste caracteristici, notate fiecare într-o coloană.

Precizăm, însă, că unul și același subiect are adeseori un comportament lingvistic diferit în cursul anchetei, trecând dintr-o categorie în cealaltă. Înseamnă, deci, că cele două categorii de subiecți stabilite de noi au o componentă variabilă numeric în tot timpul anchetei.

5. Indiferent de comportamentul lingvistic al subiecților înregistrați, ancheta de tip arhivă fonogramică se distinge însă ca un caz particular de comunicare dirijată. Subliniem, în final, că acest caracter se păstrează sau, mai precis spus, schimbul de mesaje presupus de anchetă nu devine dialog, chiar dacă se înregistrează discuții marginale auxiliare anchetei propriu-zise. Evident că înregistrarea unor asemenea discuții, precum și a începuturilor de anchetă denumite protocoale rămâne de un real interes lingvistic, așa cum au arătat specialiștii în dialectologie în studii anterioare⁶. Ancheta de tip arhivă fonogramică pierde însă parțial acest caracter de comunicare dirijată în situațiile când, în afara textelor fixe și libere, se înregistrează și fragmente de conversație între informatori⁷. Aceste fragmente de conversație sunt cele cu caracter de dialog.

ANEXĂ

Notăm următoarele trei exemple, pentru a face mai clare anumite observații din comunicarea noastră:

1. Exemplu în care răspunsul conține o informație supradimensionată în raport cu întrebarea.

⁶ Vezi Maria Marin și Margareta Magda, *Dinamica graiurilor românești în perspectiva noilor anchete dialectale de tip AFLR*, în „Anuar ICED”, seria B, nr. 2, p. 20: „Optăm pentru înregistrarea, în cât mai mare măsură posibil, a întregii anchete, deci și a protocolului de anchetă, a deschiderii conversațiilor cu informatorii, precum și a discuțiilor pe marginea anchetei propriu-zise, discuții care sunt mai adesea spontane și autentice.”

⁷ *Ibidem*.

„[Când e obiceiul să facă focuri copiii?]

la sffntu dimitru || fôcu lu siméndrju || tqámna || și jes feméjli cū... jes feméjli cū... covrig | cu nuć | cu vyin | mére | pére | č-áre Wómu || și copiji fáce foc pá drum | “i strigá: „haj la fôcu lu siméndrju | haj la fôcu lu siméndrju!” || și úmblá dîn... dîn casá-ŋ cas-aşá pá drum | cop^hiji || obicéj || páj strínge frúnze... și gunó | cu dóo zile-najinte le strínge frúnze... și gunó | cu dóo zile-najinte le strínge copiji || éja mići || stá p-afár pá drum | și strínge la gunó | strínge la áleca | și fíce fôcu-ŋ sára [k] cîn vine sára... încépe să să însáreze | gáta dá floc... je | la gunó | și strigá acólo dá gáráje to_sátu | gáráje: || „haj la fôcu lu siméndru | haj la fôcu lu simén!” || și feméjle sá dúce cu cõsu || și dá cáre če áre: nuć | mére | pére | covrig | cáre če-áre búna vojintá | i-ŋcurajezáz... pá copij || ásta je obicéjurlé (Texte dialectale Muntenia, vol. III, București, 1987).

2. Exemplu în care răspunsurile subiectului conțin o cantitate de informație incompletă în raport cu întrebările lingvistului.

„[Se auzea pe aici de pricolici?]

áj! s-áudá | și-áiz d’ę pricol’is ||

[Ce erau pricolicii?]

éi scíje nájba | la noj... ai^z a fos^t ajis un Juŋcavişán | kar in cál’ęa nyástrá und’ę isím la d^d al noj | d’j listŋ la colibá | o fost un Juŋcavi şán | și zíšáŋ cá to noj copiji | da o fos^t maj d’imú | n-o fost báş acúma | d’ę cînd n’is noj | núma nój am auđíd d’j jél | și noj ŋe jerá fricá || o đis c-o fost vrun ŋom | o fos^t pricolis’ | dá jo nu ştiŋ s’e-o fi | nu l-am vađút | núma c-am auđíd d’i jél || şti || și... zíčá... cá... i o fost j cu... cum o’ purtá la noj mujér’i Wopriég || Wopriég d’i facu d’i lfná | tŋo’ t | aşá cá... Wopriég și cînd j... o mĳers | o zis cá... o fost | o priŋs pe-o mujér’ę și... || ŋo priŋs-o đe Wopriég cu gúra | s’icá și jél cînd-ō | s-o duz la colibá la mujér’i | ș-o vađút-o cá cu-i [k] l-o vađút cá-j cu Wopriég lu áca cū s’úcuru d’ę-opriég in gúra || și s’icá s-o fost facînd și ŋom și mujére | s’icá... aşá ŋo fost micelyón || úni zíčáŋ cá s’icá s-o fos^t facînd și lup || da nu crjed ||” (Texte dialectale Banat, sat Veredin, com. Luncavița, jud. Caraș-Severin, ms.)

3. Exemplu de text care în primele replici se caracterizează printr-o participare aproape egală a lingvistului și a subiectului anchetat și care dintr-un anume punct (adică imediat după o anumită întrebare) se transformă într-un text în care participarea subiectului este intensă, informația furnizată fiind chiar supradimensionată în raport cu întrebarea.

„[Mătușă, dar cât e mortul în casă, lași pisica?]

nu | nu || o baş sá jásá afárá pisica | cá pisica nu trébuje unde-j mórtu |

[De ce?]

de [k] sá nu tréácá peste coscúg |

[Și dacă trece?]

nu je bine | alić am auzi dím bătrńi | nu-j aşá títo? [!] nu je b bine dácá tréce pisica [!] ||

[Ce zici că se face mortul?]

[E] strigó [!] ||

[Ai auzit așa din bătrńi?]

am auzit [!] || i kar și a fost un strigó care s-ă-mormintát |

[Cum?]

jel j | ásta títo | nu nu-l şti | cá nu jerá pe lúme | cîn a murit j túdor grećanu | nu-şti | cícă ar hī fost strigó etc. (Texte dialectale și glosar Dobrogea, București, 1987, p. 569-570.)

Institutul de Fonetica și Dialectologie

„Alexandru Rosetti”

București, Calea 13 Septembrie, 13

NOTE DE SEMANTICĂ DIALECTALĂ: *dr. BĂNUI*

Pentru *bănuî*, DA indică următoarele sensuri: „I. Regretter. II. 1° Prendre en mauvaise part, se fâcher (contre...). 2° Trouver à redire. 3° Faire des reproches, imputer. 4° Voir de mauvais oeil, envier. III. 1° Présumer, conjecturer. 2° Deviner. 3° Croire. 4° Considérer (qqn.) comme l'auteur d'une mauvaise action, se méfier (de qqn.), suspecter”. Cu primele două sensuri notate cu romane, verbul este intransitiv, cu ultimul – singurul literar – tranzitiv.

Celelalte dicționare consultate (LB, LM, Cihac, HEM, TDRG, CADE, Scriban, DM, DEX¹, Ciorănescu) conțin, în esență, aceleași informații, prezentate mai mult sau mai puțin amănunțit.

Etimologia general admisă este magh. *bánni*² „a-i părea (cuiva) rău (de ceva), a se căi, a-i păsa (cuiva de ceva)”.

Cercetări dialectale recente au scos la iveală nuanțe semantice sau chiar sensuri necunoscute ale acestui verb.

1. Următoarele exemple, culese din Șimon, com. Bran, jud. Brașov³, nuanțează sensul III. 1° din DA⁴, marcând o reducere a gradului de nesiguranță a aprecierii:

(1) *Bănuiești că [oaia] asta trebe să fete.*

(2) *Îl vând, dacă bănuiesc că n-am ce face cu el.*

Echivalența verbului cu „a considera, a aprecia” reiese și mai clar din următorul exemplu:

(3) *Sânt oameni de meserie, care trebuie să cunoască, nu poate să facă dintr-o talpă un stâlp. Bănuiește „domnule, astea-s bune de tălpi”* (Slon, com. Cerașu, jud. Prahova)⁵.

¹ Utilizăm abrevierile din bibliografia DA și DLR.

² La L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966, s. v., etimonul indicat este *bán* (cf. Ország László, *Magyar-angol szótár*, Budapesta, 1977).

³ Toate exemplele din comunele Bran, Moeciu și Fundata (jud. Brașov) sunt extrase din materialul – inedit – cules de mine pentru monografia zonei Bran.

⁴ „(Construit cu o propoziție obiectivă introdusă prin *că*) A da cu socoteala (fără a ști ceva pozitiv, numai după oarecare aparențe), a socoti (aproximativ), a fi în credință că..., a crede, a gândi, a-și închipui, a presupune (ceva)”.

⁵ *Glosar dialectal Muntenia*, manuscris, elaborat la Institutul de Fonetica și Dialectologie

2. Aș fi încadrat tot aici și

(4) *Am bănuît să iau un imeseu* [= automobil IMS] (Peștera, com. Moeciu), dacă informatorul n-ar fi glosat, la cerere, prin *aveam plăcerea să iau un imeseu*. Sensul – neînregistrat de dicționare – „a avea plăcere (de a...), a fi înclinat (spre)” este ilustrat și de exemplul

(5) [Fata] *coase, croșetează, da mai mult pe carte bănuie, [...] da băiatu la meserie-a bănuît mult* (Dulgheru, com. Saraiu, jud. Constanța)⁶.

3. Cu sensul „a (se) înclina, a fi aplecat”, de data aceasta însă în mod concret, spațial, *bănuî* a fost înregistrat la Vadu-Sorești, com. Zărnești, jud. Buzău)⁷:

(6) *Te uitai [...] cam în ce parte-ar bănuî ea* [= căruța] *oleacă. „E, bănuie”, zice, „în hăis”*.

4. În contexte legate de ciobănie, în satele brănene am înregistrat:

(7) *Dacă lucrăm în sărbătorile Sâmpietrului, zice că bănuia lupii, ursu, la vite* (Sohodol, com. Bran)

(8) *Aștia, câte unii [ciobani], nu mai prea bănuie mult la-nsărat, că... le ia lupu câte una* (Poarta, com. Bran)

(9) *E un animal de-i zice răs, ăsta cam bănuiește... așa... bănuiește pe la vite, să le mai muște* (Șimon, com. Bran).

Exemple ca acestea, înregistrate în texte spontane, m-au determinat să includ în chestionar o întrebare: „Dacă o stână are câini slabi, ce se întâmplă?” Dacă răspunsul era *bănuie lupii* (Moeciu de Jos, Moeciu de Sus), ceream explicarea termenului; dacă nu-l obțineam spontan, recurgeam la întrebarea directă.

Din glosările obținute, pot fi deduse două sensuri noi ale verbului *bănuî* utilizat intransitiv:

4. 1. „a veni sau a se duce în mod repetat, a frecventa”:

(10) *Bănuia lupii la oi, s-a-nvățat și bănuie să mănânce = vine mai des* (Șirnea, com. Fundata)

(11) *Bănuie = îl vizitează mai des* (Șimon, com. Bran)

(12) *Bănuie, adică umblă mereu, frementează* [K] *frecventează* (inf. din Moeciu, căsătorit de 40 de ani în Predeluț, com. Bran) – cf. și glosarea informatorului la exemplul 9: *vine la... trage unde e vite*.

Cu același sens, dar construit cu altă prepoziție, l-am întâlnit în proza lui V. Voiculescu:

(13) „*De atunci începură amândoi să se aplece cu cea mai mare grijă asupra șarpelui. Îi luau seama unde intră, de unde iese; [...] dacă nu aduce cumva pe cap sau pe coadă vreun firicel de aur [...] Ca todeauna, jivina bănuia mai ales spre stăreție, unde pierea. [Acolo] starețul ținea închis în lăzi duium de aur [...]*” (V. Voiculescu, *Iubire magică*, București, 1984, p. 240).

„Alexandru Rosetti”, s. v. Tuturor colegilor care mi-au pus la dispoziție material inedit le mulțumesc călduros.

⁶ *Texte dialectale și glosar Dobrogea*, publicate de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, București, 1987, s. v.

⁷ *Glosar dialectal Muntenia*, s. v.

4. 2. „a îndrăzni”:

(14) *Pentru aia se duce lupul și lighioana* [la stână], *pentru că* [oile] *nu sânt păzite cum trebuie* (Sohodol, com. Bran) [răspuns la întrebarea directă]

(15) *N-are îndrăzneală, nu prea bănuie; nu bănuî să mă duc că mi-e frică de câni* (Moeciu de Sus, com. Moeciu)

(16) *Bănuie lupii, bănuie fiarele sălbatice; dă târcoală, adică îndrăznește. Mneatale vie la mine și-mi dai două palme și eu nu zic nimica sau nu sânt harnic să-ți întorc altă palmă-ndărăt. [- Și pot să zic că bănuie să-mi dea două palme?] – Da, bănuie, îndrăznește, a bănuît, a-ndrăznit. (Măgura, com. Moeciu). Cf. glosarea la exemplul 8: *îndrăznește, are curaj, are o forță*.*

Cele două sensuri, aflate în raport de cauzalitate („vine des” fiindcă „îndrăznește”), coexistă adeseori în cadrul aceleiași enunț; chiar un informator excelent, cum e cel din Moeciu de Jos, se dovedește incapabil să le disocieze:

(17) [MV: Dacă vede lupul o dată, de două ori că nu se poate apropia de stână...] – *Nu mai bănuie – apăi [...] dacă l-a gonit câinii de prima dată. Dacă-l pișcă câinii o dată, prima dată, lui i-e frică să mai vie la târta aia [...]. Vezi că el dacă l-a alungat câinii, el nu mai are coraj să mai vie, știi? Da dacă nu-l alungă câinii, el vine mereu. Și dac-apucă de ia o dată, apăi ia toată vara.*

5. Un sens diametral opus celui de „a îndrăzni” mi-a fost comunicat de colegul I. A. Florea: în Bucovina și în nordul Moldovei, formula de politețe pentru a pofti pe cineva la masă este *poștiți și nu bănuîți*, explicată prin *îndrăzniți*. Este evident vorba de reinterpretarea formulei de politețe „foarte des întrebuintată în Moldova și Bucovina, *Să nu bănuiești!* s. (să) *nu bănuîți!* = să nu fie cu bănat, să nu fie cu supărare, să nu mi-o luați în nume de rău”⁸.

6. În Drăgușeni, jud. Suceava, V. Arvinte, D. Ursu și M. Bordeianu⁹ atestă sensul „a bârfi, a cleveti pe cineva”, dezvoltat din „a suspecta”.

7. În Loman, com. Săsciori, jud. Alba¹⁰, verbul a fost înregistrat cu sensul „a apuca, a trăi să vezi”.

(18) *Am bănuît și glugi, să știi*.

În lipsa unui context mai larg și a mai multor exemple, sensul este greu de explicat.

Filiația sensurilor prezentate sub 1-3 nu pune, cred eu, probleme deosebite.

Trecerea: „consider că, apreciez că” → „sunt dispus să, înclin spre, am plăcerea să” poate fi rezultatul reinterpretării, de către receptor, a sensului intenționat de emițator: această „colaborare semantică” între partenerii actului de comunicare reprezintă imaginea în oglindă a celei actualizate, în cadrul anchetei mele, în

⁸ DA, s. v., II. 1°.

⁹ *Glosar regional*, București, [1961], s. v.

¹⁰ *Texte dialectale din valea Sebeșului*, manuscris, elaborat la Institutul de Fonetice și Dialectologie „Alexandru Rosetti”.

legătură cu exemplul 4. Cât privește sensul 3, chiar dacă trecerea de la abstract (exemplele 4, 5) la concret (exemplul 6) nu e cea obișnuită, nu văd posibilă nici evoluția unuia din sensurile vechi – plasate toate în sfera afectiv-cognitivă – spre „a se înclina, a se apleca”.

Mi se pare, de asemenea, improbabilă explicarea sensurilor înregistrate în zona Bran pornind de la una din accepțiile înregistrate de dicționare. La originea lor se află, mai degrabă, contaminarea semantică cu verbe, înrudite etimologic, *a bântui* și *a băni*. Cel dintâi, din magh. *bánt*, factitiv de la *bán*¹¹, are sensurile: „1°. Molester, faire souffrir, tourmenter; importuner. 2°. Infester (une région), saçcager, piller. Tomber (sur...), sévir” (DA). Pentru cel de al doilea sens, se menționează: „se întrebuițează mai ales cu sens iterativ”; dar și primul sens este glosat, printre altele, prin „a-l stingheri mereu”. Subiectul fiind, în toate exemplele noastre, *lupul, ursul, râsul, lighioanele*, deci „elemente negative”, suprapunerea *bântui* – *bănu* mi se pare mai mult decât probabilă, cu precizarea că din combinația de trăsături semnifice [Acțiune negativă] + [Repetiție], pentru *bântui* (sensul 1°) esențială este cea dintâi, iar pentru *bănu*, cea de a doua.

Pentru explicarea sensurilor discutate aici, poate fi utilă și examinarea verbului, învechit, *a băni*¹², având, între altele (ss. 2°), accepția „Vexer, tourmenter, importuner (qqn.)” (DA). Deși cele două atestări preluate de DA din HEM (și reluate de Ciorănescu și Tamás) provin din Moldova, implicarea lui în contaminarea semantică remarcată în zona Bran nu mi se pare exclusă.

Într-o relatare a evenimentelor din 1944, am găsit:

(19) *Povestea ce face rușii pân Brașov. [...] C-a zis că l-a pușcat pã un doftor, [...] și a zis că le-a luat ceasuri, îi bănea, le lua... alea zã-i... brățările, nu știu ce... (Predeluț, com. Bran).*

Înregistrarea din care am extras citatul având caracter particular, n-am cerut informatoarei glosarea termenului. Sensul s-ar putea să nu fie cel presupus aici („A nu lăsa pe cineva în pace, a nu-i da pace, a-l săcăi, a-i face mizerii” – DA), dacă luăm în considerare alte două atestări din zonă, ambele glosate cu „îți/îi lua banii”:

(20) [dacă-ți prindeau vitele în terenul lor, râșnovenii] *te bănea cât nu făcea ce strâca* (Sohodol, com. Bran)

(21) [ghicitoarea] *o bănea bine* [pe fată] (Peștera, com. Moeciu).

Cu acest sens, *băni* poate fi tot atât de bine rezultatul evoluției semantice – prin specializare – a termenului vechi (vezi exemplul 20) cât și un derivat independent de la *ban*. Pentru cea de a doua ipoteză pledează existența, în Banat, a derivatului *a băni* – având, însă, un sens complementar celui atestat în Bran: „a da bani, a cheltui”.

¹¹ L. Tamás, *op. cit.*, s. v.

¹² Considerat de Ciorănescu variantă a lui *bănu* și înregistrat de Tamás, *op. cit.*, în mod eronat, ca *lămuri* l.

(22) [O mamă despre fiul ei:] *mulți bani am bănit cu el pe la școli* (Belint, jud. Timiș)¹³.

Cu același sens există și *a bănu*:

(23) *Banu-i bun de bănu* / *Omul frumos de iubit*. (Dubești)¹⁴.

Pentru prima ipoteză, a păstrării vechiului *a băni* și a implicării lui în semantismul lui *a bănu*, cităm, ca o probă indirectă, un exemplu din Beiuș¹⁵, unde *băni* are – de data aceasta – un sens apropiat de *bănu* „regretter”: „a-i părea rău, a-i fi milă”:

(24) *Tare îmi bănesc de el, dar l-aș lovi*.

Schematic, evoluția probabilă a sensurilor grupate sub 4. ar putea fi, deci, următoarea:

bântui (+*băni*?) „a supăra/persecuta (mereu)” → *bănu* „(a supăra) mereu” → „a veni mereu (cu intenții rele)” → „a îndrăzni să vie mereu” → „a îndrăzni”.

Metonimia „frecventă” → „îndrăzni” o consider ilustrată convingător de exemplul 17 (cf. și exemplul 7, interpretabil, în lipsa unei glosări, în ambele feluri).

Exemplele de care am dispus sunt, *bănuiesc*, suficiente pentru a atesta existența unor noi sensuri ale verbului în discuție.

În subsidiar, am înregistrat circulația, în graiuri, a verbului *a băni*, fără a putea preciza dacă este vorba de un derivat (recent) de la *ban* sau de o relicvă lingvistică.

Pentru confirmarea ipotezelor avansate cu privire la evoluțiile semantice, aștept, de la cunoscătorii altor graiuri, informații suplimentare¹⁶.

Institutul de Fonetica și Dialectologie
„Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

¹³ Comunicat de prof. Simion Dănilă, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁴ Universitatea Timișoara, Centrul de Științe Sociale, Facultatea de Filologie, *Dicționarul subdialectului bănățean*, 3, Timișoara, 1987, s. v.

¹⁵ „Cum vorbim”, III, 1951, nr. 9-10, p. 44.

¹⁶ Informațiile primite în cursul discuțiilor la comunicare au fost incluse în textul publicat. Ele nu aduc însă răspunsuri la întrebările pe care mi le-am pus, ci doar îmbogățesc și mai mult spectrul semantic al verbului *a bănu*.

INTERFAȚA DINTRE ROLURILE SEMANTICE ȘI RELAȚIILE GRAMATICALE INIȚIALE*

1. Introducere

Formalizarea la care recurge gramatica relațională (GR) reflectă trei asumptii fundamentale despre structurile sintactice. În conformitate cu prima, relațiile gramaticale (RGs) trebuie considerate drept termeni primari ai teoriei sintactice. A doua stipulează că structura unei propoziții poate include un număr de nivele succesive, numite straturi, iar a treia, că același set de termeni primari (relațiile gramaticale: RGs) figurează la toate nivelurile structurii, de la cel inițial la cel final.

Cercetarea recentă asupra ipotezei inacuzative (1. 3.) a pus în evidență un corpus nou de fapte pe care, în această lucrare, le voi considera drept dovezi pentru (1):

* Carol Rosen, *The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relations*, în David M. Perlmutter and Carol Rosen (eds.), Chicago, University of Chicago Press, 1984, p. 38-77 (*Studies in Relational Grammar 2*). Traducere publicată cu permisiunea editurii University of Chicago Press.

De vreme ce această lucrare e preocupată de colacionarea rezulatelelor la care au ajuns alți cercetători, sunt deosebit de îndatorată autorilor principalelor studii utilizate pentru redactarea lucrării: Bill Davies, Phil Hubbard, İnci Özkaragöz, David Perlmutter și Janis Williamson. Există și alte studii serioase și informate care puteau fi încorporate. Această lucrare își propune doar să dezbată o problemă de ordin teoretic, dar ar mai putea servi drept ilustrare a faptului că subiectul investigat este unul promițător, care, până în momentul de față, nu a fost aproape deloc abordat. O versiune anterioară a lucrării a fost prezentată la Conferința asupra Relațiilor Gramaticale, ținută la Harvard University, în 12 decembrie 1981. Îi sunt recunoscătoare lui Annie Zaenen pentru organizarea acestei manifestări, precum și lui Emmon Bach, pentru discutarea lucrării. Observațiile critice ale lui David Perlmutter privind o versiune ulterioară a lucrării au fost, de asemenea, deosebit de pertinente.

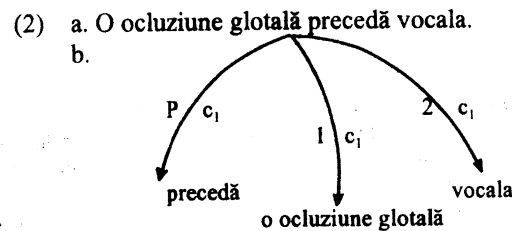
Problema centrală a acestei lucrări, anume caracterul eronat al „Ipotezei alinierii universale”, a format obiectul unui studiu anterior, Hermon (1981), care, pe baza unor date din limba imbabura quechua, argumentează că nu există nici o corelație universal valabilă între rolurile semantice și relațiile gramaticale inițiale.

(1) Necesitatea relațiilor gramaticale inițiale în reprezentările sintactice. Existența unui nivel inițial al RGs, diferit nu numai de nivelul final, ci și de orice nivel semantic sau tematic care s-ar putea postula.

Să presupunem că vom cădea de acord asupra întrebării relațiilor gramaticale ca termeni primari, dar am respinge, totuși, ideea că reprezentările sintactice trebuie să includă un nivel inițial (distinct de nivelul final) exprimat sub forma relațiilor gramaticale. Asemenea poziții se sprijină, în esență, pe premisa că reprezentările semantice de un anumit tip (precum „structurile funcționale” sau „structurile argumentelor logice”) pot îndeplini funcții similare cu acelea ale nivelului sintactic inițial. O serie de concepții lexicaliste mai recente au la bază această asumție¹. În (1) se afirmă că nu există un homomorfism regulat între reprezentările semantice și RGs inițiale, că nu se poate pune semnul egalității între aceste două concepte și că modelele care recurg la așa ceva sunt necesarmente inadecvate.

1. 1. Relațiile gramaticale inițiale

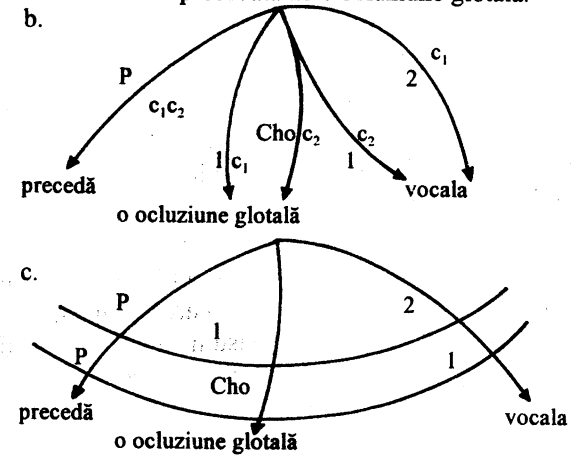
O modalitate obișnuită de exprimare a ideii că există RGs inițiale poate fi ilustrată de (2b) și (3b), care reprezintă rețelele relaționale (RRs) atribuite unei propoziții active și perechii sale pasive².

¹ Critica pe care o prezint aici este adecvată unui număr semnificativ de modele sintactice recente sau mai puțin recente. O introducere în problematica majorității acestora se găsește la Moravcsik și Wirth (vezi Perlmutter 1980), iar referințe suplimentare sunt date în capitolul 1 al volumului Perlmutter și Rosen, eds 1984, o lucrare în care modelele monostratale sunt supuse unor atacuri din unghiuri diferite. Modelul pe care îl voi întrebuința în scopuri ilustrative este gramatica transformțională realistă („Realistic Transformational Grammar”) a lui Bresnan (1978) (vezi 4. 3.).

² Pentru o prezentare mai detaliată a gramaticii relaționale, vezi Perlmutter și Postal 1977, 1983. Trecuri succinte în revistă ale aparatului, programului și premiselor gramaticii relaționale pot fi găsite în Perlmutter (1980) și Rosen (1981).

(3) a. Vocala este precedată de o ocluziune glotală.

Arcurile din (2b) aparțin toate unui singur strat, cum indică coordonatele c_1 . Construcția pasivă corespunzătoare (3b) conține aceleași arcuri, precum și altele care aparțin unui al doilea strat, c_2 . Același lucru se exprimă mai clar în diagrama stratală (3c). Un nominal este un 1 inițial și un șomer (Cho) final, celălalt un 2 inițial și un 1 final. Diagrama stratală ilustrează într-o manieră tipică premisa că există un nivel al RGs inițiale distinct de RGs finale. Dacă o gramatică dispune de o regulă de forma „Fiecare nominal care guvernează un arc-1 poate accede la fenomenul X” (adică, îl poate controla, îl poate experimenta, îl poate actualiza sau face orice ar fi cazul), atunci ambele nominale dintr-o propoziție pasivă precum (3b,c) vor accede la fenomenul X, deoarece ambele guvernează arcuri-1, deși nu în același strat. În același mod, o regulă ar putea specifica faptul că în (3b,c) *vocala* guvernează atât un arc-1 cât și un arc-2. O altă regulă s-ar putea referi la statutul de 1 inițial („initial 1-hood”), individualizând în acest mod grupul *o ocluziune glotală* atât în (2b) cât și în (3b,c). Reprezentările multistratale presupun, neapărat, premisa că gramaticile conțin generalizări privind RGs la nivelurile nonfinale sau la mai mult decât un singur nivel³.

1. 2. Ipoteza alinierii universale

Aceste diagrame nu conțin nici un nivel care se referă la categorii semantice sau tematice precum Agent, Cunoscător („Cognizer”), Pacient, Beneficiar. Acesta este motivul pentru care se ridică o întrebare interesantă (vom vedea că ea este de natură empirică):

³ În nota 13 de la p. 243-244, cităm câteva studii care se ocupă de această problemă.

- (10) a. Italiană
Aiutali.
Ajutați-i.
AC
- b. Germană
Hilf ihnen.
Ajutați-i.
DAT

În conformitate cu Ipoteza alinierii universale diferența pertinentă dintre cele două RRs nu poate fi situată în stratul lor inițial, deoarece acestea trebuie să aibă forme paralele, nominalul „pe ei” purtând, în ambele, aceeași RG inițială. Trebuie să presupunem că discrepanța apare într-un strat postinițial și că una dintre RRs conține o reevaluare controlată lexical (avansare sau retrogradare). Nu există dovezi pentru presupusa reevaluare, dar nici dovezi împotriva ei, motiv pentru care exemple precum cele din (10) nu ne spun nimic.

Pe de altă parte, o sursă bună de informații o reprezintă corpusul de lucrări recente asupra structurii propozițiilor intransitive, care va forma subiectul acestui articol.

1. 3. Ipoteza inacuzativă

Drept premisă la discuția pe marginea structurilor „tranzitive” sau „intransitive”, următoarele trei definiții se dovedesc utile:⁴

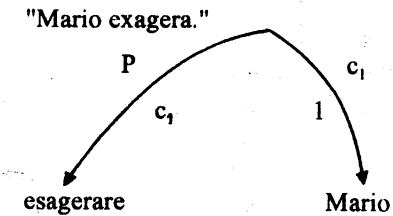
- (11) Stratul *tranzitiv* este acela care conține un arc-1 și un arc-2.
Stratul *inergativ* este acela care conține un arc-1 și nici un arc-2.
Stratul *inacuzativ* este acela care conține un arc-2 și nici un arc-1.

Ultimele două tipuri sunt ambele considerate drept *intransitive*. Să observăm că asemenea caracterizări se referă la straturi, nu la propoziții. O propoziție o voi numi, totuși, (in)tranzitivă dacă toate straturile acesteia sunt (in)tranzitive.

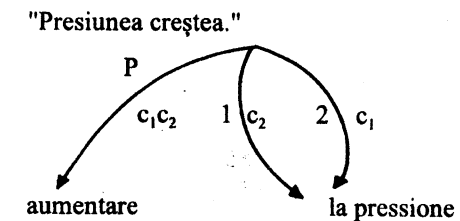
Sintagma „Ipoteză inacuzativă” desemnează asumptia că există propoziții al căror strat inițial este inacuzativ (cap. 3 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984). Drept ilustrare, voi reproduce două propoziții în limba italiană împreună cu rețelele lor relaționale, pe care le voi justifica în curând.

⁴ Pentru o discuție mai detaliată a acestor definiții, vezi capitolul 3 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984.

(12) Mario esagerava.

(13) La pressione aumentava.

În (12), *Mario* este 1 în stratul inițial. Propoziția constă dintr-un strat inergativ, structura ei fiind esențialmente de tipul atribuit *tuturor* propozițiilor intransitive în cadrul teoriilor gramaticale tradiționale, monostratale. Ceea ce ne spune Ipoteza inacuzativă este că anumite propoziții intransitive au structuri precum (13), în care *la pressione* este 2 inițial. Această propoziție constă dintr-un strat inițial inacuzativ, plus un al doilea strat în care *la pressione* avansează la 1. O asemenea configurație a arcurilor se numește *avansare inacuzativă*. În terminologia gramaticii relaționale, deci, clasa avansărilor 2-1 se divide în două subtipuri: *avansarea pasivă*, care pornește de la un strat tranzitiv (vezi (3)) și aceea *Inacuzativă*, care pornește de la un strat intransitiv (vezi (13)).

2. Statutul 1 inițial și statutul 2 inițial în propozițiile intransitive

Așadar, în conformitate cu Ipoteza inacuzativă, o întrebare fundamentală privind orice propoziție intransitivă este următoarea: ce fel de strat inițial are ea, inergativ sau inacuzativ? Din câte știu, în momentul de față există aproximativ 12 limbi asupra cărora s-au aplicat teste sintactice, ele putând, așadar, oferi răspuns la întrebare. Acestea sunt limbi în care pot fi atestate două tipuri de propoziții intransitive, prezentând contraste ce provin în mod firesc din premisa că o clasă este inergativă sub raportul relațiilor inițiale, iar cealaltă inacuzativă. Câteva dintre limbile în care se manifestă această dihotomie sunt discutate mai jos.

2. 1. Italiana

Există regularități marcante în gramatica italiană ce au trecut neobservate până la apariția lucrării lui Perlmutter (1978b), care, în momentul de față, se bucură de o largă circulație. În italiană există timpuri compuse sau „perfecte” (punctuale sau perfective sub raportul aspectului) care constau dintr-un auxiliar și un participiu trecut. Auxiliarul este sau *avere* „a avea” sau *essere* „a fi”. În termeni preteoretici, faptele principale care determină selectarea auxiliarului sunt următoarele. Propozițiile tranzitive îl selectează pe *avere*:

- (14) Mario ha difeso Luigi.
a apărat
„Mario l-a apărat pe Luigi”.

dar orice propoziție care conține un element clitic reflexiv îl selectează pe *essere*, cum ilustrează (15) și (16). Să mai observăm, în treacăt, că propozițiile în discuție sunt de două tipuri: (15) prezintă un „2 reflexiv”, iar (16) un „3 reflexiv”, dar ambele se construiesc cu *essere*.

- (15) Mario si è difeso.
REFL e apărat
„Mario s-a apărat.”
- (16) Mario si è concesso un momento di riposo.
REFL e permis
„Mario și-a permis un moment de repaus”.

Dintre propozițiile intransitive, unele îl selectează pe *avere*, iar altele pe *essere*:

- (17) Mario ha esagerato.
„Mario a exagerat”.
- (18) La pressione è aumentata.
„Presiunea a crescut”.

Să considerăm eșantionul de predicate reproduse mai jos, toate intransitive în sensul strict al termenului. Acelea din (19) se construiesc întotdeauna cu *avere*, acelea din (20) cu *essere*.

(19) Exemple de „Verbe cu *avere*”

ha sorriso	„a zâmbit”	ha resistito	„a rezistat”
ha tossito	„a tușit”	ha nuotato	„a înotat”
ha leticato	„s-a certat”	ha camminato	„s-a plimbat”

ha taciuto	„a tăcut”	ha barcollato	„s-a clătinat”
ha dormito	„a dormit”	ha esitato	„a ezitat”
ha assistito	„a asistat”	ha risposto	„a ripostat”
ha viaggiato	„a călătorit”	ha partecipato	„a participat”
ha scherzato	„a glumit”	ha sbadigliato	„a căscat”
ha barato	„a trișat”	ha gesticolato	„a gesticulat”
ha mentito	„a mințit”	ha chiacchierato	„a tăifăsuțit”
ha lottato	„s-a zbătut”	ha telefonato	„a telefonat”
ha abortito	„a avortat”	ha funzionato	„a funcționat”
ha abbaiato	„a lătrat”	ha peccato	„a păcătuit”
ha ronzato	„a zumzăit”	ha sanguinato	„a sângerat”
ha civettato	„a flirtat”	ha scioperato	„a făcut grevă”
ha russato	„a sforăit”	ha collaborato	„a colaborat”
ha tremato	„a treurat”	ha temporeggiato	„a temporizat”

(20) Exemple de „Verbe cu *essere*”

è caduto	„a căzut”	è uscito	„a ieșit”
è partito	„a plecat”	è sceso	„a coborât”
è tornato	„s-a întors”	è salito	„a urcat”
è rimasto	„a rămas”	è scappato	„a scăpat”
è esistito	„a existat”	è capitato	„s-a întâmplat”
è cresciuto	„a crescut”	è risultato	„a rezultat”
è scoppiato	„a explodat”	è diventato	„a devenit”
è svenuto	„a leșinat”	è apparso	„a apărut”
è crollato	„s-a prăbușit”	è sparito	„a dispărut”

è morto	„a murit”	è successo	„s-a întâmplat”
è nato	„s-a născut”	è bastato	„a fost destul”
è arrivato	„a sosit”	è avvizzito	„s-a ofilit”
è impazzito	„a înnebunit”	è ammuffito	„a mucegăit”
è arrossito	„a roșit”	è marcito	„a putrezit”
è andato	„a mers”	è scaturito	„s-a umflat”
è venuto	„a venit”	è zampillato	„a țâșnit”
è entrato	„a intrat”	è trapelato	„s-a scurs”

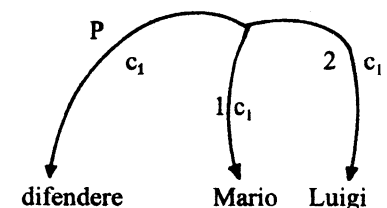
Contrastul dintre (19) și (20) prezintă vagi corespondențe semantice, dar nu putem, totuși, propune un criteriu semantic operant: nici caracterul animat al argumentului, nici sensul agentiv sau volițional, nici sensul existențial sau prezențial. Selectarea auxiliarului se corelează, parțial, cu fiecare dintre acești factori, dar nu manifestă o dependență directă de nici unul dintre ei. Mai există și perechi, precum (21a, b), care ilustrează că nici măcar un diacritic lexical asociat predicatelor nu poate servi drept criteriu:

- (21) a. Mario ha continuato. (*e)
 „Mario a continuat”.
 b. Il dibattito è continuato. (*ha)
 „Dezbaterea a continuat”.

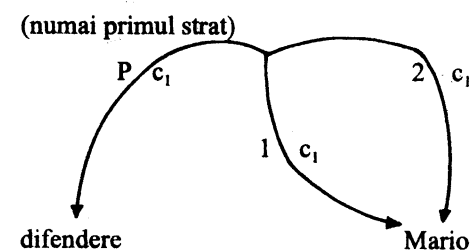
Un diacritic asociat verbului *continuare* nu ar putea selecta auxiliarele corecte în ambele propoziții. Mai mult chiar, dacă un diacritic ar controla auxiliarul, ar rămâne un mister de ce acesta ar marca distincția dintre (19) și (20) într-o manieră semantic nealeatorie și, în consecință, de ce nu ar afecta niciodată propozițiile tranzitive.

Analiza lui Perlmutter (1978b) identifică o regulă generală pentru selectarea auxiliarului în italiană. Un ingredient-cheie îl reprezintă tratamentul propozițiilor reflexive, care uzează de noțiunea de „multiatașament” („multiattachment”) (cap. 4 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984, § 4). În contrast cu (22), o propoziție tranzitivă tipică, (23) prezintă trăsătura importantă a rețelei relaționale atribuite unei propoziții reflexive: un nominal, *Mario*, guvernează două arcuri în același strat, iar despre nominal se spune că este multiatașat în stratul în discuție. Faptul are, în primul rând, implicația că pentru caracterizarea structurii unei propoziții reflexive precum (23) nu se întrebuițează noțiuni precum coreferință și anaforă.

- (22) Mario ha difeso Luigi.
 „Mario l-a apărat pe Luigi”

- (23) Mario si è difeso.
 „Mario s-a apărat.”

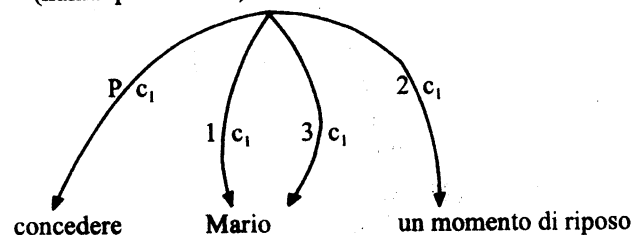
Multiatașamentul (din interiorul propoziției) se definește, deci, ca un set de două sau mai multe arcuri care au același centru („head”), aceeași origine („tail”) și o coordonată în comun. „Reflexivizarea” este interpretată ca fiind mecanismul ce rezolvă un multiatașament, fapt pentru care (23) este urmat de încă un strat, unde *Mario* guvernează numai un arc-1. În multe limbi apare un element explicit (în cazul acesta *si*) care înregistrează faptul că propoziția conține un multiatașament rezolvat⁵. Singurul lucru pertinent, aici, pentru noi, este ideea că în RR a fiecărei propoziții cu *si* există un strat care conține un multiatașament. Stratul inițial atribuit lui (16) ar fi (24):

⁵ În conceptualizarea propusă de Perlmutter și Postal (cap. 4, §4, în Perlmutter și Rosen, eds. 1984), multiatașamentele se rezolvă prin generarea pronumelor („pronoun birth”). În opinia lor, după un strat precum (23), mai există un strat tranzitiv în care *Mario* guvernează numai un arc-1, iar un pronume-copie („copy pronoun”) guvernează un arc-2. În dezacord cu această concepție, în Rosen (1981) argumentez că RR a lui (15) *Mario si è difeso* nu conține un asemenea strat, că nu conține nici un arc-2 guvernat de un pronume și că nu se generează pronume. Concluzia ulterioară este că gramatica universală trebuie să accepte existența a două tipuri de construcții reflexive, una care implică multiatașamentul (spre exemplu, (15) *Mario si è difeso*) și o alta cu pronume reflexive care guvernează arcuri inițiale. Nu există nici un fel de multiatașament în construcția *Melvin understands himself* „Melvin se înțelege pe sine”, în limba engleză, în contrast cu cele susținute de Perlmutter și Postal (cap. 4, exemplul (18), în Perlmutter și Rosen, eds. 1984). Această problemă nu afectează, însă, argumentul privind selecția auxiliarelor în italiană.

(24) Mario si è concesso un momento di riposo.

„Mario și-a permis o clipă de repaus”.

(numai primul strat)

Date fiind aceste structuri, următoarea regulă poate reproduce, cu fidelitate, faptul esențial că o propoziție tranzitivă precum (14) îl selectează pe *avere*, în timp ce o propoziție cu *si* îl selectează pe *essere*.

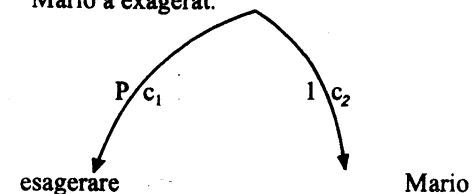
(25) Selectarea auxiliarelor în italiană:

Selectați-1 pe *essere* „a fi” în orice propoziție care conține un arc-1 și un arc-obiect cu același centru („head”). În celelalte situații selectați-1 pe *avere* „a avea”.

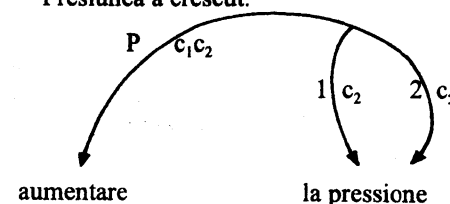
Relațiile de tip „obiect” sunt 2 și 3. Regula va atribui auxiliarul *essere* fiecărei propoziții care conține un multiatașament 1-2 (15/23) sau un multiatașament 1-3 (16/24)⁶.

În asemenea cazuri condiția pentru selectarea lui *essere* este satisfăcută de o pereche de arcuri aparținând unui singur strat. Dar (25) nu afirmă că cele două arcuri trebuie să aparțină unui strat. Spre exemplu, condiția exprimată în (25) ar mai fi satisfăcută într-o propoziție care conține Avansarea inacuzativă, deoarece nominalul avansat („advancee”) guvernează un arc-2 într-un strat și un arc-1 în stratul următor. Deci (25), așa cum este formulat, ar permite o predicție în legătură cu propozițiile intransitive: dacă unele sunt inergative în stratul inițial, iar altele inacuzative, diferența ar trebui să se manifeste în selectarea auxiliarelor, tipul inergativ construindu-se cu *avere*, iar cel inacuzativ cu *essere*. De fapt, pentru a evita o asemenea predicție, ar trebui să complicăm (25). Acesta este primul motiv care ne îndeamnă să emitem ipoteza că (25) este o regulă suficient de generală de Selectare a auxiliarelor și că cele două clase de propoziții intransitive diferă sub raportul structurii lor, cum ilustrează (26) și (27):

(26) Mario ha esagerato.
"Mario a exagerat."

(27) La pressione è aumentata.
"Presiunea a crescut."

În (26), unde *Mario* este 1 inițial și final, nici un constituent nu îndeplinește condiția pentru *essere*, în timp ce în (27) este selectat *essere*, deoarece *la pressione* guvernează atât un arc-2 inițial, cât și un arc-1 final. Primul argument în favoarea acestor RRs este că, în cazul în care ele sunt corecte, faptele asociate cu Selectarea auxiliarelor provin, toate, dintr-o singură generalizare, care explică de ce propozițiile monostratale se construiesc cu *avere*, cele cu *si* cu *essere* și de ce se întâlnesc ambele în propozițiile intransitive.

Perlmutter (1978b) mai constată că prin aplicarea anumitor teste sintactice propozițiile intransitive se divid, din nou, în două clase și că, în alte situații, testele în discuție disting un 1 inițial de un 2 inițial. Acest aspect fiind esențial, voi parafraza foarte pe scurt două dintre argumente⁷.

A. Participiile absolute. Să considerăm tipul de propoziție redusă ilustrată în (28): ea constă dintr-un participiu plus un nominal complet, neînsoțit de prepoziție, și nu întreține raporturi coreferențiale cu propoziția principală; de aici, denumirea de „participiu absolut”:

(28) Assolto l'imputato, scoppiarono gli applausi.
achitat inculpatul, au izbucnit aplauze
„Inculpatul fiind achitat, au izbucnit aplauze”.

Într-o construcție cu participiul absolut, verbul este întotdeauna însoțit de un 2 inițial. Spre exemplu, cu *vincere* „a învinge” un nominal ar putea exprima un sens la fel de corect în rolul de 1 inițial sau 2 inițial:

⁶ Regula (25) atribuie corect și auxiliarul *avere* în construcția reflexivă lipsită de multiatașament: *Mario ha difeso sé stesso* „Mario s-a apărat”. Vezi Rosen 1981, capitolul 4.

⁷ Ceea ce urmează reprezintă o versiune condensată a argumentației prezentate în Rosen (1981). Faptele sunt, de asemenea, subliniate în Perlmutter (1980), iar o discuție amplă asupra lor se găsește în Perlmutter (în curs de apariție).

- (29) a. I Frabiani hanno vinto.
 „Frabianii au triumfat”.
 b. Gli X hanno vinto i Frabiani.
 „X-ii i-au învins pe Frabiani”.

Într-o construcție cu participiul absolut, însă, elementul nominal poate fi interpretat numai ca 2 inițial:

- (30) Vinti i Frabiani, scoppiarono gli applausi.
 au triumfat Frabianii au izbucnit aplauzele
 *„Frabianii triumfând,
 au izbucnit aplauze”.
 „Frabianii fiind învinși,

În contextul în discuție apare, întotdeauna, un 2 inițial, niciodată un 1 inițial. Dovezi în favoarea Ipotezei inacuzative provin, de această dată, din faptul că anumite propoziții intransitive acceptă să fie tratate ca participii absolute, în timp ce altele refuză așa ceva. Acelea care nu acceptă sunt chiar propozițiile intransitive care ar selecta auxiliarul *avere*:

- (31) { *Reagiti } i Frabiani, ... „Frabianii fiind” { reacționați }
 { *Riposti } { ripostați }
 { *Dormiti } { dormiți }
 { *Cenati } { cinați }
 { *Esitati } { ezitați }
 { *Mentiti } { mințiți }
 { *Riflessi } { reflectați }
 { *Resistiti } { rezistați }
 { *Ceduti } { cedați }
 { *Leticati } { certați }

Pot fi formate însă construcții participiale perfect acceptabile din propozițiile intransitive care ar selecta auxiliarul *essere*:

- (32) { Caduti } i Frabiani, ... „Frabianii fiind” { căzuți }
 { Partiti } { plecați }
 { Fuggiti } { fugiți }
 { Apparsi } { apăruți }
 { Arrivati } { sosiți }
 { Sbarcati } { debarcați }
 { Scappati } { scăpați }
 { Morti } { morți }
 { Tornati } { întorși }
 { Smontati } { descălecați }

În consecință, în cadrul acestei construcții termenul nuclear inițial al unei propoziții intransitive se comportă ca un 1 în cazul propozițiilor cu *avere* și ca un 2 în cazul celor cu *essere*.

B. Cliticul partitiv. Un alt argument în favoarea aceleiași idei este ilustrat de propoziții precum (33b), în care verbului trebuie să i se atașeze un clitic *ne*,

reflectând faptul că elementul nominal cuantificat este redus sau lipsit de „centru” („headless”):

- (33) a. Ho visto tre dischi volanti.
 am văzut trei farfurii zburând
 „Am văzut trei farfurii zburătoare”.
 b. Ne ho visti tre.
 NE am văzut trei
 „Am văzut trei”.

În sprijinul acestui argument, nu sunt necesare nici un fel de precizări despre natura „formării cliticelor” sau despre structura internă a nominalelor cuantificate. Trebuie numai să recunoaștem că există o legătură formală între *ne* și nominalul cuantificat ce corespunde acestuia, idee pe care o exprim, informal, spunând că *ne* „este emergent din” acel nominal. Ceea ce contează, aici, este că acționează anumite restricții asupra clasei nominalelor în care *ne* își are emergența. În contrast cu (33b), *ne* este negramatical în (34b):

- (34) a. Tre ragazzi hanno visto i dischi volanti.
 trei băieți au văzut farfuriile zburând.
 b. *Tre ne hanno visto i dischi volanti.
 trei NE au văzut farfuriile zburând
 „Trei au văzut farfuriile zburând”.

O condiție necesară pentru *ne* este ca nominalul cuantificat care corespunde acestuia să *gverneze un arc-2*. Poziția sa liniară nu poate fi factorul controlor, deoarece, spre exemplu, ambele nominale-sursă preced verbul în (35) și (36), dar *ne* este emergent, totuși, dintr-un 2 și nu dintr-un 1:

- (35) a. Quanti dischi volanti hai visto?
 „Câte farfurii zburătoare ai văzut?”
 b. Quanti ne hai visti?
 „Câte ai văzut?”
 (36) a. Quanti ragazzi hanno visto i dischi volanti?
 „Câți băieți au văzut farfuriile zburătoare?”
 b. *Quanti ne hanno visto i dischi volanti?
 „Câți au văzut farfuriile zburătoare?”

Construcția cu Extrapoziție („Extraposition construction”) (37b), unde un 1 inițial apare în poziție postverbală, indică același lucru, el neputând fi sursa unui *ne* deoarece nu este un 2:

- (37) a. Li hanno visti tre ragazzi.
 „Le-au văzut trei băieți”.
 b. *Ne li hanno visti tre. (*Li ne . . .)
 „Le-au văzut trei”.

De asemenea, *ne* nu poate fi emergent nici dintr-un 3 sau din oblice, oricare ar fi poziția lor liniară:

- (38) a. *Ne ho prestato soldi a tre.
 „Am împrumutat bani la trei dintre ei”
 b. *Ne ho segnato gli errori in tre.
 „Am însemnat greșelile în trei dintre ele”

Într-o construcție pasivă, precum (39), un 2 inițial nu este un 2 final, dar îndeplinește, totuși, condițiile necesare pentru emergența lui *ne* în virtutea faptului că este un 2:

- (39) a. Sono stati ricostruiti tre palazzi.
 „Trei clădiri au fost reconstruite”
 b. Ne sono stati ricostruiti tre.
 „Trei au fost reconstruite”

Generalizarea care se aplică acestor fapte este că *ne* poate fi emergent într-un nominal cuantificat numai dacă acel nominal guvernează un arc-2. Să presupunem acum că *ne* se leagă de termenul nuclear inițial al unei propoziții intransitive. Dacă propoziția îl selectează pe auxiliarul *avere*, rezultatul este negramatical:

(40)	reagito esitato riposto dormito viaggiato starnutito abbaiato barato partecipato resistito telefonato assistito	tre. „Trei dintre ei	au reactionat au ezitat au ripostat au dormit au călătorit au strănutat au lătrat au trișat au participat au rezistat au telefonat au asistat
*Ne hanno			

În această privință, nominalul cuantificat din (40) se comportă ca 1 al unei propoziții tranzitive. În contrast cu aceasta, în (41), unde auxiliarul este *essere*, termenul nuclear inițial întrunește condițiile pentru a fi sursă a lui *ne*:

(41)	caduti venuti apparsi scappati rimasti bastati arrivati nati morti svenuti scoppiati affogati	tre. „Trei dintre ei	au căzut au venit au apărut au scăpat au rămas au fost de ajuns au sosit s-au născut au murit au leșinat au izbucnit s-au înecat
Ne sono			

Faptul probează că în RRs din (41) termenul nuclear inițial guvernează un arc-2.

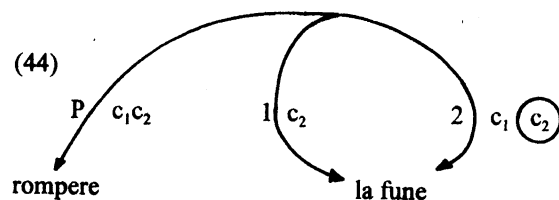
În construcția cu participiul absolut și în aceea cu *ne* observăm nu numai un contrast între două tipuri de propoziții intransitive, ci și un fenomen cu mult mai important: în clasa *avere* termenul nuclear inițial formează o structură cu alți termeni având statut de 1 inițial, în timp ce în clasa *essere*, cu alți termeni având statut de 2 inițial. Aceeași concluzie o mai indică, cum am văzut, auxiliarele însele. Odată descoperită, generalizarea din (25) oferă răspunsuri la întrebări precum: de ce ar fluctua, oare, auxiliarele în propozițiile intransitive și de ce nu se întrebuintează invers? În conformitate cu regula (25), *essere* marchează o condiție care poate fi satisfăcută sau de către nominalul multiatașat dintr-o propoziție cu *si* sau de către nominalul avansat de la 2 la 1 dintr-o propoziție inacuzativă în stratul inițial. Concluziile generale sunt (i) în italiană Ipoteza inacuzativă își găsește o puternică coroborare și (ii) în cadrul propozițiilor intransitive auxiliarul *avere* este semn al inergativității inițiale, iar auxiliarul *essere* semn al inacuzativității inițiale. Prin urmare, liste precum (19) și (20) furnizează un număr considerabil de exemple utile în care rolurile semantice pot fi comparate cu RGs inițiale, independent stabilite.

O altă observație este indispensabilă: o propoziție inacuzativă în stratul inițial în limba italiană sau arată asemenea celor prezentate până acum sau conține, în plus, un clitic reflexiv. Alături de (42), exemple precum (43) pot fi, de asemenea, identificate din unghiul sintactic ca inacuzative în stratul lor inițial:

- (42) a. La pressione è aumentata.
 „Presiunea a crescut”
 b. La barca è affondata.
 „Barca s-a scufundat”
 c. Arturo è impazzito.
 „Arturo a înnebunit”
- (43) a. La fune si è rotta.
 „Funia s-a rupt”
 b. Il motore si è fermato.
 „Motorul s-a oprit”
 c. Il bottone si è staccato.
 „Nasturele s-a desfăcut”
 d. Arturo si è svegliato.
 „Arturo s-a trezit”
 c. Arturo si è arrabbiato.
 „Arturo s-a înfuriat”

Exemple precum cele din (43) au fost tratate în Napoli (1973), un studiu din perspectivă generativ-transformațională asupra construcțiilor cu *si*. Deși dovezi privind ipoteza inacuzativității în limba italiană, prezentate mai sus, nu fuseseră descoperite, Napoli emite ipoteza că asemenea propoziții ar avea analogul unui 2 inițial și, deci, nu ar avea un 1 inițial. Ea mai susține că atunci când 2

avansează la 1, în urmă lui rămâne o copie („copy”), creând un context pentru Reflexivizare. Analiza lui Perlmutter (1978b; cf. și cap. 4 *infra*, §4) este în multe privințe similară sub raport conceptual, exceptând faptul că încorporează ideea de multiatașament, crucială pentru Regula de selectare a auxiliarelor. În RR atribuită lui (43a), primele două straturi sunt reprezentate așa cum apar în (44).

Coordonata încercuită pune în lumină trăsătura distinctivă a acestui tip de avansare, numit „retroerentă” („retroherent”). În al doilea strat, 2 inițial avansează la 1, dar continuă să guverneze un arc-2. Stratul al doilea conține, așadar, un multiatașament, proprietate comună propoziției în discuție și altor propoziții cu *si*, precum (15) și (16): rețelele lor relaționale (RRs) prezintă un multiatașament în stratul lor inițial, corespunzând faptului că ele sunt reflexive sub raport semantic, în timp ce în (44) stratul inițial este inacuzativ, iar multiatașamentul se produce o dată cu avansarea. Așadar, în italiană există două tipuri de Avansare inacuzativă, cea propriu-zisă și cea retroerentă. Diferența nu are corelate semantice.

2. 2. Italiana și ipoteza micii alinieri

Fără a depăși domeniul italienei, putem face deja unele observații relevante pentru Ipoteza alinierii universale. Să considerăm, mai întâi, o premisă diferită, cu mult mai slabă, despre rolurile semantice și RGs inițiale, pe care o voi numi „Ipoteza micii alinieri”.

- (45) Ipoteza micii alinieri:
În orice limbă, pentru fiecare predicat, există o cartare („mapping”) precisă care aliniază fiecare rol semantic la o relație gramaticală inițială. Alinierea rămâne invariabilă pentru toate propozițiile care conțin acel predicat.

Din (45) lipsește, însă, cu desăvârșire ideea că un predicat va fi asemănător cu următorul sau că rolurile semantice sunt clasificabile în tipuri generale. Ipoteza micii alinieri se referă la domenii restrânse, spre exemplu la perechi:

- (46) a. Mario ha esagerato tutto.
„Mario a exagerat totul”.
b. Mario ha esagerato.
„Mario a exagerat”.
- (47) a. Mario ha aumentato la pressione.
„Mario a mărit presiunea”.
b. La pressione è aumentata.
„Presiunea a crescut”.

Nu mă voi referi aici la motivele pentru care resping o analiză bipropozițională („cauzativă”) a lui (47a) (vezi Rosen, în curs de apariție). Presupun că (46a) și (47a) sunt ambele monostratale. Observăm în continuare că nominalul din (46b) se aliniază semantic la un 1 inițial cunoscut al aceluiași predicat, iar nominalul din (47b) la un 2 inițial cunoscut al aceluiași predicat. Pe baza acestora, Ipoteza micii alinieri afirmă că (46b) trebuie să fie inițial inergativ, iar (47b) inițial inacuzativ. Până aici totul este în regulă: auxiliarele lor atestă această situație.

În italiană, ca și în engleză, un număr mare de verbe sunt opțional tranzitive, unele conformându-se modelului din (46), altele celui din (47). În italiană, date fiind mijloacele independente de diagnosticare a RGs inițiale, fiecare asemenea verb reprezintă un test pentru Ipoteza micii alinieri, cum tocmai am văzut. Examinând aceste verbe separat, unul câte unul, se constată că selectarea auxiliarelor se corelează în maniera anticipată cu cele două tipuri de tranzitivitate opțională, confirmând că, în cazul fiecărui predicat, unul dintre rolurile semantice întreține o legătură stabilă cu statutul de 1 inițial, iar celălalt cu statutul de 2 inițial. Mai reproducem un set de exemple pentru ilustrarea acestui fapt general⁸:

- (48) a. Il pubblico ha fischiato il tenore.
„Publicul l-a huiduit pe tenor”.
b. Il pubblico ha fischiato.
„Publicul a huiduit”.
- (49) a. Bertini ha calato il sipario.
„Bertini a lăsat cortina să cadă”.
b. Il sipario è calato.
„S-a lăsat cortina”. („Cortina a căzut”).

Este interesant de observat că Ipoteza micii alinieri e valabilă pentru un domeniu așa de extins, dar și mai mare interes prezintă faptul că se constată un număr restrâns de excepții, precum cele de mai jos:

- (50) a. Aldo ha fuggito ogni tentazione.
„Aldo a fugit de („a evitat”) toate tentațiile”.
b. Aldo è fuggito.
Aldo a fugit.
- (51) a. Bertini ha deviato il colpo.
„Bertini a făcut lovitura să devieze („a deviat”)”.
b. Il colpo ha deviato.
„Lovitura a deviat”.

Este crucial faptul că nu regula de selectare a auxiliarelor (25) întâmpină probleme aici. Dimpotrivă, celelalte teste disponibile concordă cu regula de selectare a auxiliarelor, diagnosticându-l pe (50b) ca inacuzativ în stratul inițial, iar pe (51b) ca inergativ în stratul inițial. Spre exemplu, testul bazat pe cliticul *ne* semnalează că nominalul cuantificat guvernează un arc-2 în RR a lui (52), dar

⁸ Vezi Rosen (1981), capitolul 2, pentru discuții și liste de verbe.

nu în RR a lui (53), dacă acesta este interpretat ca propoziție intransitivă:

(52) Ne sono fuggiti tre.

„Trei au fugit”.

(53) Ne hanno deviato tre.

*„Trei au deviat”.

„Ei au făcut să devieze trei”.

Aceasta confirmă că auxiliarele întrebunțate cu *fuggire* și *deviare* sunt regulate. Ceea ce se contrazice însă în (50) este, mai degrabă, Ipoteza micii alinieri. *Aldo* în (50), deși rolul său semantic rămâne nemodificat, este un 1 inițial în (a) și un 2 inițial în (b). Viceversa, *il colpo* în (51), deși își menține nemodificat rolul său semantic, este un 2 inițial în (a) și un 1 inițial în (b). Or, în asemenea cazuri rare în care Ipoteza micii alinieri este infirmată, Ipoteza alinierii universale este infirmată și ea, *a fortiori*.

Rezultatele generale pot fi privite din două unghiuri. În primul rând, în italiană Ipoteza micii alinieri nu este în întregime adevărată, ci *aproape* adevărată. Orice teorie a lexiconului trebuie elaborată de așa manieră încât să beneficieze de pe urma acestui fapt, stipulând că marea majoritate a elementelor lexicale sunt maximal simple, deși trebuie să mai existe un mecanism care să permită unora să fie mai complexe. Într-un lexicon optimal definirea proprietăților lui *fuggire* și *deviare*, ilustrate în (50-51), ar impune eforturi mai mari decât aceea a verbelor exemplificate de (46-47) sau (48-49).

În al doilea rând, anomalii precum (50) și (51) sunt semnificative deoarece ele demonstrează că în reprezentările sintactice trebuie să figureze un nivel inițial al RGs. Regulile trebuie să aibă acces la faptul că *Aldo* în (50b) este un 2 inițial și *il colpo* în (51b) un 1 inițial, faptul având consecințe sintactice precise. Rolurile semantice asociate cu aceste nominale nu determină, însă, și nici nu impun relațiile lor gramaticale inițiale, deoarece, cum ilustrează propozițiile tranzitive corespunzătoare lor, același rol semantic se poate cartă pe diferite RGs inițiale. Concluzia este că RGs inițiale *nu pot fi reconstruite prin intermediul vreunui algoritm posibil care are în vedere numai și numai sensul*. Acesta este punctul esențial al lucrării, iar asupra lui voi reveni în secțiunile ulterioare.

2. 3. Sanscrita

Sanscrita este o altă limbă unde propozițiile intransitive se divid în două clase morfologice, care par a avea și ele corespondențe, cel puțin parțiale, în planul semantic, aproximativ aceleași ca în italiană. Verbele din (54) ilustrează

contrastul⁹. În (54b) există un afix *-ya-* atașat temei verbului: mai mult chiar, terminația personală semnalează diateza activă în (a) și diateza medie în (b):

(54) a. Devadattah pacati. (*pacyate)

NOM gătește

„Devadatta gătește”.

b. Odanah pacyate.

orez-NOM gătește-*ya*-MEDIE (*pacati)

„Orezul se gătește („cooks”)”.

În momentul actual ne interesează numai afixul *-ya-*, nu și diateza medie. Sugerez că *-ya-* marchează prezența unei avansări 2-1 în RR corespunzătoare. De aici urmează trei concluzii. În primul rând, ne așteptăm ca *-ya-* să apară în unele propoziții intransitive (nu în toate), fapt confirmat de (54). În al doilea rând, o propoziție tranzitivă va fi lipsită de *-ya-*, și, în al treilea rând, *-ya-* va fi prezent într-o propoziție pasivă. Și această concluzie este corectă:

(55) a. Devadatta odanam pacati.

NOM orez-AC gătește

„Devadatta gătește orez”.

b. Odanah pacyate Devadattena.

orez-NOM gătește-*ya*-MEDIE INST

„Orezul este gătit de Devadatta”.

Este clar că *-ya-* nu marchează numai prezența pasivului, deși tradițional este cunoscut ca marcă a diatezei în discuție. Gonda (1951), o monografie asupra distribuției lui *-ya-*, subliniază în termeni fermi că o propoziție precum cea din (54b) permite două interpretări. Ea poate fi considerată drept propoziție pasivă cu un 1 inițial nespecificat („orezul este gătit”), dar și propoziție intransitivă

⁹ Exemplele din această secțiune sunt selectate cu precădere din Cardona (1976). Cred că cititorul merită să acorde considerație asumției mele, în pofida sărăciei materialului. O scuză o reprezintă faptul că lucrările de referință asupra limbii sanscrite sunt cunoscute ca nefiind prea potrivite pentru cercetarea problemelor sintactice. O sursă utilă este Ostler (1979), care abordează aceeași problemă pe care o abordez și eu aici. Chiar dacă dezbaterea sa asupra GR prezintă deficiențe datorate unor confuzii, Ostler pare să fi fost primul care a observat că sanscrita oferă contraexemplu destul de convingător, *prima facie*, la 1 AEX, o problemă pe care nu o voi discuta aici.

Un studiu mai atent ar putea stabili cu suficientă claritate că structura morfologică pe care o voi discuta poate rezulta dintr-o regulă ce a existat într-o anumită fază a limbii, dar nu mai era activă în planul sincron în perioada sanscritei clasice. În mod similar, distribuția diatezei medii în greacă îndeamnă la asumția că într-o anumită perioadă ea semnala o situație sintactică precisă, dar mai târziu, o dată cu dispariția regulii gramaticale, situația în discuție s-a dezintegrat într-un mozaic complicat, cu determinări, în mare măsură, lexicale. Acest fapt contrastează cu condiția auxiliarului *essere* în italiană, care este, în mod demonstrabil, activ, aplicându-se neologismelor (Rosen 1981).

(„orezul se gătește” [„is cooking”]). În acest din urmă caz, cum afirmă Gonda, „procesul nu este declanșat de un agent, ci se produce în mod „automat”, se întâmplă, are loc, asta e tot” (p. 75). Propozițiile intransitive de acest tip sunt, deci, omonime cu cele pasive, fapt altminteri neproblematic, dată fiind Ipoteza inacuzativă. Nu este deloc surprinzător să găsim un sistem morfologic care grupează jumătate dintre intransitive într-o clasă cu pasivele, deoarece acea clasă ar consta din construcții cu avansări de la 2 la 1.

Ipoteza miciei alinieri este din nou testabilă pentru verbele opțional tranzitive și se aplică cu rezultate bune în cadrul limitat al datelor pe care le dețin. Spre exemplu, verbul din (54) este opțional tranzitiv. Deoarece *Devadatta* se aliniaza semantic cu un 1 inițial cunoscut al aceluiași verb, iar *odana* cu un 2 inițial cunoscut al aceluiași verb, în conformitate cu Ipoteza miciei alinieri (54a) trebuie să fie inacuzativă în stratul inițial, de unde și *-ya-* în acea propoziție. Urmând calea aceluiași raționament, *-ya-* din (56b) poate fi anticipat:

- (56) a. Devadattah kusulam bhinatti.
NOM vas-AC sparge
„Devadatta sparge vasul cu grâu”
b. Kusulo bhidyate.
vas-NOM sparge-*ya*-MEDIE
„Vasul cu grâu se sparge”.
(sau: „Vasul cu grâu este spart”.)

În (57) sunt reproduse niște verbe original tranzitive al căror termen intransitiv se aliniaza semantic cu un 2 inițial cunoscut. În fiecare caz, propozițiile intransitive conțin forme cu *-ya-*, ilustrate alături de cele fără *-ya-*.

- (57) inddhe : idhyate „aprinde” vinakti : vicyate „separa”
prnakti : prcyate „amesteca” prnati : puryate „crește”
rinakti : ricyate „goli” vivakti : ucyate „chema”

Mai mult decât atât, Gonda (1951) riscă următoarea afirmație generală despre propozițiile intransitive cu *-ya-*: „Verbul se întrebuințează fără un obiect și ar fi imposibil de suplinit un asemenea element” (p. 73). Or, aceasta echivalează cu a spune că Ipoteza miciei alinieri nu este niciodată contrazisă în maniera ilustrată de (50). Conchid că *-ya-* trebuie interpretat ca marcă a avansării 2-1 și că sanscrita este o altă limbă pe care se poate diagnostica inacuzativitatea inițială.

2. 4. Albaneza

În albaneză avem o situație apropiată identică (Hubbard 1980). Un verb în această limbă aparține uneia dintre cele două categorii morfologice pe care le voi numi „diateza activă” și „diateza medie”. Dintre propozițiile intransitive, unele cer diateza activă, altele diateza medie:

- (58) a. Ai qendroi prane Drites.
el stătea-ACTIV lângă Drita
„El stătea lângă Drita”.
b. Dega u thye.
ramura a rupt-MEDIE
„Ramura s-a rupt”.

În analiza propusă de Hubbard (58a) are un 1 inițial, (58b) un 2 inițial. Precizarea oferă același avantaj ca în cazul sanscritei, deoarece avansarea inacuzativă din (58b) include propoziția în discuție în aceeași clasă cu pasivele, care, de asemenea, cer diateza medie:

- (59) a. Agimi puth Driten.
NOM sărută-ACTIV AC
„Agim sărută pe Drita”.
b. Drita puthet prej Agimit.
NOM sărută-MEDIE de
„Drita e sărutată de Agim”.

În plus, diateza medie se asociază cu interpretări de tip reflexiv și reciproc, fapt în virtutea căruia o propoziție precum (60) este triplu ambiguă:

- (60) Shihemi ne pasqyre.
noi-vedem-MEDIE în oglindă
„Ne vedem pe noi înșine în oglindă”.
„Ne vedem unul pe celălalt în oglindă”.
„Suntem văzuți în oglindă”.

Hubbard formulează următoarea condiție generală pentru diateza medie, similară sub raport formal cu condiția privind regimul auxiliarului *essere* în italiană.

- (61) Selectarea diatezei în albaneză
Verbul este la diateza medie în orice propoziție care conține un arc-1 și un arc-2 cu același centru („head”). În celelalte situații el este la diateza activă.

Condiția poate fi satisfăcută sau în cadrul a două straturi (printr-un nominal avansat) sau într-un singur strat (printr-un nominal multiatașat). Întocmai ca în italiană, noțiunile-cheie de multiatașament și inacuzativ au o valoare explicativă majoră în albaneză, punând în lumină ceea ce este comun tuturor propozițiilor la diateza medie.

Cât de relevantă este Ipoteza miciei alinieri în albaneză? Și aici există o clasă mare de propoziții intransitive al căror termen se aliniaza semantic cu un 2 inițial cunoscut al aceluiași verb. Acel termen ar trebui să fie un 2 inițial, iar avansarea lui ar trebui să impună diateza medie. Cum putem anticipa, următoarele verbe iau forma diatezei medii când sunt intransitive:

(62) tund : tundet „scutura”	penjoj : pengohet „împiedica”
skuq : skuqet „roși”	perkull : perkulet „îndoi”
kalb : kalbet „putrezi”	erreso : erresohtet „întuneca”
rrit : rritet „crește”	zhvilloj : zhvillohet „dezvolta”
tret : tretet „topi”	rrokullis : rrokulliset „rula”
trash : trashet „îngrășa”	nguros : nguroset „solidifica”

Pe lângă faptul că citează aceste perechi, Hubbard mai observă că modelul este „extrem de răspândit” în albaneză, dar nu ne spune dacă este vreodată inoperant.

2. 5. Choctaw, olandeza, lakhota, turca

În limba choctaw dovezile în favoarea inacuzativului sunt prea variate pentru a fi reproduse în întregime aici. Davies (1981a) prezintă argumente bazate pe fenomene de modificare a referinței („Switch Reference phenomena”), pe condiția de reflexivizare extrapropozițională și pe diverse fenomene distincte implicând marcarea cazuală și acordul verbal¹⁰. În conformitate cu analiza efectuată de Davies, limba choctaw contrapune într-un mod fascinant două clase de reguli de marcarea cazuală, dintre care nici una nu se referă în exclusivitate la RGs finale. Un tip de regulă de marcarea cazuală aparține nominalelor depline („full”), iar celălalt afixelor de acord verbal impuse de nominalele în discuție. Ele au următorul efect: (i) un nominal deplin este marcat cazual în funcție de relația sa gramaticală *superioară* („highest”) – nominativ dacă guvernează un arc-1 la oricare nivel, „oblic” (nenominativ) în celelalte cazuri – și (ii) un afix marcând acordul verbal reflectă relația gramaticală cea mai *profundă* („lowest”) a controlorului acordului. În propozițiile multistratale aceste reguli crează discrepanțe cazuale sistematice între un nominal de sine stătător și afixul care marchează acordul său cu verbul. Davies arată că formulările sale sunt valabile pentru întreaga gamă de structuri propoziționale ale limbii choctaw, incluzând Inversiunea, Antipasivul și Retragerea („Retreat”) de tip 2-3, precum și propozițiile monostratale. În mod normal, aceste reguli ar trebui să repereze avansarea inacuzativă, ceea ce se și întâmplă. Să considerăm mai întâi un 2 dintr-o propoziție monostratală, „pe mine/mă” din (63). Deoarece acesta guvernează numai un arc-2, *anano* „pe mine/mă” poartă marca cazului oblic (nenominativul) și impune acordul verbal la acuzativ.

¹⁰ Ilustrări ale acestui fenomen pot fi găsite în cap. 10 în Perlmutter și Rosen, eds. (1984), deși lucrarea în discuție se concentrează asupra construcției antipasive din limba choctaw, nu asupra inacuzativului.

(63) Ofi- ya- t	an- a- n-	o	sa- kopoli- tok.
câine-DET-NOM 1-	DET-OBL-	CONTR 1AC-	mușcă-TRECUT
„Câinele <i>m-a</i> mușcat”.			

Distincția predictibilă în cadrul propozițiilor intransitive este ilustrată în (64). În (64a), marcarea cazuală a lui *anato* indică faptul că relația sa gramaticală superioară este 1, iar acordul verbal că relația sa gramaticală cea mai profundă este 1. Propoziția este monostratală și inergativă. În schimb, în (64b) marcarea cazuală a lui *anato* indică faptul că relația sa gramaticală superioară este 1, iar acordul verbal că relația sa gramaticală cea mai profundă este 2. Astfel, (64b) poate fi identificată ca o propoziție care conține Avansarea inacuzativă.

(64) a.	An- a- t-	o	hilha- li-	tok.
	1-DET- NOM-	CONTR	dansa 1NOM-	TRECUT
	„Eu am dansat”.			
b.	An- a- t-	o	sa- nayokpa.	
	1-DET- NOM	CONTR 1AC	fericit	
	„Eu sunt fericit”.			

Davies coroborează acest argument cu altele, iar împreună ele situează choctaw pe lista limbilor în care RGs inițiale ale unei propoziții intransitive pot fi stabilite independent de sens.

În olandeză (Perlmutter 1978a și cap. 3 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984) propozițiile intransitive se divid în două clase. Ele se aseamănă din punct de vedere morfologic, dar diferența transpare în construcția pasivă: (65a) are un corespondent pasiv impersonal, iar (66a) nu are nici unul:

(65) a.	De kinderen lachen altijd.
	„Copiii râd întotdeauna”.
b.	Er wordt altijd door de kinderen gelachen.
	„Este întotdeauna luată [problema] în râs de copii”.
(66) a.	De kinderen groeien altijd erg snel.
	„Copiii întotdeauna cresc foarte repede”.
b.	*Er wordt altijd door de kinderen erg snel gegroeid.
	„Este întotdeauna crescut foarte repede de copii”.

Corpusul bogat de date furnizat de Perlmutter (1978a) indică cu claritate că cele două clase prezintă anumite asemănări, din punct de vedere semantic, cu clasele corespunzătoare din alte limbi. Este destul de dificil de respins, din capul locului, ideea că acest contrast se întemeiază, într-un fel sau altul, pe inergativitate inițială *versus* inacuzativitate. Perlmutter (1978a) susține această interpretare invocând o generalizare la care ajunge pe căi independente, Legea unicității avansării la 1 („the 1-Advancement Exclusiveness Law”), care

stipulează că nici o propoziție nu poate conține mai mult decât o singură avansare la 1. RR asociată cu (66b) ar viola necesarmente această lege dacă nu ar conține un 1 inițial. Stratul de la care pornește un pasiv, fie personl, fie impersonal, trebuie să conțină un arc-1. În consecință, RR a lui (66b) ar trebui să conțină *avansarea inacuzativă*, iar apoi avansarea asociată cu pasivul impersonal (elementul avansat fiind nominalul gol [„dummy”], realizat ca *er*). Coocurența acestor două avansări la 1 ar avea drept consecință negramaticalitatea lui (66b), dar o asemenea violare nu s-ar produce în RR a lui (66a) dacă aceasta are un arc-1 inițial. Argumentul este complicat tocmai fiindcă se bazează pe o rețea deasă de fapte interconectate, din limbi diferite, care deocamdată nu pot fi explicate pe nici o altă cale. Voi presupune că și în situația în care legea propusă ar urma să fie revizuită, o versiune nouă a ei ar mai putea explica contrastul dintre (65) și (66) tot pe baza distincției dintre inergativitatea inițială și inacuzativitatea inițială. Voi considera, deci, Pasivele impersonale din olandeză drept elemente cu rol de diagnostic al acestei distincții.

În lakhota, o limbă siouană, există două seturi de mărci ale persoanei a căror distribuție este descrisă în termeni semantici de Boas și Deloria (1941) și studiată mai târziu, în lumina ipotezei inacuzative, de Williamson (1979). Într-o propoziție monostratală tranzitivă, 1 este înregistrat de o marcă aparținând unui set, iar 2 de o marcă din celălalt set, pe care le voi numi „nominativ” și „acuzativ”:

(67) a- ma- ya phe
 LOC 1 2 ai lovit
 AC NOM
 „Tu m-ai lovit”.

Într-o propoziție intransitivă există o singură marcă a acordului, care în anumite cazuri este nominativ, ca în (68a), iar în altele acuzativ, ca în (68b):

(68) a. wa- cheye
 1 plânge
 NOM
 „Eu plâng”
 b. ma- haske
 1 înalt
 AC
 „Eu sunt înalt”.

Williamson susține că (68a) are un 1 inițial, iar (68b) un 2 inițial. În plus, ea caută să stabilească dacă o abordare strict semantică ar fi, de asemenea, operantă. Concluzia este identică cu aceea privind auxiliarele din italiană (§2.1): descrieri pe baza unor noțiuni precum „activ”, „cunoscător”, „agentiv”, „stativ”

ar conține mult adevăr, dar ar fi ocazional inoperante, indicând că sintaxa limbii lakhota nu este direct sensibilă la nici una dintre aceste categorii.

În turcă, un diagnostic al inacuzativității inițiale e dat de Özkaragöz (1980), pe baza fenomenului *Equi* din construcția gerundivă, marcată de *-ArAk* „în timp ce” (*Equi* se referă la suprimarea nominalului într-o propoziție dependentă în urma identității lui cu nominalul controlor din propoziția matriceală [n. trad. – Ș. O.]) 1 final al propoziției gerundive cu *-ArAk* este întotdeauna o *Equi* victimă și trebuie să fie controlat de un 1 final în propoziția matriceală. Dar pe lângă aceasta, susține Özkaragöz, mai trebuie îndeplinită o condiție: o cuplare reușită a *Equi*-victimă cu *Equi* controlorul poate avea loc numai dacă ambele poartă aceeași RG inițială. După citarea unor exemple conținând Pasivul într-un strat superior, profund sau în ambele straturi, Özkaragöz se ocupă de propozițiile intransitive, care ilustrează contraste precum cele din (69). Termenul inițial al verbului „a juca” reușește să se cupleze cu acela al lui „a cânta” din (a), dar nu cu acela al lui „a aluneca” din (b):

(69) a. Kiz oyna-y- arak şarki söyle-di
 fată juca-GL-în timp ce cânta -TRECUT
 „Fata, în timp ce se juca, cânta”
 b. *Kiz oyna-y- arak kay -di.
 fată juca-GL-în timp ce aluneca -TRECUT
 „Fata, în timp ce se juca, alunecă”.

Fenomenul *-ArAk* împarte propozițiile intransitive în două clase, cu aproximație după aceleași criterii semantice ca în cazul celorlalte limbi. Özkaragöz demonstrează că termenul nuclear se comportă ca un 1 inițial într-una dintre clase, și ca un 2 inițial în cealaltă. În turcă, deci, ca și în celelalte limbi pe care le-am citat, RGs dintr-o propoziție intransitivă pot fi atestate printr-un test sintactic, independent de sens.

2. 6. Relevanța potențială a datelor

Alături de studiile în discuție mai sunt și altele care indică același lucru, notabile fiind cercetările lui Harris (1981, 1982) asupra limbii georgiene, ale lui Gerdts (1980, 1981) asupra limbii halkomelem și datele desprinse de McLendon (1978) din limba pomo de est, interpretate de Perlmutter (sub tipar).

Prima semnificație a acestor studii constă în aceea că ele sprijină ipoteza inacuzativă și subliniază insuficiența modelelor sintactice care nu o pot incorpora. Modelele sintactice trebuie să poată da seama, într-o manieră sau alta, de statutul de 2 al elementului inacuzativ avansat. S-ar putea crede, totuși, că

generalizările despre statutul de 2 inițial sau 1 inițial pot fi suplinite de generalizări cu privire la categoriile semantice, care ar putea apoi servi drept parte componentă a aparatului unei teorii sintactice. O asemenea concepție, reformulată, stipulează că, în principiu, se poate descoperi un anumit set de categorii semantice care să conțină elemente echivalente, sub raport extensional, unei relații gramaticale inițiale. A susține așa ceva însemnează a susține validitatea Ipotezei alinierii universale.

Dar studiile sunt relevante și dintr-un alt unghi: puse la un loc, ele constituie un teren pentru testarea Ipotezei alinierii universale. Comparând rezultatele din mai multe limbi, putem stabili cu claritate dacă este adevărat că o pereche de propoziții intransitive sinonime este întotdeauna identică în ceea ce privește inergativitatea inițială *versus* inacuzativitatea, fapt pe care îl incumbă Ipoteza alinierii universale.

3. Interfața dintre rolurile semantice și relațiile gramaticale inițiale

Chiar și în cadrul corpusului restrâns de date pe care îl întrebuițez, există dovezi ample privind imposibilitatea de a se susține Ipoteza alinierii universale. În cazul unor perechi precum (70a, b), punctul cheie îl reprezintă faptul că straturile inițiale pot fi stabilite prin teste sintactice, independent de sens. Descoperim că „a muri” are un 1 inițial în choctaw, dar un 2 inițial în italiană:

(70) a.	Choctaw		Termen inițial
	Illi-li-	tok kiyo.	(1)
	muri 1	TRECUT nu.	
	NOM		
	„Nu am murit”.		
b.	Italiană		
	Non sono morto.		(2)
	nu eu-sunt mort		
	„Nu am murit”.		

Un critic ar putea obiecta că metoda este naivă deoarece ignoră posibilitatea că (70a, b) s-ar putea să nu fie sinonime. Conceptul de „a muri” are desigur rezonanțe diferite în diferite comunități culturale și religioase. Este posibil ca în cultura choctaw „a muri” să fie conceput ca *un pas pe care îl fac*, mai degrabă decât ceva ce *mi se întâmplă mie*, caz în care s-ar putea pretinde că cele două nominale din (70) nu îndeplinesc același rol semantic. Să luăm, însă, un concept mai banal, anume „a transpira”. În cazul acestui predicat, termenul nuclear inițial este un 2 în choctaw, dar un 1 în italiană:

(71) a.	Choctaw	(2)
	Sa- laksha.	
	I am transpirat	
	AC	
	„Am transpirat”.	
b.	Italiană	(1)
	Ho sudato.	
	„Am transpirat”.	

Desigur, ar fi cu mult mai dificil de argumentat că acest contrast sintactic provine din vreo diferență subtilă între sensul lui (71a) și (71b). Această pereche, precum și altele care vor urma, sugerează că nu se poate impune o grilă clasificatorie asupra rolurilor semantice în scopul reperării RGs inițiale.

3. 1. Controlul prin protagonist

De aici încolo voi cita diverse deficiențe marcând un tipar general de *asemănare* între limbi. Deși observația mea se bazează pe discrepanțele existente, asemănările prezintă și ele un interes major, deoarece deocamdată nu există nici un mijloc de delimitare sau explicare a extinderii lor. O primă încercare de a descrie aceste asemănări este setul de categorii semantice propus de Perlmutter și Postal în prezentarea Ipotezei alinierii universale (vezi cap 3 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984). Deși combatem, aici, pretenția de universalitate a acesteia, cadrul propus de ei exprimă corect *tendențele* interlingvistice atestate privind asocierea anumitor semnificații cu inergativitatea inițială, iar a altora cu inacuzativitatea inițială. Îl voi întrebuița, de aceea, drept cadru convenabil pentru citarea contraexemplurilor la asemenea tendințe.

În primul rând, Perlmutter și Postal emit ipoteza că o condiție universal suficientă pentru ca o propoziție intransitivă să fie inergativă este calitatea volițională a acțiunii sau (împrumutând o expresie de la McLendon 1978) „controlul prin protagonist” („protagonist control”). Și invers, absența controlului exercitat de protagonist s-ar asocia cu inacuzativitatea inițială, exceptând clasa predicatelor speciale ce denotă procese corporale, care vor fi discutate separat (§ 3. 2.).

În olandeză, linia de demarcație dintre cele două clase de propoziții intransitive constatate pare într-adevăr a manifesta o sensibilitate instantanee la controlul de către protagonist. Cum arată Perlmutter și Postal, același verb este deseori suficient de flexibil, asumându-și sau un sens volițional, ca în (72a), sau unul nevolițional, ca în (72b):

- (72) a. De nieuwe acteur is in het tweede bedrijf op het juiste ogenblik gevallen.
 „Noul actor a picat la momentul potrivit în actul doi”.
- b. Twee mensen zijn uit de venster van de tweede verdieping gevallen.
 „Doi oameni au căzut [picat] de la fereastra etajului doi”.

Forma stratului inițial diferă în funcție de aspectul volițional al acțiunii. Dacă se acceptă drept test diagnostic pasivul impersonal, atunci „a cădea (deliberat)” selectează un 1 inițial, iar „a cădea (accidental)” un 2 inițial:

- (73) a. In het tweede bedrijf werd er door de nieuwe acteur op het juiste ogenblik gevallen. (1)
 *„În actul doi a fost picat de noul actor la momentul potrivit”. (propoziție inacceptabilă în română, dar acceptabilă în olandeză [n. trad. – Ș. O.]
- b. *Er werd door twee mensen uit de venster van de tweede verdieping gevallen. (2)
 *„A fost căzut de doi oameni de la fereastra etajului doi”.

O bogăție de exemple de acest gen (vezi cap. 3 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984) sugerează că în cadrul propozițiilor intransitive în olandeză există o corelație directă între controlul prin protagonist și inergativitatea inițială.

Nu toate limbile se comportă însă, în această privință, ca olandeza. O structură atestată indică irelevanța rolului de control al protagonistului pentru categoria generală de verbe intransitive, dar, în mod excepțional, acesta își păstrează relevanța în cazul unor verbe izolate. Davies (1981a) afirmă că un asemenea fenomen are loc în limba choctaw, unde „a cădea” se numără printre puținele verbe afectate:

- (74) a. Sa- ttola -tok. (2)
 1 cădea TRECUT
 AC
 „Am căzut”.
- b. Ittola-li- tok. (1)
 cădea 1 TRECUT
 NOM
 „Am căzut (intenționat)”.

Faptele citate de McLendon (1978) sugerează că același lucru este valabil și în cazul limbii pomo de est. De asemenea, în italiană rolul de control al protagonistului afectează RGs inițiale numai excepțional, implicând un număr restrâns de verbe. *Durare* „a dura” este un asemenea exemplu: (75a), exprimând ideea că Turchi „a reușit să reziste”, prezintă un 1 inițial, în timp ce (75b), unde sensul este nevolițional, prezintă un 2 inițial:

- (75) a. Turchi ha durato due anni in carica. (1)
 „Turchi a stat („a reușit să reziste”) doi ani în funcție”.
- b. Il processo è durato sei mesi. (2)
 „Procesul a durat șase luni”.

Dar, într-un sens mai general, rolul de control al protagonistului este irelevant. *Cadere* „a cădea” cere întotdeauna un 2 inițial, independent de agentivitate, lucru valabil și pentru *intervenire* „a interveni”.

- (76) a. Luigi è caduto apposta. (*ha) (2)
 „Luigi a căzut intenționat”.
- b. Luigi è intervenuto allo scopo di difenderci. (*ha) (2)
 „Luigi a intervenit cu scopul de a ne apăra”.

În schimb, *fischiare* „a fluiera” prezintă un 1 inițial indiferent dacă e vorba de o persoană sau un ibric. Există, în italiană, multe predicate nevoliționale care au un 1 inițial, precum cele din (77), oricare dintre ele contraexemplificând Ipoteza alinierii universale când sunt puse alături de predicatele care le corespund în olandeză:

- (77) 1 inițial dar fără control al protagonistului
ha scintillato	„a sclipit”	ha stormito	„a foșnit”
ha galleggiato	„a plutit”	ha vacillato	„s-a clătinat”
ha cigliato	„a scârțâit”	ha schiumato	„a spumegat”
ha torreggiato	„s-a ivit”	ha scarseggiato	„a fost insuficient”
ha puzzato	„a puțit”	ha brillato	„a strălucit”

Lakhota furnizează, de asemenea, contraexemple interesante: Williamson (1979) raportează că în afară de verbele însemnând „a trăi” și „a locui”, chiar și verbele „a exista” și „a fi (într-un loc)” se numără printre cele care primesc un 1 inițial. În choctaw, de asemenea, predicatele existențiale primesc un 1 inițial. Este imposibil de susținut că funcția de control a protagonistului determină într-o manieră universală, regulată, distincția dintre inergativitatea și inacuzativitatea inițială.

3. 2. Procese ale unui corp animat

Sub acest titlu includem predicate precum „a sforăi”, „a sughița”, „a căsca”, „a dormi”, „a vomă”, „a respira”, „a strănuta” etc. Perlmutter și Postal le grupează într-o clasă specială, emițând ipoteza că ele primesc, în mod universal, un 1 inițial, chiar dacă acțiunile desemnate sunt nevoliționale sau manifestă, cel puțin parțial, o asemenea particularitate. Aceasta este situația în olandeză, unde „a sforăi” selectează un 1 inițial, situându-se astfel în afara generalizării privind funcția de control a protagonistului.

Există niște corespondențe interlingvistice interesante privind predicatele din clasa „a sforăi”. Desemnarea lor prin sintagma „procese corporale involuntare”

este inadecvată: ea nu ar reuși să disocieze, spre exemplu, „a sforăi” de „a roși”, ambele căzând sub incidența acestei categorii. Totuși, italiana, albaneza și olandeza procedează similar, atribuind un 1 inițial lui „a sforăi” și un 2 inițial lui „a roși”:

(78) a.	Mario ha russato.
„Mario a sforăit”.	(1)
b.	Agimi gerrhin.
NOM sforăie-ACTIV
„Agim sforăie”.	(1)
c.	De studenten snoorden he hele tijd.
„Studentii au sforăit tot timpul”.	(1)
d.	Er werd de hele tijd door de studenten gesboord.
„Era sforăit de către studenți tot timpul”.	
(79) a.	Mario è arrossito.
„Mario a roșit”.	(2)
b.	Agimi skuqet.
NOM roșește-MEDIE
„Agim roșește”.	(2)
c.	De studenten bloosden vaak.
„Studenții au roșit deseori”.	(2)
d.	*Er werd vaak door de studenten gebloosden.
„Era deseori roșit de către studenți”.	

Din punct de vedere statistic, puținele predicate din (78) și (79) nu sunt semnificative, dar ele pun în lumină ceea ce ar putea deveni un fascinant domeniu de cercetare.

Ceea ce contează aici este că mai putem descoperi în această arie semantică un număr de predicate al căror regim diferă în limbi diferite, ele fiind contraexemple la Ipoteza alinierii universale. Privind verbul „a strănutat”, stratul său inițial este inergativ în italiană și olandeză, inacuzativ în limba pomo de est și flexibil în choctaw:

(80) Italiană:	ho starnutito
„Am strănutat”.	(1)
Olandeză:	Er werd de hele tijd geniesd.	(1)
Pomo de est:	wf ?éckiya ²
AC am strănutat
„Am strănutat”.	(2)
Choctaw:	sa- habishko
AC strănuta
habishko-li
NOM
„Am strănutat”.	(2)
(1)

Mai există discrepante și în ceea ce privește sensul verbelor „a sângera”, „a suferi”, „a-i fi foame”, „a-i fi teamă”, „a delira, a vorbi în delir”:

(81) Turcă:	kanamak
„a sângera”	(2)
Italiană:	sanguinare
„a sângera”	(1)
Pomo de est:	(nu este citat)
„a sângera”	(2)
(82) Choctaw:	albasha
„a suferi”	(2)
Italiană:	soffrire
„a suferi”	(1)
(83) Choctaw:	hohchafo
„a-i fi foame”	(2)
Lakhota:	lochi
„a-i fi foame”	(1)
(84) Pomo de est:	(nu este citat)
„a-i fi teamă”	(2)
Lakhota:	khopha
„a-i fi teamă”	(1)
(85) Turcă:	sayiklamal
„a delira”	(2)
Italiană:	delirare
„a delira”	(1)

Verbele cu sensul „a visa” și „a gândi” par a selecta, de regulă, un 1 inițial (olandeză, italiană, albaneză), dar McLendon le citează pe ambele în clasa opusă în limba pomo de est.

Și în acest caz, informațiile, deși fragmentare, sunt suficiente, totuși, pentru a ilustra că un anumit rol semantic se poate cartă pe un 1 inițial într-o limbă și un 2 inițial într-o altă limbă.

3. 3. Verbe de mișcare

Clasa verbelor de mișcare prezintă complicații speciale, derivând din faptul că unele exprimă modul mișcării, iar altele, în esență, doar direcționalitatea sau

rezultatul mișcării¹¹. Aceste distincții pot afecta sintaxa, fapt ilustrat de multe exemple cunoscute. Câteva verbe italiene, precum *correre*, selectează un 1 inițial când designează o activitate, dar un 2 inițial în enunțuri privind traiectoria mișcării¹²:

- (86) a. Ugo ha corso meglio ieri.
„Ugo a fugit mai bine ieri”.
b. Ugo è corso a casa.
„Ugo a fugit acasă”.

Așadar, în plan interlingvistic, când două propoziții sunt analizate asemănător, există, totuși, posibilitatea ca rolurile semantice ale participanților să nu fie concepute în același fel.

Chiar și în această situație, verbele de mișcare oferă un număr substanțial de dovezi *prima facie* împotriva Ipotezei alinierii universale. Spre exemplu, predicatul însemnând „a merge”, „a ajunge”, „a sta” selectează un 1 inițial în albaneză, dar un 2 inițial în italiană:

- (87) a. Faria shkoi shpejt ne shtëpi. (1)
NOM a mers-ACTIV repede spre casă
„Faria a mers repede acasă”.
b. Lidia è andata subito a casa. (2)
„Lidia a mers repede acasă”.

¹¹ Cum indică Talmy (1972), verbele de mișcare în limbile romanice manifestă o tendință pronunțată spre exprimarea direcționalității pure, modul mișcării fiind exprimat printr-un „satelit” al verbului; în engleză se manifestă tendința opusă. Spre exemplu:

- (i) Italiană: Mario si allontanava furtivamente.
Mario se-îndepărta pe furiș.
„Mario se îndepărta pe furiș”.
Engleză: Mario was sneaking away.
Mario se-îndepărta-pe-furiș
„Mario se îndepărta pe furiș”.

Mai există, desigur, și alte tipuri posibile de organizare semantică a verbelor de mișcare. Talmy arată că în limba atugewi, spre exemplu, rădăcina exprimă *tipul de figură* care se deplasează, în timp ce modul de deplasare și direcționalitatea sunt ambele puse pe seama morfemelor „satelite”.

¹² Verbe de mișcare precum *correre* „a fugi”, al căror auxiliar diferă în funcție de criteriul amintit, formează un grup sintactic restrâns, din care fac parte *saltare* „a sări”, *volare* „a zbura” și altele. Alături de acestea mai există un număr de verbe ce exprimă direcționalitatea pură, care selectează numai un 2 inițial (*uscire* „ieși” etc.), și un număr de verbe ce exprimă activitatea, care primesc numai un 1 inițial (*camminare* „a merge pe jos”, *nuotare* „a înota”, *viaggiare* „a călători” etc.).

- (88) a. Arrita kete mengjes nga Korca. (1)
am sosit-ACTIV astă dimineață din Korce
"Am sosit azi dimineață din Korce".
b. Sono arrivato stamattina da Korce. (2)
"Am sosit astă dimineață din Korce".
(89) a. Ai rri kētu. (1)
el stă-ACTIV aici
"El stă aici".
b. È restato qui. (2)
È rimasto qui.
"A rămas aici".

Verbul *ia* „a merge” și *ala* „a veni”, în choctaw, primesc un 1 inițial, ca și *gelmek* „a veni”, în turcă. În italiană însă *andare* „a merge” și *venire* „a veni” primesc invariabil un 2 inițial, lucru valabil și pentru *entrare* „a intra”, *uscire* „a ieși” și alte câteva verbe de mișcare. Funcția de control a protagonistului nu are, nici în acest caz, efect:

- (90) Luigi è venuto apposta per parlare con te. (*ha) (2)
„Luigi a venit dinadins să vorbească cu tine”.

Asemenea discrepanțe între limbi confirmă încă o dată că RGs nu pot fi prezise pornind de la sensurile verbelor. De aici trebuie să tragem concluzia că nivelul sintactic inițial – în gramatica relațională, stratul inițial al relațiilor gramaticale – conține niște informații esențiale care nu sunt recuperabile numai și numai din reprezentarea sensului.

4. Necesitatea relațiilor gramaticale inițiale în reprezentarea sintactică

Lucrarea argumentează că nu există nici un fel de aliniere universală între rolurile semantice și RGs inițiale. Interesul acestei concluzii este dat, în mod egal, atât de ceea ce ea presupune cât și de implicațiile ei pe plan teoretic. Este evident, în această ordine de idei, că nu am putea cerceta deloc problema în discuție și cu atât mai puțin ajunge la concluzia amintită, dacă ne-ar lipsi vreuna dintre următoarele date preliminare: (i) noțiuni interlingvistice viabile de RGs, (ii) un cadru care să ne pună la dispoziție conceptul de RGs inițiale și (iii) dovezi empirice privind faptul că relațiile gramaticale inițiale joacă un rol în gramatică și că ele pot fi identificate prin teste sintactice. Mai jos, voi comenta aspectele în discuție, iar apoi corolarul lor imediat, necesitatea reprezentărilor sintactice multistratale.

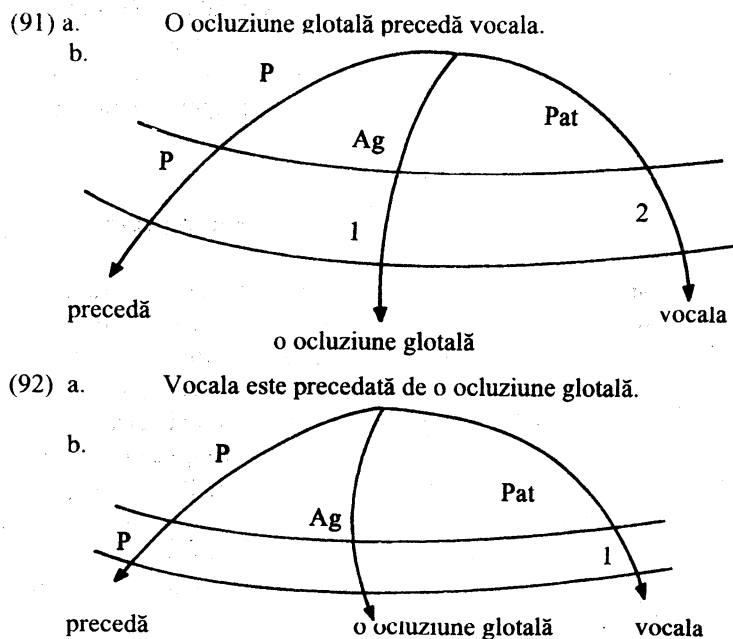
4. 1. Posibilitatea formulării întrebării privind Alinierea universală

Gramatica relațională și studiile din această perspectivă au adus, în mod firesc, în centrul atenției întrebarea de la care am pornit (4):

Întrețin oare RGs inițiale vreun tip de relații regulate, sistematice, cu categorii semantice sau tematice precum Agent, Cunoscător sau Pacient?

Cercetătorul care întrebuițează categoriile gramaticii relaționale trebuie să postuleze RGs inițiale. Sunt foarte rare lucrările în cadrul gramaticii relaționale care postulează relații inițiale bazate numai pe sens. Multe dintre ele au ceva de spus în legătură cu (4), ca un produs auxiliar al analizelor lor sintactice.

În contrast cu acestea însă trebuie să remarcăm că într-un cadru lipsit de RGs inițiale problema pusă în (4) pur și simplu nu se ridică. Să luăm drept exemplu bine cunoscut gramatica cazurilor elaborată de Fillmore, în stadiul ei inițial, unde fiecare propoziție prezintă exact două nivele de structurare. Primul este un nivel semantic în care fiecare nominal exprimă o relație semantică (Agent etc.), iar ultimul un nivel de suprafață al relațiilor gramaticale propriu-zise (Subiect etc.). În scopuri ilustrative, structurile propuse de Fillmore ar putea fi convertite într-o notație diagramatică stratală (ca în cap. 1 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984). În acest caz, reprezentările tipice ale unei perechi activ-pasiv ar fi:

Acest cadru nu operează însă deloc o distincție între rolurile semantice și RGs inițiale, motiv pentru care nu poate fi contemplată posibilitatea de a compara cele două seturi. În fapt, echivalența lor este presupusă. Același lucru ar fi valabil, în general, și în cazul modelelor monostratale sau „cu nivel de suprafață” („surfacist”). Gramatica relațională, pe de altă parte, recunoaște în RGs inițiale un concept diferit de rolurile semantice și nu presupune echivalența lor, dar nici nu exclude o asemenea posibilitate.

Aceasta face posibilă formularea întrebării (4).

4. 2. Posibilitatea de a răspunde la întrebarea privind Alinierea universală

Dacă un anumit model face accesibilă sau nu noțiunea de RGs inițiale contează numai atunci când se demonstrează că această noțiune îndeplinește un rol în diversele gramatici. Dovezile în acest sens (sau, mai general, necesitatea reprezentărilor multistratale) formează obiectul unui număr crescând de studii pe care nu mi-am propus să le analizez aici¹³. Cu toate acestea, o categorie de

¹³ Urmează câteva exemple. Privind RGs inițiale: Harris (cap. 7 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984) susține că în limba udi un 1 inițial controlează acordul verbal. Perlmutter (cap. 1 în Perlmutter și Rosen, eds. 1984) argumentează că în acheneză acordul verbului se face cu un 1 inițial. Bell (1976, 1983) susține că în cazul condițiilor care guvernează antecedenta reflexivelor și Equi controlul în limba cebuano explicația trebuie căutată în statutul de 1 inițial. Alte generalizări au în vedere atât relațiile gramaticale inițiale, cât și pe cele finale: Harris (1981) argumentează că în limba georgiană antecedentul unui reflexiv în *tav-* trebuie să guverneze un arc-1 inițial și un arc cu termeni finali. În tiwa de sud, selectarea prefixului de acord verbal e determinată de 1 final, 2 final și de absolutivul inițial (Allen și Franz 1978; Allen, Franz, Gardiner și Perlmutter, în ms.).

Alte generalizări pot fi formulate prin suprimarea oricărei referințe la un nivel anume. Wali și Rosen (în elaborare) argumentează că reflexivele și „reflexivele emfatice” în marathi se conformează cerinței ca antecedentul lor să guverneze un arc-1 (la un nivel oarecare), iar Perlmutter (cap. 1, vezi *supra*) produce dovezi în favoarea unei constrângeri similare asupra antecedentei reflexivelor în rusă. Davies (1981a, 1982) susține că numărul mare de Ascensiuni ale posesorului („Possessor Ascensions”) în choctaw trebuie să guverneze un arc absolutiv (la un nivel oarecare). Regulile deja menționate privind marcarea causală în choctaw (2. 5.), precum și regula selectării auxiliarelor în italiană (2. 1.) aparțin, de asemenea, acestui tip general.

Printre lucrările în care se argumentează explicit existența RGs la nivele multiple se numără Perlmutter (1981, 1982), Davies (1981b) despre choctaw, Wali și Rosen (în ms.) despre marathi, Jackson (1981) despre tamilă și Joseph (1982) despre greaca veche; vezi și *supra*, cap. 1.

Întreaga literatură dedicată inversiunii este, de asemenea, relevantă pentru problema nivelelor sintactice, deoarece dovezile privind retrogradarea 1-3 conțin întotdeauna probe referitoare la faptul că nominalul inversiunii guvernează nu numai un arc-3, ci și un arc-1 anterior. Sunt relevante studiile despre pasivele impersonale, deoarece argumentele privind faptul că acestea presupun avansarea de tip 2-1 sunt, totodată, argumente în favoarea unor nivele sintactice

dovezi provin din argumentele în favoarea Ipotezei inacuzative, din rândul cărora am văzut deja câteva.

Am putea afirma, spre exemplu, că, sub raport descriptiv, în italiană se disting două tipuri de propoziții intransitive, contrastul dintre ele manifestându-se nu numai în Selectarea auxiliarelor,

- (93) a. Mario ha improvvisato.
„Mario a improvizat”.
b. La notizia è trapelata.
„Știrea a ieșit la suprafață”.

ci și, cum observă Perlmutter (1978b), în participiul absolut și în distribuția cliticului partitiv *ne*. Problema o reprezintă găsirea unor generalizări care să dea seamă nu numai de distincția în rândul propozițiilor intransitive, ci care să cuprindă, de asemenea, toate celelalte tipuri de propoziții. Cum am văzut, soluția este oferită de o analiză în care (93a) are un 1 inițial, iar (93b) un 2 inițial.

Ponderea dovezilor crește atunci când studiile despre Ipoteza inacuzativă sunt luate în evidență global. Se descoperă, astfel, un fenomen recurent:

- (i) în diverse limbi există felurite fenomene sintactice în raport de care propozițiile intransitive se divid în două clase.
(ii) Sub raportul sensului, apartenența la cele două clase prezintă un grad interesant de invarianță între limbi.

Atunci când aceste limbi sunt cercetate individual, Ipoteza inacuzativă este confirmată în fiecare caz. Studiile citate argumentează că dacă straturile intransitive inițiale sunt de două tipuri, unele având un arc-1, iar altele un arc-2, atunci contrastele sintactice constatate își găsesc justificarea în cadrul fiecărei gramatici.

Aceste descoperiri situează imediat problema Alinierii universale într-o perspectivă empirică, deoarece ele delimitează un corpus în cadrul căruia sensurile pot fi comparate cu RGs inițiale, independent stabilite. Dacă noțiunea de RGs inițiale ar fi doar un simplu artificiu golit de sens în cadrul modelului, fără legătură cu realitatea lingvistică, atunci, desigur, s-ar putea pune întrebarea cu privire la Alinierea universală, dar ea nu ar primi niciodată răspuns. Posibilitatea de a se răspunde la această întrebare este dată de descoperirea faptului că gramaticile oferă, într-adevăr, diagnostice sintactice ale RGs.

distincte. Referințe numeroase asupra tuturor acestor probleme se găsesc în Dubinsky și Rosen (1983), o bibliografie indexată a gramaticii relaționale. Pe scurt, această lucrare nu trebuie confundată cu o analiză a bibliografiei recente privind necesitatea reprezentărilor multistratale.

4. 3. Semnificația răspunsului

Pentru a testa Ipoteza alinierii universale, pot fi examinate perechi sinonime de propoziții intransitive care, exceptând situațiile ad hoc, trebuie să fie privite ca având aceeași reprezentare semantică. De regulă, asemenea perechi au, într-adevăr, straturi inițiale paralele, dar noi am văzut deja un grup considerabil de contraexemple în cadrul căruia un anumit rol semantic, spre exemplu, „eu” din „[eu] transpir”, se cartează pe un 1 inițial într-o limbă și pe un 2 inițial într-alta. Infirmitatea Ipotezei alinierii universale are implicații serioase asupra elaborării teoriei sintactice, fapt pe care, sper, îl voi clarifica în cele ce urmează.

În perioada anilor '70 niște publicații cu rol important în impunerea orientărilor în cercetarea lingvistică au argumentat că anumite fenomene se pretează mai bine la o abordare interpretativist-lexicalistă („lexicalist-interpretivist”) decât la o abordare transformațională. Drept urmare, un număr de lingviști au abandonat în mare măsură noțiunea de nivele sintactice și au optat pentru modele în care (ignorând anumite variante ce nu sunt pertinente aici) reprezentările sintactice constau numai în structuri de suprafață. Aceștia doreau să arate că un set de algoritmi poate înlocui componentul transformațional abandonat, set care poate interpreta o structură de suprafață dată sau, cu alte cuvinte, o poate cartă pe un alt tip de reprezentare care să fie considerată drept reprezentare a sensului („structură funcțională”, „structura argumentului logic”, „forma logică”).

Modelele care permit asemenea descrieri au două nivele de reprezentare, unul sintactic și altul semantic. Același lucru este valabil și pentru modelele a căror trăsătură comună o reprezintă sistemul de notație și viziunea Gramaticii Montague. Având două nivele, s-ar putea crede că ele pot da seamă de dovezile privind Ipoteza inacuzativă. Statutul de 2 al elementului inacuzativ avansat nu poate fi reperat în reprezentarea sintactică, care este monostratală, dar nivelul semantic, dacă este pus la bătaie, ar putea îndeplini aceeași funcție ca un nivel sintactic. Lucrarea noastră susține însă că un asemenea expedient nu poate fi valabil, deoarece un nivel sintactic inițial conține informații nerecuperabile dintr-o reprezentare a sensului.

Modelele monostratale, când sunt confruntate cu dovezile Ipotezei inacuzative, eșuează pe două căi principale. Punctul în care eșuează depinde de aparatul formal întrebuințat pentru nivelul semantic și de caracterul mai mult sau mai puțin „pseudosintactic” al acestuia. Într-un anumit tip de formalizare, reprezentarea semantică a unei propoziții intransitive constă dintr-un predicat cu un singur argument și un argument, ca în (95b) și (96b).

- (94) a. John rolled the ball down the hill.
„John a rostogolit mingea în jos pe deal”
b. ((roll'(down'(hill')))(ball'))(John')
„((rostogoli'(în'(jos'(pe'(deal)))))(minge'))(John')
- (95) a. The ball rolled down the hill.
„Mingea s-a rostogolit în jos pe deal”
b. (roll'(down'(hill')))(ball')
„(a se rostogoli'(în'(jos'(pe'(deal)))))(minge'”
- (96) a. John staggered down the hill.
„John a mers poticnit în jos pe deal”
b. (stagger'(down'(hill')))(John')
„(merge'(poticnit'(în'(jos'(pe'(deal)))))(John')

Formalizări de acest tip nu lasă loc distincției dintre propoziții inițial inergative și inițial inacuzative. Reprezentările semantice ale unei perechi relevante de propoziții în italină ar fi paralele sub raport formal:

- (97) a. Mario ha esagerato.
„Mario a exagerat”
b. (exaggerate')(Mario')
„(exagera')(Mario'”
- (98) a. La pressione è aumentata.
„Presiunea a crescut”
b. (crește')(presiune')

Deoarece nici reprezentarea sintactică, nici cea semantică nu pot înregistra contrastul dintre cele două tipuri de propoziții intransitive, nu există nici o speranță să se formuleze regulile care să le distingă pe acestea. Modelele din această categorie nu pot reproduce conceptul de avansare inacuzativă, nici măcar în cazul unei singure limbi luate izolat.

În modelul propus de Bresnan (1978), reprezentările semantice întrebuițează un alt tip de aparat formal, mai „pseudosintactic”. De fapt, deși pretind că reprezintă sensul în abstract, ele sunt niște liniarizări în maniera propozițiilor în limba engleză, iar termenii „subiect logic” și „obiect direct logic” sunt introduși (fără comentarii) pentru a desemna argumentele situate înaintea și, respectiv, după predicatul abstract. Un articol lexical cu rol de predicat într-o anumită limbă este însoțit de o listă de contexte sintactice în care apare predicatul (propoziții active, pasive etc.), secundate de instrucțiuni privind modul de recuperare a reprezentării semantice corespunzătoare. Spre exemplu, (99a) este un articol lexical parțial pentru englezescul *sleep* „a dormi”. Cât privește latura sintactică, ne spune că *sleep* este subcategorizat să apară fără obiect direct. Cât privește latura semantică, ne spune că interpretarea semantică

trebuie recuperată luând elementul nominal care ocupă poziția sintactică NP₁ (poziția de subiect sintactic) și transformându-l pe acesta în subiectul logic al predicatului primitiv SLEEP. În mod similar, articolul pentru propoziții active cu *hit* „a lovi” ilustrează faptul că NP₂ (obiectul sintactic direct) trebuie interpretat drept obiectul logic direct al lui HIT.

- (99) a. *sleep*: V, [___], NP₁ SLEEP
b. *hit*: V, [___NP], NP₁ HIT NP₂
(Unde NP simbolizează „grup nominal” [n. trad. – Ș. O.])

Gramatica limbii engleze ar conține, deci, enunțuri subcategorizatoare pentru *sleep* și *hit*, dar nu pentru SLEEP și HIT, acestea fiind entități independente ale căror proprietăți valențiale sunt, prezumtiv, inerente sensurilor pe care le simbolizează.

Deși nu ni se spune ce statut trebuie să li se atribuie noțiunilor de „subiect logic” și „obiect direct logic”, este important că există două asemenea relații, distincte una de cealaltă, prima situată la stânga predicatului primitiv, a doua la dreapta lui. Pe baza acestora, s-ar putea spera că modelul e capabil să dea seama de ipoteza inacuzativă. Spre exemplu, într-un lexicon al limbii italiene, *russare* „a sforăi” și *arrossire* „a roși” ar putea figura ca articole parțiale având următoarea formă:

- (100) a. *russare*: V, [___], NP, SNORE „SFORĂI”
b. *arrossire*: V, [___], BLUSH NP₁ „ROȘI”

ceea ce ar corespunde faptului că, în termenii gramaticii relaționale, *russare* primește un 1 inițial și *arrossire* un 2 inițial. În cazul regulilor italiene, noțiunea „nominal guvernând un arc-2 inițial” ar putea fi înlocuită, așadar, cu noțiunea „nominal interpretat ca obiect direct logic în reprezentarea semantică asociată”¹⁴. Astfel, un susținător al acestui model va fi probabil de părere că faptele din italiană privind Ipoteza inacuzativă pot fi „tratate în cadrul lexiconului” și că ele nu constituie dovezi pentru existența nivelelor sintactice multiple.

Ceea ce acest cadru nu poate însă explica este clasa faptelor care contravin Ipotezei alinierii universale. În concepția gramaticii relaționale, faptele pertinente din italiană sunt explicate susținând că *russare* selectează un 1 inițial, *arrossire* un 2 inițial ș.a.m.d. Dar în cazul lui (100), pentru obținerea aceluiași efect, a trebuit să facem anumite afirmații în legătură cu entitățile SNORE și BLUSH, care nu sunt cuvinte italiene, ci niște predicate semantice abstracte. În conformitate cu (100), proprietatea lui SNORE „SFORĂI” constă în faptul că

¹⁴ Chiar și în acest caz, nu este clară maniera în care o generalizare precum (25), regula de selectare a auxiliarelor în italiană, ar putea fi exprimată în asemenea termeni. Să acceptăm, totuși, că este posibil să continuăm linia principală a argumentului.

argumentul său este un subiect logic (indiferent ce ar fi asta), în timp ce proprietatea lui BLUSH „ROȘI” constă în faptul că argumentul său este un obiect direct logic (indiferent ce ar fi acesta). În același mod, în lexiconul italian, articolele pentru *sudare* „transpira” sau *arrivare* „sosi” trebuie să conțină următoarele informații:

- (101) a. *sudare*: V, [□], NP₁ SWEAT „TRANSPIRA”
 b. *arrivare*: V, [□], ARRIVE NP₁ „SOSI”

În (101) se codifică faptul că, în termenii gramaticii relaționale, *sudare* selectează un 1 inițial și *arrivare* un 2 inițial. Și de data aceasta se atribuie, totuși, anumite proprietăți predicatelor semantice abstracte SWEAT „TRANSPIRA” și ARRIVE „SOSI”. În conformitate cu (101a), dacă o propoziție are sensul „[eu] am transpirat”, sensul său este de așa natură încât „eu” ocupă poziția de subiect logic în reprezentarea semantică. În particular, propoziția (71a) din choctaw *salaksha* „[eu] am transpirat” trebuie să aibă o reprezentare semantică în care „eu” să fie subiectul logic. Or, această noțiune nu este potrivită pentru a repera faptele din gramatica limbii choctaw, deoarece, date fiind testele sintactice existente, (71a) este o propoziție inaccuzativă în stratul inițial. Să considerăm din nou contrastul dintre (88a) și (88b). Și în acest caz, dacă o propoziție însemnează „[eu] am sosit azi dimineața din Korce”, sensul său este de așa natură încât „eu” ocupă poziția de obiect direct logic în reprezentarea semantică – sau cel puțin așa am afirmat în scopul obținerii rezultatelor corecte în italiană. În albaneză însă regula de marcarea a diatezei tratează o asemenea propoziție ca fiind inergativă în stratul inițial, fapt care face imposibilă formularea regulii în raport de noțiunea de obiect direct logic.

Inadecvația modelelor monostratale provine din faptul că ele se sprijină pe asumția că reprezentările semantice pot îndeplini aceleași funcții ca un nivel sintactic inițial. Am văzut că, interlingvistic, rolurile semantice se raportează într-o manieră neîntâmplătoare la RGs inițiale, dar nu prin vreun homomorfism demn de luat în seamă. Concluzia este că reprezentările sintactice inițiale trebuie să conțină un nivel inițial exprimat în termenii gramaticii relaționale, că informația înregistrată la acel nivel are implicații sintactice precise și nu este recuperabilă din nici un fel de nivel semantic sau tematic care s-ar putea postula.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Allen, Franz, Gardiner și Perlmutter, în ms. = Barbara Allen, Donald Franz, Donna Gardiner and David Perlmutter, *Syntactic Levels and Possessor Ascension in Southern Tiwa* (în manuscris).
- Allen și Franz 1978 = Barbara Allen and Donald Franz, *Verb Agreement in Southern Tiwa*, în *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Berkeley, University of California. Versiune revizuită: *Advancements and Verb Agreement in Southern Tiwa*, în Perlmutter 1983.
- Bell 1976 = Sarah J. Bell, *Cebuano Subjects in Two Frameworks*. Teză de doctorat, MIT. Distribuită de Indiana University Linguistic Club.
- Bell 1983 = Sarah J. Bell, *Advancements and Ascensions in Cebuano*, în Perlmutter 1983.
- Boas și Deloria 1941 = Franz Boas and Ella Deloria, *Dakota Grammar*, în *Memoirs of the National Academy of Sciences*, vol. 23.
- Bresnan 1978 = Joan Bresnan, *A Realistic Transformational Grammar*, în *Linguistic Theory and Psychological Reality*, ed. Morris Halle, Joan Bresnan and George A. Miller, Cambridge, MIT Press.
- Cardona 1976 = George Cardona, *Subject in Sanskrit*, în *The Notion of Subject in South Asian Languages*, M. K. Verma, Madison, University of Wisconsin.
- Davies 1981a = William D. Davies, *Choctaw Clause Structure*. Teză de doctorat, University of California, San Diego.
- Davies 1981b = William D. Davies, *Choctaw Subjects and Multiple Levels of Syntax*, în *Perspectives on Functional Grammar*, ed. Teun Hoekstra, Harry van Hulst and Michael Moortgat, Dordrecht, Foris Publications.
- Davies 1982 = William D. Davies, *2-3 Retreat, the Notion 'Absolute', and Levels of Grammatical Relations*, în *Proceedings of the First Annual West Coast Conference on Formal Linguistics*, Palo Alto, Stanford University.
- Dubinsky și Rosen 1983 = Stanley Dubinsky and Carol Rosen, *A Bibliography on Relational Grammar through April 1983 with Selected Titles on Lexical Functional Grammar*. Distribuită de Indiana University Linguistic Club.
- Gerds 1980 = Donna Gerds, *Causal to Object Advancement in Halkomelem Salish*, în *Papers from the Sixteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, University of Chicago.
- Gerds 1981 = Donna Gerds, *Objects and Absolute in Halkomelem Salish*. Teză de doctorat, University of California, San Diego.
- Gonda 1951 = J. Gonda, *Remarks on the Sanskrit Passive*, Leiden, E. J. Brill.
- Harris 1976 = Alice C. Harris, *Grammatical Relations in Modern Georgian*. Teză de doctorat, Harvard University.
- Harris 1981 = Alice C. Harris, *Georgian Syntax: A Study in Relational Grammar*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Harris 1982 = Alice C. Harris, *Georgian and the Unaccusative Hypothesis*, în „Language”, 58, p. 290-306.
- Hermon 1981 = Gabriella Hermon, *The Relationship of Meaning and Underlying Grammatical Relations*, în *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, University of California.
- Hubbard 1980 = Philip L. Hubbard, *The Syntax of the Albanian Verb Complex*. Teză de doctorat, University of California, San Diego.

Jackson 1981 = Charles H. Jackson, *Multi-Level Syntactic Description: Evidence from Tamil*. University of California, San Diego (în ms.).

Joseph 1982 = Brian Joseph, *Modern Greek Evidence for Multiple Syntactic Levels*. Lucrare prezentată la Ohio Conference on Syntactic Theory, 15 mai 1982.

McLendon 1978. = Sally McLendon, *Ergativity, Case and Transitivity in Eastern Pomo*, în *IJAL*, 44, p. 1-9.

Napoli 1973 = Donna Jo Napoli, *The Two Si's of Italian. An Analysis of Reflexive, Inchoative and Indefinite Subject Sentences in Modern Standard Italian*. Teză de doctorat, Harvard University. Distribuită de Indiana University Club.

Ostler 1979 = Nicholas Ostler, *Case-Linking: A Theory of Case and Verb Diathesis Applied to Classical Sanskrit*. Teză de doctorat, MIT.

Özkaragöz 1980 = İnci Özkaragöz, *Evidence from Turkish for the Unaccusative Hypothesis*, în *Proceedings of the Sixth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Berkeley, University of California.

Perlmutter 1978a = David M. Perlmutter, *Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis*, în *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, University of California.

Perlmutter 1978b = David M. Perlmutter, *The Unaccusative Hypothesis and Multiattachment. Italian Evidence*. Lucrare prezentată la Harvard Linguistics Circle, 9 mai 1978.

Perlmutter 1980 = David M. Perlmutter, *Relational Grammar*, în „Syntax and Semantics” 13. *Current Approaches to Syntax*, ed. Edith Moravcsik and Jessica Wirth, New York, Academic Press.

Perlmutter 1981 = David M. Perlmutter, *Functional Grammar and Relational Grammar. Points of Convergence and Divergence*, în *Perspectives on Functional Grammar*, ed. Teun Hoekstra, Harry van der Hulst and Michael Moortgat, Dordrecht, Foris Publications.

Perlmutter 1982 = David M. Perlmutter, *Syntactic Representations. Syntactic Levels and the Notion of Subject*, în *The Nature of Semantic Representation*, ed. Pauline Jacobson and Geoffrey Pullum, Dordrecht, Reidel.

Perlmutter 1983 = David M. Perlmutter, *Studies in Relational Grammar 1*, Chicago, University of Chicago Press.

Perlmutter, în curs de apariție = David M. Perlmutter, *Multiattachment and the Unaccusative Hypothesis. The Perfect Auxiliary in Italian*.

Perlmutter și Postal 1977 = David M. Perlmutter and Paul M. Postal, *Toward a Universal Characterization of Passivization*, în *Proceedings of the Third Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Berkeley, University of California. Retipărit în Perlmutter 1983.

Perlmutter și Postal 1983 = David M. Perlmutter and Paul M. Postal, *Some Proposed Laws of Basic Clause Structure*, în Perlmutter 1983.

Perlmutter și Rosen 1984 = David M. Perlmutter and Carol Rosen, *Studies in Relational Grammar 2*, Chicago, University of Chicago Press.

Rosen 1981 = Carol Rosen, *The Relational Structure of Reflexive Clauses. Evidence from Italian*. Teză de doctorat, Harvard University.

Rosen, în curs de apariție = Carol Rosen, *Italian Evidence for Optional Subjects and Syntactic Levels*. Prezentată parțial la Seventeenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society.

Sridhar 1979 = S. N. Sridhar, *Dative Subjects and the Notion of Subject*, în „Lingua”, 49, p. 99-125.

Talmy 1972 = Leonard Talmy, *Semantic Structures in English and Atsugewi*. Teză de doctorat, University of California, Berkeley.

Wali și Rosen, în ms. = Kashi Wali and Carol Rosen, *Twin Passives, Inversion, and Multistratality in Marathi* (în manuscris).

Williamson 1979 = Janis Williamson, *Patient Marking in Lakhota and the Unaccusative Hypothesis*, în *Papers from the Fifteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, University of Chicago.

(În românește de Ștefan Oltean)

Department of Modern Languages
Cornell University
Ithaca, New-York

SUR LA POSITION DE L'ARTICLE DÉFINI EN ROUMAIN

À Lorenzo Renzi

1. Autant surprenant que cela puisse paraître, le fait que le roumain est une langue romane qui emploie l'article défini postposé n'est pas une vérité unique et incontestable! Considérer le roumain dans cette seule perspective – comme ont fait tous ceux qui ont étudié ce phénomène, même celui qui écrit ces lignes, de B. P. Hasdeu (1879), et surtout A. Graur (1929), jusqu'à notre collègue Lorenzo Renzi (1976, 1995) – signifie avoir en vue *seulement* une image prépondérante, mais limitée: droum. *lupul*, aroum. *lup(u)lu*, droum., aroum. *casa*, *câ(i)nele*, etc. Mais il ne faut pas réfléchir uniquement sur ce type de structures!

Nous ne serions pas revenu sur cet argument si l'insigne romanisant et roumanisant qui est Alf Lombard, professeur émérite à Lund, en outre parlant une langue germanique (le suédois) qui possède l'article défini postposé, n'avait pas écrit (lettre privée du 15 août 1995) les lignes suivantes: „(i-am scris lui L. Renzi o pagină, o scrisoare, spunându-i că) *'la postposition' de l'article défini n'a pas besoin d'une 'théorie' (comme le croyait A. Graur), ni 'l'antéposition'. Il existe aussi bien homo ille et ille homo, il existe o casă frumoasă et aussi o frumoasă casă.* Le point de départ de A. Graur est que *'l'antéposition' de l'article (défini) est une construction normale – mais qui a dit une chose pareille? Le problème soulevé par A. Graur n'existe pas, purement et simplement.*”

Il faut le dire, les assertions du roumanisant suédois ne devraient pas nous surprendre. Depuis presque un siècle on étudiait uniquement la postposition de l'article défini, on escogitait des théories (nous-même, nous en avons une!) mais on n'accordait pas l'attention due aux faits: le latin „vulgaire” (même celui classique)¹ admettait aussi bien ILLE HOMO que HOMO ILLE.

¹ Dans une série d'études, W. Mańczak (voir surtout 1994) affirme que le latin vulgaire serait une „langue sœur” du latin classique (nous comprenons: parallèle) et non „une langue fille” du latin classique (c'est-à-dire: ultérieure).

Il est intéressant de constater que Alf Lombard n'est pas le seul, ni même le premier à faire de telles affirmations. Ce qu'on pourrait appeler „l'indifférence” pour la post- ou la pré-position de l'article défini a été exprimé par Sextil Pușcariu (1937), (1940). Dans 1937, p. 32, il affirme: „**homo ille et ille homo ne signifient pas cet „homme-là”, mais „l'homme”... Mais le latin disait indifféremment ille homo ou homo ille... En Orient, c'est homo ille qui l'a emporté (roum. omul); il y a, dans cette postposition de l'article, la coïncidence entre le roumain et l'albanais [et le bulgare] ... Cf. p. 238: „l'article est en général enclitique, alors que, dans les langues romanes sœurs, il est proclitique” (il faut retenir: en général, enclitique!).**

En 1940, dans *Limba română, I. Privire generală*, Sextil Pușcariu reprend le problème en faisant appel à la syntaxe. L'explication de la postposition de l'article défini, en roumain, serait *syntaxique* (ce qui viendrait à l'encontre de l'hypothèse de Lorenzo Renzi concernant la „loi de Wackernagel”): „*în limba română fraza nu putea începe cu un cuvânt neaccentuat* [n. n.: cf. roum. *venit-am, du-te de te spală*, etc.]. *Tot astfel fraza nu putea începe cu ille homo, ci numai cu homo ille... Topica homo ille s-a putut generaliza și în interiorul frazei, unde ea de asemenea era normală într-o limbă în care se zicea frater meus* [roum. *frate-meu*] *și nu meus frater, ca în franțuzește (mon frère)*” (p. 169)².

Il n'est pas question de reprendre les affirmations de Sextil Pușcariu sans les corriger: il y a d'autres variantes romanes qui utilisent *frater meus, pater meus*, p. ex. les dialectes italiens centre-méridionaux, antérieurement, dans les anciens textes italiens, même en Toscane (Sienne, Lucques)³ – sans avoir développé un article postposé. En ce qui concerne le fait que „*fraza nu putea începe cu un cuvânt neaccentuat*”, la „loi de Wackernagel” appliquée par Lorenzo Renzi, dans ses travaux (surtout 1993), la confirme.

2. Mais le problème n'est pas toujours où on le cherche! Ce qui „étonne”, en roumain, c'est la possibilité d'avoir une détermination *démonstrative* aussi bien pré- que post-nominale:

² Les affirmations de Sextil Pușcariu (1937) ne sont pas complètes sans citer ce qu'il affirmait auparavant: „*Pe când toate celelalte limbi romanice au articolul proclitic, româna îl are enclitic, ca și albaneza și bulgara... Deducția ce s-a tras din toate aceste fapte este că encliza articolului, în aceste trei limbi vorbite pe teritoriul daco-geto-trac și ilir, s-ar datora substratului comun... Numai limba română ne permite să urmărim geneza articolului până la izvor. Apariția și poziția lui se explică perfect cu mijloacele acestei limbi. În latinește, topica homo ille era aproape tot atât de obișnuită ca și ille homo*” (p. 168).

³ Type (noms de parenté): abr. *patrem, salem, fratuta, sorma* (cf. roum. *sor-sa* «sa sœur», ant. tos. *fratelma*, etc. – que les manuels citent).

(1) <i>această casă</i>
<i>acest lup</i>	(1)b <i>casa aceasta</i>
<i>lupul acesta</i>
(2) <i>acea casă</i>
<i>acel lup</i>	(2)b <i>casa aceea</i>
<i>lupul acela</i>

Il existe aussi en droum. reg. *lupul ăsta*

- (3) *casa asta*
lupul ăla
casa aia

(et plus rarement, dans quelques régions et dans la langue ancienne) *astă casă* (cf. *astă-zi, astă-seară*) et encore moins utilisées des constructions exclamatives: *aia casă*, plutôt *aia # casă!* (avec le sens: „celle-là, oui, c'est une maison” sous-entendu „belle, grande”, etc.), *ăla om (ăla # om)* (sous-entendu: „ăla [este un] om”!).

On observe facilement que la détermination postnominale requiert la présence de l'article défini au Nom déterminé (*casă aceasta, casă aia, lupul ăsta*, etc.). (Il faut bien se garder de ne pas considérer le déictique *-a* de *aceasta* un article, comme le *-a* de *casă!*)

Autant qu'on sait, il y a d'autres variantes romanes qui peuvent développer les mêmes structures: p. ex. l'esp. *este lugar/el lugar este*). Même dans ce cas, le roumain n'est pas seul!

3. Si à ces structures nominales on ajoute un Modificateur (adjectif-attribut), les éléments déterminatifs tendent à se multiplier. Il faut observer pourtant que la détermination augmente *seulement aux démonstratifs issus de ILLE* (démonstratif lointain).

- (4) *casa aceea frumoasă*
casele acelea frumoase

qui, dans un registre colloquial, régional peut devenir

- (4)b *casa aia frumoasă*
casele alea frumoase

ou, encore,

- (5) *casă aia frumoasă*
casele alea frumoase

L'origine est, très probablement, une apposition qui substantivise le Modificateur:

- (6) *casa aia # frumoasă*
casele alea # frumoasele

mais cette structure substantivale double se transforme dans une structure déterminative, par un *mouvement de subordination à gauche*, qui „pousse” le Modificateur sous le régime du Nom. On peut „suivre” les étapes de la subordination à gauche:

- (7) *casA # aia # frumoasA*
(fr. la maison-là, la belle)

devient

- (7)b *casA – aia – frumoasA*

avec *aia*, démonstratif postposé... après un nom plus article défini! C'est cela qui a fait en sorte que *aia* soit considéré „article démonstratif”.

Dans des termes de la distribution des démonstratifs latins, ces structures deviennent:

- (8) *casa-ILLA ILLA frumoasa-ILLA*

L'emploi *triple* de ILLE est évident. Il ne peut être que la conséquence d'une *hyper-détermination* qui ne survient que – selon nous – dans une situation *d'oralité*. Par ailleurs, dans une structure „littéraire” cultivée

- (9) *casa aceea frumoasă*

l'hyper-détermination est moins utilisée:

- (10) *casA aceea frumoasA*

et apparaît très rarement – même si le démonstratif est enclitique.

D'autant moins, *acesta, aceasta, ăsta, asta* – semble-t-il – ne permettent pas de structures hyper-déterminées.

4. Il faut donc en conclure qu'en daco-roumain il existe, dans les registres de l'oralité, une tendance à l'hyper-détermination et, ensuite, à la subordination à gauche – pour les démonstratifs latins du type ILLE.

À un tel mécanisme de *subordination à gauche* des éléments ILLE on peut attribuer la postposition de l'article défini. En voici les mouvements successifs possibles:

- (11) HOMO # ILLE # BONUS
(11)b HOMO-ILLE # BONUS->droum. *omul bun*
(11)c HOMO-ILLE # ILLE-BONUS->droum. *omul ăl bun*
(11)d HOMO-ILLE # ILLE # BONUS-ILLE->droum. # *omul ăla bunul*

On peut noter la „perte” par agglutination à gauche et la „reprise” des morphèmes ILLE, pour réaliser une détermination plus marquée.

Ce *déplacement subordinatif à gauche* peut confirmer l'hypothèse préconisée par B. P. Hasdeu (1879) (qui fait appel au substrat), et démontrée d'une manière

nouvelle et convaincante par A. Graur (1929), (1934).

Dans toutes ces structures, on peut voir que la position de ILLE n'a pas été et elle ne l'est pas seulement enclitique: ILLE peut être aussi bien en préposition (ILLE- BONUS->*ăl bun*), qu'en postposition (HOMO ILLE->*omul*), mais *suite à des mouvements syntagmatiques*. En clair: la pré- ou postposition est un problème *syntactique*! Une permutation due au rythme de la phrase (surtout dans des communications orales), aux coupures-agglutinations régies par des facteurs ultérieurs, ou à d'autres raisons.

5. Que parmi ces facteurs d'ordre des mots soit aussi la „loi de Wackernagel” si bien mise en application par Lorenzo Renzi (1995, pp. 227-245), rien ne s'y oppose. Son idée maîtresse que „*l'articolo venga collocato in posizione enclitica dopo il primo elemento del sintagma nominale*” (p. 236) satisfait seulement les cas (cités par lui-même) *omul bătrîn, omul de la gară*, ou bien *bătrînul om*. Mais, comme Alf Lombard le dit (et avant lui, d'autres encore), *rien* ne peut confirmer une postposition *régulière* (ou normale) de ILLE en latin ou dans la langue romane qui devenait roumain.

Examinons les données et les arguments de cette démarche nouvelle par rapport à celle de A. Graur (1929), (1934).

6. L. Renzi relève le fait qu'une certaine „règle” concernant la postposition de l'article fonctionne en bulgare (p. 237) et en albanais (p. 238). On pourrait y ajouter „l'article en russe” que C. Racoviță („Bulletin linguistique”, VI, pp. 90 et suiv.) découvrait en Bessarabie (influence roumaine?) et que d'autres (B. Unbegaun, „Bulletin... Société linguistique de Paris”, XL, 1950, p. 138) considéreraient seulement un démonstratif ou une conséquence de l'anaphore, plutôt un simple fait dialectal (Rosetti 1986, p. 235). L. Renzi considère de tels faits comme le résultat de la „loi de Wackernagel” appliquée au syntagme nominal („*uno o più elementi clitici vengono inseriti immediatamente dopo il primo elemento (sintagma o parola) delle frasi*” p. 239) – ce qui ne pourrait pas être contesté. Mais pourquoi cette loi ne fonctionne-t-elle pas dans les langues germaniques du Nord, et en arménien non plus? Et comment peut-on placer autrement les éléments „déictiques” – dont l'article défini en est un?

Les problèmes restent ouverts. Par ailleurs, on ne peut pas être convaincu que c'est un problème du „hasard”, comme Alf Lombard le soutient, mais d'autres explications crédibles n'existent pas!

Il faut encore y réfléchir.

7. Nous avons essayé de démontrer (1978, pp. 211-224) que les démonstratifs roumains dérivés du lat. ILLE ont une utilisation syntaxique qui n'est pas seulement enclitique.

Il existe aussi des déterminations proclitiques par ILLE. La langue roumaine, colloquiale, surtout (n'est-elle pas la *vraie* langue de nos études?), connaît des structures comme

(12) *ăl lup, a casă*

où on est d'accord à reconnaître, en proclise,

(12)b ILLE LUPU, ILLA CASA.

La même structure fonctionne également avec les démonstratifs du type ISTE:

(13) *ăst lup, astă casă*
(cf. *astă-zi*, etc., v. plus haut).

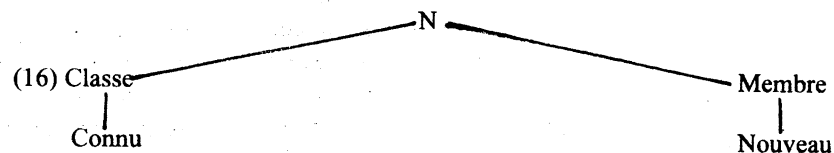
Le roumain réalise donc, dans ces structures, la position [Proche] vs. [Loin], tout à fait normale dans les cas des démonstratifs.

Mais *ăl lup, a casă*, *uniquement*, s'oppose également à (*un*) *lup*, (*o*) *casă* dans des phrases comme:

(14) *Ce-ai făcut cu ăl lup?*
(15) *Păcat de a casă, (că) frumoasă mai era!*

où *ăl lup, a casă* sont, sémantiquement, équivalents de *lupul, casa*, mais... tout en gardant une seconde signification démonstrative (en droum. litt. ces constructions seraient *lupul acela, casa aceea* ou bien, en registre colloquial, *lupul ăla, casa aia*).

Le trait sémantique [individualisé], voire [Connu], même [Nom Propre], est évident. Ou, comme Lorenzo Renzi (1976) l'a représenté, dans le schéma

où *ăl lup* et, aussi, *lupul* appartiennent au même niveau sémantique [Connu].

8. De telles structures syntaxiques, avec ILLE en proclise, abondent, régionalement, en daco-roumain! On peut seulement suivre le matériel de l'ALRM:

(17) Munténie: *deschide-mi, soro, a poartă!* (Valachie) (ouvre-moi, ma
sœur, la porte)
ăi arapi, ca niște zmei (conte pop.; les Arabes comme des dragons)
pe-a gură de rai/pe-l picior de plai (Mioritza, Olténie; à l'entrée du
paradis/au pied du *plai*)

prin ăl carpeniș/prin ăl aluniș (ballade; à travers la charmille/à travers
la condraie)

că se-mpiedica/de a mănăstire (ballade; qu'il trébuchait
(s'embarassait)/sur le monastère)

et d'autres exemples encore (cf. Niculescu 1978, p. 214). Très intéressantes sont les constructions déterminatives des mots touchés par le tabou:

(18) *a buală „l'épilepsie”*
a nevoie
a bubă „le cancer”

où la seconde signification démonstrative n'y entre pas: ILLA est un article défini **proclitique!**

Cette structure définie proclitique peut être supposée également dans d'autres syntagmes: *aseară* < ILLA SERA, *alalt* < ILLE ALT(ER)US⁴ (cf. *alalalt* < ILLE ILLE ALTERUS!) peut être même dans *acasă*⁵ (ILLA CASA „le chez-moi”). Pour le droum. *aseară*, cf. sicil. *assira*, dans le dialecte sicilien où *a* est aussi l'article défini (cf. *a matri, a prima*, etc.).

Les constructions *ăl bătrîn, ăl de a venit, ăl care a venit, a tânără*, etc. appartiennent à la même classe. Dieu est souvent appelé *ăl de Sus* (dans la langue littéraire, *Cel de Sus*).

Les mêmes constructions, au féminin

(Munténie) *Vine doamna de sus la a de jos* (A. Gorovei; madame d'en
haut vient chez celle [lat. ILLA] d'en bas)
una din fete, a de s-a logodit (I. L. Caragiale; une des filles, celle [lat.
ILLA] qui s'est fiancée).

L'analyse peut continuer. Le numéral ordinal – formé en roumain – qui est construit avec *al, a, ai, ale* ne pourrait-il pas avoir employé ILLE proclitique – comme dans les autres langues romanes?

(19) *al doilea* *a doua*
al zecelea *a zecea*

(on ne peut pas connaître l'origine de *-le-*: adverbiale ou, de nouveau, ILLE?)

Ce raisonnement peut être étendu au pronom possessifs: *al meu, a mea, ai mei, ale mele*. Les morphèmes *al, a, ai, ale*, tous dérivés de ILLE, remplissent les mêmes fonctions que les articles définis dans les formes romanes occidentales (it. *il mio*, fr. *le mien*, etc.).

⁴ Cf. it. *l'altro*, fr. *l'autre*, esp. *el otro*, etc.

⁵ L'it. *a casa* (*vado a casa*) emploie *a*<AD, préposition de direction.

Les constructions du type *ai popii* „ceux du pope”, *ai casei* „ceux de la maison”, etc. emploient ILLE article défini, nominalisent une forme génitive.

9. Il reste maintenant une question phonétique: sont-ils équivalents *ăl* et *al*? La réponse nous est fournie par le même ALRM et les dictionnaires (Niculescu 1978, p. 215). Les deux morphèmes sont en daco-roumain des variantes phonétiques régionales:

Munténie: *Domnul al bun și mare* (G. Jipescu, *Scriere în limba țăranului muntean*; litt. le Domn, le bon et grand, *Écrit dans la langue du paysan valaque*)

(20) Banat: *bečeșugu-al rău* (litt. l'infirmité, la méchante)
al Gruia, copil mic (le Gruia, petit enfant).

On peut très bien concevoir que la variante *al* est refaite d'après *a* (on évite l'alternance phonétique *ă/a*). *Dicționarul Academiei* et d'autres dictionnaires, également, traitent *ăl*, *al*, *a*, *ai*, *alea*, etc. sous le lexème *al*.

En Transylvanie surtout, dans certaines régions (Hațeg, Târnava) on peut enregistrer la variante *hăl*:

(21) *hăl d'intâi* (litt. celui (lat. ILLE) du premier)
casu hăl rău (litt. l'heure, la méchante)

ou bien *ha*:

(22) *fata iei, ha frumoasă* (cit. Hasdeu) (sa fille, la belle).

10. À partir de ces formes déterminatives se sont forgées, en daco-roumain, les formes pronominales régionales démonstratives (lointain)

ăla/ala, aia, ăia, ălea/alea

(les formes apparaissent en Munténie). Ces formes peuvent entrer dans des constructions hyperdéterminées:

(23) *omul ăla/ala tânărul*
casele alea marile

où on remarque la détermination luxuriante, répétée par ILLE:

HOMO-ILLE # ILLE-a # TENERUS-ILLE
(cf. aroum. *h'il'u ațela marile*). Cf. (12)d.

11. Une remarque s'impose: dans certaines régions de Transylvanie (Hațeg, Hunedoara), les démonstratifs enclitiques de ce type pronominal peuvent être employés en proclise, en tant que déterminatifs (individualisateurs)

(24) Hațeg: *intră hăla popă în casă* (le pope-là entre dans la maison)
(Hunedoara) *tăt aia meserie le da, tăt aia învățatură* (c'était toujours ce métier-là qui leur donnait, c'était toujours cet enseignement-là)
blăstămată-i aia fată (maudite est cette fille-là).

Ces constructions ont en commun l'emploi du démonstratif (les formes en *-a*) avant le Nom non déterminé – selon les règles des articles définis ILLE proclitiques: *haia țară* équivaut à *le pays*, *il paese*, etc., ce qui est, en roumain, *țara!*

Autrement dit, (*h*)*ăla*, (*h*)*aia* peuvent apparaître aussi bien en enclise qu'en proclise. Si on ajoute à ces formes les formes déterminatives

(12)(16) *ăl lup, a casă*

ou bien

(17) *ai casei, ai popii*
al meu

et aussi

(25) *al doilea*

on peut en déduire que les descendants du lat. ILLE en roumain *peuvent être utilisés en position proclitique* – comme dans les autres variantes romanes. Une assertion qui limiterait l'emploi de ILLE seulement en enclise ne résiste donc pas à l'examen serré des faits.

12. Il n'est pas sans intérêt de comparer les constructions roumaines du type *ăi lupi, a casă, haia țară* avec les structures correspondantes dans d'autres variantes romanes. En italien, par exemple, dans des régions méridionales, plus conservatrices, on peut rencontrer des structures telles que umbr. (Norcia) *igi cavajji* „quei cavalli”, Lazio (Rieti) *illi gaali* „quei galli”, Ascoli Piceno *li cavăgi*, Bellante *lli kavill*, etc. (Rohlf 1968 p. 209). Des structures pareilles, en Sicile (une zone compacte, selon Rohlf 1968, p. 208, *ddi kavaddi* que le *Dizionario dialettale delle tre Calabrie*, Halle-Milano 1932 (s.v. *ddi*) considère des descendantes de ILLE (Rohlf croit à une „riduzione di *chiddu*”).

De la même manière, ILLE nominalisateur d'une phrase relative (type: *ăl care a venit*) correspond aux segments romans comme l'esp. cat. prov. *el que pg. o que*, plus la phrase à substantiviser. Ajoutons à ces structures, le type *Al/Al de Sus* qui se retrouve dans l'anc. esp. *el del bosque*, pg. *o do olho britado* (Meyer-Lübke, *Gramm. Rom. Spr.*, III, 258) (Niculescu 1978, p. 219).

La conclusion qui s'impose: dans ce type de structures, le roumain est conforme aux variantes romanes occidentales. Cf. Lauserg 1962, p. 137: *in Rum. lebt sogar einfaches illu (ăl) als Demonstrativpronomen fort.*

13. Avons-nous à faire, dans ces cas, à des structures démonstratives (d'éloignement) ou carrément à des structures déterminatives définies (individualisées) du type article défini pré-nominal? La grammaire roumaine „ordinaire” s'est contentée de les appeler „*articol demonstrativ*”. Mais cela suffit-il, sans une analyse pertinente? Cette question s'impose surtout pour le roumain, qui, outre ces structures, a développé un article défini post-nominal.

Entre *lupul*, *casa* et *ăl lup*, *a casă* il y a – il faut le reconnaître – une différence sémantique: les formes proclitiques *ăl*, *a*, etc. conservent parfois, encore, une signification démonstrative-déictique, sans cesser pour autant de remplir une fonction déterminative-définie, individualisatrice. Un segment daco-roumain *ăl lup*, *a casă* (le Nom non-article défini!) peut être comparé au lat. ILLE LUPU, ILLA CASA qui, à côté de LUPU ILLE, CASA ILLA, apparaît dans les textes latins tardifs (dans la *Peregrinatio Aetheriae* ILLE est pré-nominal dans 194 cas et post-nominal dans 80 cas, selon G. L. Trager 1932; cf. Rosetti 1986, pp. 232-236; v. également Alberto Nocentini 1987, pp. 137-158).

Cela revient à dire que le daco-roumain continue l'ordre libre de ILLE pré- ou postposé (par rapport au Nom). En même temps il faut affirmer qu'en daco-roumain il y a une situation comparable au latin tardif (ou roman primitif) quand ILLE n'était pas encore dénoué de ses fonctions démonstratives.

Une conclusion s'impose: il existe en daco-roumain une double série de déterminants:

- (26)1 la détermination-définie (enclitique) *lupul*, *casa*
 (26)2 la détermination-démonstrative (proclitique) *ăl lup*, *a casă*.

La dernière structure, à cause des nécessités démonstratives-déictiques a „développé” des structures telles que

- (26)3 (h) *ăla lup*, (h) *aia casă*.

Il faut également mentionner les constructions postdéterminatives avec article défini

- (26)4 *casa aia*.

14. Mais la détermination-définie peut être aussi *proclitique*. Elle est reconnue comme telle (en daco-roumain) dans

- (le numéral ordinal) *al zecelea*, *a zecea*
 (le pronom possessif) *al meu*, *a mea*

et dans

- ai popii*, *ai noștri*.

À tous ces cas il faut ajouter aussi les cas de proclise que l'ancien daco-roumain dévoilent. Dans les textes daco-roumains du XVIe siècle, on trouve (encore) des formes proclitiques aux substantifs féminins au génitif: *fetei ii Marie* (Maramureș 1593), *a ei noastre credință* (Codex de Voronet), *a ei noastre credințe* (Textes de Măhaci). À côté des formes génitiales comme *ii Sară*, *ii Tamară* (*Palia de Orăștie* 1582), on retrouve aussi *Sarăei*, *Tamareei*, une preuve que l'élément ILLE (gén.-dat. ILLAEI) disposait, à ce temps-là, d'une certaine mobilité syntaxique.

Ce type *proclitique* de ILLE (gén.-dat. ILLAEI) peut être retrouvé, de nos jours, dans des toponymes comme *Dâmbu i Cioară = Dâmbul Ciorii* („le tertre de la corneille”), ou bien dans d'autres, où le Nom féminin reçoit l'article défini génitif aussi bien en enclise qu'en proclise: *Râpa i Potorii*, *fântâna ii Mărine*, *Ionu ii Ane* („le précipice de Potoră”; cf. *potor* „une monnaie polonaise”; „la fontaine de Marina”; „Jean de Anne”) (Florica Dimitrescu 1987, p. 236)⁶.

La proclise de ILLE (gén.-dat. ILLAEI) en daco-roumain – aux noms masculins et féminins – est bien évidente! On peut y ajouter – en daco-roumain mod. *al lui Ion*, dont l'ancien roumain (peut-être, sud-danubien) garde une trace importante, dans la ballade *Toma Alimoș* où on reconnaît *a li moș* (li<ILLI? le datif?) (cf. aroum. *a l' lupu*, *a li iapă*). Il est improbable que *a* soit une préposition „conjointe avec l'article”, comme nous mêmes avons considéré (1978, p. 221). Il est également nécessaire un ré-examen de l'assertion que, dans les formes pronominales moldaves du type *a meu*, *a tău*, *a mea*, *a ta* on aurait à faire à une préposition. Le daco-roumain soit-il à tel point divisé, dès ses débuts? Ou bien il y aurait – dans la formation des pronoms démonstratifs – une zone de ILLA>*a*, invariable (par analogie ou pour d'autres raisons⁷) qui couvre le roumain sud-danubien et, au Nord du Danube, la Moldavie, la Transylvanie et le Maramureș, et 2. une autre zone de ILLE, ILLA morphologiquement sensibles aux variations, qui serait en Munténie – peut-être créé ultérieurement⁸, peut-être encore d'origine „savante, littéraire”.

Il est intéressant de constater que ces divisions n'apparaissent pas au numéral ordinal ou dans d'autres emplois pré- ou post-nominaux de ILLE. Sont-elles limitées seulement aux formes des pronoms possessifs?

⁶ Cf. aussi *beserecă svinte a ei tale*, Ps. Hurmuzaki (Densusianu 1938, p. 175).

⁷ Parmi celles-ci, la *mobilité* des communautés roumaines de Transylvanie ou d'autres mouvements de population en pourrait être une.

⁸ Il faut noter que dans le daco-roumain du XVIe siècle aucune des formes *ăla*, *aia*, *ăl*, *a*, etc. ne sont pas attestées (Densusianu 1938, p. 188). Ce qui ne doit pas signifier qu'elles n'existaient pas! Il est probable que cette situation est due à l'origine régionale des textes (Transylvanie, Moldavie du Nord, surtout) ou à des règles d'écriture „savante” constituées au cours des siècles ultérieurs.

Nous ne considérons pas nécessaire d'entrer dans les détails d'une discussion phonétique que nous avons une fois (1978, pp. 223-224) examinés de très près.

CONCLUSIONS

15. À la lumière de ces constatations on peut être d'accord sur quelques affirmations fondamentales concernant l'article défini en roumain.

La première d'entre elles est que l'ordre des articles définis, issus de ILLE, en roumain (surtout en dacoroumain) est un *ordre libre*. En roumain coexistent la post-position et la pré-position de l'article défini. Mais l'article défini en post-position est, pourtant, *obligatoire*.

Une seconde assertion donne raison à ceux qui considèrent que la post- ou la pré-position est une conséquence *syntaxique*-syntagmatique liée au „rythme” de la phrase (S. Puşcariu, *Zur Nachstellung des rumänischen Artikels*, in *Festschrift Karl Jaberg*, ZRPh, LVII, 1937, pp. 240-274). Ernst Gamillscheg 1936 avait exprimé des réflexions pareilles, au même sujet.

Une troisième constatation est liée aux faits linguistiques. On doit reconnaître qu'en roumain – dacoroumain, surtout – existent en parallèle, au moins *deux* paradigmes d'articles définis: des *enclitiques* – obligatoires et généralisés – et des *proclitiques*, les derniers ayant, dans la plupart des syntagmes où ils se trouvent, une *signification* démonstrative-déictique, qui ne serait rien d'autre qu'une *continuation* de la situation romane des origines: ILLE-démonstratif-déictique, ILLE-démonstratif-déterminatif.

Que toutes les formes des deux paradigmes remplissent la même fonction déterminative résulte clairement des exemples comme:

ai popii
a noastră
al zecelea
al bătrîn
a de jos
a care a plecat, etc.

où les éléments lexicaux sont *nominalisés*, individualisés, voire *substantivisés*. Mais aussi *obligatoires*. Ce n'est pas cela le rôle d'un article défini? La même remarque vaut pour:

droum. a ei Sară
droum. al lui Ion
aroum. al^h lupu, a li casă
Alimoş < a li moş (droum. moşului)

mais, dans ces cas-ci, les structures déterminatives sont *régionales* et/ou *anciennes*.

16. Toutes ces constatations nous autorisent à penser que le problème de la postposition de l'article défini en roumain est seulement *une* de plusieurs modalités de détermination par l'article défini, mais qu'elle est, sans aucun doute, la plus évidente, la position prépondérante, générale et obligatoire. Mais il ne faudrait pas faire de ce trait l'essentiel de la détermination par article défini en roumain (comme l'ont fait tous ceux qui ont étudié le phénomène): cette démarche peut conduire à des explications insuffisantes. Les meilleurs de ceux qui l'ont étudié, B. P. Hasdeu, A. Graur, Lorenzo Renzi, ont fourni leurs explications acceptables – mais, il faut le redire, *ré-examinables*. L'espace typographique nous empêche d'en citer d'autres, plus bizarres: E. Çabej, qui croit que l'albanais aurait eu un article postposé antérieur au latin, que l'article pré-posé est récent en roumain et que... c'est l'albanais qui l'a „légé” au roumain (dans SCL, X, 1959, pp. 527-560); des linguistes bulgares Ivan Gălăbov, Vladimir Georgiev et Boris Simeonov (en commençant par L. Miletić) font remonter l'article défini postposé au slave commun, à une influence grecque, ce qui signifierait que... le bulgare y en serait l'origine.

Par rapport à de telles opinions, nous sommes obligé à reconnaître que l'explication de Hasdeu-Graur et celle de Lorenzo Renzi sont *les plus crédibles*. D'autant plus que ni l'une ni l'autre n'excluent les permutations syntaxiques (liées ou non à la phrase). Toutefois, il ne faut pas perdre de vue les phénomènes d'*hyperdétermination* (pré- et postposée) qui se retrouvent dans les usages colloquiaux, régionaux („parlés”) du roumain (l'aroumain est surtout une langue de communication orale) et que, *ipso facto*, ils ont une circulation plus restreinte.

En revanche, la post-position de l'article défini caractérise *toutes* les variantes dialectales, régionales et les registres stylistiques du roumain – en tant qu'un *trait fondamental* de la langue.

Voilà pourquoi notre examen ne peut pas aboutir à des explications sûres et certaines, d'autant moins définitives.

Le problème de l'article défini post-nominal et pré-nominal reste ouvert.

A l'infini, ouvert? C'est à tous ceux qui auraient pris en considération TOUS les traits spécifiques du roumain, de reprendre (résoudre?) ce grand problème difficilement explicable.

BIBLIOGRAPHIE

- Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II. *Le seizième*, Paris, 1938.
 Florica Dimitrescu et alii, *Istoria limbii române*, București, 1978.
 E. Gamillscheg, *Zur rumänischen Artikel und Possesiv-pronomen*, Berlin, 1936.
 A. Graur, *À propos de l'article postposé*, in „Romania”, LV, 1929, pp. 475 suiv.
 A. Graur, *Notes sur l'article postposé*, in „Romania”, LX, 1934, pp. 233 suiv.
 A. Graur, *Autour de l'article postposé*, in «Bulletin linguistique», 1937, pp. 204 suiv.
 B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, București, 1879, pp. 679 suiv.
 H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, III. *Formenlehre*, Zweiter Teil, Sammlung Göschen, Band 1200-1200 a, Berlin, 1962.
 W. Mańczak, *La déclinaison romane provient-elle du protoroman ou du latin classique?*, in „Vox Romanica”, 53, 1994, pp. 17-23.
 Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române*, II, București, 1978.
 Alberto Nocentini, *L'uso dei dimostrativi nella Peregrinatio Egeriae...*, in *Atti... Convegno Internazionale sulla Peregrinatio Egeriae*, Arezzo, 1987.
 Sextil Pușcariu, *Zur Nachstellung des rumänischen Artikels*, in *Festschrift Karl Jaberg*, ZRPh, LVII, 1937, pp. 240-274.
 Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937.
 Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1940.
 Lorenzo Renzi, *Grammatica e storia dell'articolo italiano*, in *Studi di grammatica italiana*, V, Firenze, 1976, pp. 1-30.
 Lorenzo Renzi, *A proposito della teoria di Graur sulla posposizione dell'articolo romeno*, in *Studi rumeni e romanzi...*, I, Padova, 1995, pp. 227-245.
 Lorenzo Renzi, *L'articolo posposto rumeno in diacronia e in sincronia*, in „Revue roumaine de linguistique”, XXXVIII, 1993, 4.
 G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, trad. it., vol. I-III, Torino, 1966-1969.
 A. Rosenstand-Hansen, *Artikel systemet i rumaensk*, Köbenhavn, 1952.
 A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986.
 G. L. Trager, *The use of Latin Demonstratives [especially ILLE and IPSE: up to 600 AD, as the Source of the Romance Article]*, New York, 1932.

Università degli Studi
 Istituto di Filologia Romanza
 Vicolo Florio 2 B
 33100 Udine, Italia

OANA BOC

FUNCȚIA OXIMORONULUI ÎN INSTITUIREA UNUI MODEL AL LUMII ÎN *FLORI DE MUCIGAI* DE TUDOR ARGHEZI

În articolul de față ne propunem o explorare sumară a imaginarului textual, mai precis, a tipului de model al lumii instituit în volumul lui Tudor Arghezi, *Flori de mucigai*, precum și a modalităților textuale prin care se instituie acest model în scriitura argheziană. Încercarea noastră își asumă ca premise teoretice coordonatele tipologiei textuale schițate în lucrările de poetică ale lui Mircea Borcilă¹.

Dacă fiecare text literar instituie un model al lumii prin integrarea și pe baza unei dimensiuni spațio-temporale² proprii, imaginarul textual se definește, în ultimă instanță, în funcție de această dimensiune cronotopică instituită. În modul de construcție a acestei lumi se relevă traseele de profunzime ale imaginarului³. Modelele lumii instituite prin scriitură pot fi încadrate, la rândul lor, într-o tipologie poetică: un model al lumii de tip sintactic, constituit pe un model cronotopic monoplan, în care elementele se adăunează, se concatenează pe un plan unic, „analog lumii fenomenale”; și un model al lumii de tip simbolic, „semantic”, bazat pe un model cronotopic biplan, scindat între o lume fenomenală și o altă lume dizanalogică și ireductibilă la această lume fenomenală (presupunând „un model al unor lumi multiplu semiotizate și axiologice ierarhizate”)⁴.

În volumul *Flori de mucigai*, mai mult decât în oricare alt sector textual

¹ Mircea Borcilă, *Contribuții la elaborarea unei tipologiei a textelor poetice*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 3, p. 185-195 și idem, *Types sémiotiques dans la poésie roumaine moderne*, în *Sémiotique roumaine*, Université de Bucarest, 1981, p. 19-35; pentru o abordare globală a poeziei argheziene din acest unghi, vezi Emilia Parpală, *Poetica lui Tudor Arghezi. Modele semiotice și tipuri de text*, București, 1984 (mai ales p.89-92).

² Considerăm spațio-timpul în accepția dată de Bahtin: ca dimensiune a imaginației și nu ca dimensiune prin care percepem și structurăm lumea (sau ca dimensiune a sensibilității receptive).

³ J. Burgos, în *Pentru o poetică a imaginarului*, București, 1988, explorează lumile poetice ținând cont de itinerariile de profunzime, de temele organizatoare ale imaginarului.

⁴ Cf. M. Borcilă, studiile citate *supra*.

arghezian, imaginarul poetic pare să se definească, în primul rând, printr-un principiu oximoronic. Juxtapunerea și confruntarea contrariilor structurează acest univers liric, care se organizează după principiul adăugării elementelor pe același plan, chiar dacă aceste elemente se situează în permanentă opoziție.

N. Balotă remarca „mișcarea pendulară, oscilația tipic argheziană între extreme contrare”⁵, deosebit de pregnantă în acest ciclu de versuri. Dinamica pendulării este, însă, potențată de o articulare specifică a sensului în care coexistă iubirea cu ura, gingășia cu brutalitatea, dăruirea cu refuzul etc. Tensiunea generată de coexistența contrariilor are ca prim efect o mișcare de structurare oximoronică a imaginarului și de instituire a unui *model al lumii de tip sintactic*, în care elementele se juxtapun pe același plan. Imaginile nu gravitează în jurul unui centru unic, ci în jurul unor poli, într-o confruntare ce nu se orientează spre instituirea unui plan ontologic secund (al „esențelor”), ci se rezolvă într-o perspectivă monoplană.

Titlul ciclului de versuri, dincolo de funcția sa paratextuală, funcționează în structura de adâncime a textelor ca „nucleu generativ”⁶. „Alianța” oximoronică (*flori de mucigai*) va funcționa, așadar, ca enunț nuclear metaforic, iar coerența poemelor se realizează la acest nivel de adâncime prin izomorfismul nucleului generativ. Imaginile se grupează și gravitează în jurul polilor antitetici (*flori și de mucigai*), cei doi termeni antinomici generând, astfel, două câmpuri semantice în interiorul fiecărui text. Sensul poetic global se construiește prin intermediul unei scheme imagistice care impune integrarea acestor câmpuri „antitetice”.

În fiecare text din acest ciclu de versuri, metafora nucleară se metamorfozează și se textualizează. Procesul de metamorfozare se produce în cadrele antinomiei nucleare, iar imaginile se grupează în jurul polilor antitetici. *Flori de mucigai* se metamorfozează, astfel, în imagini în care coexistă 'frumosul' cu 'grotescul' (*Ion Ion*), 'credința' cu 'păcatul' (*Candori*), 'libertatea' cu 'detenția' (*Galere*), 'iubirea' cu 'ura' (*Tinca, La popice*), 'sacru' cu 'profanul', 'terestru' cu 'cosmicul' (*Cântec mut*) etc.

Vom încerca să exemplificăm în câteva texte această metamorfozare a metaforei nucleare (*flori de mucigai*) și textualizarea ei.

În *Cântec mut* coliziunea termenilor antinomici se realizează într-o imagine aparent epifanică. Imaginile se distribuie în jurul polilor antitetici

⁵ Nicolae Balotă, *Opera lui Tudor Arghezi*, București, 1979, p. 226; alături de N. Balotă, și alți exegeți ai operei argheziene au remarcat această alăturare a contrariilor.

⁶ Vezi M. Borcilă, *Contribuții...*, p. 186; nucleul generativ e definit ca „un complex de 'strategii semantice' elementare, pe baza cărora se constituie coerența nucleară, la acest nivel primar, 'prototextual' (în sensul de stadiu originar în generarea textului)”.

'sacru'-'profan', construcțiile oximoronice găsindu-se și la nivelul de suprafață al textului: *și odaia cu mucigai/ A mirosit toată noaptea a rai*. Figurarea transcendentului nu este una simbolică. „Raiul” nu se situează pe o dimensiune semiotic-verticală, ci este „descralizat” și se transpune pe o axă orizontală, astfel încât opoziția 'terestru'-'cosmic' nu presupune o ruptură ontologică, neimplicând, de fapt, un al doilea plan semiotic (ca de exemplu în lirica lui Blaga). Absența sacrului este remarcată și de N. Balotă: „Sacru nu este negat; el nu este. Verbul poetului este cu desăvârșire profan. Ba chiar [...] el se manifestă prin actul poetic ca profanizare”⁷.

Spațiul își pierde și el dimensiunea verticalității, peisajul cosmic combinându-se cu cel terestru pe o axă orizontală. Imaginea creată șochează prin paradoxul concilierii unor elemente care se opun, prin multiplele nivele construite oximoronic:

– ontologic: coexistența cosmicului cu terestru (*Scara din cereasca-mpărăție/ Scobora în infirmerie/ Pe trepte de cleștar/ Peste patul lui de tâlhar.*);

– spațial: existența spațiului deschis, nelimitat (cer, stele) în spațiul închis, constrâns la limitare (*Zăbrelele s-au îndopat cu faguri de cer/ și atârnavu candele de stele/ Printre ele.*);

– nivelul materiei: coexistența obiectelor de cult („carte”, „icoană”, „smirnă”, „tămâie”, „lumânări”) cu obiecte profane („doftorii”, „pat”, „buciume” etc.);

– actanțial: coexistența lui Dumnezeu și a sfinților cu greșelile, cu tâlharii;

– olfactiv: *Și odaia cu mucigai/ A mirosit toată noapte a rai*.

Chiar titlul, *Cântec mut*, este o sintagmă oximoronică: cântecul se definește semantic prin prezența unui sem nuclear al 'sonorității', iar adjectivul epitet implică tocmai anularea acestei trăsături.

Evenimentul morții este sugerat eufemistic ca „plecare” a sufletului, ca întâmplare firească. Moartea este constatată, consemnată, este un eveniment lipsit de dimensiunea fiorului metafizic. Tărâmul sacru este demitizat și integrat în profan. Această pierdere a palierului secund („transcendent”), această situare a imaginarului într-o perspectivă unitară 'fenomenală' este specifică liricii de tip sintactic.

Un alt text cu tensiune oximoronică maximală este poezia *Fătălăul*: 'masculinul' coexistă cu 'femininul', 'miticul' cu 'profanul', 'idealul' cu 'abjectul'. Idealul și miticul sunt proiectate într-o perspectivă de coexistență cu abjectul (imaginea oximoronică reprezentând, de fapt, metamorfoza metaforei nucleare „flori de mucigai”).

Se poate afirma, așadar, că imaginarul *Florilor de mucigai* se definește oximoronic chiar la nivelul structurii de adâncime a sensului poetic.

⁷ N. Balotă, *op. cit.*, p. 217.

- *te-a-nfrigerat fierbinte (Tinca)*
- *îmi caut leacul și la Dumnezeu și la Dracul (Streche)*
- *a miere și a țiparoase/ Hoitul tău miroase (Fătălăul)*
- *în glasul lui de mut (Sfântul)*

Aceste metafore oximoronice de la suprafața textului pot fi interpretate, fără îndoială, ca o metamorfozare a metaforei nucleare „flori de mucigai”. Urmărirea acestor metafore oximoronice în raport cu dinamica 'prototextuală'⁸ poate aduce lumină asupra termenilor ce intră în relație și asupra câmpurilor semantice care intră în tensiune în interiorul textului.

Ne propunem să urmărim, în continuare, pe un text din *Flori de mucigai*, tocmai modul cum funcționează metafora oximoronică de la suprafața textului în raport cu dinamica metaforică prototextuală și, de asemenea, modul în care se construiește sensul textual global, relevant pentru configurarea unui model al lumii (instituit prin scriitură). Textul ales spre analiză este poezia *Tinca*.

Referindu-se la actanții *Florilor de mucigai* (hoți, târfe, asasini, oameni fără căpătâi), Nicolae Balotă observă că „lepădații comunității umane sunt locul unei conjuncții rare a delicatului cu abjecția [...]”⁹. Aceste „conjuncții rare” ale unor elemente opuse sunt cadrul unui imaginar structurat oximoronic. Figurile care populează acest univers liric sunt construite pe două coordonate esențiale incompatibile, sunt locul unde „florile” și „mucigaiul” intră în relație.

Tinca, din poezia cu același titlu, răspândește o vrajă nefastă, o fascinație tenebroasă în care erosul intră în conjuncție cu thanatosul. Ea este femeia în care confluența pulsioniilor elementare este maximală: ea este cea care inspiră o dragoste pătimasă, dar, în același timp, împinge la crimă.

Tensiunea instaurată se definește prin ambivalența 'excludere'-'dorință'. Există o simetrie a acestor câmpuri, unul fiind exprimat explicit, iar celălalt coexistând simetric prin presupozitie semantică afirmativă. Astfel, se imaginează un adevărat ceremonial erotic, din care Năstase (care va deveni „Năstase osânditul”) este exclus, dar în care se dorește implicat: *Cine ți-a dezlegat părul cu miros de tutun?/ Cine ți-a scos cămașa, ciorapul?/ Cine ți-a îngropat capul/ Nebun./ În brațele lui noduroase, păroase./ Și te-a-nfrigerat fierbinte până-n oase?* Construcția oximoronică din structura de suprafață a textului (*te-a-nfrigerat fierbinte*) nu este numai o modalitate de a sugera intensitatea fiorului erotic, ci poate fi considerată ca un enunț metaforic nuclear în relație directă cu nucleul generativ al întregului ciclu de versuri, metafora *flori de mucigai*.

⁸ Vezi M. Borcilă, *loc. cit.*

⁹ N. Balotă, *op. cit.*, p. 239.

Construcției oximoronice *te-a-nfrigerat fierbinte* îi corespund termenii generici 'foc'-'apă'. Imaginile se polarizează în raport cu această axă semantică, opoziției 'dorință'-'excludere', identificată anterior, corespunzându-i termenii generici 'iubire'-'ură' (asociată, direct, câmpului semantic nuclear).

Într-un moment următor, tensiunea scade, fără să se rezolve, prin insolitarea eroinei, prin dezintegrarea ei din cuplu. La acest nivel, nucleul generativ este figurat sugestiv prin metafore din registrul floral: *Coșul ei cu soare/ Proptit în sold, pe cingătoare./ Ducea znopi de ochi galbeni, cu gene de lapte/ Și garoafe de noapte.*

'Ziua', 'lumina' se opun 'noptii', 'întunericului', incompatibilitatea termenilor atrași în procesul de generare a sensului poetic fiind afirmată și prin aceste imagini plasticizante din registrul vegetal-floral.

Tensiunea este reafirmată prin reintegrarea eroinei în cuplu (de data aceasta cu Năstase), iar ieșirea din tensiune se realizează, paradoxal, prin împlinirea gestului erotic, dar ca gest al morții. Astfel, granița dintre eros și thanatos devine imperceptibilă, iar sexualitatea ca pulsione vitală primește conotațiile morții: *Vezi, Năstase osânditul/ Nu te-a pătruns decât o dată./ Și-atuncea toată./ Cu tot cuțitul.* Termenii opuși, 'viață'-'moarte', 'iubire'-'ură' se contopesc, transgresând sistemul obișnuit de semnificații simbolice, în care iubirea se asociază cu viața, iar ura, cu moartea. Transgresarea acestor rețele asociative duce, în plan textual metaforic, la asocierea termenilor incompatibili, 'iubire'-'moarte'. Ieșirea din tensiune și rezolvarea conflictului se realizează, astfel, prin răsturnarea semnificațiilor simbolice obișnuite și crearea unui referent intern de natură 'sintactică'.

Putem conchide, așadar, că imaginarul *Florilor de mucigai* se organizează după scheme ale juxtapunerii, ale alăturării șocante, oximoronul devenind (mai mult decât un procedeu stilistic) o tehnică metaforică de generare a sensului textual poetic.

Sintagma oximoronică, ce constituie titlul ciclului de versuri, funcționează în structura de adâncime a tuturor textelor, metamorfozându-se la nivelul fiecăruia (în unele fiind figurată explicit, printr-o metaforă textuală oximoronică, iar altele funcționând doar în mod implicit).

Incompatibilitatea semantică a termenilor atrași în procesul poetic, caracterul lor disparat și eterogen, ca și structurarea cronotopică monoplană reprezintă doar câteva elemente care conferă specificitate tipologică textului arghezian, circumscrierea lui în tipul poetic sintactic dovedindu-se pe deplin justificată¹⁰.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

¹⁰ Rezultatele noastre confirmă, în acest fel, încadrarea tipologică de principiu propusă de M. Borcilă și acceptată de Emilia Turpală, în studiile menționate.

SANDA CHERATA, TEODOR VUȘCAN, EMMA TĂMĂIANU

SILEX – FUNCȚIILE DE LEMATIZARE ȘI DE GENERARE A PARADIGMELOR

Considerații introductive

Cele de față reprezintă al doilea articol¹ din seria dedicată prezentării sistemului lexico-morfologic computerizat pentru analiza textelor românești (**SILEX**), sistem realizat în cadrul unei colaborări ample între un colectiv de la S.C. Software ITC S.A. și Centrul de Analiză a Textului de la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai”.

Precizări terminologice. *formă* = unitate grafică ce corespunde unității lingvistice 'cuvânt-ocurență'; *lemă* = unitate lexicală, reprezentată în mod convențional printr-o formă de bază (exemplu infinitivul prezent activ al verbului, nominativul singular nearticulat al substantivului etc.) și apartenența ei la o anumită clasă lexico-gramaticală; *rădăcină* = șirul de caractere invariant în cursul flexiunii (pentru întreaga paradigmă sau doar pentru o parte a acesteia); *Sinv* = segmentul de cuvânt comun (invariant al) unei părți a paradigmei, prezent sub formă de câmp al intrării din dicționar corespunzătoare unei leme; *terminație* = șirul de caractere ce se adaugă 'rădăcinii' pentru a obține o formă flexionată a cuvântului.

Dicționarul SILEX a fost descris pe larg (intrări de bază, atribute, structurare internă, optimizări, aplicații) în primul articol; cel de față se focalizează asupra componentei dinamice, adică asupra modulelor de lematizare și de generare a paradigmelor. În conceperea și realizarea celor două module, autorii au încorporat sugestii din bibliografia de specialitate (vezi **Sursele bibliografice**), însă produsul își păstrează un marcat caracter de originalitate în spațiul prelucrării automate a textelor românești, nu doar sub aspectul său strict informatic, ci și în ce privește soluțiile de formalizare a descrierii lingvistice.

1. Procesul de lematizare

Lematizarea reprezintă procesul prin care fiecare formă ocurență într-un text este încadrată lemei sale. Sistemul SILEX este astfel conceput încât permite,

¹ Vezi *SILEX – Un sistem lexico-morfologic computerizat pentru analiza textelor românești*, în „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994-1995, nr. 1-2.

pentru fiecare leamă, determinarea tuturor formelor ce aparțin paradigmei sale, prin intermediul unui mecanism care nu presupune înregistrarea fizică a formelor. Lematizarea formelor este procesul prin care se realizează funcția inversă: fiind dată o formă, se determină lema (lemele) în a cărei (cărora) paradigmă apare forma în cauză; concomitent cu determinarea acestor leme, se regăsesc și atributele aferente formei.

Observație. Convenim că paradigma unui cuvânt neflexibil constă dintr-o singură formă, coincidentă cu lema.

Procesul de lematizare va furniza, pentru fiecare formă, următoarele rezultate:

- lema, adică reprezentantul paradigmei cuvântului;
- clasa lexico-gramaticală a cuvântului (substantiv, adjectiv, verb etc.);
- subclasa lexico-gramaticală, dacă este cazul (substantiv propriu sau comun, verb predicativ, auxiliar sau copulativ etc.);
- în cazul cuvintelor flexibile, se stabilesc în plus celelalte determinări, dependente de clasa morfologică:
 - pentru substantive și adjective: *gen, număr, caz*;
 - pentru verbe: *mod, timp, persoană, număr*;
 - pentru pronume: *felul pronumelui, gen, număr, caz, persoană*;
 - pentru numerale: *felul numeralului, gen, caz* (unde există).

Precizare. În versiunea actuală, analiza formelor se face strict acontextual, furnizându-se, pentru fiecare ocurență a unei forme, toate încadrările morfologice posibile, adică toate lemele în paradigma cărora apare forma respectivă, împreună cu atributele aferente formei flexionate. De exemplu, pentru forma *pară*, rezultatele procesului de lematizare sunt următoarele:

- *pară*, substantiv, feminin, singular, nominativ/acuzativ;
- *par*, adjectiv, feminin, singular, nominativ/acuzativ;
- *a părea*, verb, conjunctiv, prezent, persoana a III-a, singular;
- *a para*, verb, indicativ, perfect simplu, persoana a III-a, singular.

Observație. Pentru situațiile de omonimie gramaticală în interiorul aceleiași paradigme se afișează numai una dintre valorile categoriilor implicate în omonimie, și anume cea care apare prima în ordonarea uzuală din lucrările de morfologie. (Vezi, de exemplu, în **Anexa 1**: pentru forma verbală *pustii*, se afișează valoarea 'infinitiv', nu și valoarea 'indicativ, perfect simplu'.)

1. 1. Metoda utilizată în procesul de lematizare

Textul de prelucrat poate fi introdus fie de la terminal, fie dintr-un fișier. Se preia o linie a textului sursă și se lematizează pe rând fiecare cuvânt.

În procesul de lematizare, pentru fiecare cuvânt de prelucrat se fac toate descompunerile posibile în două părți:

$$\text{cuvânt} = r + t$$

unde *r* corespunde unei eventuale rădăcini (parte invariantă în cadrul paradigmei), iar *t* corespunde unei eventuale terminații a cuvântului. În descompunerea inițială, *t* este șirul vid.

Pentru fiecare descompunere de acest fel se verifică dacă poate fi găsită o leamă care să-i corespundă. În acest scop, se caută în dicționarul SILEX dacă există o intrare al cărei câmp *Sinv* coincide cu *r*. În cazul în care o astfel de intrare este găsită, se verifică dacă *t* corespunde unei terminații din lista de terminații (*lst_ter*) asociată intrării respective din dicționar. În caz afirmativ, se determină lema și atributele aferente terminației.

Observație. În principiu, în dicționar pot exista mai multe intrări care să aibă câmpul *Sinv* coincident cu *r* (din cauză că același segment invariant poate apărea în paradigma mai multor leme). De aceea, pentru un *r* dat se analizează toate intrările respective. Pentru fiecare intrare găsită se face verificarea terminației *t*, detectându-se astfel toate lemele în a căror paradigmă apare cuvântul dat, în descompunerea tratată.

În continuare se încearcă o altă descompunere a cuvântului, de forma:

$$\text{cuvânt} = r' + t',$$

unde:

$$r = r' + u$$

$$t' = u + t,$$

u fiind ultima literă a lui *r*, iar *r* și *t* – elementele descompunerii imediat anterioare, și se repetă aceleași operații de verificare. Este posibil ca mai multe descompuneri să fie valide (în cazul formelor omografe). În felul acesta se determină toate încadrările posibile (se identifică toate lemele în a căror paradigmă apare forma în cauză). Procesul de descompunere se încheie în momentul în care fie *r'* este șirul vid, fie *t'* nu aparține listelor de terminații.

În vederea îmbunătățirii performanțelor de timp ale metodei de lematizare prezentate mai sus, s-au făcut o serie de optimizări atât (a) în ce privește algoritmul propriu-zis, cât și (b) în ce privește conținutul dicționarului. Optimizările (a), cele privind procesul de descompunere, reduc numărul de descompuneri posibile ale unui cuvânt dat, iar optimizările (b), cele de la nivelul dicționarului, reduc numărul de rădăcini omografe.

1. 2. Implementarea procesului de lematizare

1. 2. 1. Etape:

- (i) se stabilesc opțiunile privitoare la modalitatea de introducere a textului de analizat, prin dialog cu utilizatorul;
- (ii) se inițializează datele globale și se deschid bazele de date și fișierele utilizate;

- (iii) se preia o linie de text și se separă cuvintele din linie;
- (iv) se analizează pe rând cuvintele din linia de text;
- (v) se înscriu rezultatele în fișierele de rezultate.

1. 2. 2. Descriere

În cele ce urmează prezentăm detaliat cele mai importante dintre aceste etape.

La lansarea în execuție a programului de recunoaștere, apare o fereastră de dialog în care utilizatorul stabilește modalitatea de introducere a textului, și anume: de la tastatură sau dintr-un fișier.

În cazul în care textul este introdus dintr-un fișier, rezultatul analizei va fi memorat într-un fișier având același nume ca fișierul sursă și extensia „*rec*”. Cuvintele nerecunoscute în urma analizei vor fi memorate într-o bază de date având același nume ca fișierul sursă și extensia „*nec*”. Menționăm că această facilitare este utilă pentru punerea la punct a sistemului de recunoaștere a formelor.

În continuare se citește câte o linie a textului sursă și se prelucrează cuvintele liniei unul câte unul. Pentru aceasta, se separă cuvântul analizat ținând cont de semnele de punctuație și de spațiile separatoare. În acest moment se detectează și dacă forma este precedată sau urmată de cratimă. Cuvântul astfel delimitat este convertit în litere mici, deoarece în dicționar intrările conțin numai astfel de litere. La conversie se ține cont și de codurile speciale pentru diacritice.

Se trece apoi la recunoașterea cuvântului în cauză, conform metodei prezentate sub 1. 1. Pentru aceasta, se încearcă întâi recunoașterea cuvântului așa cum este dat. Dacă recunoașterea nu reușește se mai fac următoarele încercări:

a. Se testează dacă forma începe cu unul din prefixele *re-*, *ne-*, *nemai-*, prefixe foarte productive mai ales pentru rădăcinile verbale². În caz afirmativ, se încearcă recunoașterea unui verb sau derivat verbal pornind de la forma dată, din care s-a eliminat prefixul. Dacă recunoașterea a reușit, se construiește lema corespunzătoare cuvântului prin adăugarea prefixului la lema găsită în dicționar.

b. Când forma tot nu este recunoscută, se testează dacă este precedată sau urmată de cratimă, caz în care aceasta poate semnifica absența unei litere. În caz afirmativ, se încearcă adăugarea unei litere, conform situațiilor de folosire a cratimei specificate în gramatica limbii române și se încearcă din nou recunoașterea.

În **Anexa 1** prezentăm un exemplu cu rezultatele analizei unui text real (poemul *Amurg* de G. Bacovia).

² Din motive de optimizare a căutărilor în dicționar, pentru respectivele derivate nu există intrări proprii. Vezi, în acest sens, precedentul nostru articol, sub 2. 2. 1.

Precizări la 1. 2. 2. (1) Dat fiind numărul relativ mare, în raport cu ansamblul dicționarului, al lemelor din categoriile: infinitiv lung, adjectiv participial și adjectiv derivat din verb prin sufixul *-tor*, s-au făcut optimizări de spațiu și timp prin tratarea specială a paradigmelor acestor cuvinte, în absența intrărilor proprii în dicționar. (2) Tot din motive de optimizare a spațiului și timpului, în versiunea actuală dicționarul propriu-zis este împărțit în două baze de date, după lungimea cuvintelor.

Au fost consecvent respectate cerințele de modularizare și de structurare flexibilă, încât acestea să facă posibile extensii ulterioare.

1. 3. Concluzii privind procesul de lematizare

Funcția de lematizare este implementată într-un modul separat (independent) al sistemului SILEX, pentru a asigura astfel posibilitatea de a dezvolta pe baza ei diverse aplicații de mare actualitate. De pildă, în prezent se află într-o fază avansată de realizare o aplicație de verificare automată a textelor românești în privința greșelilor de ortografie, aplicație deosebit de utilă în activitatea editurilor. În aceeași ordine de idei, la Centrul de Analiză a Textului de la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” se află în curs de experimentare un sistem pentru concordanțele textelor poetice românești, sistem care încorporează acest modul de lematizare.

2. Procesul de generare a paradigmei cuvintelor flexibile

Prin 'proces de generare a paradigmei unei leme date' se înțelege construcția formelor unei paradigme pornind de la reprezentantul ei (**lema**) și de la clasa lexico-gramaticală. Din cauza omografiilor, aceeași lema poate avea paradigme diferite, aparținând aceleiași clase morfologice sau unor clase morfologice diferite. Distincția dintre două leme omografe care corespund la clase morfologice diferite se face prin atributul de clasă lexico-gramaticală atașat lemei și existent în dicționar. Distincția dintre două leme omografe care corespund aceleiași clase morfologice se face prin intermediul listei de terminații, atașată în dicționar lemei în cauză, iar în cazul substantivelor distincția se face ținând cont și de atributul gen. Pentru lemele omografe având aceeași clasă lexico-gramaticală se vor genera toate paradigmele.

2. 1. Metoda utilizată în procesul de generare a paradigmelor

Flexionarea este realizată ca o operație simetrică față de lematizare, atât în privința metodei, cât și în cea a implementării.

Procesul de flexionare utilizează următoarele informații existente în bazele de date ale SILEX:

(i) dicționarul SILEX, ordonat de data aceasta după leme, permite asocierea rapidă și simplă a tuturor paradigmelor corespunzătoare unei leme date și unei clase lexico-gramaticale date; separarea paradigmelor corespunzătoare aceleiași leme (cazul omografiilor) se face prin intermediul atributului 'listă de terminații' atașat unei paradigme a lemei;

(ii) listele de terminații structurate pe clase lexico-gramaticale și, în cazul substantivului, pe genuri.

Pentru flexionarea unui cuvânt este necesară, așadar, precizarea lemei și a clasei ei lexico-gramaticale.

2. 1. 1. Etape

Procesul de flexionare a unui cuvânt se realizează în următoarele etape:

- (1) se caută intrarea de dicționar corespunzătoare lemei și clasei date;
- (2) se reține câmpul *Sinv* (rădăcina), numărul listei de terminații și subparadigma corespunzătoare rădăcinii;
- (3) ținând cont de subparadigma asociată rădăcinii, se construiește, pentru numărul curent al listei de terminații, partea corespunzătoare din paradigma cuvântului, prin atașarea terminațiilor la rădăcină;
- (4) dacă paradigma nu este generată complet, se caută în continuare o altă intrare din dicționar corespunzătoare lemei, clasei și listei de terminații curente și se procedează ca mai sus; se repetă pasul 4 până la obținerea paradigmei complete;

Obs. La substantivele și verbele defective, respectivul fenomen este tratat atât la nivelul dicționarului, prin informații adecvate, cât și în procesul de flexionare, pentru determinarea exactă a paradigmei.

- (5) în eventualitatea omografiilor din cadrul aceleiași clase morfologice se reia procedeul de la punctul (1); procesul de generare a paradigmelor se încheie după ce s-au tratat toate intrările din dicționar corespunzătoare lemei și clasei lexico-gramaticale specificate.

2. 2. Implementarea procesului de flexionare

Etape:

- (i) se inițializează datele globale și se deschid bazele de date și fișierele utilizate; pentru buna funcționare a procesului de flexionare, informațiile din dicționar sunt ordonate după câmpul *lemă*;
- (ii) se citesc lema și clasa introduse de utilizator;
- (iii) se generează o paradigmă corespunzătoare lemei date și se afișează în formatul extern care apare în lucrările de morfologie;
- (iv) în cazul omografiilor, se generează pe rând și se afișează toate paradigmele corespunzătoare lemei și clasei date.

Formatul de prezentare a paradigmei este dependent de clasa lexico-gramaticală a cuvântului flexionat. În **Anexa 2** prezentăm un exemplu cu rezultatele flexionării mai multor cuvinte.

2. 3. Concluzii privind procesul de flexionare

Modulul de flexionare este astfel conceput încât să poată fi încorporat cu ușurință în diverse aplicații.

O primă utilizare reală a lui a fost făcută la verificarea corectitudinii datelor din dicționar și din listele de terminații.

Se preconizează ca modulul să fie încorporat în aplicațiile care folosesc dicționarul computerizat, pentru a oferi utilizatorului un mijloc de verificare a datelor introduse ulterior spre a îmbogăți dicționarul furnizat. În plus, modulul de flexionare poate fi încorporat în aplicații de natură didactică, de învățare asistată de calculator a morfologiei limbii române.

3. Considerații finale

Tratarea computerizată a textelor românești nu se poate realiza în absența unui instrument cum este **SILEX**. Modulele de lematizare și flexionare fac posibilă dezvoltarea diverselor aplicații vizând prelucrarea automată a textelor românești. Enumerăm doar câteva dintre aceste aplicații, în ordinea crescândă a complexității lor funcționale:

- a. dicționar ortografic și morfologic computerizat al limbii române, ușor de întreținut și îmbogățit, furnizabil atât în formă computerizată, cât și în formă tipărită;
- b. corector ortografic și morfologic pentru textele românești;
- c. sistem pentru studii de statistică lexicală și gramaticală asupra textelor literare;
- d. sistem de realizare a concordanțelor pentru operele literare românești, cu lematizare în mare parte automată;
- e. suport didactic pentru studierea asistată de calculator a gramaticii limbii române în învățământul preuniversitar și pentru învățarea limbii române ca limbă străină (ortografie, morfologie și lexic).

ANEXA 1

Exemplu de analiză a unui text dat

AMURG

Trec corbii – ah, „Corbii”
Poetului Tradem –
Și curg pe-nnoptat
Pe-un frig înghețat

Se duc pe pustii...
Pe când, de argint,
În amurg de argint,
S-aprinde crai-nou,

Pe zări argintii
În vastul cavou...
Iubito ah, „Corbii”
Poetului Tradem...

Forma	Lema	Atribute
amurg	* amurg	* sb * n,N/A sg.neart.
trec	* trece	* vb * Indicativ,I,sg.
corbii	* corb	* sb * m,N/A pl. art.
ah	* ah	* in *
corbii	* corb	* sb * m,N/A pl. art.
poetului	* poet	* sb * m,G/D sg. art.
și	* și	* av *
și	* și	* cj *
și	* sine	* pn * refl,mf,III,sg.,D
curg	* curge	* vb * Indicativ,I,sg.
pe	* pe	* pp *
nnoptat	* înnopta	* vb * Participiu
nnoptat	* înnoptat	* sb * m,N/A sg.neart.
pe	* pe	* pp *
un	* un	* ar * m,N/A sg.
un	* un_1	* aj * nehot,m,N/A sg.
frig	* frige	* vb * Indicativ,I,sg.
frig	* frig	* sb * n,N/A sg. neart.
înghețat	* îngheța	* vb * Participiu
înghețat	* înghețat	* aj * m,N/A sg. neart.
se	* sine	* pn * refl,mf,III,sg.,A
duc	* duce	* vb * Indicativ,I,sg.
pe	* pe	* pp *
pustii	* pustii	* vb * Infinitiv
pustii	* pustiu	* aj * m,N/A,pl.,neart.
pe	* pe	* pp *
când	* când	* av *
de	* de	* cj *
de	* de	* pp *
argint	* argint	* sb * m,N/A sg. neart.
s	* sine	* pn * refl,mf,III,sg.,A
aprinde	* aprinde	* vb * Indicativ,III,sg.

crai	* crai	* sb * m,N/A sg. neart.
nou	* nou	* aj * m,N/A sg. neart.
pe	* pe	* pp *
zări	* zări	* vb * Infinitiv
zări	* zare	* sb * f,N/A sg. neart.
argintii	* argintiu	* aj * m,N/A pl. neart.
în	* în	* pp *
vastul	* vast	* aj * m,N/A sg. art.
cavou	* cavou	* sb * n,N/A sg. neart.
ah	* ah	* in *
corbii	* corb	* sb * m,N/A pl. art.
poetului	* poet	* sb * m,G/D sg. art.

ANEXA 2

Exemple de flexionare a unor leme date

cască – substantiv feminin

N. o	cască	niște	căști	casca	căștile
D. unei	căști	unor	căști	căștii	căștilor
G. unei	căști	unor	căști	căștii	căștilor
A. o	cască	niște	căști	casca	căștile

copil – substantiv masculin

N. un	copil	niște	copii	copilul	copiii
D. unui	copil	unor	copii	copilului	copiilor
G. unui	copil	unor	copii	copilului	copiilor
A. un	copil	niște	copii	copilul	copiii

canton – substantiv neutru

N. un	canton	niște	cantoane	cantonul	cantoanele
D. unui	canton	unor	cantoane	cantonului	cantoanelor
G. unui	canton	unor	cantoane	cantonului	cantoanelor
A. un	canton	niște	cantoane	cantonul	cantoanele

auriu – adjectiv

<i>N.</i> (un)	auriu	(niște)	aurii	auriul	auriilor
<i>D.</i> (unui)	auriu	(unor)	aurii	auriului	auriilor
<i>G.</i> (unui)	auriu	(unor)	aurii	auriului	auriilor
<i>A.</i> (un)	auriu	(niște)	aurii	auriul	auriilor

<i>N.</i> (o)	aurie	(niște)	aurii	auria	auriile
<i>D.</i> (unei)	aurii	(unor)	aurii	auriei	auriilor
<i>G.</i> (unei)	aurii	(unor)	aurii	auriei	auriilor
<i>A.</i> (o)	aurie	(niște)	aurii	auria	auriile

negru – adjectiv

<i>N.</i> (un)	negru	(niște)	negri	negrul	negrii
<i>D.</i> (unui)	negru	(unor)	negri	negrului	negrilor
<i>G.</i> (unui)	negru	(unor)	negri	negrului	negrilor
<i>A.</i> (un)	negru	(niște)	negri	negrul	negrii

<i>N.</i> (o)	neagră	(niște)	negre	neagra	negrele
<i>D.</i> (unei)	negre	(unor)	negre	negrei	negrelor
<i>G.</i> (unei)	negre	(unor)	negre	negrei	negrelor
<i>A.</i> (o)	neagră	(niște)	negre	neagra	negrele

turna – verb

<i>Prezent</i>	<i>Perfectul simplu</i>	<i>Imperfect</i>	<i>M.m.c.p.</i>
eu torn	turnai	turnam	turnasem
tu torni	turnași	turnai	turnaseși
el toarnă	turnă	turna	turnase
noi turnăm	turnarăm	turnam	turnaserăm
voi turnați	turnați	turnați	turnaserăți
ei toarnă	turnară	turnau	turnaseră

*Conjunctiv**Imperativ*

eu să torn
tu să torni
el să toarne
noi să turnăm
voi să turnați
ei să toarne

toarnă

turnați

*Infinitiv**Infinitiv lung**Participiu**Gerunziu*

a turna

turnare

turnat

turnând

merge – verb*Prezent**Perfectul simplu**Imperfect**M.m.c.p.*

eu merg
tu mergi
el merge
noi mergem
voi mergeți
ei merg

mersei
merseși
merse
merserăm
merserăți
merseră

mergeam
mergeai
mergea
mergeam
mergeați
mergeau

mersesem
merseseși
mersese
merseserăm
merseserăți
merseseră

*Conjunctiv**Imperativ*

eu să merg
tu să mergi
el să meargă
noi să mergem
voi să mergeți
ei să meargă

mergi

mergeți

*Infinitiv**Infinitiv lung**Participiu**Gerunziu*

a merge

mergere

mers

mergând

vedea – verb

Prezent	Perfectul simplu	Imperfect	M.m.c.p.
eu văd	văzui	vedeam	văzusem
tu vezi	văzuși	vedeai	văzuseși
el vede	văzu	vedea	văzuse
noi vedem	văzurăm	vedeam	văzuserăm
voi vedeți	văzurăți	vedeați	văzuserăți
ei văd	văzură	vedeau	văzuseră

Conjunctiv Imperativ

eu să văd	
tu să vezi	vezi
el să vadă	
noi să vedem	
voi să vedeți	vedeți
ei să vadă	

Infinitiv Infinitiv lung Participiu Gerunziu

a vedea	vedere	văzut	văzând
---------	--------	-------	--------

ști – verb

Prezent	Perfectul simplu	Imperfect	M.m.c.p.
eu știu	știui	știam	știusem
tu știi	știuși	știa	știuseși
el știe	știu	știa	știuse
noi știm	știurăm	știam	știuserăm
voi știți	știurați	știați	știuserăți
ei știu	știură	știau	știuseră

Conjunctiv Imperativ

eu să știu	
tu să știi	știi
el să știe	

noi să știm	
voi să știți	știți
ei să știe	

Infinitiv	Infinitiv lung	Participiu	Gerunziu
a ști	știre	știut	știind

SURSE BIBLIOGRAFICE

- [1] DUMITRU IRIMIA, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Iași, 1976.
- [2] ION COTEANU, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982.
- [3] V. GUȚU ROMALO, *Morfologia structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb)*, București, 1968.
- [4] GR. MOISIL, *Probleme de traducere automată. Conjugarea verbelor în limba română*, în SCL, XI, 1960, nr. 1, p. 7-25.
- [5] *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei, 1966.
- [6] GR. MOISIL, *Problèmes posés par la traduction automatique. La déclinaison en roumain écrit*, în CLTA, II, 1962.
- [7] M. MANOLIU, *Morfemul în lingvistica modernă*, în LR, XII, 1963, nr. 1.
- [8] *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei, 1982.
- [9] V. BREBAN, *Dicționar general al limbii române*, București, 1992.
- [10] *Dicționar ortografic cu elemente de ortoepie și morfologie*. Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, Chișinău, 1991.
- [11] J. D. ULLMAN, *Principles of Database Systems*, Computer Science Press, 1982.
- [12] COLING BUDAPEST. *Proceedings of the 12th International Conference on Computational Linguistics*, 1988.
- [13] J. S. BIEN, *Toward Computerized Dictionaries for Inflectional Languages. Internal design philosophy*, în *Machine Translation*, Cambridge University Press, 1987.
- [14] M. KAY, *The Dictionary of the Future and the Future of the Dictionary*, în *Machine Translation*, Cambridge University Press, 1987.
- [15] A. ZAMPOLLI, *Lexicological and Lexicographical Activities at the Istituto di Linguistica*, în „Linguistica Computazionale”, 1983/3.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Centrul de Analiză a Textului
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

**REDONDANCES ET RENFORCEMENTS.
UNE ESTHÉTIQUE DE LA RÉPÉTITION
DANS LA CHANSON DE ROLAND**

1. „Que notre poète ait été dominé par le souci du style, par la préoccupation littéraire, c'est ce que nous ne croirons jamais (...). L'auteur du *Roland* écrivait en toute simplicité, comme il pensait, et ne songeait pas à l'effet. Rien n'est plus spontané qu'une telle poésie. Cela coule de source, très naturellement et placidement. C'est une sorte d'improvisation dont la sincérité est vraiment incomparable. Nulle étude du «mot de la fin»; ni de l'épithète, ni enfin de ce que les modernes appellent le style.”

C'est la conclusion de Léon Gautier¹ après des études approfondies sur *Roland*, jusqu'à donner une phonétique, une grammaire et une rythmique de la fameuse chanson.

Refuser à ce poème tout trait de style et le considérer comme une improvisation placide dépourvue de préoccupation littéraire de la part de son auteur, ce sont des affirmations qui ne trouvent pas un appui solide dans le texte de la chanson. Tout d'abord parce qu'une œuvre en vers, construite sur des décasyllabes avec une césure après la quatrième syllabe (très peu d'exceptions parmi lesquelles le vers 1693 qui présente une césure anormale: *Bel sire, chers cumpainz, pur Deu, que vos en haitet?*), donc un texte si bien maîtrisé du point de vue de la construction métrique ne peut pas être le résultat d'une improvisation spontanée, si génial que fût le poète. On ne peut pas juger naturel ce qui, en coulant de la source d'une pensée simple non-intéressée par l'effet de ses dires, prend la forme corsetée d'un moule rendant plus facile la mémorisation d'un texte qui s'adressait à l'oreille des gens incultes du Moyen Age. On est tenté de croire plutôt à un texte beaucoup travaillé, manié et remanié par le talent des divers jongleurs qui l'ont prononcé, mais dans un

¹ *La chanson de Roland*, texte critique, traduction et commentaire, grammaire et glossaire par Léon GAUTIER, 12e édition, Alfred Mame et fils éditeurs, Tours, M DCCC LXXXIII, pp. XXX-XXXI (abréviation LG dans notre texte).

moule (fait du nombre de syllabes, de la place de la césure et de l'assonance) qui est resté toujours le même.

L'un des aspects les plus évidents de l'art littéraire dont ce texte fait preuve est son obéissance totale à l'une des plus importantes figures de construction: la répétition.

On pourrait parler d'une linéarité du texte de la *Chanson de Roland*, mais cela seulement au niveau de l'action en grandes lignes. Parce qu'au niveau du discours, au niveau textuel, la situation est tout autre. La technique empruntée par l'auteur (ou les auteurs successifs jusqu'au manuscrit d'Oxford qu'on peut aujourd'hui avoir sous les yeux)² sort d'une esthétique de la répétition à laquelle il fait appel constamment et qu'il réussit à fructifier aussi bien au niveau macro-structurel que dans les structures minimales du discours littéraire.

2. Le niveau des grandes structures formelles (les laisses, les vers) offre l'image d'une dynamique textuelle légèrement bizarre: des vers qu'on reprend à une certaine distance, des groupes de vers à plusieurs occurrences et qui présentent des différences insignifiantes imposées d'habitude par l'assonance. Celle-ci change d'une laisse à l'autre, en déterminant (pour le cas des récurrences) ou le renversement de l'ordre des mots dans le vers, ou le remplacement du mot final par un synonyme correspondant à l'exigence de l'assonance. Et les exemples n'en sont pas nombreux. Bien au contraire. La laisse V débute par le même vers qui ouvre la laisse VI. *Li reis Marsilie out sun cunseill finet* (v. 62). *Li reis Marsilie out finet sun cunseill* (v. 78). L'assonance de la laisse V est en *e*, tandis que l'assonance en *ei* de la laisse VI a imposé le changement qui a renvoyé *cunseill* à la fin de la structure rythmique.

V

- 62 *Li reis Marsilie out sun cunseill finet, (...)*
 70 „*Seignurs baruns, a Carlemagnes irez.*
 71 *Il est al siege a Cordres la citet.*
 72 *Branches d'olives en voz mains porterez,*
 73 *Ço senefiet pais e humilitet.*
 74 *Par vos saveirs sem puez acorder,*
 75 *Jos vos durrai or e argent assez,*
 76 *Teres e fiez tant cum vos en vuldrez.*”
 77 *Dient paien: „De ço avun nus asez!”*

² Pour cette analyse nous avons utilisé *La Chanson de Roland*, publiée d'après le Manuscrit d'Oxford et traduite par Joseph Bédier de l'Académie Française, L'Édition d'Art, H. Piazza, 19, rue Bonaparte, Paris, [1928].

VI

- 78 *Li reis Marsilie out finet sun cunseill.*
 79 *Dist a ses humes: „Seignurs, vos en ireiz.*
 80 *Branches d'olive en voz mains porterez,*
 81 *Si me direz a Carlemagne le rei*
 82 *Pur le soen Deu qu'il ait mercit de mei.*
 83 *Ja einz ne verrat passer cest premer meis*
 84 *Que jel sivrai od mil de mes fedeilz,*
 85 *Si recevrai la chrestiene lei,*
 86 *Serai ses hom par amur e par feid.*
 87 *S'il voelt ostages, il en avrat par veir.*”
 88 *Dist Blancandrins: „Mult bon plait en avreiz.”*

Les vers redondants sont 78(62), 79(70), 80(72). L'apport d'information vient avec les vers 81, 82, 83, 84, 87, 88. Pourquoi cette éclipse dans la nouveauté informationnelle entre 84-87? Parce que le texte fait un nouveau saut en arrière vers la laisse III de façon que les vers 85 et 86 reposent sur les vers 38 et 39, différant de nouveau à cause de l'assonance.

La situation est la même respectivement pour les laisses III / IX, XLVIII / XLIX, LIX / LX, LXXXVII / LXXXVII / LXXXV / LXXXIV / LXXXIII / LXXXII / LXXXI, LXXX / LXXXI, LXXXIII / LXXXIV / LXXXV, XCIII / XCIV / XCV / XCVI / XCVII / XCVIII / XCIX / C / CI / CII / CIII / CXV / CXVI / CXVIII / CXIX / CXX / CXXII / CXXI / CXXIV, CLXXV / CLXXVI, CCV / CCVI / CCVII, CCVIII / CCIX, CCXIX / CCXX / CCXXI / CCXXII / CCXXII / CCXXIII, CCLXXXIII / CCLXXXIV. Les textes de ces laisses sont à peu près les mêmes, mais les différences sont données par l'altérité soit de ceux qui les prononcent, soit des protagonistes des gestes présentés. Les exemples les plus nombreux sont fournis par les scènes de bataille. Les mêmes gestes sont attribués et aux Chrétiens et aux Sarrasins et le déroulement du combat entre un „per” (pair) chrétien et un chef sarrasin s'inscrit dans le schéma suivant: *Sun cheval brochet* (1197, 1225, 1245, 1290, 1313, 1325, 1381, 1497, 1536, 1549, 1573, 1617, 1738, 3350, 3353, 3430, 3541), *vait le ferir* (1189, 1226 — *si l'est alet ferir*, 1275, 1282, 1291, 1313, 1325, 1353, 1382, 1499, 1537, 1551, 1574, 1618, 3351, 3354, 3542), *l'escut li freint e l'osberc li desclot, / trenchet le piz, si li briset les os, / tute l'eschine li desevert del dos, / od sun espriet l'anme lis getet fors, enpeint le ben, fait li brandir le cors, / pleine sa hanste del cheval l'abat mort...* (1199-1204), *l'escut li freint e l'osberc li derumpt, / el cors li met les pans del gunfanun, / pleine sa hanste l'abat mort des arçuns;* (1227-1229), *l'escut li freinst, l'osberc li descumfist, / sun grant espriet parmi le cors li mist, / empeint le ben, que mort le fait brandir, / pleine sa hanste l'abat mort el chemin.* (1247-

1250), *l'osberc li rumpit entresque a la charn, / sun bon espriet enz el cors li enbat, / li paiens chet cuntreval a un quat, / L'anme de lui en portet Sathanas.* (1265-1268), *l'escut li freint e l'osberc li desmaillet, / sun bon espriet li met en la curaille, / empeint le bien, par mi le cors li passet, / que mort l'abat el camp, pleine la hanste.* (1271-1274), *l'escut li freinst, ki est ad or e a flurs, / li bons osbercs ne li est guarant prod, trenchet li le coeur, le firie e le pulmun, / l'abat mort, qui qu'en peist u qui nun,* (1276-1279), *l'escut li freint desuz l'oree bucle, / de sun osberc li derumpit les doubles, / del bon espriet el cors li met la mure, / empeinst le ben, tut le fer li mist ultre, / pleine sa hanste el camp mort le tresturnet.* (1283-1287), *l'escut del col li freint e escantelet, / de sun osberc li rompit la ventaille, / sil fiert el piz entre les dous furceles, / pleine sa hanste l'abat mort de la sele.* (1292-1295), *e otes fiet un paien. Estorgans, / sur sun escut en la pene devant, / que tut li trenchet le vermeil e le blanc, / de sun osberc li ad rumpit les pans, / el cors li met sun bon espriet trenchant, que mort l'abat de sun cheval curant.* (1297-1302), *l'escut li freinst, l'osberc li descumfist, / sun fort espriet par mi le cors li mist, / que mort l'abat entre mil Sarrazins.* (1305-1307), *nel poet guarir sun escut ne sa bronie: / de sun espriet el cors li met la mure, / empeint le ben, tut le fer li mist ultre, / pleine sa hanste el camp mort le tresturnet.* (1538-1541), *l'escut li freint e l'osberc li derumpit, / el cors li met les pans del gunfanun, / pleine sa hanste l'abat mort des arçuns:* (1575-1577), *de sun osberc li ad les pans rumpit, / et cors li met e le fer e le fust, / morz est li quens, de sun tens n'i ad plus.* (1601-1604), *l'escut vermeil li freint, de col li portet, / aprofli ad sa bronie desclose, / el cors li met tute l'enseingne bloie, / que mort l'abat en une halte roche.* (1619-1622), *li quens le fiert tant vertuosement / tresqu'al nasel tut le elme li fent, / trenchet le nés e la buche e les denz, / trestut le cors e l'osberc jazerenc, / de l'oree sele lé dous alves d'argent / e al ceval le dos parfundement, / ambure ocist seinz nul recoevrement, / e cil d'Espagne s'en cleiment tuit dolent.* (1644-1651), *n'escut ne bronie ne pout sun colp tenir: / l'espriet a or li ad enz el cors mis, / que mort l'abat sur un boissun petit.* (3355-3357), *tute li freint la targe, ki est flurie: / après li ad la bronie descunfite, / tute l'enseingne li ad enz el cors mise, / que mort l'abat, ki qu'en plurt u kin riet.* (3361-3364), *de sun escut li freint la pene halte, / de sun osberc les dous pans li desaffret, / el cors li met tute l'enseingne jalne, / que mort l'abat entre VIIC des altres.* (3425-3428), *l'escut li freint, cunte le coer li quasset, / de sun osberc li desrumpit la ventaille, / que mort l'abat: la sele en remeint guaste.* (3448-3450), *cunte le coer li fruisset l'escut blanc, / de sun osberc li derumpit les pans, / les dous cotez li deseivret des flancs, / que mort l'abat de sun cheval curant.* (3465-3468), *fiert l'amirail de l'espee de France, / l'elme li freint o li gemme reflambent, / trenchet la teste pur la cervelle expandre / e tut le vis tresqu'en la barbe blanche, / que mort l'abat senz nule recouvrance.* (3615-3619).

Le schéma est donc identique. Les mêmes gestes, même équipement de guerre: *escut, osberc, espriet, hanste, gunfanun, arçun, bronie, enseingne, nasel, elme, sele, targe, pene* (de l'écu), *pans* (du haubert).

Mais l'apparente monotonie de la répétition des mêmes images est brisée par la richesse des possibilités verbales. *L'escut* subit deux traitements: on le *freint* (1199, 1227, 1247, 1270, 1276, 1283, 1538, 1575, 1619, 3361 — *l'escut* est remplacé par son synonyme *la targe*, 3425, 3448) ou on le *fruisset* (une seule occurrence, 3465). Des éléments omniprésents dans la bataille s'avèrent être *l'osberc* et *l'espriet*, des équivalents de la défense respectivement de l'attaque. Inconcevable une scène de combat où *l'osberc* et *l'espriet* soient absents: des symboles de la guerre, de la mort ou de la victoire, l'auteur de la *Chanson de Roland* les répète obsessivement. *L'osberc*, on le *desclot* (1199), *derumpit* (1227, 1575), *descumfist* (1247, 1306), *rumpit* (1265), *desmaillet* (1270), *derumpit* (1284, 3466), *rompit* (1293), *rumpit* (1300, 1601), *trenchet* (1646), *ad descunfite* (3362 — *l'osberc* est remplacé par son synonyme *la bronie*), *desaffret* (3426). Quant à *l'espriet*, il suit toujours la même trajectoire: *par mi le cors* (1248, 1273, 1306), *enz el cors* (1266, 3356), *el cors* (1285, 1301, 1539), *en la curaille* (1272), *empeint le ben* (1203, 1249, 1273, 1286, 1540), *tut le fer li mist ultre* (1540, 1286). Le vers 1202 nous fait savoir que *l'espriet* a des possibilités qui dépassent la sphère du monde physique: *od sun espriet l'anme li getet fors*. Le résultat d'une telle démarche est toujours la mort. Mais que de nuances pour l'exprimer! Pas la moindre trace de monotonie dans une situation répétée à l'obsession, mais avec tant de trouvailles pour garder toujours vive l'attention du lecteur ou de l'auditeur.

L'affrontement est achevé par le mots: *l'abat mort* (1204, 1229, 1577, 1250, 1274, 1279, 1287, 1295, 1302, 3468, 1307, 1622, 3357, 3364, 3428, 3450, 3619). Mais la mort survient toujours d'une autre façon selon la dynamique imaginative du poète. Le vainqueur *abat mort* son adversaire *pleine la hanste* (1204, 1229, 1577, 1250, 1274, 1287, 1295, 1541). Le déroulement du texte surprend bien des représentations de la mort: le vaincu est abattu mort *del cheval* (1204), *des arçuns* (1229, 1577), *de la sele* (1295), *de sun cheval curant* (1302, 3468), et il tombe *el chemin* (1250), *el camp* (1274, 1287 et 1541 — le verbe devient *tresturnet*), *entre mil Sarrazins* (1307), *en une halte roche* (1622), *sur un boissun petit* (3357), *entre VIIC des altres* (3428), *senz nule recouvrance* (3619). Deux formules très intéressantes nous sont offertes par les vers 1279 et 3364: *que l'abat mort, qu'en peist u qui nun, que mort l'abat, ki qu'en plurt u kin riet*, une structure (parce que c'est le même type de construction syntaxique) très subtile pour exprimer la mort implacable et définitive, sans possibilité de recours. La mort d'un pair français est rendue d'une manière euphémique: *morz est li quents, de sun tens n'i ad plus* (1604). Un vers d'une brutalité inattendue

pour exprimer la mort d'un païen est le vers 1268: *l'anme de lui en portet Sathanas*.

On observe facilement que le texte revient sur ses pas dans une démarche — paraît-il — rondante, mais ce n'est que s'appuyer sur lui-même pour éclater immédiatement dans une richesse inattendue.

La répétition au niveau macro-structurel, qui fait l'objet de ce paragraphe, suit inévitablement une technique de la boucle, ce qui donne à la *Chanson de Roland* l'aspect structurel d'une spirale textuelle. On a affaire à des boucles simples, doubles, triples ou multiples. On revient une, deux, trois ou plusieurs fois à un vers, ou à un groupe de vers qu'on croyait définitivement abandonnés dans le corps déjà né du poème. Cette technique contribue à consolider l'ouvrage et à le rendre unitaire du point de vue et de la forme et du sens. Lorsqu'on retrouve un vers qu'on avait déjà parcouru une fois, cette sensation de „déjà vu” fournit au lecteur (auditeur) la conscience du fait qu'il se trouve plongé dans la même œuvre et que l'altérité est exclue. Ces répétitions à une distance plus ou moins grande assurent la cohésion entre les unités textuelles de sens.

Le vers présentant la figure de Charlemagne revient plusieurs fois à travers la chanson. L'incipit du poème ouvre directement sur la personnalité de l'empereur: *Carles li reis, notre emperere magnés* (v.1). Tout au long du texte sa figure sera présentée à l'aide des épithètes: *canuz, vielz, blancs*, une importance particulière étant accordée à sa barbe, confirmation de sa sagesse acquise dans les deux cents ans qu'on lui prêtait: *Carles li velz, a la barbe flurie* (970), *Que Carles tient, ki la barbe ad canue!* (2309), *Que Carles tient, ki ad la barbe blanche* (2334), *Que Carles tent, ki la barbe ad flurie* (2353). Même type de répétition pour deux autres personnages indispensables dans le déroulement des événements tragiques: Olivier et Ganelon. Ces deux noms déclenchent le mécanisme de la répétition: *E Oliver, li proz e li gentilz* (176), *E Oliver, li proz e li curteis* (576, 3755), *E Oliver, li proz e li vaillanz* (3186), *Guenes i vint, li fels, li parjurez* (674), *Guenes le sout, li fel, li traïtur* (1024), *Guenes li fels ad nostre mort juree* (1457), *Guenes li fels* (3735). Outre ces deux noms et leurs épithètes invariables: *Oliver li proz, Guenes li fels*, la *Chanson de Roland* se voit parsemée des occurrences d'un autre syntagme soudé dont la reprise agit en renforcement de l'unité textuelle: *la dulce France*, pour laquelle on donne sa vie, on *pluret dez oilz* lorsque la mort empêche de la regagner. Le syntagme de *dulce France* s'avère être particulièrement fréquent: 16, 109, 116, 360, 573, 702-7, 1054, 1064, 1194, 1210, 1223, 1695, 1927, 1985, 2017, 2379, 2431, 2579, 2661, 2773, 3579, 3673 et parfois sous des expressions variées: *Tere Major* (600, 818, 1659), *Tere Certaine* (856), *France dulce la bele* (1695), *Tere de France, mult estes dulz païs* (1861), *en France l'assolue* (2311), *France la loee* (3315).

Des boucles simples sont réalisées par la reprise dans les vers 127-135 des vers 30-36, à une distance donc considérable.

30 *Vos li durrez urs e leons e chens*
 31 *set cenx, camelz e mil hosturs muers*
 32 *d'or e d'argent IIII cent muls chargez*
 33 *cinquante carre qu'en ferat carier*
 34 *ben en purrat luer ses soldeiers*
 35 *en ceste tere ad asez osteiet*
 36 *en France, ad Ais, s'en deit ben repaier.*

127 *De sun aveir vos voelt asez duner*
 128 *urs e leuns e veltres enchainez*
 129 *set cenx cameilz e mil hosturs muez,*
 130 *d'or e d'argent IIII cenx mulz trusses*
 131 *cinquante care que carier en ferez*
 132 *tant i avrat de besanz esmerez*
 133 *dunt bien purrez vos soldeiers luer.*
 134 *En cest païs avez estet asez:*
 135 *En France ad Ais devez bien repaier.*

C'est le même discours, prononcé par le même personnage, Blancandrins, ce qui diffère c'est la situation énonciative: en 30-36, Blancandrins est le conseiller du roi Marsilie, tandis qu'en 127-135 il est devant l'empereur „Francor” en tant que messenger de Marsilie.

D'autres boucles simples sont 62/78, 70/79, 38-39/85-86, 9/95, 136/153, 165-166/168-169, 244-245/252-253, 544-549/557-562, 573-575/584-586, 825/841, 1101/1169, 1417/1439, 1072/1704 (quelle distance!), 1806/1840, 1952/1965, 2184-2185/2200, 2268-2269-2270/2272-2273, 2302/2313, 2309/2334, 3004/3025, 3160-3161-3162-3163/3172-3173-33174-3175.

Un corpus moins riche pour les boucles doubles: 523/539/551, 1010-1117/1011-1118/1012-1119, 1834/1812/1842, dont deux ont une très grande importance pour exprimer des conceptions de l'époque: *Nous avrum dreit, mais cist glutun unt tort* (1212), *Païen unt tort e chrestiens unt dreit* (1015), *Que il* (Baligant n.n.) *ad tort e Carlemagnes dreit* (3354), donc une répétition renforçante qui trahit une certaine implication de l'auteur dans sa production, à travers un jugement de valeur. Cette idée exprimée trois fois fait des trois vers: 1015, 1212, 3354 autant de piliers qui soutiennent une construction illustrant la conception dont elles sont la forme.

Un autre triplet (les triples itérations donnent des boucles doubles): *Que malvaïse cançon de nus chantet ne seit!* (1014), *Male chançon r'en deit estre cantee* (1466), *Que nuls prozdom malvaïsement n'en chant* (1517) exprime le souci des protagonistes de bien se présenter devant la mémoire de la postérité (la terreur de la mémoire?). Cette conscience de la littérature comme mémoire fidèle du passé, de ce qui ne se manifeste plus, de ce qu'on vit une seule fois sans possibilité de correction ultérieure, est troublante pour le début du deuxième millénaire. Pour celui qui a entendu de son oreille la *Chanson de Roland*, la littérature comme domaine de la fiction était — me semble-t-il — inconcevable. Les chansons de geste, les écritures hagiographiques étaient de la pure vérité. S'il y a eu quand même des détours vers la légende, cela ne pouvait être que le résultat de la faiblesse de la mémoire. N'insistons pas sur ce sujet dont l'histoire et la critique littéraire ont tiré beaucoup de discussions. Revenons donc à ce qui fait l'objet de cette étude.

L'art de la répétition est complexe dans sa subtilité, surtout par l'effet qu'il produit chez le récepteur. Celui-ci se voit pris dans un „jeu d'échos”³ que le texte lui propose sournoisement. Plus le lecteur s'y implique, plus les potentialités du texte tendent à devenir œuvre. Parfois on pourrait les prendre (ces „échos” qui sortent d'une esthétique de la répétition) pour des pièges, pour des noyaux perturbateurs dans l'économie du texte. Cela dépend du seul horizon d'attente du lecteur. „Mais prenons goût à la désorientation provoquée par l'hémistiche étrange et pénétrant qui en rappelle un autre, ni tout à fait le même, ni tout à fait un autre, et qui stimule notre mémoire sans nous indiquer exactement l'endroit précis où nous l'avons déjà rencontré”⁴.

3. Si l'esthétique de la répétition est productive au niveau macro-structurel, elle ne l'est pas moins dans les articulations structurelles qui tiennent au détail. Les unités de sens (les vers) présentent très fréquemment des récurrences d'un signifié exprimé sous divers signifiants. On a affaire à une synonymie quasi parfaite qui a un rôle de tout premier ordre, parce qu'au niveau des signifiants la variation attire l'attention vers un élément qui autrement courrait le danger de rester insignifiant. Cette répétition marquée, même au niveau des détails, confère une amplification bénéfique pour la force de l'image.

Le problème se présente sous deux aspects: les renforcements (une série de deux, trois, quatre, ou même cinq signifiants recouvrant des signifiés bien déterminés, mais qui manifestent parfois des relations quasi-synonymiques) et les redondances (répétition du même signifié sous divers signifiants). Ces deux aspects sont productifs dans la classe des substantifs, des verbes et des adjectifs.

³ Edward A. Heinemann, *Le jeu d'échos associés à l'hémistiche* Non serai sire dans le Charoi de Nîmes, dans „Romania”, 112, 1991, 1-2, p. 1-17.

⁴ *Ibidem*.

3. 1. On exposera les répétitions renforçantes, comme un phénomène caractéristique de l'art littéraire de cette chanson. Les renforcements donnent un effet de profondeur, définissant les personnages, les situations et les actions. L'auteur, pour ne pas risquer de rater l'effet, l'impact sur le lecteur, prête une double (parfois triple) expression à la chose qu'il veut dire. Le deuxième substantif, adjectif ou verbe devrait être un vrai coup de grâce chaque fois que le vers est renforcé de cette manière.

3. 1. 1. Corpus des renforcements substantivaux:

Serez ses hom par honur e par ben (39), *Serai ses hom par amur e par feid* (86), *A lui lais jo mes honurs e mes fieus* (315), *Carles li velz avrat e deol e hunte* (929), *Jamais n'ert jurn qu'il n'en ait doel e ire* (971), *Si fait suner ses cors e ses buisines* (1468), *Plus aimet il traïsun e murdrîe* (1475), *El cors li met e le fer e le fust* (1602), *Franceis i ferent par vigur e par ire* (1654), *Ben set ferir e de lance e d'espîet* (1675), *Bel sire, chers cumpainz, pur Deu, que vos en haitet* (1693), *El reis, amis, que vos ici nen estes?* (1697), *Oliver, frere, cum le purrum nus faire?* (1698), *Si nus plurrunt de doel e de pitet* (1749), *N'en mangerunt nu lu ne porc ne chen* (1751), *L'olifan sunet a dular e a peine* (1787), *Ben le batirent a fuz e a bastuns* (1825), *Unches meillurs n'en out reis ne cataignes* (1850), *Entr'els en unt e orgoïl e cunfort* (1941), *Rolland regardet es munz e es lariz* (1951), *E flurs e cristaus en acraventet jus* (1955), *E piez e poïnz e selles e costez* (1969), *Rollant apelet sun ami e sun per* (1974), *Ensemble avum estet e anz e dis* (2028), *Idunc agreget le doel e la pitet* (2206), *X colps i fiert par doel e par rancune* (2301), *Cunseillez mei e dreiture e honur* (2430), *Il n'en i ad barge, ne drodmund ne caland* (2467), *Pur ceste honur e pur ceste bontet* (2507), *Veit les tûneires e les venez e les giels* (2533), *E les orez, les merveillus tempez* (2534), *E fou i flambes ei est apareillez* (2535), *Li reis en ad e dular e pitet* (2547), *E porc e chen le mordent e defulent* (2591), *Ço est l'amiraill, le viel d'antiquitet* (2615), *Jo si nen ai filz ne fille ne heir* (2744), *Carles le pleint par feid e par amur* (2897), *Si le remembret del doel e del damage* (2983), *Reclimet Deu e l'apostle de Rome* (2998), *Granz sunt les oz e les escheles beles* (3291), *Grant est la plaigne e large la cuntree* (3305), *Les oz sunt beles e les cumpaignes granz* (3346), *Granz sunt les oz e les cumpaignes fieres* (3383), *Puis sunt justez par amur e par feid* (3460), *Pais ne amor ne dei a païen rendre* (3596), *Repairet loi vigur e remembrance* (3614), *Si esclargiez voz talenz e voz coers* (3628), *Ensembl'od li si cleric e si canonie* (3637), *Repairez sunt a joie e a baldur* (3682), *Carles cevalchet e les vals e les munz* (3695), *Tres ben le batent a fuz e a jamels* (3739), *Dès ore cumencet le plait e les noveles* (3747), *Pur que jo quis sa mort e sun destreit* (3759), *Seveie le par feid e par amur* (3770), *Si mes jugat a mort e a dular* (3772), *Getez mei hoi de mort e de caluge!* (3787), *Puis si li servet par amur e par feid* (3801), *Puis se*

vos servet par feid e par amor (3810), *Mult l'enbrunchit e la chere e le vis* (3816), *Tes hom serai par amur e par feid* (3893), *Repairet s'en a joie e a barnage* (3944).

Le couple le plus fréquent s'avère être: *par amur e par feid* (sept occurrences), dont la répétition est déclenchée par le verbe *servir* (3770, 3801, 3810) ou son équivalent sémantique *serai ses hom* (86), *tes hom serai* (3893). Un autre substantif très fréquent est *douleur*, sous ses diverses formes: *deol* (929), *doel* (971, 1749, 2206, 2301, 2983), *dulor* (1787), *dulur* (2547, 3772). Ce mot réalise des couples avec *hunte* (929), *ire* (971), *pitet* (1749, 2206, 2547), *peine* (1787), *rancune* (2301), *damage* (2983), *mort* (3772). Donc sept possibilités combinatoires, dont quatre appartiennent au domaine des sentiments: douleur et honte, douleur et colère, douleur et pitié, douleur et rancune. Le reste, c'est-à-dire la mort, la peine ont des emplois adverbiaux, en caractérisant des gestes, tandis que le damage est lié à l'idée de douleur comme un enchaînement cause-effet.

3. 1. 2. Corpus des renforcements verbaux:

Unches nuls hom ne vit juer ne rire (1477), *E pur prozdomes tenir e cunseiller* (2212), *Puis serf e crei le roi omnipotente* (3599), *Mais Deus ne volt qu'il seit mort ne vencut* (3609), *Oent lur messes e sunt acuminiez* (3806), *Jusqu'al nasel li ad fait e fendut* (3927).

3. 1. 3. Corpus des renforcements adjectivaux:

Li empereres se fait e balz e liez (96), *E Oliver, li proz e le gentilz* (176), *Mult estes bele e clere!* (445), *De Carlemagne, ki est canux e vielz!* (536), *E Oliver, li proz e li curteis* (576), *La gent de France iert blecee e blesmie* (590), *Si li ad dit: „Mult par ies ber e sage.”* (648), *Guenes i vint, li fels, li parjurez* (674), *Cors ad mult gent e le vis fier e cler* (895), *Veez m'espee, ki est e bone e lunge* (925), *Noz espees sunt bones e trenchant* (949), *Carles li velz, a la barbe flurie* (970), *Guenes le sout, li fel, li traïtur* (1024), *La bataille est merveilluse e cumune* (1320), *La bataille est merveilluse e hastive* (1653), *La bataille est e merveillose e grant* (1663), *Tant hume mort e nasfret e sanglent* (1666), *Pleindre pouïms France dulce la bele* (1695), *Truverunt nos e morz e detrenchez* (1747), *Escuz unt genz e espiez granz e forz* (1799), *E li Franceis dolenz e curoçus* (1813), *E li Franceis curuçus e dolent* (1835), *En bataille deit estre forz e fiers* (1879), *E! France dulce, cum hoi remendras guastel de bons vassals, cunfundue e chaiete* (1985-1986), *Li niés Droïm, al viell e al canut* (2049), *Tant se fait fort e fiers e manevriz* (2125), *Li quens Rollant unkes n'amat cuard/Ne orguillos, ne malvais hume de male part* (2134-2135), *Bels fut e forz e de grant vasselage* (2279), *E! Durendal, cum es bele e clere e blanche!* (2316), *Dunc la me ceinst li gentilz reis, li mages* (2321), *E li empereres en est ber e riches* (2354), *Mult est parfunde, merveilluse e curant* (2466), *Que devendrai,*

duluruse, caitive? (2722), *Li amiralz est riches e puisant* (2731), *Li emperere est ber e cumbatant* (2734), *Pois, si s'escriet a sa voiz grand e halte* (2985), *Gent ad le cors, gaillart e ben seant* (3115), *Cler le visage e de bon cuntenant* (3116), *Granz est e forz e trait as anceisurs* (3177), *En la bataille sunt felun e engrès* (3251), *Païen felun sunt e quart* (3337), *La bataille est merveilluse e pasant* (3381), *La bataille e mult dure e afichee* (3393), *Jo vos durrai muillers gentes e beles* (3398), *Ais vos le caple e dulurus e pasmes* (3408), *Vos estes proz e vostre saveir est grant* (3509), *L'un conuist l'altre as haltes voiz e as cleres* (3566), *E l'arcevesque qui fut sages e proz* (3691), *E Oliver, li proz e li curteis* (3755), *Vers vos s'en est parjurez e malmis* (3830), *Granz est e forz e vassals e isnel* (3839), *Ben sunt cunfès e asols e seigneurz* (3859), *Vestent osberc blancs e forz e legers* (3864), *E lur chevaux sunt curantz e aates* (3876), *Pimabels est forz e isnels e legers* (3885), *Li ch. val sunt orgoillus e curant* (3966), *Margariz est mult vaillant chevalers* (1311), *E bels e forz e isnels e legers* (1312), *Païen s'en fuient, curuçus e irez* (2164).

Outre l'effet de profondeur que ces doublets confèrent au texte, ils donnent au déroulement métrique un plus de rythme, se trouvant pour la plupart des cas à la fin du vers.

3. 2. Cette insistance sur les personnages (sans doute avec des qualités exceptionnelles) et sur la bataille pousse le texte jusqu'au seuil de la redondance, comme un niveau d'une profondeur maximale de la répétition.

3. 2. 1. Redondances substantivales:

Le poème s'ouvre sur une telle figure de la répétition: *Carles li reis, nostre emperere mages* (1). *De reis à emperere* on attribue à Charles un supplément d'autorité, mais les deux mots désignent en fait la même chose: *Charlemagne est li reis ki France tient* (755).

Corpus des redondances substantivales:

(864) *Sin ai ouït e peines e ahans* (ahans = douleur, peine; LG p. 583)⁵;
 (1109) *Par nos i ert e li caples* (caples = coup d'épée, combat; LG p. 464);
 (1148) *Pris en ad or e aveir e deners* (deners = denarium = monnaie; DL p. 206)⁶;
 (1421) *Ne reverrunt lor peres ne lor parenz*⁷;
 (1438) *Franceis i unt ferut de coer e de vigur*;
 (1446) *Plurent des oils de doel e de tendrur* (tendrur = émotion vive, douleur affectueuse; LG p. 571);

⁵ Pour des arguments autoritaires, on a utilisé le glossaire qui accompagne *La chanson de Roland* dans l'édition de Léon Gautier (voir *supra*).

⁶ *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică, 1962 (= DL).

⁷ Il y a des cas où la redondance est trop évidente. En ce cas-là on a renoncé à donner la traduction.

- (1447) *Por lor parenz par coer e par amour;*
 (1486) *Unches n'amai cuard ne cuardie;*
 (1678) *Dur sunt li colps e li caples est grefs* (v. 1109);
 (1684) *Il est escrit es cartres e es brefs* (cartres = charte; LG p. 464; brefs = lettre, charte; LG p. 461);
 (1705-1706) *Dist Oliver: „Vergoigne sereit grant/E repruver a trestuz vos parenz”* (vergoigne = verecundia; LG p. 583; verecundia = honte, respect, timidité, modestie; DL p. 772; repruver = reproche, honte; LG p. 556);
 (1761-1762) *Li quens Rollant, par peine e par ahans/Par grant dulor sunet sun olifan* (v. 864);
 (1960) *Ne a muiler ne a dame qu'aies veïd* (muiler = femme, dans le sens d'épouse; LG p. 527; dame = dominam; LG p. 475; dominam = épouse, maîtresse, amie; DL p. 234);
 (2064) *Dunc recument e le hu e le cri* (hu = cri, huée; LG p. 508);
 (2102) *En la teste ad e dulor e grant mal;*
 (2333) *Cunquis l'en ai païs e teres tantes;*
 (2335) *Pur ceste espee ai dulor e pesance* (pesance = douleur, chagrin, préoccupation triste; LG p. 541);
 (2399) *Il n'en i ad ne veie ne senter* (veie = voie, chemin; LG p. 581; senter = petite route, sentier; LG p. 564);
 (2464) *Tolent lur veies e les chemins plus granz* (v. 2399);
 (2852) *Ces veies lunges e cez chemins mult larges* (v. 2399);
 (3380) *Durs colps i fierent, mult est li caples granz* (v. 1109);
 (3399) *Si vos durait feus e honors e teres* (feus = fief; LG p. 498);
 (3683) *Passet Nerbone par force e par vigur* (v. 1438);
 (3711) *Carles en ad e dulor e pesance* (v. 2335);
 (3758) *Rollant me forfist en or e en aveir* (v. 1148);
 (3803) *N'ert recuvret por or ne por aveir* (v. 1148, 3758);
 (3979) *Tant ad oït e sermuns e essamples* (sermuns = discours, parole; LG, p. 564; essamples = exemple, dans le sens de traits historiques, comme nous disons aujourd'hui: *La morale en exemples*; LG, p. 492).
- 3. 2. 2. Redondances verbales:**
- (354) *Par Charlemagne n'est guariz ne tenez* (guariz = préserver, garantir, sauver; LG, p. 505; tenez = défendre, soutenir; LG, p. 572);
 (532) *Tant nel vos sai ne preiser ne loer* (preiser = supputer, apprécier, faire cas de.; LG, p. 544; loer = louer, remercier, approuver, conseiller; LG, p. 517);
 (687) *Que il ne voelent ne tenir ne garder* (tenir = garder, soutenir, aider, défendre, etc; LG, p. 572; garder = défendre, veiller sur; LG, p. 505);
 (1178) *De colps ferir, de receivre e de duner* (ferir = frapper; LG, p. 497);
 (1339) *Tient Durendal, ki ben trenchet e taillet;*

- (1347) *E li Franceis i fierent e si caplent* (capler = v. 3380, ferir = v. 1178);
 (1681) *De lur espees e ferir e capler* (v. 1347);
 (1836) *N'i ad celui n'i plurt e se dement* (se dement = se désole, se lamente; LG, p. 477);
 (1864) *Jo ne vos pois tenses ne garantir* (v. 354, 687);
 (2022) *Rollant li ber le pluret sil duluset* (duluset = pleurer, regretter; LG, p. 482);
 (2185) *Cercet les vals e si cercez les munz;*
 (2211) *Pur orgoillos veintre e esmaier* (veintre = vainere; LG, p. 581; esmaier = mettre en émoi, étonner, troubler, ôter force et pouvoir; LG, p. 491);
 (2213) *E pur gluton veintre e esmaier* (v. 2211);
 (2235) *Guardet aval e si guardet amunt;*
 (2302) *Cruist li acers, ne briset ne n'esgrunie* (s'esgrunie, s'ébrèche, se brise, s'égraine; LG, p. 491);
 (2313) *Cruist li acers, ne freint ne ne s'esgruinet* (v. 2302);
 (2381) *Ne poet muer n'en plurt e ne suspirt;*
 (2517) *Ne poet muer n'en plurt e nes dement* (v. 1836);
 (2551) *Sun cors meïsmes i asalt e requert* (asalt = assaillir; LG, p. 445; requert = attaquer; LG, p. 557);
 (2594) *Plusurs culurs i ad peinz e escrites;*
 (2637) *Tut li païs en reluist e esclaireit;*
 (2695) *Plurent e crient, demeinent grant dulor* (v. 1836);
 (2915) *Jamais n'ert jur que ne plur ne n'en pleigne* (pleigne = pleindre; LG, p. 542);
 (3526) *Cil d'Ociant i braient e henissent* (braient = braire; LG, p. 461);
 (3580) *Li amiralz, il nel crent ne ne dutet* (dudet = redouter; LG, p. 483);
 (3694) *Desur la teste li ad frait e fendut* (frait = fraindre, renverser; LG, p. 500; fendut = fendre, briser; LG, p. 497);
 (3722) *Franceis barons en plurent e si la pleignent* (voir 2915);
 (3831) *Pur ço le juz jo a pendre e a murir;*
 (3879) *Tuz lur escuz i fruissent e esquassent* (fruissent = frustiant; LG, p. 501; v; L'adverbe frustillatim = en pièces. D.L. p. 306; esquassent = mettre en pièces; LG, p. 492);
 (3888) *Fierent e caplent sur cez helmes d'acer* (v. 1681);
 (3998) *Li chrestien te reclément e crient.*
- 3. 2. 3. Redondances adjectivales:**
- (256) *Vostre curages est mult pesmes e fiers* (pesmes = mauvais, terrible; LG, p. 541; fiers = fier, avec un sens plus énergique que de nos jours; hardi, terrible; LG, p. 498);
 (551) *De Carlemagne ki est canuz et blancs* (canuz = blanc; LG, p. 502);

- (555) *Tanz riches reis morz e vencuz en champ*;
 (1167) *Encoi avrum un eschec bel e gent* (gent = beau, gracieux, bien fait; LG, p. 502);
 (1460) *Bataille avrum e forte e aduree* (aduree = terrible; LG, p. 449);
 (1490) *Tant hume mort e nasfret e sanglet* (nesfret = naffrer, blesser; LG, p. 529);
 (1687) *Li quint après lor est pesant e gref* (pesant = dur, rude, lourd; LG, p. 541; gref = rude, grave, terrible; LG, p. 504);
 (1771) *Ja estes veiliz e fluriz e blancs* (fluriz = 1. couvert de fleurs, de fleurons, „peint à fleurs”; 2. blanc et, par extension, vieux; LG, p. 499);
 (1979) *Teint fut e pers, desculuret e pale* (teint = teindre. Ce sens est très fréquent dans les textes du Moyen Âge. „Teindre” au neutre c’est „changer de couleur”; LG, p. 571; per = violet, violacé et, par extension, pâle, livide; de persicum = pêche, à cause de la couleur de ce fruit; LG, 540);
 (2051) *E mis osbercs desmaillet e rumput* (desmaillet = avec les mailles rompues; LG, p. 479);
 (2079) *E son osberc rumput e desmaillet* (v. 2051);
 (2158) *E sun osberc rumput e desmaillet* (v. 2051, 2079);
 (2122) *A Rollant rendent un estur fort e pesmes* (v. 256);
 (2484) *Nos chavals sunt e las e ennuiez* (ennuiez = tristes, fatigués; LG, p. 487; las = fatigué et, par extension, malheureux, misérable; LG, p. 514);
 (2550) *Mult per ert pesmes e orguillos e fiers* (v. 2122, 256);
 (2757) *E mes cites fraites e violees*;
 (2803) *E sun curage en est joüs e liet* (joüs = joyeux; LG, p. 511; liet = joyeux; LG, p. 516);
 (3175) *En bataille est fiers e orgoillus* (v. 2550);
 (3186) *E Oliver, li proz e li vaillanz* (proz = courageux, preux, bon; LG, p. 546; vaillanz = brave; LG, p. 578);
 (3304) *Bataille avrum e aduree e pesme* (v. 2122, 1460, 256, 3321);
 (3321) *Bataille avrum e forte e aduree* (v. 3304, 2122, 1460);
 (3820) *Heingre out le cors e graisle e eschewid* (heingre = mince, grêle; LG, p. 507; graisle = maigre, élancé, grêle; LG, p. 503; eschewid = svelte, allongé; LG, p. 489);
 (3875) *Cil sunt prodhume e de grant vasselage* (vasselage = courage, qualités du bon vassal; LG, p. 580; prodhume = homme courageux, homme d’honneur; LG, p. 546);
 (1636) *Grandonie fut e prozdom e vaillant/e vertuus e vassal cumbatant* (v. 3186, 3875).

3. 3. En dépassant les effets de style, fruit d’une esthétique de la répétition très bien mise en œuvre, l’auteur de la *Chanson de Roland* insère quelques naïvetés, qui ne sont pas pour autant moins savoureuses.

3. 3. 1. Redondances parfaites:

De Francs de France... (177, 804, 808);
ensembl’od (104, 175, 502, 1805, 1839, 1896, 2130, 2395, 2817, 3019, 3286, 3461, 3637; pour démontrer la présence redondante de *ensemble*, voir 808: *od mil Franceis de France la lur tere*);
escut bucler (526, 1968);
unc(hes) mais (1040, 1044, 1461);
enz el (2159, 2590);
e si (2185, 2235, 2641, 3637, 3716).

3. 3. 2. Redondances naïves:

La noit demuret tresque vint al jur cler (162);
Plurent des oilz (1446, 3712, 4401);
D’Affrike i ad un Affrican venut (1593);
Fors s’en issirent li Sarrazins dedenz (1776);
Que li soleilz facet pur lui arester / la nuit targer e le jur demurer (245-246);
Ambui s’entr’encuntrent (3567);
Si cume fel ki felonie fist (3833);
Païen i bassent lur chefs e lur mentun 3273).

4. Conclusions:

Fertile d’imagination, riche de vocabulaire, ingénieuse de construction, la *Chanson de Roland* offre le type de texte qui, outre l’architexte biblique sur lequel il s’appuie avec confiance, découvre son propre corps, capable lui-même de soutenir — quand l’auteur lâche pour un instant les brides — la démarche poétique qui l’engendre.

La *Chanson de Roland* se construit sur une esthétique de la répétition à part entière. Celle-ci se manifeste à tous les niveaux de la construction: macro-structure (niveau textuel), micro-structure (niveau syntagmatique). Le premier type de répétition agit comme un mouvement rétrograde du texte qui se cherche soi-même. La micro-structure offre la surprise d’y rencontrer assez fréquemment deux, trois ou quatre solutions pour qualifier une personne ou une action et dont le rôle est de consolider l’effet, de donner plus de force à l’impact du texte à travers la lecture, proposant au lecteur le rythme auquel l’histoire même respire dans ce livre incroyable.

FRIEDA EDELSTEIN, BEATRICE ȚĂTARU

LA PROPOSITION CIRCONSTANCIELLE DE LIEU EN LATIN

L'existence d'un parallélisme entre les déterminations de lieu et de temps, tant sur le plan de la structure que sur le plan du contenu est tantôt mise en évidence, tantôt déductible de leur présentation dans les travaux de spécialité, mais uniquement sur le plan de la p r o p o s i t i o n ; pour les deux catégories de circonstancieux on signale, – comme espèces du point de vue du contenu –, l'emplacement, le point de départ, le point d'arrivée, etc., et, comme réalisateurs, des marques (synthétiques ou analytiques) partiellement congruentes¹. Sur le plan de la p h r a s e, où les déterminations respectives se constituent en propositions circonstancielles subordonnées, le parallélisme est, même dans de travaux prestigieux, ignoré, à l'exception des circonstanciels temporelles². Il semble que la cause de l'omission des propositions à fonction circonstancielle de lieu soit leur structure, car – contrairement aux temporelles, introduites aussi bien par des adverbes relatifs que par des conjonctions – celles-ci sont introduites uniquement par des adverbes relatifs et, par conséquent, peuvent être incluses, par la nature du connectif, uniquement dans la catégorie des propositions relatives (non pas dans celle des propositions introduites par conjonction). Deuxièmement, il faut aussi considérer le fait que, au niveau interpropositionnel, les déterminations de lieu et de temps ne sont pas sujettes aux mêmes et si nombreuses correspondances, ni n'apparaissent de manière si évidente qu'au niveau intrapropositionnel. Ces motifs que nous avons présumés n'éliminent pas le manque mentionné, généré par l'absence non seulement d'une présentation systématique et détaillée, mais de toute mention sur le plan interpropositionnel, d'une des catégories fondamentales: l' e s p a c e³.

¹ Cf., par exemple, O. Riemann, *Syntaxe latine*, Paris, 1908, p. 136 sqq., 160 sqq.; A. Ernout-F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1964, p. 30-31, 79-81, 96-100, 106 sqq.; Leumann-Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik*, II, München, 1965, p. 40-42, 131-132, 145-148, 252-253; *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, Bucuresti, 1965, p. 253.

² Cf. O. Riemann, *op. cit.*, p. 555-560; A. Ernout-F. Thomas, *op. cit.*, p. 342 sqq.; *Istoria limbii române*, I, p. 436-437.

³ A noter que, par exemple, chez R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen DACOROMANIA serie nouă, II, 1996-1997, Cluj-Napoca, p. 303-310*

Cette carence se répercute aussi sur la correspondance entre les parties de proposition et les propositions subordonnées correspondantes. Comme les subordonnées ne sont pas toujours classifiées selon un critère unitaire (soit celui de la fonction, soit celui du moyen par lequel cette fonction se réalise), les propositions introduites par un relatif (pronom, adjectif ou adverbe) sont incluses, quelle que soit leur valeur syntaxique, en un chapitre mis sur le même plan que le chapitre sur les propositions circonstancielle, qui sont des catégories établies en vertu de leur contenu⁴. Parmi les rôles syntaxiques signalés comme possibles pour une proposition relative, les ouvrages en question ne mentionnent pas la fonction circonstancielle de lieu; celle-ci n'apparaît pas, non plus, dans les chapitres sur les propositions circonstancielle.

1. Comme sa spécificité, tant sur le plan de la structure que sur le plan du contenu, confère – sur le plan interpropositionnel aussi – à la détermination de lieu la position d'une catégorie distincte, son statut syntaxique demande à être relevé comme pour les autres subordonnées circonstancielle avec la mention des espèces et des critères de classification applicables.

1. 1. La classification selon le contenu permet que, au niveau intrapropositionnel aussi, les suivantes espèces soient décelables: le lieu où se déroule l'action de la principale, le point de départ, le trajet, la direction de déplacement, le point d'arrivée, la limite.

1. 2. Le critère de la structure peut être sous-divisé en fonction du caractère défini ou indéfini de l'adverbe relatif qui lie la subordonnée. Le mode du verbe n'est pas impliqué dans la réalisation de la fonction: le subjonctif – plus rare que l'indicatif – est un mode soit oppositionnel, soit utilisé en vertu de l'attraction modale (voir *infra*: Cic., *Fam.*, 1.10).

1. 3. Un autre facteur qui doit être pris en considération est l'homogénéité, respectivement l'hétérogénéité entre le connectif de la subordonnée et l'adverbe de lieu corrélatif de la principale. On peut distinguer deux situations:

a) L'adverbe de lieu (le connectif) et l'adverbe démonstratif (le corrélatif) appartiennent à la même espèce de la fonction circonstancielle de lieu: emplacement, point de départ etc.). Le corrélatif a un sens lexical vague, son explication est contenue en la subordonnée; par exemple:

Sprache, II/2, Hannover, 1879, p. 877, il y a une mention très sommaire et sans exemples, à propos des „propositions circonstancielle de lieu” („Adverbialsätze der Ortsbeziehung”); chez Leumann-Hofmann-Szantyr, *op. cit.*, II, p. 630, 651, 654-656, on fait de références sporadiques à la valeur „locale” de quelques adverbes relatifs, mais les textes cités exemplifient dans la plupart des cas la fonction attributive, le terme l'antécédent de la subordonnée étant un nom.

⁴ Voir O. Riemann, *op. cit.*, p. 385 sqq.; A. Ernout – F. Thomas, *op. cit.*, p. 522; *Istoria limbii române*, I, p. 437, 290 note 1.

Plt., *Bacch.*, 1107: at pol ego ibi sum esse ubi miserum hominem decet
Hor., *Ep.*, 2,2,40: ibit eo quo vis.

Le poids lexical étant sur la circonstancielle, le corrélatif peut rester inexprimé sans aucune faille informationnelle de l'énoncé. En l'absence du corrélatif la subordonnée se lie directement au verbe principal: *ibit eo quo vis / ibit quo vis*⁵.

b) Le connectif de la proposition subordonnée et l'adverbe de lieu corrélatif appartiennent à des espèces différentes de la fonction circonstancielle de lieu:

Plt., *Mil.*, 1312: ubi pulcherrime egi aetatem, inde abeo.

Si le verbe de la principale est un verbe de déplacement compatible avec un terme subordonné indiquant soit le point de départ, soit le point d'arrivée (par exemple: *proficisci, fugere*, etc.), l'expression du corrélatif devient nécessaire.

Le rapport entre le statut syntaxique inter- et celui intrapropositionnel de l'adverbe relatif qui introduit la proposition circonstancielle de lieu varie en fonction de la symétrie ou asymétrie par rapport à l'adverbe de lieu de la principale. Dans ce qui suit nous nous proposons d'examiner les variations des divers connectifs dans les deux hypostases.

2. Les subordonnées introduites par des adverbes relatifs définis:

2. 1. *Ubi*:

2. 1. 1. Avec un corrélatif symétrique (*ibi*, plus rarement *istic, hic*), les subordonnées indiquent l'emplacement:

Cic., *Fam.*, 1,10: velim ibi magis esse, ubi aliquo numero sis quam istic ubi solus sapere videre

(cf. aussi id., *Rep.*, 3,31; Plt., *Bacch.*, 1107; Caes., *B. G.*, 1,13,3; Sall., *Cat.*, 52,15 etc.).

La symétrie se manifeste par l'identité de l'espèce de la détermination de lieu aux deux niveaux, car, comme adverbe relatif, *ubi* indique aussi l'emplacement, sur le plan de la proposition, comme Ts du verbe de la subordonnée. (Quand le rapport de subordination interpropositionnel est annulé, *ubi* est automatiquement substitué par l'adverbe démonstratif correspondant, qui prend sa fonction intrapropositionnelle.) L'emplacement des deux états ou actions – de la principale et de la subordonnée circonstancielle de lieu – est tout à fait le même.

2. 1. 2. Dans les énoncés à corrélatif asymétrique, celui-ci peut désigner la direction, le point d'arrivée (*illuc, eo*, etc.) ou le point de départ (*inde, hinc*) du déplacement exprimé par le verbe de la principale. L'espèce de la subordonnée

⁵ En ce qui concerne la relation syntaxique entre la subordonnée et l'adverbe corrélatif, voir D. D. Draşoveanu, *O categorie sintactică – unicitatea*, dans CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 328.

introduite par *ubi* coïncide avec celle à laquelle appartient le corrélatif qu'elle explicite; dans:

Iuv., 3,24-25: proponimus illuc ire, fatigatas ubi Daedalus exiit alas,

la subordonnée indique le point d'arrivée du déplacement (relevé par *illuc*), et dans le texte cité du 1.3.b (Plt., *Mil.*, 1312), la circonstancielle *ubi pulcherrimum egi aetatem* signifie le point de départ (*inde*). La situation se présente de la même manière dans les structures où la principale contient un adverbe de lieu à sens lexical plus précis que celui des adverbes démonstratifs:

Plt., *Aul.*, 700: ibo intro ubi de capite meo sunt comitia

(cf. aussi id., *Trin.*, 314; id., *Bacch.*, 1181). Dans les énoncés où le contenu lexical du verbe de la principale précise le sens du mouvement, le corrélatif peut rester inexprimé sans risque d'ambiguïté:

Plt., *Capt.*, 764: reducam te ubi fuisti.

Ce qui reste constant dans toutes les variations réalisables c'est le statut intrapropositionnel de *ubi* qui indique l'emplacement de l'action ou de l'état exprimé par le verbe de la circonstancielle (*exiit*, *egi*, respectivement *sunt*, *fuisti*).

Observation. Les structures avec *ubi* comme Ts (intrapropositionnel) d'un verbe de mouvement: *ubi manum inicit benigne*, *ibi onerat aliquam zamiam* (Plt., *Aul.*, 197; cf. aussi Volc. Gallic., *Avid. Cass.*, 9), s'expliquent non seulement par les interférences entre *quo* et *ubi* auprès des verbes terminatifs de déplacement, mais aussi par attraction avec l'espèce de la proposition circonstancielle de lieu, que celui-ci introduit comme subordonnant.

2. 2. *Ut* présente un nombre réduit d'occurrences comme adverbe relatif connectant une proposition circonstancielle de lieu, bien que le plus ancien sens semble avoir été local⁶, d'où la valeur modale, temporelle et causale s'est ensuite développée. La proposition indique l'emplacement:

Verg., *Aen.*, 5,328-330: Nisus labitur infelix, caesis ut forte iuvenis fusus humum viridesque super madefecerat herbas

(cf. et Plt., *Amph.*, 241).

2. 3. *Unde*:

2. 3. 1. Les circonstanciels de lieu désignent le point de départ dans les structures à corrélatif symétrique: *inde*, *hinc*, etc. Celui-ci est le plus fréquemment exprimé, même dans les cas où son rôle désambiguïsant ne s'impose pas nécessairement:

Cic., *Inv.*, 1,20: narratio brevis erit si, unde necesse est, inde initium sumitur

(cf. aussi id., *Att.*, 13,39,2; id., *Her.*, 1,9; Lucr., 4, 3-5),

Plt., *Rud.*, 412: petam hinc aquam, unde imperavit.

2. 3. 2. En les attestations avec comme corrélatif adverbe démonstratif asymétrique *ibi*, la proposition introduite par *unde* a le rôle de préciser que l'emplacement de l'action ou de l'état exprimé par le verbe principal coïncide avec le point de départ du déplacement exprimé par le verbe de la subordonnée (coïncidence partielle):

Cic., *Rep.*, 2,16: meliora apud eos multa esse facta quam ibi fuissent, unde [...] translata essent.

Dans la présence des corrélatifs *eo*, *eodem*, etc., le point d'arrivée du déplacement du verbe principal est précisé comme point de départ de l'action de la proposition circonstancielle de lieu introduite par *unde* (succession en espace):

Sall., *Cat.*, 60,2: postquam eo ventum est, unde [...] proelium committi posset [...]

(cf. aussi Cic., *Fin.*, 2, 102; id., *Caec.*, 88; Plt., *As.*, 139).

Le dénominateur commun dans les structures à corrélatif asymétrique est l'espèce de circonstanciel de lieu réalisée par *unde* comme Ts du verbe de la proposition subordonnée (comme dans les énoncés avec *ubi* à 2. 1. 2.)

2. 4. *Qua*:

2. 4. 1. Comme corrélatif symétrique – *ea*, *eadem* – de la principale implique la coïncidence de l'espèce aux deux niveaux, le déplacement exprimé par le verbe de la principale suit le même itinéraire que celui de la circonstancielle (fait relevé aussi par la compatibilité avec la particule d'identité *-dem* dans la structure à adverbe démonstratif):

Nep., *Hann.*, 3,4: effecit ut ea (ou *eadem*) elephantus ornatus ire posset, qua antea unus homo inermis vix poterat repere

(cf. aussi Cic., *Div.*, 1,123; T.L., 6,24,11, etc.); à corrélatif inexprimé:

Caes., *B.G.*, 1,10,3: qua proximun iter in ulteriorem Galliam [...] erat, cum his quinque legionibus ire contendit

(cf. aussi Cic., *Caec.*, 22; id., *De or.*, 1, 16; Verg., *Aen.*, 1, 401 etc.).

2. 4. 2. Si le verbe de la principale n'est pas un verbe de déplacement, la subordonnée, surtout en l'absence d'un corrélatif symétrique de *qua*, indique la

⁶ Voir Leumann-Hofmann-Szantyr, *op. cit.*, II, p. 630-631.

surface (*qua*) d'extension de l'action ou de l'état exprimé par le verbe principal, tandis que *qua* maintient au niveau intrapropositionnel son caractère prosécutif:

Ov., *Met.*, 1,187-188: nunc mihi, qua totum Nereus circumsonat orbem, perdendum est mortale genus;

id., *ibidem*, 1, 241: qua terra patet fera regnat Erinnyes

(cf. aussi Tac., *Ann.*, 1,79).

Dans les énoncés où *qua* est précédé par *usque*, la circonstancielle établit les limites de l'action de la principale:

Plin., *H.N.*, 5,17,(15): ab occidente litora Esseni fugiunt, usque qua nocent.

2. 5. Quo:

2. 5. 1. Dans les phrases à corrélatif symétrique: *illuc, eo*, etc. (cf., par exemple, Caes., 7,18,1), la circonstancielle, de même que le complément circonstanciel de lieu réalisé par *quo* dans la subordonnée, indiquent la direction ou le point d'arrivée. Le corrélatif reste le plus souvent inexprimé dans les énoncés où le sens lexical du verbe de la principale exclut l'ambiguïté:

Plt., *Aul.*, 118: nunc quo profectus sum, ibo

(cf., aussi id., *ibidem*, 657; id. *Curc.*, 6; Cic., *De or.*, 1,30 etc.).

2. 5. 2. Avec les adverbes asymétriques *illic, istic, hic* dans principale, la subordonnée appartient – comme le corrélatif – à la catégorie de l'emplacement:

Caes., *B.G.*, 7,20,4: respondit [...] operam [...] illic fuisse utilem quo sint profecti,

tandis que *quo*, comme déterminant d'un adverbe de déplacement (dans l'exemple cité: *sint profecti*) maintient son espèce signalée dans 2. 4. 1.

2. 6. *Quatenus* et *quoad*, avec des corrélatifs symétriques (*usque eo* ou *eatenus*) exprimés, ont des attestations moins nombreuses. La proposition circonstancielle de lieu établit les limites de l'action (dans la plupart des cas, un déplacement) du verbe principal:

T.L., 28,39,22: [...] ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent

(cf. aussi Cic., *Off.*, 3,68; *Coll.*, 9,8,11);

T.L., 1,18,8: laevas ad septemptrionem esse dixit, signum contra, quoad longissime conspectum oculi ferebant.

3. Les propositions circonstancielle de lieu introduites par des adverbes relatifs indéfinis *ubicumque, ubiubi, quocumque, quacumque, undecumque, undeunde* présentent les mêmes espèces, au niveau du contenu, que celles introduites par des relatifs définis; aussi y a-t-il des occurrences plus nombreuses des subordonnées qui indiquent l'emplacement. De toute manière,

chez Leumann–Hofmann–Szantyr⁷, il est mentionné que, à la différence de *ubi*, qui présente aussi des utilisations dans le sens figuré (temporel, causal, modal), les adverbes relatifs indéfinis *ubiubi, ubicumque* n'ont qu'un sens local.

3. 1. Le corrélatif symétrique est, dans la plupart des cas, inexprimé:

Cic., *N.D.*, 1,121: nihil est virtute amabilius; quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur

(cf. aussi Plt., *Asin.*, 110; Hor., *Carm.*, 3,27,13; T.L., 9,37;42,57,12);

Hor., *Epod.*, 16,21-22: ire, quocumque pedes ferent, quocumque per undas Notus vocabit

(cf. aussi id., *Carm.*, 1,7,25; Cic., *Or.*, 16).

Il est possible, aussi, que le corrélatif soit exprimé:

Cic., *Phil.*, 2,44: qui ubicumque terrarum sunt ibi est omne rei publicae praesidium.

3. 2. Dans les énoncés où l'adverbe relatif appartient à une autre espèce, l'adverbe démonstratif est, dans la plupart des cas, *ibi*, exprimé ou sous-entendu:

Quint., 7,3,33: nec undecumque causa fluxit, ibi culpa est;

Verg., *Aen.*, 11,762: quacumque equo invecus est, ibi pavebant;

Cic., *Mil.*, 1: oculi, quocumque incederint, veterem consuetudinem fori requirunt

(cf. aussi Ter., *Hec.*, 5,4,18-20; Sall., *Cat.*, 16; Ov., *Trist.*, 1,3,2, etc.).

En l'absence de la désambiguïssation par un adverbe démonstratif dans la principale, la structure de quelques énoncés permet des interprétations différentes; ainsi, par exemple:

T.L., 1,52,6: quacumque incedit armata multitudo pavorem ac tumultum facit,

peut être complété soit avec le corrélatif symétrique *ea*, soit avec *ibi* (voir *supra*, Verg., *Aen.*, 11,762).

4. Les deux structures de proposition circonstancielle de lieu – avec adverbe relatif défini/indéfini – présentent, sur le plan du contenu, des différences en ce qui concerne les possibilités d'interférence avec d'autres rôles syntaxiques, des différences qui se manifestent aussi dans le type d'interférence et en les catégories de fonctions circonstancielle visées. Dans le cas des subordonnées introduites par un adverbe indéfini, la généralisation implique, dans la plupart des cas des interférences avec la fonction concessive, plus évidentes dans les situations où le verbe est au subjonctif⁸:

⁷ *Op. cit.*, II, p. 651-652.

⁸ En ce qui concerne l'emploi des modes dans les propositions introduites par un adverbe relatif indéfini, voir A. Ernout-F. Thomas, *op. cit.*, p. 335; Leumann-Hofmann-Szantyr, *op. cit.*,

Ov., *Trist.*, 1,3,21: quocumque adspiceres, luctus gemitusque sonabat.

L'interférence est cumulative, la subordonnée cumulant, au-delà de la fonction circonstancielle de lieu, une nuance concessive aussi. En ce qui concerne les subordonnées introduites par un adverbe relatif défini, on signale, dans la littérature de spécialité, des structures à la limite entre la fonction circonstancielle de lieu et celle de temps:

Ter., *Andr.*, 356: ubi te non invenio, ibi escendo in quendam excelsum locum;

Sen., *Dial.*, 3,16,3: autumnus verisque, unde solet, facta mutatio est⁹.

Le type d'interférence est disjonctif, le cumul de ces deux fonctions n'étant pas possible. Dans les énoncés où le connectif abstractisé lie des subordonnées à d'autres valeurs circonstancielle, provenues de celle de lieu, il perd son rôle syntaxique intrapropositionnel et passe de la catégorie d'adverbe à celle de conjonction; par exemple *ubi* causal:

Cic., *Quinct.*, 71: accusa ubi ita necesse est.

5. Conclusions:

1. Sur le plan du contenu, la proposition circonstancielle de lieu présente des traits communs évidents avec le complément respectif; comme celui-ci, elle désigne: le lieu de l'emplacement, le point de départ, l'itinéraire, la direction, le point d'arrivée ou la limite en espace. Elle constitue, ainsi, la base de la symétrie entre les deux niveaux – inter- et intrapropositionnel –, en une catégorie de subordonnées qui a le même poids que les autres circonstancielle. L'identification de cette catégorie prouve sa nécessité aussi dans la pratique des analyses grammaticales, autrement celles-ci ne préciseront qu'une seule composante du rapport de subordination, qui est la forme de réalisation par adverbe relatif, omettant le contenu de la relation: la fonction syntaxique.

2. L'espèce de la principale coïncide avec celle du corrélatif (exprimé ou sous entendu) de la principale, quelle que soit l'espèce de l'adverbe relatif qui l'introduit.

3. La sélection de l'adverbe subordonnant doit être faite en fonction de l'espèce de circonstanciel de lieu que l'adverbe même réalise en tant que Ts du verbe de la proposition subordonnée.

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

II, p. 561-562.

⁹ Cf. Leumann-Hofmann-Szantyr, *op. cit.*, II, p. 651.

ȘTEFAN GIOSU

A (SE) NAȘTE „naître”

1. Verbul *a naște* a atras atenția mai multor cercetători, datorită faptului că în limba veche, în literatura populară, apoi, de la o vreme, și în literatura cultă, apare nu numai cu sensul de „a aduce pe lume un copil”, ci și cu sensul, intransitiv, de „a veni (= a fi adus) pe lume (despre un copil)”. Toți cercetătorii au arătat că încă de la primele texte românești pentru a exprima valoarea intransitivă există și forma reflexivă *a se naște*, însemnând, deci, „a veni (a fi adus) pe lume”. Unii dintre ei doar au semnalat această realitate¹, alții au căutat s-o și explice². Nu au fost însă folosite după apariția *Atlasului lingvistic român* și datele din această lucrare, cărora li s-au adăugat, ulterior, informațiile din *Atlasul lingvistic moldovenesc*, iar în ultimul timp și cele adunate pentru *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*, cu ajutorul cărora putem analiza minuțios sensurile celor două forme, activă și reflexivă, ale verbului³.

2. Verbul în discuție cunoaște perechea activ-reflexiv (*a naște* – *a se naște*) cu referire la ființele umane numai în română, nu și în celelalte limbi romanice⁴.

¹ Vezi, spre exemplu, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, II. *Textul și glosarele*. Edițiune critică de I.-A. Candrea, București, 1916, p. CLXXXVIII; Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. *Secolul al XVII-lea*. Ediție îngrijită de J. Byck, București, 1961, p. 128, 129; numai pentru *a naște* „a se naște” („cu formă activă intransitivă”), privit în raport cu „modernul *a se naște*”, vezi N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechiu molitvenic românesc*, în DR, II, 1921-1922, p. 278; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, București, 1986, p. 502.

² A. Graur, *Les verbes réfléchis en roumain*, în BL, VI, 1938, p. 47, 60-62, 80; Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 58; Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968, p. 173; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 229-230.

³ Vezi harta 197 *M-am născut* din ALRM II, vol. I și MN din ALR II, vol. I, p. 71, apoi harta 211 (*Femeia*) *naște* din ALRR–Maramureș, vol. I, MN (*Femeia*) *naște* din NALR–Oltenia, vol. II, p. 248 și harta 814 (*Femeia*) *naște* din ALM, vol. II, partea a II-a.

⁴ Când totuși și aici (este vorba de limba spaniolă) apare reflexivul, verbul nu se referă la ființe umane, ci fie la plante, având sensul „a crește, a răsări (fără a fi semănate)” (vezi Nicolae Filipovici, Raúl Serrano Pérez, *Dicționar spaniol-român*, București, 1964, s.v. *nacer*), fie la stofe, când înseamnă „a se desface”: *la blusa se nasció* „bluza s-a desfăcut (la cusătură)” (vezi

Pentru a înțelege mai bine această situație este necesar să vedem, mai întâi, cum erau exprimate în latină cele două sensuri amintite. Pentru „a aduce pe lume un copil”, „a zămisli”, „a da naștere”, „a crea” existau în latina clasică mai multe verbe: *pario, parĕre, peperī, partum (pariturus); edo, edĕre, edidi, editum; gigno, gignĕre, genui, genitum; genero, generare, generavi, generatum (și ingenero, progenero); procreo, procreare, procreavi, procreatum; fingo, fingĕre, finxi, finctum* etc., toate fiind, așadar, tranzitive⁵. Pentru „a veni (= a fi adus) pe lume”, adică „a se naște”, latina avea verbele intransitive, deponente, *nascor, nasci, natus sum* și *orior, oriri, ortus sum*⁶.

3. Această situație din latina clasică se va schimba întrucâtva în latina populară, fapt oglindit de limbile romanice. Vom vedea însă că cele occidentale au moștenit mai mult sub acest aspect decât româna, în care s-a păstrat numai *nascĕre* și a lăsat doar o urmă *parĕre*, prin al cărui participiu prezent, devenit substantiv (*parens, -tis*), se explică termenul *părinte*⁷. În plus, acestea au creat cu mijloace proprii mai multe sinonime ale verbelor moștenite din latină.

Pentru „a aduce pe lume un copil”, „a da naștere”, „a crea”, „a produce”, franceza cunoaște *engendrer* (<lat. *ingenerare*), apoi *accoucher (de)* (<*coucher* „a se culca” < lat. *collocare* „plăcer în lit”⁸), *enfanter* (< *enfant* < lat. *infans*,

Alexandru Calciu, Zaira Samharadze, *Dicționar spaniol-român*, București, 1992, s.v. *nacer*).

⁵ Socotim că nu sunt de prisos câteva exemple: *Recte et tempore suo parĕre* „a naște la termen” (L. Quicherat, *Dictionnaire français-latin*, dixième tirage, Paris, f.a., s.v. *accoucher*); *Electram maximus Atlas edidit* „pe Electra a adus-o pe lume marele Atlas”; *Ligna putrefacta vermiculos pariunt* „lemnele putrede dau naștere la viermișori”; *Hecuba Alexandrum genuit* „Hecuba l-a născut pe Alexandru”; *Nec progenerant aquilae columbam* „nici vulturii nu nasc porumbei”; *Procreare duos filios* „a naște doi băieți”; *Di bene facerunt me quod pusilli finxerunt animi* „zeii au făcut bine că m-au creat cu un suflet timid” (G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, s.v. *pario, edo, gigno, progenero, procreo, fingo*).

⁶ Notăm și aici câte un exemplu: *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus* „se screm munții să nască; se va naște un șoarece caraghios”; *Pueri claris parentibus orti* „copii născuți din părinți iluștri” (G. Guțu, *op. cit.*, s.v. *parturio, orior*).

⁷ Vezi Ștefan Giosu, *Termeni pentru „părinte-părinți” în dialectele românești*, în CL, XXXVIII, 1993, nr. 1-2, p. 113-118.

⁸ *Accoucher* însemna mai întâi tot „coucher”, apoi și „mettre au monde”, sens rămas unic începând cu secolul al XVI-lea (vezi Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, deuxième édition revue et corrigée, Paris, 1971, s.v. *coucher*). Adăugăm că pl. *couches (couche)*, postverbal de la *coucher*, are, de-a lungul timpului, sensurile „lit”, „lit primitiv”, „linge d'enfant”) va însemna „alitement de la femme qui accouche”, apoi, prin extensie, „naștere (a unui copil)”. Din aceeași familie de cuvinte face parte și *accouchement* „naștere”. Vezi *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, tome troisième, Paris, 1960, s.v. *couche*.

-tis⁹), *mettre au monde* etc.¹⁰ Am mai adăuga și *pondre*, care, deși se referă la femelele ovipare (<lat. *ponĕre [ova]*), este folosit, figurat sau popular, și cu sensul „avoir un enfant, en parlant d'une femme”¹¹.

Aceeași întrebuintare o au în italiană *generare* (< lat. *generare*), *partorire* (în trecut *parturire*, formă verbală de la *pario*)¹², apoi *figliare* (< *figlio*), *mettere al mondo, dare alla luce*¹³, în spaniolă *engendrar* (< lat. *ingenerare*)¹⁴, *parir* (< lat. *parĕre*), apoi *alumbrar*¹⁵, *dar a luz*, în portugheză, de asemenea, *engendrar, parir, dar à luz*¹⁶.

De fiecare dată în română se folosește, spre deosebire de restul romanității, *a naște* (Ea *naște* un copil”). De asemenea, în română este frecvent folosit *a face* (< lat. *facĕre*) ca sinonim popular al lui *a naște*. Se spune, astfel, *ea a făcut aseară* „ea a născut aseară”¹⁷. Româna cunoaște apoi și o serie de sinonime dialectale ca *a fâta, a prâsi, a da pe vatră, a pui(a), amintu, nfașu* etc. Acestea sunt, desigur, ulterioare, de altfel ca și locuțiunea *a aduce pe lume (un copil)*,

⁹ Adăugăm și substantivul *enfancement* „naștere” („*enfancement douloureux*”), sinonimul lui *accouchement*.

¹⁰ Vezi Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *op. cit.*, s.v. *engendrer, coucher, enfanter*. Adăugăm și câteva exemple: *L'oisiveté engendre le vice; Elle a accouché en clinique; Elle a accouché d'une fille; Cette femme engendre pour la première fois*.

¹¹ Vezi Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, tome cinquième, Paris, 1962, s.v. *pondre*. Vezi și *Larousse de XXe siècle en six volumes*, publié sous la direction de Paul Augé, tome cinquième, Paris, 1932, s.v. *pondre*, de unde extragem următoarele exemple: *Poule qui pond de gros oeufs; La tortue pond dans le sable; Femme qui pond un enfant chaque année*.

¹² Vezi *Dizionario Garzanti della lingua italiana*, direttore Giorgio Cusatelli, Milano, 1970, s.v. *generare, partorire*.

¹³ Vezi și *Dicționar român-italian*, București, 1967, s.v. *naște*. Astfel în italiană se spune: *A generate molti figliuoli; Non si sa chi v'abbia figliati così cattivi!*, dar și *La cagna tra poco figlia; A partorito una bella bambina*, dar și *La cavalla ha partorito* (vezi P. Petrocchi, *Nuovo dizionario universale della lingua italiana*, Milano, 1931, s.v. *generare, figliare, partorire*).

¹⁴ Vezi Joan Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, tercera edición, Madrid, 1973, s.v. *parir*. Rar, cu sensul „făt”, se folosește și substantivul *engendro* (vezi Alexandru Calciu, Constantin Duhăneanu, Dan Munteanu, *Dicționar spaniol-român*, București, 1979, s.v. *feto*).

¹⁵ Verbul acesta înseamnă nu numai „a (i)lumina”, ci și „a da la lumină” („dar a luz”), adică „a naște” (vezi Nicolae Filipovici, Raúl Serrano Péres, *op. cit.*, s.v. *alumbrar*). Adăugăm aici și substantivul *alumbramiento* „(acțiunea de a da) naștere”.

¹⁶ Vezi Angela Mocanu, Adelino Branco, *Dicționar portughez-român*, București, 1983, s.v. *engendrar, parir*, și Pavel Mocanu, *Dicționar român-portughez*, București, 1981, s.v. *naște*.

¹⁷ În limba scrisă însă *a face* „a naște” apare rar, constatare pe care o putem face chiar cu textele din secolul al XVI-lea, ceea ce arată că folosirea lui *a naște* „engendrer” este o normă literară veche. Vezi și Ștefan Giosu, *A face „a naște” („engendrer”)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”. Tomul XXXIII, 1992-1993, A, p. 133-141.

folosită, de regulă, într-o exprimare mai colorată.

Pentru „a veni pe lume”, adică „a se naște”, limbile romanice occidentale specificate mai sus au *naître*, *nascere*, *nacer*, *nascere*¹⁸, toate provenind din lat. popular *nascere*, echivalentul deponentului *nasci* din latina clasică¹⁹. Astfel, în franceză se spune *Jean nacquit à Paris*, în italiană *Mario nacque à Roma*, în spaniolă *Los Cervantes no nacen cada dia* „scriitorii ca Cervantes nu se nasc în fiecare zi” etc.

Remarcăm, așadar, în limbile occidentale la care ne-am referit, perechi ca *engendrer-naître*, *generare-nascere*, *parir-nacer* moștenite din latină pentru a exprima cele două sensuri amintite, în vreme ce româna cunoaște *a naște-a se naște*²⁰.

4. În română, așa cum am văzut mai sus, lui *nascere* îi corespunde perechea activ-reflexiv: *a naște - a se naște*. De asemenea, în română *a naște* este folosit atât pentru *engendrer* (= „a naște”) cât și pentru *naître* (= „a se naște”). Avem,

¹⁸ Vezi Gustav Körting, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen)*. Paderborn, 1907, s.v. *nascōr*; W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. Vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935, s.v. *nascere*; I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-Putea*, București, 1907-1914, s.v. *naște*; Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, 1958, s.v. *naște*. Evident, aceste limbi cunosc și diferite expresii, cu același sens (în franceză *venir au monde*, în italiană *avere i natali*, în spaniolă *arbrise a la vida*, în portugheză *vir ao mundo* etc.).

¹⁹ În limbile romanice nu s-a transmis nimic din flexiunea deponentelor latine. Vezi și Sorin Stati, *Evoluția dialezelor în limba latină*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 744; Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 180.

Datorită schimbărilor fonetice din silabele finale în latina populară deponentele s-au confundat, sub aspect formal, cu verbele active. Prin amuțirea consoanei finale, *nascor* devine, în latina populară, *nasco*, apoi așa cum, spre exemplu, *rumpo* avea infinitivul *rumpere*, tot astfel și *nasco* va avea infinitivul *nascere*. Dar în vreme ce un verb ca *rumpo* avea înțeles activ, *nascere*, în ciuda formei sale noi, active, avea, ca și deponentul din care provine, sens pasiv („a fi născut”, „être né”).

În treacăt fie spus, definiția dată în multe gramatici și dicționare verbelor deponente ca având formă pasivă și înțeles activ se referă numai la unele verbe. Am mai adăuga că diversele valori ale reflexivului (reciprocă, dinamică, pasivă etc.) pot fi constatate încă de la începutul limbii române. Ele se vor întări, evident, în timp, fapt la care a putut contribui și împrumutul unor verbe reflexive din slavă.

²⁰ Cu vremea, *a (se) naște* s-a folosit tot mai puțin în dialectele aromân și meglenoromân, fiind concurat de diverse sinonime.

Și în alte limbi se folosește un cuvânt de bază, sensurile „engendrer” și „naître” fiind diferențiate la fel ca în română sau prin alte procedee formale. Să se compare, spre exemplu, în rusă РОДИТЬ cu РОДИТЬСЯ, în bulgară РАЖДАМ cu РАЖДАМСЕ, în germană *gebären* cu *geboren werden*, în maghiară *szül* cu *születik* etc.

Locuțiunea *a veni pe lume* pentru „a se naște” a apărut, desigur, ulterior în limba română și este folosită în aceleași condiții ca și *a aduce pe lume un copil*.

deci, și perechea *a naște*, „engendrer” – *a naște*, „naître”. Această dublă particularitate care deosebește limba română de celelalte limbi romanice poate fi urmărită de la primele texte apărute la noi până în ziua de astăzi.

Vom prezenta mai întâi o serie de exemple din textele vechi, din literatura populară, precum și faptele adunate din graiuri în anchetele pentru ALR, spre a vedea apoi ce explicații se pot da dublei particularități de care aminteam mai sus.

a) *A naște* „a se naște” este atestat în textele vechi românești din toate regiunile și mai ales în cele din secolul al XVI-lea. Bineînțeles, aceste texte cunosc și reflexivul *a se naște*. Vom reține aici o serie de exemple:

„Deaci pohta începându, *naște-se* păcatu; și deca se sfârșaste păcatul, *naște* moartea” (CV, p. 340-341)²¹.

„Ca să cunoască gintu altu fiii ce *nascu*” (PS, p. 155)²².

„Ce den pântecele măine-sa *născut-au*” (ESR, p. 261).

„Învățătoare, ce-au greșitu acesta, sau părinții lui, de-*au născutū* orbū?” (C, p. 165).

„Iaste feciorulū lorū și *se-au născutū* orbū” (C, p. 172).

„Venit-au den ceri *ș-au născut* den duhul sfânt și den Mariia fată” (LC, p. 141).

²¹ Folosim următoarele sigle:

CV = *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981.

PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, II. *Textul și glosarele*. Ediție critică de I.-A. Candrea, București, 1916.

ESR = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, București, 1971.

C = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, București, 1914.

LC = *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, 1969.

TC = *Tetraevanghelul lui Coresi. Brașov 1560-1561 comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești 1574*. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963.

PO = *Palia de la Orăștie 1581-1582. Text - Facsimile - Indice*. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968.

VC = Varlaam, *Cazania 1643*. Ediție îngrijită de J. Byck, București, f.a.

CR = *Carte românească de învățătură. 1646*. Ediție critică de un colectiv condus de Andrei Rădulescu, București, 1961.

MB I, II = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars I. Genesis* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Iași, 1988; *Pars II. Exodus* (volum întocmit de aceiași autori, la care se adaugă Corneliu Dimitriu), Iași, 1991.

²² În note se dau variantele: *ce se vor naște*, *ce s-or naște*.

„Eu spre aceasta *mă născui*” (TC, p. 163).

„Toți feciorii carii vor *naște* aruncați-i în apă” (PO, p. 182).

„Aceștia-s feciorii lu Isau, carii *se-au născut* în pământul Cananului” (PO, p. 122).

„Și botedzul iaste cum *are naște* omul al doile rând fără de păcate” (VC, p. 410-411).

„Iară noi *ne naștem* sufletește din svântul botedz” (VC, p. 407).

„Cela ce-i va hicleni moșia și nașterea, de unde *au născut*, mai cumplită să-l cearte decât pre ucigătoriu de părinți” (CR, p. 93).

„*S-au născut*... în pământul Eghipetului” (MB I, p. 306, versetul 27).

„Și feciorii lui Mahir, feciorul lui Manasi, *născură* preste coapsele lui Iosif” (MB I, p. 318, versetul 23).

Dacă analizăm ocurențele lui *a naște* „a se naște” din acele texte citate care sunt prevăzute cu indici exhaustivi de cuvinte, putem observa că în unele sunt mai numeroase decât cele ale lui *a se naște*. Astfel, în TC *a naște* „a se naște” are 15 ocurențe, iar *a se naște* 9 atestări. Totuși, în C, unde verbul acesta cu diversele sale forme și valori are 76 de ocurențe, *a se naște* este folosit de 34 de ori, *a naște* „a se naște” de 19 ori. În LC din 4 atestări, 3 sunt folosite pentru „a se naște”. Aici nu apare forma reflexivă. În PO, unde verbul este folosit de 110 ori, numai o singură dată apare forma reflexivă (*se-au născut*, p. 122). *A naște* „a se naște” cunoaște aici 6 ocurențe. În *Cazania* lui Varlaam, apărută în secolul al XVII-lea, din 122 de atestări, 12 sunt pentru *a naște* „a se naște” și 55 pentru *a se naște*²³. În MB I, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *a naște* are 166 de ocurențe. Dintre acestea, 13 sunt forme reflexive și 5 sunt forme active cu sens reflexiv. Se poate observa că deja în secolul al XVII-lea față de cel precedent *a naște* cu sensul „a se naște” este folosit mai rar, particularitate care se va accentua în secolele următoare.

b) *A naște* „a se naște” se întâlnește și în literatura populară. Al. Graur face, astfel, trimiteri la A. Gorovei și V. Vârcol²⁴. Socotim necesar să le întregim aici prin reproducerea a două exemple: „În pădure *naște* / În pădure crește / Vine la țară / și hăpăluște” – Melițoiu²⁵; „ – Ai venit, Nicolae? – Am venit. – Noi odat’*am născut*. Când *ai născut* tu, *am născut* și io”²⁶.

Cu același înțeles *a naște* este cules și de Ovid Densusianu din zona

²³ Am folosit pentru statistica privind C indicele (în manuscris) alcătuit de Corneliu Dimitriu, iar pentru statistica privind VC, indicele (în manuscris) elaborat de un grup de cadre didactice de la catedra de limbă română a Facultății de Litere din Iași împreună cu un colectiv de studenți, litera N fiind redactată de Petru Zugun.

²⁴ A. Graur, *Les verbes réfléchis en roumain*, p. 80.

²⁵ Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, București, 1898, p. 225.

²⁶ V. Vârcol, *Graiul din Vâlcea*, București, 1910, p. 33.

Hațegului, cu precizarea că verbul acesta „ca reflexiv e foarte rar întrebuițat”²⁷. Reproducem, iarăși, două exemple: „cîine n-are năroc, n-are, / D’e cân *nașt’ e* până mgaré”²⁸; „Jeu de jel sîn bot’ ezat, d’e popa Vizant’ e. Cân o venit d’i la Mășeu atunșea *am născut* jeu”²⁹.

A naște apare și în câteva ghicitori culese de Emil Petrovici. Reținem aici doar una: „Îm padure crescui/ Îm padure *nascui*/ Di cinstea casi tale fui” – Masa³⁰. Mai notăm *a naște* „a se naște” și din basmul *Luțăfiri*, cules din pct. 362 (jud. Maramureș) de către Emil Petrovici în anchetele pentru ALR II: „Acăja o fost tri fraț la o mamă. Doj, acája marl, s-o dus pâm pădure a vână. Și i-o mîncat o bábă. Ș-apoi *o născut* Kipărúș Vojnic”³¹.

c) Harta 197 din ALRM II, vol. I și materialul necartografiat (MN) din ALR II, vol. I, p. 71 arată că *a naște* „a se naște” se mai întâlnește într-o arie care cuprinde întreg Maramureșul, părți din Crișana și Transilvania, apoi în câteva puncte izolate și foarte depărtate de această arie, ca și unul de altul.

La întrebarea nr. 2649, „Cum ziceți: *m-am născut* sau *am născut* în anul cutare?”, s-a răspuns *am născut* în următoarele puncte: 272, 349, 353, 362 (jud. Maramureș); 334, 346 (jud. Satu Mare); 316, 325 (jud. Bihor); 64 (jud. Arad; aici apare și forma reflexivă, cea activă cu sens reflexiv fiindu-i sugerată informatorului); 279, 284 (jud. Sălaj); 260 (jud. Bistrița-Năsăud), 235 (jud. Mureș); 228, 574 (jud. Harghita); 192 (jud. Covasna).

Cu același sens reflexiv, *a naște* a fost notat în punctele, izolate, 833 (jud. Hunedoara), 872 (jud. Dolj), 769 (jud. Ilfov)³², 682 (jud. Tulcea). În pct. 192

²⁷ Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 326, s.v. *naște*.

²⁸ *Ibidem*, p. 212 (textul nr. CCCXIII).

²⁹ *Ibidem*, p. 95 (textul nr. XVI).

³⁰ Emil Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, extras din „Anuarul Arhivei de Folclor”, V, București, 1939, textul nr. 176. Vezi și textele nr. 177, 178.

³¹ *Texte dialectale culese de Emil Petrovici. Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu–Leipzig, 1943, p. 160.

³² În pct. 769 forma notată este *am innăscut*. Participiul cu prefixul *în-* a fost consemnat și în pct. 531 (jud. Bacău), pct. 551 (jud. Neamț), 605 (jud. Galați), unde informatorii au răspuns *sînt innăscut*. În anchetele pentru NALR–Moldova și Bucovina a fost notat și (femeia) *innaște* (cf. *îndobîndi*, *înstăpîni* etc.) în 11 localități din sudul Moldovei (pct. 633, 635, 636, 639, 642, 643, 644 – jud. Galați, 656, 668 – jud. Vrancea și 615, 631 – jud. Vaslui) și într-o localitate din Bucovina (pct. 482 – jud. Suceava). *A innaște* este notat și în 9 localități din Muntenia, singur (pct. 718, 801, 822, 861, 864) sau alături de *face* (pct. 701, 814) și de *fată* (pct. 725), cum rezultă din harta 144 (*Femeia*) *naște* din NALR–Muntenia și Dobrogea, vol. II (în manuscris, la data redactării articolului).

Adjectivul *innăscut*, însemnând „congenital”, „nativ”, trebuie disociat de verbul de mai sus, în sensul că este un derivat nou, literar, cu același prefix, dar de la participiul *născut*, și anume după modelul fr. *inné*. Nu putem exclude nici modelul lat. *innatus* sau chiar al germ. *angeboren*. Așadar, adj. *innăscut* „congenital”, „nativ” este un neologism atât sub aspect semantic, cât și ca formație (ambele elemente constitutive, prefixul și cuvântul de bază, fiind românești).

și 682 s-au obținut răspunsuri duble, în primul *am născut* și *sînt născut*, în celălalt *m-am născut* și *am născut*. Adăugăm și pct. 105 (jud. Hunedoara) unde, pe lângă *m-am născut*, apare și forma activă căci harta 115 *Olog (din naștere)* din ALR II, vol. I prezintă aici răspunsul *o născut* (*t' ilăvă*). În pct. 64 a fost consemnat mai întâi *is născut*, aici informatorul dând, deci, trei răspunsuri. De fapt, *a naște* „a se naște” este mai răspândit în graiuri decât putem constata din ALR II, ale cărui hărți au o rețea destul de rară³³.

Faptele contrazic afirmațiile lui Theodor Hristea că „numai în limba veche *a naște* apărea, foarte rar, cu valoare intransitivă” și că valoarea aceasta, pe care autorul o ilustrează cu un citat din *Biblia* de la 1688 („Piară zioa întru carea *am născut*”), „s-a pierdut, se pare, definitiv”³⁴.

d) În sfârșit, *a naște* „a se naște” apare și la unii scriitori moderni, începând cu secolul al XIX-lea: Ion Ghica, Alecu Russo, Vasile Alecsandri, Alexandru Odobescu, Mihai Eminescu, Alexandru Macedonski, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu etc.³⁵. Ne vom limita doar la câteva exemple: „Slobozenia dinafară este neatârnamarea moșiei în care *naștem* și care ne hrănește”³⁶; „Din moarte *naște* viață, din întuneric soare”³⁷; „Fata sărută floarea roșie și Făt-Frumos *născu* ca din nimica înaintea ei”³⁸; „În grădina cu multe straturi, neudată și necăutată de nimeni, *născură* din pietriș sterp, din arșița zilei și din secăciunea nopții flori cu frunze galbene... florile durerii”³⁹.

5. Așa cum am arătat mai înainte, *nascere* provine din *nasci*, verb deponent având valoare pasivă și însemnând, deci, „a fi născut”. În latina populară *nascere* a păstrat acest sens, dovadă fiind verbele respective din celelalte limbi romanice (fr. *naître* = *être né* etc.), toate având formă activă.

Ne rămâne acum să vedem mai îndeaproape, pe de o parte, cum și când

³³ Adrian Turculeț ne face cunoscut că a notat *a naște* „a se naște” și prin Bucovina, cu ocazia unor anchete dialectale efectuate acum câțiva ani. De asemenea, N. Saramandu ne informează că a consemnat de mai multe ori în Dobrogea forma activă cu înțeles reflexiv în anchetele pentru NALR. Să notăm aici și construcția fixă *Ce naște din pisică șoareci mănâncă*, având caracter popular.

În chestionarul alcătuit pentru NALR nu există, din păcate, o întrebare specială pentru *a naște* „a se naște”.

³⁴ Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 173.

³⁵ Vezi și *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VII, partea I, litera N, București, 1971, s.v. *naște*.

³⁶ Alecu Russo, *Scrieri alese*. Ediție îngrijită și prefată de Sanda Radian, București, 1959, p. 97 (versetul 17 din *Cântarea României*).

³⁷ Vasile Alecsandri, apud Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 173.

³⁸ M. Eminescu, *Opere alese*, III. *Literatura populară*. Ediție îngrijită și prefată de Perpessicius, București, 1973, p. 328 (*Făt-Frumos din lacrimă*).

³⁹ *Ibidem*, p. 334. Pentru alte exemple vezi *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub redacția acad. Tudor Vianu, București, 1968, s.v. *naște*.

anume a putut apărea în română, spre deosebire de celelalte limbi romanice, perechea *a naște* „engendrer” – *a se naște* „naître”, pe de altă parte, de ce tot numai în română, cum arată textele vechi, literatura populară și unele graiuri, apoi unele texte moderne, *a naște* are sens dublu („engendrer” și „naître”). Primul aspect este legat de apariția însăși a reflexivului în limba română.

Al. Graur a făcut o foarte strânsă legătură între reflexivul românesc și cel din limba slavă. Discutând cu preponderență reflexivul cu valoare dinamică („à sens moyen”), el afirmă, astfel, că *a se juca*, *a se jura*, *a se râde*, *a se ruga*, *a se teme*, de origine latină (*jocare*, *jurare*, *ridere*, *rogare*, *timere*) se explică prin slavele *hrati se*, *kleți se*, *smijati se*, *moliti se*, *bojati se*⁴⁰. Cât privește reflexivele românești, „qui se laisseraient réduire à des réfléchis latins”, acestea sunt în număr infim. După ce precizează că „tout au plus peut-on signaler quelques exemples qui semblent remonter à des déponents latins”⁴¹, autorul dă ca exemple *a se mira* (< lat. *mirari*), *a se neguța* (< lat. *negotari*), dar și pentru acestea face, totodată, trimiterea la verbele slave *čuditi se*, *torgovaťsja*⁴².

Al. Graur nu afirmă nicăieri că reflexivul *a se naște* ar urca până la latină. S-a înțeles de aici, și pe drept cuvânt, că forma aceasta s-ar explica tot prin influență slavă.

Ulterior, Eugen Seidel, vorbind despre pasivul exprimat prin reflexiv și citându-l pe Al. Graur cu studiul său despre verbele reflexive în românește, afirmă, cu claritate, că *a se naște* este „ca slav. *roditi se*”⁴³.

Dacă forma reflexivă *a se naște* se explică prin verbul corespunzător slav, se poate conchide că până la influența slavă româna nu ar fi cunoscut reflexivul. Într-o asemenea concepție, apariția formei *a se naște* ar fi târzie, căci este îndeobște acceptată astăzi teoria că de rezultate ale influenței slave asupra limbii române nu poate fi vorba decât începând cel mai devreme cu secolul al IX-lea⁴⁴. Până în acest secol nu putem vorbi decât de elementul latin și, atât cât este

⁴⁰ A. Graur, *Les verbes réfléchis en roumain*, p. 47.

⁴¹ *Ibidem*, p. 48.

⁴² Concepția aceasta Al. Graur o reia, mai târziu, în *Tendențele actuale ale limbii române*, unde, la p. 196, susține că în ce privește reflexivul, influența slavă a depășit limba română de „uzajul romanic, mai ales că foarte adesea și verbele folosite la reflexiv sunt de origine slavă”. Idei asemănătoare susținuse Sorin Stati în studiul *Evoluția dialezelor în limba latină*, SCL, XI, 1960, nr. 3, unde se subliniază și rolul influenței germane în dezvoltarea reflexivului în România Occidentală. Al. Graur îl citează pe Sorin Stati atunci când critică teoria lui J. Vendryès care acorda importanță primordială rolului elementului latin în dezvoltarea reflexivului pe plan romanic în general, punând pe plan secundar rolul elementelor externe.

⁴³ Eugen Seidel, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁴ Vezi, în mod deosebit, I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 88-123 (mai ales p. 88, 89, 93, 112, 117); *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 309; Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, București, 1990, p. 215.

posibil, de cel autohton din limba română⁴⁵.

G. Ivănescu nu acceptă părerea lui Al. Graur că reflexive ca *a se juca*, *a se jura* etc. s-ar explica prin influența slavă. El adaugă și verbul *a se naște*⁴⁶, pe care, însă, întrucât are altă valoare decât dinamică, Al. Graur nu-l notează în seria mai sus amintită. Cu acest prilej, G. Ivănescu aduce elemente noi privind originea reflexivului, în general, din limba română, care ne ajută să înțelegem și originea formei *a se naște*. El constată mai întâi că, în celelalte limbi romanice, corespondentul unor verbe ca cele citate de Al. Graur, la care adaugă deci și *a se naște*, sunt active. Astfel, în franceză se spune *jouer*, *jurér*, *rire*, *naître*⁴⁷. Plecând de aici, G. Ivănescu vorbește de o tendință a limbii române de a forma „și după destrămarea latinei populare” verbe reflexive din active, pe care o pune în legătură cu substratul. Autorul îi reproșează lui Al. Graur că nu a arătat, în explicarea reflexivului românesc, „cum stau lucrurile și în albaneză, care în epoca cea mai veche a influențat româna și care poate da o indicație asupra situației din tracă și dacă”⁴⁸. El este de părere că s-ar putea vorbi și „despre o adaptare a limbii latine populare la baza psihică tracică și dacică”⁴⁹.

⁴⁵ Dacă, așa cum se și menționează în *Istoria limbii române*, vol. II, p. 309, „până în secolul al IX-lea cuvintele de altă proveniență nu pătrunseseră în sfera lexicului uzual”, cu atât mai mult nu putem vorbi de elemente gramaticale datorate influențelor străine.

⁴⁶ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 229.

⁴⁷ Să se compare, spre exemplu, *jouer à cache-cache*, *jurér ses grands dieux*, *rire aux anges* cu *a se juca de-a v-ați ascunselea*, *a se jura pe toți sfinții*, *a (se) râde prostește*.

Astfel de reflexive pot fi întâlnite și în dialectele sud-dunărene. Petru Neiescu ne informează că a cules *jo me (ârdu)* din cinci localități istororomâne. În Sușnievița, după ce informatorul a dat răspunsul *ârdu*, a precizat imediat: *mai mund vire jo me ârdu*. În meglenoromână se spune *mi rōd: si rōdi la steali* (Th. Capidan, *Meglenoromâni*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, [1935], s.v. *rōd*). La istororomâni și *plânze* poate apărea cu formă reflexivă și sens activ: *plânze măia și fila e omu-Fzițe: țe te plânzi?* „plânge mama și fiica, iar omul îi spune: de ce plângi?” (Sextil Pușcariu, *Studii istororomâne*, I. *Texte*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXVIII, 1905-1906, *Memoriile Secțiunii Literare*, București, 1906, textul nr. 17, alineatul 42).

⁴⁸ G. Ivănescu, *op. cit.* Pentru o scurtă prezentare a reflexivului în albaneză, vezi Dr. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache (Laut- und Formenlehre)*, Wien, 1908 (§ 70 *Pronomen reflexivum*).

⁴⁹ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 230. Am aminti aici și un punct de vedere al lui Eugenio Coseriu cuprins în articolul *Balkanismen oder Romanismen?* (publicat în *Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft*, volum editat de către Sieglinde Heinz și Ulrich Wandruszka la Tübingen și dedicat lui Helmut Stimm cu ocazia împlinirii vârstei de 65 de ani). La p. 38 Eugenio Coseriu îi critică pe cercetătorii care, plecând de la comparația doar cu franceza modernă (și chiar numai cu varianta ei literară) – limbă care pe de o parte reprezintă un tip de romanitate aparte, pe de alta a pierdut, de-a lungul timpului, unele particularități păstrate altfel în alte limbi romanice –, exagerează în a considera ca balcanisme unele fapte din limba română. Plecând de aici, autorul constată că ceva asemănător se petrece și la stabilirea slavismelor din limba română („Ähnliches geschieht übrighens auch bei der Feststellung der «Slavismen» des Rumänischen”), și continuă afirmând că Al. Graur, în articolul *Les verbes*

Prin urmare, verbe de origine latină ca cele citate și deci nu numai cele având la bază deponente trebuie să fi avut formă reflexivă chiar de la începutul limbii române, tendința de apariție a reflexivului în latină găsind sprijin în limba autohtonă. Bineînțeles, G. Ivănescu precizează că Al. Graur „are, desigur, dreptate, cel puțin în unele cazuri”⁵⁰, referindu-se la reflexivele împrumutate ca atare din slavă și care, indiscutabil, au contribuit la dezvoltarea categoriei reflexivului în general în limba română⁵¹.

Nici Eugen Seidel, nici G. Ivănescu nu se referă la sensul reflexiv al lui *a naște*. Singurul cercetător care-l menționează, dându-i și o explicație, este Al. Graur. În studiul despre verbele reflexive din română, el discută mai întâi forma *a se naște* atunci când se ocupă de pasivul exprimat prin reflexiv (*a se căzni*, *a se începe*, *a se naște* etc.)⁵². Ceva mai departe are în vedere și *a naște* „a se naște”, atunci când susține că unele reflexive din română s-au transformat, prin pierderea pronumelui reflexiv, în active, numite „secundare”, dar care au păstrat sensul reflexiv, dând, în acest sens, o serie de exemple. Reținem aici câteva: *a căzni* (formă activă primară) „torturer” – *a se căzni* „se donner la peine, travailler” – apoi, din nou, *a căzni* (formă activă secundară), dar însemnând, ca și *a se căzni*, „se donner la peine, travailler”; *a logodi* „fiancer” – *a se logodi* „se fiancer” – apoi, din nou, *a logodi* „se fiancer”; *a naște* „engendrer” – *a se naște* „naître” – pe urmă, iarăși, *a naște* (formă activă secundară), dar, de data aceasta, însemnând „naître”, ca și *a se naște* din care provine prin eliminarea pronumelui reflexiv⁵³.

Noi credem însă că se poate da o altă explicație sensului reflexiv al lui *a naște*. Trebuie mai întâi să facem observația că dacă forma *a se naște* a apărut atât de târziu, atunci era necesar ca cercetătorii adepți ai acestui punct de vedere să arate cum se vor fi exprimat în limba română, în perioada anterioară influenței slave, cele două sensuri, „engendrer” și „naître”.

réfléchis en roumain, consideră slavisme toate tipurile de reflexiv din română și că acest învățat, făcând comparația numai cu franceza modernă, nu ține cont că astfel de tipuri există și în spaniolă. Eugenio Coseriu reține din articolul lui Al. Graur afirmațiile: „le roumain... concorde mieux avec le slave qu'avec le roman”; „le roumain marche entièrement avec le slave en ce qui concerne la répartition des faits”. Eugenio Coseriu nu exclude în mod categoric ipoteza că tipurile de reflexiv românesc s-ar putea datora și influenței slave – în spaniolă ele având, desigur, o altă explicație –, dar este de părere că ele nu trebuie explicate astfel în română numai pur și simplu din cauză – că ar fi străine „romanicului”. În concepția lui Eugenio Coseriu caracterizarea de „romanic” (sau, am adăuga noi, de „neromanic”) trebuie deci făcută nu numai pe baza comparației cu o singură limbă luată ca reprezentant al romanității – în cazul de față franceza –, ci luându-se în considerare toate limbile romanice.

⁵⁰ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 229.

⁵¹ A. Graur, în *Les verbes réfléchis en roumain*, p. 45, avea în vedere verbe ca *a se căi* (sl. *kajati se*), *a se ciudi* (sl. *čuditi se*), *a se frăsui* (sl. *frasuhati se*).

⁵² *Ibidem*, p. 62-63.

⁵³ *Ibidem*, p. 79-80.

Am arătat că limbile romanice occidentale au moștenit din latină mai mult decât româna, ele având, de aceea, perechi ca *engendrer*–*naître*, *partorire*–*nascere* etc. Cum româna nu a moștenit din latină nici un termen pentru noțiunea „engendrer”, apariția unei perechi similare celor din alte limbi romanice nu a fost posibilă. Se pune, deci, în chip firesc, întrebarea cum se vor fi exprimat cele două sensuri în momentul trecerii de la latină la română. Suntem de părere că prin același *nascēre*, verb cu formă activă, dar cu înțeles pasiv, se explică ambele sensuri. Credem, așadar, că perechea *a naște₁* („engendrer”)–*a naște₂* („naître”) a apărut din cele mai vechi timpuri. Limba română a tolerat, de la bun început, deși nu separa cu toată claritatea cele două sensuri, perechea aceasta, așa cum, de fapt, unele graiuri o tolerează și astăzi. Dar, cum *a naște₂* avea sens pasiv, s-au putut dezvolta, totodată, și perechile *a naște₁*–*a fi născut*, *a naște₁*–*a se naște*, aceasta din urmă realizând simetria formală ca în cazul fostelor deponente cu valoare dinamică (*mirari*>*mirare*>*a mira*–*a se mira*). Perechile acestea nu vor fi fost generalizate, așa cum nu sunt nici astăzi, cum s-a putut vedea din paragraful precedent.

Separarea celor două sensuri exprimate de perechea *a naște₁*–*a naște₂*, s-a făcut prin înlocuirea lui *a naște₁* cu *a face*, care a preluat numai sensul „engendrer” (*ea a făcut aseară* „ea a născut aseară”). Pentru „naître” existând *a naște₂*, *a fi născut*, *a se naște*, nu a fost nevoie să se folosească și *a se face*. Au apărut, astfel, perechi noi: *a face*–*a naște₂*, *a face*–*a fi născut*, *a face*–*a se naște*. Nu s-a dezvoltat și perechea *a face*–*a se face*, care apare doar în mod excepțional în textele vechi sau în graiurile populare⁵⁴.

Sinonimul *a face* este cunoscut în toate dialectele românești, având caracter popular, ceea ce constituie o dovadă a vechimii lui⁵⁵. Româna este singura limbă romanică în care *a face* cu sensul „engendrer” are o atât de largă răspândire, fapt explicabil din moment ce celelalte limbi romanice au moștenit, spre deosebire de română, diverși termeni din latină pentru a exprima această noțiune. *A face* cu sensul „faire” este în română, ca în toate limbile de altfel, un verb cu numeroase excepții. Dacă un astfel de verb a trebuit să se specializeze și pentru „engendrer”, căpătând chiar caracter popular, aceasta a fost o necesitate a limbii române.

Toate perechile amintite există până astăzi, unele fiind, cu timpul, preferate altora, dar fără ca aceasta să ducă la anularea vreuneia dintre ele. Textele vechi, literatura populară, informațiile date de atlasele lingvistice oglindesc această realitate. Ceea ce în latina populară de la baza limbii noastre era concentrat în verbul *nascēre* se va dezvolta în română sub forma unei serii de perechi de

⁵⁴ Pentru detalii, vezi Ștefan Giosu, *A face „a naște” („engendrer”)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXIII, 1992-1993, A, p. 139-140.

⁵⁵ Alte sinonime pentru „engendrer” ca *a făta*, *a prăsi* etc. au, cum precizam sub 3., caracter dialectal.

termeni, dovedind posibilitățile ei interne de dezvoltare și, totodată, originalitatea ei.

Textele vechi permit constatarea că perechea *a naște₁*–*a se naște* va căpăta, în timp, o tot mai largă întrebuintare și că perechea *a naște₁*–*a naște₂* va fi concurată tot mai mult de *a face*–*a naște₂*, *a face*–*a se naște*. Perechea care se va impune, treptat, fiind preferată de limba literară, va fi *a naște₁*–*a se naște*. Poate de aceea N. Drăganu vorbea de „modernul *a se naște*”⁵⁶.

Am constatat, analizând textele vechi și faptele pe care ni le oferă graiurile populare, o tendință spre exprimarea cât mai clară a sensurilor, activ și reflexiv, ale lui *a (se) naște*. Perechile existente din cele mai vechi timpuri și până astăzi arată tocmai această evoluție. Suprimarea pronumelui reflexiv din *a se naște* pentru a se exprima, în continuare, sensul pasiv, ar fi însemnat un pas înapoi, cu atât mai mult cu cât avem a face cu un verb de maximă importanță și circulație. Suntem, prin urmare, de părere că forma *a naște* cu sensul „a se naște” (= „a fi născut”) nu este secundară, ci primară și că tot atât de vechi sunt și formele *a se naște*, *a fi născut*, și aceasta datorită faptului, amintit mai înainte, că *nascēre*, cu formă activă, este, din fostele deponente latine, un verb având sens pasiv. Prezența lui *a face* pentru *a naște₁* în toate dialectele românești este ea însăși o dovadă că *a naște₂* („a se naște” = „a fi născut”) este un fapt de limbă străvechi. Nu este lipsit de importanță faptul că în anchetele pentru ALM și NALR în 63 de puncte, din aproape toate regiunile, s-a notat că *a face* este „vechi” sau că este folosit de „bătrâni”, iar în 181 de localități că *a naște* „engendrer” este „recent” sau că este folosit de către tineri⁵⁷.

În *Codex Dimonie* este consemnată și forma activă a verbului *nascu*, dar cu sensul „mi nascu”: *ȳite născu di tru loc ū* „din pământ răsări (= se născu) viță de vie”⁵⁸. Faptul acesta, chiar dacă singular (alte exemple nu mai cunoaștem), sprijină, credem, ipoteza că *a naște* a putut însemna, de la bun început, și „a se naște”. Nu am putea admite apoi că *nascu* ar proveni din *mi nascu* și pentru faptul că, după câte știm, dialectul aromân nu cunoaște fenomenul pierderii pronumelui reflexiv invocat de Al. Graur.

Starea actuală a lui *a (se) naște* permite, așadar, să urmărim evoluția acestui verb în epocile anterioare. Datele din atlasele lingvistice sunt, din nou, alături de atestările din textele vechi, de o deosebită însemnătate pentru istoria limbii.

Al. Graur mai precizează că *a naște* „a se naște” apare și „dans la presse et

⁵⁶ Vezi *supra*, nota 1.

⁵⁷ Vezi Ștefan Giosu, *ibidem*, în special coloanele 7, 8 ale tabelului de la p. 137. În afara celor specificate în nota 3, am mai folosit și materialul încă nepublicat, adunat și pus la dispoziție de autorii atlaselor lingvistice regionale (NALR, ALRR), pe care îi rugăm să găsească aici expresia celor mai vii mulțumiri ale noastre.

⁵⁸ Vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a II-a augmentată, București, 1974, s.v. *nascu*. Aromânii aproape că nu mai cunosc verbul *nascu*, înlocuindu-l, în timp, cu diverse sinonime.

dans la langue littéraire actuelle (Eminescu..., Sadoveanu...) où l'on pourrait voir une influence du français"⁵⁹, iar Theodor Hristea este de părere că o asemenea întrebare a lui *a naște* poate fi un calc morfologic după fr. *naître*⁶⁰. Sigur că începând cu secolul al XIX-lea se exercită o influență franceză puternică asupra limbii române. Este foarte probabil ca unii scriitori precum Vasile Alecsandri, Alecu Russo să se fi lăsat influențați de fr. *naître*. În asemenea situație, *a naște* „a se naște” este o formă neologică, pe care o putem nota *a naște₃* (*a naște₂* fiind formă primară, deci veche). Apare, astfel, o nouă pereche, *a naște₁* – *a naște₃*, însă cu circulație restrânsă⁶¹. Dar trebuie avut în vedere că, în același timp, acești scriitori au fost și buni cunoscători atât ai literaturii noastre vechi cât și ai literaturii și graiurilor populare. Suntem de părere că trebuie făcută o mai strânsă legătură între *a naște* „a se naște” din literatura populară și cel din literatura cultă. Nu credem că, spre exemplu, Mihai Eminescu și Mihail Sadoveanu – ca să ne limităm și noi la aceleași două mari nume pomenite de Al. Graur – au luat acest verb din altă parte decât din literatura veche, din cea populară sau din unele graiuri vii. Să nu uităm că în *Făt-Frumos din lacrimă*, de exemplu, Eminescu trebuia să creeze, și sub aspectul limbii, atmosfera de basm. Suntem, așadar, de părere că la unii scriitori trebuie exclusă, cel puțin când este vorba de anumite opere ale lor, influența franceză în privința folosirii lui *a naște₂* (= *a se naște* „a fi născut”). Caracterul arhaic al lui *a naște₂* îi asigură, chiar și atunci când scriitorii iau această formă numai din una dintre sursele amintite (textele vechi, literatura populară, graiurile vii), o valoare stilistică incontestabilă.

Universitatea „Al. I. Cuza”
Facultatea de Litere
Iasi, Bulevardul Copou, 11

⁵⁹ A. Graur, *op. cit.*, p. 80.

⁶⁰ Theodor, Hristea, *op. cit.*, p. 173.

⁶¹ Un loc aparte ocupă celebrele cuvinte ale lui Miron Costin, *nasc și la Moldova oameni*, folosite, uneori ca atare, în scris sau în vorbire, de către oamenii culti, altele adaptate de către aceștia la alte realități. Avem a face, astfel, dacă nu chiar cu o răspândire, cel puțin cu o „întreținere”, pe cale cultă, a lui *a naște₂*.

CRISTIAN MIHAIL

MODIFICĂRI SEMANTICE ÎN LEXICUL LATIN AL ROMÂNIEI SUB INFLUENȚA MEDIULUI MILITAR (III)

În cadrul temei din titlu, am publicat două articole¹: primul cuprinzând cuvinte românești moștenite din latină, a căror modificare semantică fusese atribuită, mai mult sau mai puțin, mediului militar, și cel de al doilea înmănunchind o serie de restrângeri de sens pe care le-am identificat ca produse într-un asemenea mediu. În cadrul primului dintre aceste articole, am prezentat și modificări semantice datorate mediului militar, apărute prin procese metaforice (precum: drom. *coif* din lat. *cofea* „scufie”, drom. *a impresura* din lat. *pressura* „apăsare”, drom. *a răpune* din lat. *reponere* „a pune deoparte”, drom. *spate* din lat. pl. *spathae* „spade” și drom. *a supune* din lat. *supponere* „a pune dedesubt”) și metonimice (precum: drom. *fșat* din lat. *fossatum* „șanț de apărare”, drom. *mire* din lat. *miles* „militar” și drom. *a pleca* din lat. *plăcare* „a îndoi”).

Având în vedere criteriul semantic al „latinei de frontieră” (cf. articolul precedent), în articolul de față vom căuta să identificăm și alte procese de acest gen, de care se face responsabil mediul rezistenței armate (daco-)romane, din provinciile nord- și sud-dunărene ale Imperiului Roman, la repetatele atacuri ale triburilor barbare.

1. Drom. *a înșela* provine din lat. *in-sellare* (EWR, 1490 ș. a.), compus cu *sella* (continuat în drom. *șa*), care denumea „scaunul ce se așeza pe spatele calului pentru comoditatea și siguranța călărețului” (Guțu, LR). Alte ipoteze etimologice – precum cea a lui Weigand (din bg. *msel* „pungășie”) ș. a. (consemnate în DER, 7301) – au fost înlăturate ca fiind „improbabile și nici necesare” (REW, 7795 ș. a.).

Drom. *a înșela* are două sensuri: 1. (înv.) „a pune șaua pe cal” și 2. „a păcăli”. Cu primul sens are termeni corespunzători în grupul limbilor neolatine occidentale, moșteniți tot din lat. (*in*)*sellare*, precum fr. *seller* ș. a. (REW, 7795).

¹ Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al româniei sub influența mediului militar* (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 21-32 și (II), în DR, s. n., I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 313-319.

care însă nu au și sensul „a păcăli”.

Rătăcirile etimologice în cazul acestui cuvânt românesc ar fi fost evitate dacă dificultatea semantică dintre „a pune șaua pe cal” și „a păcăli” ar fi fost înlăturată prin evidențierea metaforei populare militare care leagă aceste sensuri. Această comparație semantică ar putea fi atribuită și mediului agropastoral, dacă s-ar face abstracție de faptul că cei ce ară sau păstoresc au de-a face doar cu animale deșelate. Ideea este sprijinită de uitarea lat. *in-sellare* în dialectele sud-dunărene ale comunităților care, în locuri neinvadate continuu, nu mai foloseau cavaleria pentru atacuri sau retrageri rapide².

Pentru sensul „a înșela” („a păcăli”), în celelalte limbi romanice, sunt prezenți termeni fără legătură cu limbajul călăreților, precum fr. *tromper* provenit din fr. *trompe* „trompetă” (< germ. nord. *trumba*; DEF)³, sau continuatorii lat. *ingannare*, ca prov. și pg. *enganar* ș. a. (REW, 4416).

2. Drom. *a îngâna* este, de asemenea, moștenit, din lat. *ingannare* „a înșela” (EWR, 854 ș. a.), dar are sensul (tranz.) „a imita”, „a repeta (în bătaie de joc) vorbele, vocea cuiva” (DEX). Opinăm că acest sens a compensat golul ce s-a produs în forma *ingannare* prin transferul metaforic – operat în limbajul rezistenței armate (daco-) romane – al sensului ei „a înșela” în forma *in-sellare*, alături de sensul acesteia „a înșeuă”. Prin urmare, se poate considera că de sensul „a imita” al drom. *a îngâna* este responsabil tot mediul rezistenței armate (daco-)romane.

Sensul „a imita (în bătaie de joc)” al drom. *a îngâna* apare ca o nuanțare a celui de „a amăgi”, care este încă sensul formei reflexive a acestui verb (DEX), ceea ce sugerează că disponibilizarea semantică a formei lat. *ingannare* în dacoromână a fost parțială, păstrându-se amintirea sensului ei etimologic. În dialectul aromân, acest sens s-a modificat și mai mult – cf. ar. *angân* „a chema (câinii)”, din „a ademeni” ș. a. (DEMR, I, 1072; REW, 4416)⁴.

În limbile romanice occidentale, sensul „a imita” este redat prin cuvinte fără legătură cu limbajul luptelor armate, precum fr. *imiter* ș. a. împrumutate din lat. *imitari* „a imita” (DEF ș. a.).

3. Drom. *rost* este moștenit din lat. *rostrum* (EWR, 1476; REW, 7386 ș. a.), care semnifică: 1. „cioc”, „bot”, (la om) „gură” și 2. „pinten de corabie în formă de cioc, din fier sau bronz, cu care se izbea în prova sau coasta corăbiilor inamice” (Guțu, LR). Drom. *rost* are și el două sensuri: 1. (inv.) „gură”, lărgit

* ² Este prezent doar ar. *șilătură* „curbură în jos în creasta unui munte”, care continuă lat. *sellatura* (< lat. *sellare*); DDA.

³ Ceea ce a determinat uitarea v. fr. *enjaner* (< lat. *ingannare*; REW).

⁴ Confundabil (ca în DER, 4413) cu ar. *ngănescu* „a geme”, provenit din lat. **gannire* „a lătra” și „a scânci” (DEMR, 1070 și REW, 3676).

„spațiu între fire în războiul de țesut sau între construcții” și 2. „înțeles”, „sens”, „rol”, „scop”, „regulă”, „rânduială în viață”; (expr.) „are rost”, „a face rost de ceva”, „a-și face, afla un rost” (cf. DEX).

Primul sens al formei românești (de altfel, studiată de Șăineanu, *Semasiol.*, p. 194) – care continuă și lărgeste primul sens al formei latine – nu face obiectul interesului nostru.

Însă, opinăm că cel de al doilea sens al drom. *rost* provine din cel de al doilea sens al lat. *rostrum*, prin intermediul unui proces metaforic în mediul militar dunărean. Această opinie este susținută de legăturile multelor cuvinte din familia lat. *rostrum* cu mediul militar, precum: *rostra*, *-orum*, care (la pl.) denumea (1) „tribuna oratorilor din forul roman ornată cu ciocurile corăbiilor capturate” și (2) „forul (astfel ornat)” sau *rostratus*, care semnifică „prevăzut cu cioc”, ca în *Columna rostrata* (Livius, 59 î. Cr.-17): „Columna rostrată, de marmură ornată cu ciocuri de corabie și ridicată în for pentru cinstirea victoriei navale a lui C. Duetius asupra cartaginezilor în anul 260 î. Cr.” sau *corona rostrata* „cunună ornată cu mici ciocuri de corabie din aur, acordată soldatului care se arunca primul pe o navă inamică sau contribuia substanțial la capturarea acesteia” și în expresii ca *tempora navali rostrata corona* (Vergilius, sec. I î. Cr.) „tâmplesle încinse de cununa rostrată” (Guțu, LR).

Metafora „tocită” de timp din drom. *rost* are la bază un proces *abstractum ex concreto* menit să exprime, prin comparația cu ciocul corăbiilor de pe Dunăre (atât de important în scufundarea ambarcațiunilor inamice), idei precum: „sensul” („înțelesul”), „scopul” sau „rânduială”. Această metaforă este mai greu identificabilă, deoarece procesul intelectual care a determinat-o s-a produs într-un grup militar foarte îndepărtat în timp. Dar se mai cunosc și în alte limbi metafore similare, precum cea care a dat sensul figurativ fr. *pignon* (concret) „ieșitură (a casei)”, ca în formularea *avoir pignon sur rue* „a fi un om de vază” („bine rostuit”). Doar că această metaforă nu este militară, ci aparține mediului burgheziei urbane.

Sensul metaforic al drom. *rost* nu este cunoscut în dialectul aromân, în care *aróstu* și *aróstru* (cu aceeași etimologie) semnifică doar „gură” și „spațiu între spată și sulul cu țesături la războiul de țesut” (DDA). Faptul se explică prin uitarea sensului metaforic în spații lipsite de circulații fluviale. De asemenea, continuatorii occidentali ai lat. *rostrum* au sensuri dezvoltate doar din primul sens al acestuia, precum: sp., cat. *rosto* și pg. *rosto* „față” (REW, 7386) sau it. *rosto* (inv.) „cioc” (la păsări) și „rât”, „trompă” (la animale).

Explicația pe care o dăm pentru originea semnificațiilor abstracte ale drom. *rost* are cel puțin calitatea de a se folosi de logică. Căci, cea în prezent necontestată se revendică de la: „«Această împărăteasă cu rostul ei cel blajin...»

(Ispirescu). De aici [sic!], apoi, înțelesul de «regulă, rânduială, căpătâi» (Șăineanu, *Semasiol.*, p. 194).

În limbile neolatine occidentale, sensurile metaforice ale drom. *rost* sunt asigurate prin cuvinte fără legătură cu mediul militar, precum: (1) pentru „înțeles” de la lat. *sensus* „înțeles” (it. *senso* și fr. *sens*⁵, cultisme; REW, 7822; DEF) sau lat. *sentire* „a simți” (sp., pg. *sentido*, DCELC, IV, p. 191); (2) pentru „scop”, de la lat. *designare* „a indica” (fr. *dessein*; REW, 2596; DEF, p. 182), lat. *fine(m)* (it. *fine*, fr. *fin* și pg. *fim*⁶; REW, 3315; NDELP), lat. medieval *obiectivus* „obiect pus înaintea” (fr. *objectif*, DEF; sp. și pg. *objectivo*, DCELC, I, p. 15) sau franc. *bût* (fr. *but*, DEF) și ngr. *scopos* (it. *scopo*); (3) pentru „rânduială”, de la lat. *ordine(m)* (it. *ordine* ș. a., REW, 6094; DEF, 426; DCELC, III, p. 567 și NDELP) sau (4) pentru „regulă”, de la lat. *regula* (it. *regola*, fr. *règle*, sp. *regla* și pg. *regra*⁷, cuvinte savante; REW, 7177; DEF, p. 516; DCELC, III, p. 1112; NDELP) etc.

Procesul metaforic din latina dunăreană care a încărcat semantic forma lat. *rostrum* a făcut inutilă continuarea lat. *sensus*, *designare*, *finis*, *ordo*, *-inis*, *regula* etc. (Evident, cuvintele românești provenite din acestea sunt împrumuturi din alte limbi romanice sau din latină.)

4. și 5. Drom. *solz* (ar. *soldzu*) și drom. *scamă* (ar. *scamā*) au fost detaliate semantic într-un articol anterior⁸. Sensul primului cuvânt este rezultatul unui proces metaforic, prin care lat. *sol(i)di* „monedele de aur emise de Constantin cel Mare devalorizate” au fost comparate cu „solzii (de pește)”, ceea ce a determinat și disponibilizarea semantică a formei lat. **scama* „solz” pentru sensul „destrămare de țesătură”. Deși devalorizarea *sol(i)dus*-ului a continuat până la ieșirea sa din circulație în secolul al XIII-lea, nu poate fi exclusă posibilitatea ca metaforele în discuție să fi apărut în limbajul soldaților și veteranilor (principali beneficiari ai acestor monede) de la finele principatului lui Constantin cel Mare, când s-a produs o severă depreciere a acestei monede, ca urmare a politicii de recuceriri în nordul Dunării.

6. Drom. *a stoarce* (ar. *astórcu*) este continuat din lat. *extorquere* (EWR, 1649; REW, 3094 ș. a.), care avea următoarele semnificații: 1. „a suci (a răsuci) membrele”, „a tortura”, ca în exprimările *extorquere talum* (Seneca, 4 î. Cr.-65)

⁵ Sp. *seso* și pg. *siso*, moșteniți din lat. *sensus*, au alte sensuri: „judecată”, „creier” ș. a. (REW, 7822; DCELC, IV, p. 191), iar pg. *senso* (livresc) semnifică „facultatea de a cugeta” (NDELP).

⁶ Sp. *fin* este împrumut cult (REW, 3315).

⁷ Care au înlocuit termenii continuați: v. fr. *rieille* și *rieule*, it. *reggeta* (din lomb. *rega*) și sp. *reja* (REW, 7177; DEF).

⁸ Cristian Mihail, *Pentru o lingvistică integratoare*, în „Academica”, dec. 1992, p. 20.

„a-și suci glezna” și *servilem modum extorti* (Livius) „torturați ca sclavii”; 2. „a smulge”, „a lua din mâini cu forța”, ca în *extorquere capturam* (Plinius Secundus, 23-79) „a smulge prada” și *extorquere alicui sicam de manibus* (Cicero, 106-43 î. Cr.) „a smulge cuiva pumnalul din mână”; 3. (fig.) „a smulge”, „a stoarce cu forța sau înșelând”, ca în *extorquere alicui regnum* (Livius) „a smulge cuiva domnia”, *ab aliquo pecuniam extorquere* (Cicero) „a stoarce bani cuiva” și *ex ore eius confessionem extorquere* (Tertullianus, 160-230) „a stoarce mărturisiri din gura lui” (Guțu, LR).

Este evident că un verb ca *extorquere* – care redă acțiuni atât de violente – trebuia să aparțină limbajului militar. Opinăm că, în latina dunăreană, acest verb s-a putut specializa semantic la „a tortura prin răsucirea membrelor”, pentru a stoarce informații de la prizonieri. Pentru ca, apoi, în viața veteranilor să apară procesul metaforic prin care rufele se storceau (torturau) pentru a li se scoate apa (lichidul), în mod similar torturării inamicilor, pentru a li se stoarce mărturisiri. De unde (sau direct din sensul figurativ al etimonului latin) și sensul metaforic al drom. *a stoarce* din formulări precum: *a stoarce de puteri*; *a-și stoarce creierii*; *a stoarce lacrimi*, *un profit* etc.

Lat. *extorquere* a fost moștenit și în limbile neolatine occidentale, dar cu sensuri fără legătură cu mediul luptelor armate, ca: it. *storcere* „a strâmba” (cf. *storcere la boca* „a strâmba gura”) etc.; sp. *estorcer* „a scoate din încurcătură”; v. fr. *estordre* „a răsuci” ș. a. (REW, 3094) și a fost împrumutat, din latina cultă, cu sensul său figurat (cf. *extorquer de l'argent à quelqu'un*, sp. *extorcar*, pg. *extorquir* și it. *estorcere*).

În grupul limbilor romanice vestice, sensul „a stoarce” este, de asemenea, redat prin cuvinte fără legătură cu mediul militar, provenite din termeni latini care nu includ indicele semantic de „răsucire-torturare”, precum: *exprimere* „a face să iasă” (cf. *exprimere succum e semine* „a stoarce sucul din semințe”; Guțu, LR), *comprimere* „a strânge” (cf. *comprimere pugnum*; Guțu, LR) etc. (DEL, DEF, DCELC ș. a.). Astfel de cuvinte neolatine sunt: it. (*s*)*premere*, pg. *espremer*, v. fr. *comprimir*, fr. *comprimer* ș. a. (moștenite sau savante).

Prin încărcarea metaforică a formei lat. *extorquere* în limbajul militar din latina dunăreană, nu au mai fost continuate în română lat. *pressare*, *exprimere* și *comprimere*.

7. Drom. *a (se) supăra* este moștenit din lat. *superare* (EWR, 1096; REW, 8458 ș. a.), mai precis, din semnificația militară „a întrece, a învinge” a acestuia – cf. *superare hostes proelio* (Caesar) „a învinge inamicul în luptă” și *terra marique superati* (Cicero) „învinși pe mare și pe uscat” (Guțu, LR). După restrângerea sa semantică din latina dunăreană, lat. *superare* a fost din nou modificat semantic tot în limbaj militar, printr-un proces metonimic (Philippide,

Principii, p. 48), în cadrul căruia, în cugetul luptătorilor, cauza – „învingerea” – a fost substituită de efect – „supărarea”.

În dialectele sud-dunărene ale românei, lat. *superare* nu a fost continuat, ca urmare a dispariției problemelor de rezistență armată și a limbajului aferent lor.

În limbile romanice occidentale, lat. *superare* a fost continuat cu sensuri fără legătură cu mediul militar, de v. it. *soprare*, prov. *sobrar* „a supralicita” și cat., sp., pg. *sobrar* „a fi de prisos” (REW, 8458). În grupul acestor limbi, sensul „a (se) supăra” este asigurat prin formații noi, de asemenea, fără legătură cu mediul militar, precum: fr. (*se*) *fâcher* (de la lat. *fastidire*, prin *fasticare*; DEF), it. *affligere* (din lat. *affligere* „a (se) întrista”; DEI), ca și v. fr. *asfir* și sp. *afreir* (REW, 263) sau sp. și pg. *enojar (se)* (de la lat. *inodiare* „a (se) supăra”; DCELC și REW, 4448).

Procesul metonimic care a încărcat semantic forma *superare* în limbajul rezistenței armate din latina dunăreană a determinat și inutilitatea continuării în română a lat. *fastidire*, *affligere* și *inodiare*.

8. Drom. *a sumete* este continuarea lat. *submittere* (EWR, 1692; REW, 8382 ș. a.), care avea o largă structură semantică (Guțu, LR). Acest cuvânt a fost perpetuat în limbile romanice occidentale, de it. *sommettere*, fr. *soumettre* ș. a. (REW, 8382; DEF, p. 573), restrâns semantic (în limbaj militar) la „a supune”, din utilizări inițiale ca *submittere animum fortunae* (Tacitus, sec. I-II) „a se închina în fața sortii” (Guțu, LR). În dacoromână, lat. *submittere* a fost disponibilizat semantic, prin transferul sensului său „a supune” în forma lat. *supponere*, care a primit acest sens printr-o metaforă de mediu militar, din sensul concret „a pune dedesubt” al acestei forme. Metafora populară s-a putut inspira din utilizări metaforice culte ale acestui verb, precum *aethera ingenio supposuere suo* (Ovidius, 43 î. Cr.-17) „au supus cerul geniului lor” (Guțu, LR).

Golită astfel de conținut semantic, forma lat. *submittere* a primit în limbajul militarilor și/sau al veteranilor, printr-un proces metaforic, sensul „a supune părți rebele ale îmbrăcămintei (măneci sau poale)” de la „a supune luptători, popoare sau țări”.

Lat. *submittere* a fost uitat în dialectele sud-dunărene ale românei, ai căror vorbitori nu au mai fost supuși agresiunilor seculare specifice spațiului carpato-dunărean. Ca și lat. *supponere*, al cărui continuator occidental – v. it. *soporre* „a supune” (REW, 8469) – s-a pierdut, în mod similar, în liniștea survenită în Peninsula italică după invaziile mileniului I⁹.

⁹ Formele romanice occidentale de la lat. *supponere* – precum it. *soporre*, prov. *suporre*, sp. *suponer* și pg. *supôr* – au sensul, evident nemilitar, „a presupune”. (Fr. *supposer* este francizarea împrumutului livresc de la lat. *supponere* după fr. *poser*; DEF.)

În limbile romanice occidentale, sensul „a sumete” este redat prin cuvinte fără legături cu mediul luptelor armate, precum: it. *tirare su (la sottana)* (de la lat. **tirare* „a trage”; REW, 8755), fr. *relever* (de la lat. *relevare* „a ridica”; REW, 7192), fr. *retrousser* (din lat. **torciare* „a răsuci”; DEF, p. 517), sp. *arremangar* „a sufleca mânecile” (prin sp. *manga* – lat. *manica* „mâncă” – lat. *manus* „mână”; DCELC, III, p. 227), sp. *levantar* (prin sp. *leve* – lat. *levis* „ușor”; DCELC, III, p. 81), sp. *sofaldar* „a sumete poalele” (de la sp. *falda* „fald”, provenit din franc. *falda*; DCELC, II, p. 476) sau sp. *arregazar* și pg. *arregaçar* „a sufleca (o rochie)” (din ngr. *gaza*; DCELC, II, p. 715).

Prin metafora din limbajul rezistenței armate (daco-)romane care a afectat semantic lat. *submittere*, a fost realizat în latina dunăreană termenul specializat (care lipsea latinei clasice) pentru sensul „a sumete” și, astfel, nu au mai fost utilizate pentru redarea acestui sens (deși continuate) forme precum lat. *manica* (rom. *mâncă*) și lat. *levis* (rom. *ușor*) și nu au mai fost continuate în română cuvinte ca lat. **torciare* (rom. *a toarce* provine din lat. clasic *torquere*) sau lat. **tirare* (rom. *a trage* urmând lat. **tragere* = *trahere*).

9. În urma celor prezentate, se poate afirma că numărul proceselor metaforice și metonimice din limbajul rezistenței armate (daco-)romane la invaziile barbare este mai important decât se putea crede la o primă impresie – cf. dr. *coif*, (*f*)*sat*, *a împresura*, *a înșela* („a păcăli”), *mire*, *a pleca*, *a răpune*, *rost* (cu sensurile abstracte), *solz*, *scamă*, *spate*, *a stoarce*, *a (se) supăra*, *a supune* și *țară*.

Identificarea acestor procese de sub patina timpului contribuie la mai buna înțelegere a modului în care s-a produs, prin mediul rezistenței antibarbare din latina dunăreană, particularizarea limbii române în aria neolatinității. În acest sens, s-a probat și observația că atunci „când o limbă se depărtează, pentru o idcă familiară, de surorile sale, putem să presupunem că a adoptat o expresie metaforică” (Bréal, *Essai*, p. 289).

Ca urmare a proceselor metaforice și metonimice din mediul militar al latinei dunărene, etimonuri latine ale unor cuvinte românești au fost afectate semantic prin: (1) schimbări de sens, precum *cofea*, *fossatum*, (*im*)+*pressurare*, *miles*, *plicare*, *reponere*, (pl.) *spathae*, *extorquere* și *superare*; (2) încărcări cu sensuri abstracte, precum *in*+*sellare*, *rostrum*, *solidus*, *supponere* și *terra*, ceea ce a condus la (3) goliri de sens ale unor forme, precum **ingannare*, **scama*, *submittere* și *pavimentum*, care au primit alte sensuri („a imita”, „scamă”, „a sumete” și „pământ”).

Prin acest complex de modificări, transferuri și disponibilizări semantice, în lexicul latin moștenit al românei nu se mai află (fiind inutile) cuvinte latine prezente în grupul limbilor romanice occidentale, precum: *pagensis*, *exprimere* (*comprimere*), *imitari*, *fine(m)*, *ordine(m)*, *regula*, *sensus* etc.

(*comprimere*), *imitari*, *fine(m)*, *ordine(m)*, *regula*, *sensus* etc.

10. Din punct de vedere lingvistic, asemenea inovații semantice – specifice mediului militar din perioada izolării latinei dunărene de centrul romanității – dau măsura importanței factorilor extrinseci limbii (*preponderența militară* în provinciile nord- și sud-dunărene ale Imperiului Roman și *izolarea*), pentru particularizarea românei în aria romanității.

Din punct de vedere istoric, asemenea procese metaforice și metonimice specifice mediului militar atestă rezistența, de la frontiera estică a culturii și civilizației latine și neolatine, a armatei romane și/sau locuitorilor romanizați, pentru salvagardarea pământurilor, vieții și ființei lor etnice, în fața atacurilor seculare ale triburilor barbare (germanice, turanice și slave).

Astfel, pentru o perioadă a istoriei fără prea multe documente, importanța studierii din punct de vedere semantic a lexicului latin moștenit al românei – această unică moștenitoare a unei „latine de frontieră” – este evidentă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bréal, *Essai* = M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1924.
 DCELC = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la castellana*, Berna, 1954-1957.
 DEF = O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1950.
 DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florența, 1950-1957.
 DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de langue latine*, Paris, 1959.
 DEMR = G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédonroumain*, Iași, 1925.
 EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
 Guțu, LR = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.
 NDELP = R. Fontinha, *Novo dicionário etimológico de la lingua portuguesa*, Porto (fără anul apariției).
 Șăineanu, *Semasiol.* = L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887.

București, aleea Topoloveni, 3/64

LESSICO, LESSICOGRAFIA E INSEGNAMENTO LINGUISTICO.
 Convegno di Studi Rumeni, Roma, 21-24 aprilie 1997

În perioada 21-24 aprilie 1997 a avut loc la Roma, la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității de Studii „La Sapienza”, colocviul cu tema „Lexic, lexicografie și didactică” („Lessico, lessicografia e insegnamento linguistico”). Colocviul s-a desfășurat sub auspiciile a două instituții prestigioase: Departamentul de Studii Romane al Universității „La Sapienza” și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, organizat în colaborare cu Asociația Italiană de Studii Sud-Est Europene și Asociația Româniștilor Italiani, beneficiind de susținerea financiară, din partea italiană, a Departamentului de Studii Romane, a conducerii Facultății de Litere și Filozofie, a Ministerului Afacerilor Externe.

Ideea organizării acestui colocviu a apărut în timpul unei vizite, din anii trecuți, pe care Luisa Valmarin, profesoara de limbă și literatură română la seminarul de română al departamentului amintit, a făcut-o la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, la colectivul de lexicologie-lexicografie română, unde s-au purtat mai multe discuții privind vocabularul. Propunerea a fost îmbrățișată cu entuziasm de ambele părți, iar organizarea propriu-zisă și-a asumat-o în întregime și a desăvârșit-o cu responsabilitate prof. Luisa Valmarin.

Colocviul a avut o amploare deosebită, căci, se înțelege, pe lângă participanții care au ținut comunicări (acestea fiind în număr de 22) și pe lângă cei care au susținut temele a două mese rotunde, au fost prezenți studenți și alte persoane interesate de lucrările acestei manifestări sau de limba română în sine. Dintre personalitățile oficiale de față la deschidere (unele prezente și pe parcursul colocviului) și care au adus cuvântul de salut al forului pe care îl reprezentau îi menționăm pe prof. R. Antonelli, din partea Departamentului de Studii Romane, pe ambasadorul României în Italia, pe ambasadorul României la Vatican, pe directorul interimar al Academiei Române din Roma.

Cele două concepte pe care s-a axat Colocviul, lexic/lexicografie și didactică, au fost optim servite, pe de o parte, prin participarea unui grup de cercetători cu experiență profesională îndelungată și recunoscută, fiind autori ai *Dicționarului limbii române*, serie nouă, partea elaborată la Cluj, și a numeroase cărți și studii în domeniul lexicologiei și al lexicografiei, iar pe de altă parte, prin participarea profesorilor și a lectorilor de limba română care își desfășoară activitatea în Italia, personalități bine cunoscute în lumea științifică filologică. Încă în discuțiile din prima zi s-au conturat două direcții de interes major: 1. dinamica extraordinară a limbii române de astăzi, în special a lexicului, în care se observă pericolul ca limba să fie invadată de elemente care pot să o corupă, și 2. necesitatea elaborării unor instrumente de lucru prin care să se încerce stoparea tendinței de „cădere” a limbii.

Comunicările s-au supus temei generale a colocviului, urmărind, pe de o parte, să trateze din punct de vedere teoretic problemele legate de mutațiile care au loc în vocabularul limbii române în etapa actuală, iar pe de altă parte, felul în care aceste probleme pot fi exploatate benefic în procesul de învățământ, cu prioritate în învățarea limbii române de către străini. În prezentarea de față nu vom ține seama de ordinea în care comunicările au fost susținute, ci de o posibilă grupare tematică.

În categoria comunicărilor consacrate dinamicii limbii române de astăzi se înscrie lucrarea prezentată de prof. Al. Niculescu (Udine) intitulată *Tenersi informati sull'evoluzione della lingua – problemi del romeno parlato nell'insegnamento*, cu care s-a deschis colocviul. Autorul arată că în predarea limbii române pentru străini trebuie să se țină seama de aspectul actual al limbii,

în special de cel vorbit, care este presărat cu elemente populare și dialectale ce se întâlnesc în operele beletristice, fără însă a ignora normele limbii literare. Exemplele extrase mai ales din presa zilelor noastre au sprijinit ideea profesorului Niculescu, adesea subliniată în timpul colocviului și de către alți participanți, potrivit căreia prea multe vulgarități, abateri de la norma literară și chiar greșeli sunt vehiculate acum prin mass-media și amenință corectitudinea și frumusețea limbii. În consecință, profesorul a făcut apel la cei prezenți de a apăra limba română de asemenea amenințări. În comunicarea sa, Elena Comșulea (Cluj) a prezentat o sinteză a dinamicii vocabularului românesc actual, cu mutațiile care au loc în acest compartiment, ideile cuprinse aici constituind cadrul de referință pentru discutarea comunicărilor care au urmat. Florica Dimitrescu (București – Paris) a trimis comunicarea, citită de Al. Niculescu, despre elementele italiene recent intrate în limba română, grupându-le în trei categorii: cuvinte intrate exclusiv din italiană, derivate românești din elemente italienești, termeni cu origine multiplă, printre care și italiană. Chiar dacă unele dintre acestea apar mai rar atestate deocamdată, sunt importante ca puncte de reper în cercetările viitoare, când aceste cuvinte s-ar putea să devină obișnuite în limba română. Despre cuvintele legate de evoluția civilizației tehnice, care dispar o dată cu obiectul – domeniu de studiu pentru care autoarea propune denumirea de *oggettistica* – a vorbit Veronica Hicea (Roma). Asemenea cuvinte rămân totuși în memoria pasivă prin conservarea lor în dicționare. Unele au șansa să trăiască atunci când sunt cuprinse într-un context cultural (de exemplu, *buzdugan*, pe care îl cunoaștem din basme) sau când se fixează prin expresii sau prin opere literare în care sunt folosite.

Un alt grup de comunicări s-a referit la istoricul unor dicționare sau la lexicografia unei perioade. Prof. Luisa Valmarin (Roma), în comunicarea *A. T. Laurian – glottodidatta e lessicografo*, a relevat incredibila modernitate a ideilor lui Laurian cuprinse în *Prefața* dicționarului realizat împreună cu Massim, e adevărat, tributare învățărilor germani ai vremii (de exemplu, a preluat de la Humboldt ideea că în limbă se oglindește specificul național sau de la Schleicher concepția naturalistă potrivit căreia limba este considerată un organism viu). Prof. Luisa Valmarin a urmărit realizarea acestor idei în dicționarul amintit, constatând că lexicul și ortografia acestuia sunt reflexe ale ideii lui Schleicher cu privire la degradarea limbii, Laurian și Massim încercând să reconstituie un stadiu al limbii române cât mai aproape de idealul latin. Totodată sunt subliniate calitățile lucrării ca fiind unicul dicționar academic complet/terminat, cuprinzând cuvintele corecte sau în spiritul poporului, inclusiv neologisme, fiecare termen având propria biografie, în înlănțuirea sensurilor ca în Littré, cu corespondentul latin, dar și din alte limbi romanice, pentru a putea fi utilizat de cât mai mulți specialiști. Etapele importante ale elaborării *Dicționarului tezaur* al limbii române de sub egida Academiei Române au fost punctate de Ioana Anghel (Cluj), care a subliniat și importanța acestei lucrări capitale pentru cultura română. A fost scoasă în evidență necesitatea reluării primei părți pentru a fi adusă la zi, idee receptată și reținută de participanții la colocviu. M. Gherman (Cluj), în comunicarea prezentată, a arătat că, până în secolul al XIX-lea, lexicografia era o comandă socială din cauza unor nevoi stringente de comunicare (primele dicționare au fost bilingve). Implicarea politicului este evidentă în lucrările lexicografice ale reprezentanților Școlii Ardelene, care inclusiv prin ortografia folosită se străduiau să demonstreze originea latină a limbii române și astfel să impună preceptul feudal „dreptul primului venit” pentru românii din Transilvania. Istoricul lucrărilor lexicografice alban-italiene a fost expus de prof. F. Altimari (Cosenza). Autorul s-a ocupat de primele cercetări efectuate în Italia asupra lexicului albanez, datând de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, și a prezentat apoi o foarte bogată listă de dicționare albaneze întocmite în Italia, însoțită de informații și comentarii utile pentru cei care studiază limba română. O notă mai specială a adus-o prof. M. Papahagi (Cluj) prin comunicarea *I dizionari letterari nella cultura rumena*. După trecerea în revistă a diverselor dicționare de scriitori români (primul apărut în

1852) și expunerea părerii personale asupra lor, autorul a relevat problemele de principiu pe care le ridică elaborarea acestora. O chestiune care a stârnit mare interes și a fost mult discutată, exprimându-se diverse opinii, a fost aceea a modului de includere a scriitorilor din diasporă, mai precis, dacă aceștia pot fi încadrați cu toată opera într-un astfel de dicționar sau numai cu cea scrisă în limba română.

O serie de comunicări a fost dedicată dicționarelor ca instrument de lucru, atât pentru profesori și specialiști, cât și pentru cei care învață limba, în cazul de față pentru studenți. Prof. Gh. Carageani (Napoli), în comunicarea *Lessico, lessicografia e l'insegnamento del romeno nelle università italiane*, a adus în atenția participanților la colocviu problema dicționarelor explicative ale limbii române, atât de necesare procesului de învățământ universitar, dar care lipsesc de pe piața italiană, precum și a dicționarelor bilingve, care suferă fie din cauza inventarului sărac de cuvinte-titlu, fie din cauza unor neconcordanțe gramaticale. Din analiza concretă a acestor dicționare s-au desprins probleme de principiu, cum ar fi necesitatea surprinderii specificului limbii prin indicarea corectă a corespondențelor semantice și gramaticale sau modul de eliminare a inconsecvențelor care pot să inducă în eroare pe cititorul mai puțin cunoscător al uneia dintre limbi. Sabina Teiuș (Cluj) a expus cerințele pe care trebuie să le îndeplinească un dicționar explicativ pentru ca acesta să fie un bun instrument de învățare a limbii, exemplificând prin *Dicționar al limbii române. Explicativ. Practic (DEP)*, apărut în 1995, a cărui autoare este alături de Elena Comșulea și Valentina Șerban. O propunere pentru un dicționar mai puțin obișnuit a venit din partea Rodicăi Marian (Cluj), a cărei comunicare a fost citită în versiune italiană de Angela Tarantino (care a efectuat și traducerea). Autoarea prezintă principiile unui dicționar de operă, și anume al poemului eminescian *Luceafărul*, care să cuprindă lexicul în totalitate și în care să fie revelate legăturile semantice dintre textul definitiv și versiunile manuscrise. Este foarte important ca într-un dicționar toate cuvintele să poarte indicația corectă a genului gramatical, căci aceasta atrage după sine forma de plural, precum și acordul corespunzător, ceea ce, în ultimă instanță, ține de corectitudinea limbii. Această chestiune a fost prezentată de Valentina Șerban (Cluj), care, referindu-se la inconsecvențele din lucrările lexicografice privind tratarea unor termeni chimici, nume de plante etc., face precizări în sprijinul unei interpretări unitare sub aspectul indicației de gen. Angela Mira (Cluj) a urmărit în comunicarea sa felul în care sunt tratate construcțiile fixe în dicționarele bilingve italo-române, dezvăluind totodată laboratorul străvechi comun al celor două limbi în care s-au făcut aceste expresii frazeologice. Istoricul constituirii argoului românesc, începând cu lista lui Orășanu din 1860, continuând cu introducerea cuvintelor argotice în operele literare (Peltz, Argezi etc.), punctarea cercetărilor care s-au făcut asupra argoului elevilor, al militarilor, al țiganilor, al răufăcătorilor, cu exemplificări de texte din ziarele actuale, prezentarea dicționarelor de argou, inclusiv a celor bilingve au constituit tema comunicării Rodicăi Zafiu (Pisa). Autoarea a scos în evidență inconsecvențele și neconcordanțele lexicografice cuprinse în dicționarele bilingve în ce privește traducerea cuvintelor argotice prin sinonime din diferite niveluri ale limbii.

Etimologia, un alt segment important al dicționarelor, a fost abordată în două comunicări. În această perioadă în care lingviștii români lucrează la elaborarea unui extrem de necesar dicționar etimologic, orice contribuție în acest domeniu este binevenită. Teresa Ferro (Udine) a pornit de la lista cuvintelor din DEX date cu etimonul refăcut din latină (cu asterisc), confruntând-o cu lista cuvintelor întâlnite în texte latinești medievale (dicționare, glosare, documente etc.). Este într-un totuși demnă de a fi reținută concluzia că acele cuvinte al căror etimon a fost indicat în dicționare ca refăcut din latină și care se regăsesc în această listă a elementelor latinești medievale ar trebui înregistrate cu etimologie sigură din latină. Totodată, a fost pusă în

lumină importanța documentelor latinești medievale pentru studierea latinei vulgare/populare ca sursă etimologică a unei bune părți din vocabularul românesc. Un demers bine (adesea ingenios) condus în prezentarea și argumentarea unor etimologii ale unei serii de cuvinte ce se găsesc în toponimie (de exemplu: *cocoța, părăgină, părăginos, pedri/pedre/petre, poloni/păloni, polonaș, polonitoare, puiezi, ostrov, taret*) a fost întreprins de D. Loșonți (Torino).

Au mai fost prezentate câteva comunicări deosebit de interesante, fiecare având teme diferite, încadrându-se totuși în problematica generală a colocviului. Gisèle Vanhese (Trieste) a pus problema traducerii unor cuvinte care acoperă o realitate ce nu există în cultura limbii în care se traduce. A luat ca exemplu *Șarpele* de M. Eliade, tradus în franceză și italiană, cu referire la șarpe-balaur-zmeu – elemente folclorice pe care se bazează construcția romanului, apoi *Luceafărul* de Eminescu. A pledat pentru un mod de a traduce în spiritul culturii respective, pentru a nu trăda mesajul. Studiul descifrării textului pentru a pune în lumină momentele în care elevii/studentii sunt pregătiți să primească noi cunoștințe lexicale, precum și gradul în care pot fi oferite aceste cunoștințe a constituit tema comunicării prezentate de Cinzia Franchi (Roma). Lucia Uricaru (Padova), analizând diferite mijloace de referire la timp (deictice, anaforice) într-un mesaj, a pus în evidență diferența între pragmatică și semantică în ce privește exprimarea acestei categorii. Genc Lefe (Trieste) s-a ocupat de cuvinte pe care le-a considerat intrate din italiană în albaneză și din care s-au desprins sufixe de felul: *-ant (comediant, traficant), -ez (englez, francez – alături de mai vechiul franc), -an (brazilian, mexican)* etc. Nu s-a făcut diferența între împrumuturile propriu-zise și derivatele pe teren albanez. E. Rațiu (Roma) a prezentat câteva informații despre cele 833 de persoane care s-au declarat români la recensământul din Croația în 1991, despre dialectul lor, istroromâna, precum și despre dalmata dispărută spre anul 1400, cu referire specială la cuvintele care se regăsesc în texte italiene din Ragusa, folosite mai mult pentru culoarea locală.

S-au ținut și două mese rotunde, una cu tema „Predarea limbii române în Italia”, moderată fiind prof. Luisa Valmarin, la care s-au luat în discuție mai multe probleme organizatorice, și alta cu tema „Posibilități de informare cu ajutorul computerului”, moderată de prof. M. Papahagi. Prof. B. Mazzoni (Pisa) a prezentat un proiect de baze de date prin INTERNET, la care să se asigure și contribuția specialiștilor români, iar prof. L. Leonardi (Florența) a prezentat rezultatele obținute lucrând cu computerul pentru paralele între texte vechi de poezie (secolul al XIII-lea), demonstrând cum poate fi sesizată dinamica diferitelor tipuri de texte.

Manifestarea științifică de la Roma, excelent organizată de prof. Luisa Valmarin, secundată îndeaproape de Angela Tarantino, a constituit un prilej de întâlnire și de schimb fructuos de idei între cercetători, profesori și studenți și de analiză a stadiului actual al lexicului românesc și al lucrărilor lexicografice, precum și a modului în care specialistul are datoria să vegheze la păstrarea specificului limbii.

SABINA TEIUȘ
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

Crestomația limbii române vechi, vol. I (1521-1639), alcătuită de EMANUELA BUZĂ, MAGDALENA GEORGESCU, ALEXANDRU MAREȘ și FLORENTINA ZGRAON.
Coordonator: ALEXANDRU MAREȘ, București,
Editura Academiei Române, 1994, 246 p.

Alcătuită de un grup de cercetători din colectivul de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică din București, *Crestomația limbii române vechi* vine în continuarea unei direcții de antologare a vechilor texte, inaugurată de Timotei Cipariu și Aron Pumnul, în care s-au ilustrat în secolul al XIX-lea contribuțiile majore ale lui Mozes Gaster și Al. Lambrior, și continuată de un număr însemnat de antologii și crestomații în secolul nostru.

Prezenta crestomație este rezultatul unei foarte îndelungate acțiuni de cercetare și de editare a textelor din secolul al XVI-lea efectuată în ultima jumătate de secol de cercetători precum Viorica Pamfil, Florica Dumitrescu, G. Mihăilă sau I. Rizescu, care ilustrează interesul manifestat la nivelul universitar pentru investigarea literaturii române vechi, dar mai ales de colectivul de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică din București, prin I. Gheție, Al. Mareș, Mariana Costinescu, Alexandra Roman-Moraru, Stela Toma, Gh. Chivu sau redactorii actualei crestomații. Această activitate remarcabilă, care – trebuie să subliniem acest lucru – a influențat profund filologia românească, metodele și instrumentarul ei științific, s-a concretizat în studii de mare anvergură asupra istoriei limbii literare în secolul al XVI-lea, în ediții exemplare sau în studii de profunzime asupra unor texte. Au mai apărut, datorită eforturilor aceluiași colectiv, și două culegeri ample de texte: *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1979, și *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1982.

Crestomația se deschide printr-o *Introducere* care justifică întru totul prezenta întreprindere: ea devine concomitent o concluzie a studiilor efectuate până acum și, în același timp, o deschidere pentru o nouă etapă, în care se pare că atenția colectivului va fi concentrată asupra textelor din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Limitele propuse pentru acest prim volum sunt de la primul text în limba română până în anul 1639. Ținând cont de faptul că tipografiile care încep să funcționeze începând cu 1640 în Țara Românească la Deal, Govora și Câmpulung, în Moldova la Iași și în Transilvania la Bălgrad încep să editeze un număr important de texte cu un remarcabil impact asupra dezvoltării limbii literare și asupra spiritualității românești în genere, împărțirea nu ni se pare lipsită de justificare. Dimpotrivă, considerarea anului 1600 ca limită a unei etape în dezvoltarea limbii literare ne apare cu atât mai arbitrară cu cât nu are nici justificare lingvistică, nici culturală, iar amintirea domniei lui Mihai Viteazul, atât de importantă pentru posteritatea ei politică mai îndepărtată, nu a lăsat vreo marcă definitorie în posteritatea ei culturală imediată.

Redactorii *Crestomației* au efectuat selecția textelor din perspectiva cercetătorului istoriei limbii literare. Sunt selecționate texte de o mare diversitate, așezarea lor făcându-se în ordine cronologică. Criteriul este vulnerabil sub raportul orientării în crestomație. Oricum, orice alt criteriu de aranjare (pe tipuri de texte, pe regiuni etc.) nu ar fi fost cu nimic mai eficient, riscând să creeze foarte multe confuzii.

Spre deosebire de multe alte lucrări similare (în special de cele editate în secolul nostru, care păcătuiau fie printr-o selecție mai subiectivă a textelor, intenționată sau fortuită – să nu amintim decât evitarea textelor religioase și căutarea cu insistență a celor laice –, fie prin preluarea

necontrolată a unor ediții moderne ale textelor respective), prezenta crestomație prezintă toate textele în transcripția colectivului redacțional, chiar dacă aceste texte s-au bucurat de excelente ediții făcute inclusiv de membri ai Institutului de Lingvistică din București. Acest lucru nu ni se pare a fi inutil, căci colectivul și-a propus ca diferențele lingvistice ale textelor să nu fie alterate sau augmentate și de diferențele de interpretare a grafiei.

Crestomația limbii române vechi, vol. I, cuprinde 72 de texte redactate între 1521 și 1639. Textele sunt de o mare diversitate, incluzând documente, texte religioase, juridice, însemnări, predici, o rețetă medicală ș. a., oferind o imagine cuprinzătoare asupra culturii în limba română din această perioadă. Editarea textelor s-a făcut folosindu-se normele unei transcrieri interpretative, care ține cont de principii bine fixate, eliminând posibilitățile lecțiilor subiective. Din păcate – și suntem convinși că acest lucru se datorează cu siguranță unor rațiuni tipografice – textele în limba slavonă sunt prezentate în transliterare. Credem că scrierea textelor slavone cu literă chirilică ar fi adus un plus de acuratețe științifică, făcând și mai pregnantă îmbinarea începutului scrierii în limba română cu scrisul slavon. Fiecare text este însoțit de o prezentare a datelor celor mai importante și de o bibliografie referitoare la el, conținând cele mai importante studii, de note cuprinzând traduceri ale textelor slavone sau observații asupra grafiilor specifice textului în cauză. O *Introducere* densă oferă imaginea generală necesară cititorului care parcurge paginile prezentei crestomații. Un amplu *Glosar* – indispensabil în înțelegerea textelor, dar și ca model al unui viitor dicționar al limbii române vechi – încheie lucrarea. Interesul redactorilor pentru organizarea *Crestomației* a fost preponderent filologic: s-a renunțat totuși la o acribie pronunțată (marcarea rândurilor din textul original) și s-a optat pentru o expunere mai accesibilă cititorului modern al textului, introducându-l în datele esențiale ale perioadei și autorilor antologați.

O ultimă remarcă asupra ortografiei adoptate de redactorii volumului: ne punem întrebarea cum ar fi arătat textele utilizând noua ortografie. Categoriei că opțiunea redactorilor a fost cea corectă.

MIHAI GHERMAN

Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj
Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, 12-14

CARMEN VLAD, *Sensul, dimensiune esențială a textului*,
Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 214 p.

Cartea pe care o recenzăm este o contribuție pertinentă la definirea textualității și a sensului textual. Pentru a înțelege însă implicațiile ei teoretice și aplicative, este necesară precizarea că punctul de plecare al autoarei îl constituie cele mai recente dezvoltări, pe plan mondial, în domeniul teoriei textului, al semanticii, al lingvisticii și al semioticii. Carmen Vlad este printre promotorii consecvenți ai teoriei textului în lingvistica românească, lucrările sale în acest domeniu fiind bine cunoscute (vezi *Semiotica criticii literare*, București, 1982, care reprezintă o primă și importantă sinteză a concepției sale lingvistice, inclusiv în ceea ce privește textul).

Sensul, dimensiune esențială a textului propune o definiție nuanțată a sensului textual și a textualității, aspecte încă mult controversate și insuficient elucidate în literatura de specialitate. Se argumentează deosebit de convingător că sensul, inclusiv referențialitatea, sunt atribute esențiale ale textelor, iar esența textuală nu se poate concepe exclusiv pragmatic, adică ea nu este

dependentă doar de intervenția sau participarea în fapt a unui agent utilizator de semne textuale; ea trebuie să cuprindă și relația cu obiectul, precum și pe aceea a interpretantului cu obiectul. Prin aceasta, cartea semnată de Carmen Vlad ne propune o abordare integratoare (vezi capitolul I, *Pulsul actual al lingvisticii*, și II, *Bazele semiotice ale textualității*), care depășește domeniul și totodată limitele semioticii morrisiene, un rol important deținându-l, în demersul propus în lucrare, modelul renumitului semiotician și matematician american Charles S. Peirce. Se procedează, pe această cale, la *reevaluarea* dimensiunii semantice în definirea textualității, la *reconsiderarea* rolului acesteia ca factor constitutiv al textualității.

O problemă centrală, ignorată de mulți cercetători, este diferența dintre frază și enunț – distincție esențială, enunțul fiind, în concepția doamnei Carmen Vlad, o „mărturie” însăși a textului” (vezi p. 50-62). Dezbateră pe marginea acestei probleme subliniază cât se poate de clar perspectiva teoretică și metodologică la care aderă cercetarea. Ideea este fertilă, iar argumentele privitoare la natura diferită a enunțului și a frazei, precum și la necesitatea cuprinderii dimensiunii referențiale în analiza sensului sunt convingătoare.

Examinarea problemei continuității textuale permite operarea unei alte disocieri necesare, între *conexitate*, pe de o parte (formă a continuității în planul semnificatului), și *coeziune*, pe de altă parte (formă a continuității în planul semnificatului textual), răspunzătoare de stabilirea relațiilor de sens. Urmează dezbateră pe marginea *configurativității* textuale, înțelegându-se ca „o proprietate a unei mulțimi de ‘stări posibile de lucruri’ din extra-verbal” (p. 90). Aceasta prilejuiește apropierea de lumile posibile, care au rol decisiv, după opinia noastră, în semantica contemporană în discutarea problemelor referențialității și ale semnificației. În acest context, Carmen Vlad pune în discuție problema adevărului la nivel textual și problema sensului textual, propunând soluții originale, pertinente. Ea argumentează că pentru domeniul discursiv configurativitatea trebuie situată în spațiul intratextual. Faptul este demn de reținut, deoarece permite o definiție nuanțată a referentului, despre care se afirmă că se situează în extralingvistic sau extralingvistic, ceea ce nu se confundă, însă, se arată în lucrare, cu ceea ce este real. Din proprietate a „stărilor de lucruri”, configurativitatea devine o însușire a materiei verbale înseși în sfera ei de sens, ea fiind latura sensului textual în care se produce structurarea, la nivelul lingvistic cel mai profund, a datelor conceptuale chemate să interpreteze stările de lucruri și evenimentele realității extralingvistice.

Dacă configurativitatea este un fenomen de natură semantico-sintactică, *referința*, *globalitatea*, *coerența* au însă o natură semantico-pragmatică, se argumentează în lucrare. Apreciem pledoaria convingătoare pentru cuprinderea referentului în analiza sensului textual, Carmen Vlad aderând, prin aceasta, implicit, la teoriile referențiale ale limbajului, care captează aspecte specifice ale sensului textual și, de aceea, nu trebuie nicidecum ignorate.

Descrierea referențialității textuale impune examinarea referențelor endoforice (în context) și exoforice (în extratextual), precum și a referinței endoforice (anaforice sau cataforice) și exoforice, împreună cu mărcile referențiale. Tratarea acestor aspecte este, în principiu, corectă. Date fiind însă precizările și disocierile operate, dacă referentul este o entitate extralingvistică, atunci apar semne de întrebare în legătură cu posibilitatea referinței intratextuale, deoarece, în concepția semanticii formale, chiar și în cazul unor elemente care servesc exprimării relațiilor referențiale în cuprinsul textului (spre exemplu, pronumele personale), valoarea acestora se specifică tot în raport de o lume și un timp, deci, în funcție de un model considerat ca existând în afara limbajului. Fenomenul în discuție ar cădea, deci, sub incidența termenului de coreferință, amplu discutat în lucrare, fiind vorba de dependența referențială a unei expresii lingvistice de o altă expresie.

Sunt discutate, de asemenea, aspecte ale referențialității poetice. Pentru textul poetic referențialitatea nu este nici negată, nici redusă la formele nonpoetice. În deplin consens cu

fundamentele pe care își construiește sistemul, Carmen Vlad subscrie la legitimi care se fac ecoul concepției coșeriene a limbajului, în conformitate cu care există un nucleu referențial profund din care se generează referenții, legitimi pe care caută să le reconcilieze cu poziții în care se fac resimțite ecouri ale semanticii lumilor posibile. Aproximarea de acest tip de semantică o indică și definierea poeticului ca „proces creator de 'lumi'... sau ca lume construită, impusă verbal” (p. 144), precum și opțiunea (tacită) pentru semantica modală, considerată mai tolerantă, care permite discutarea valorii de adevăr și în cazul enunțurilor nonasertorice, aserțiunea fiind înlocuită, în acest caz, cu noțiunea de enunțare, considerată, într-o remarcabilă formulare, „un predicat de ordin superior” (p. 145), care exprimă proprietatea propoziției de a fi actualizată de către cineva prin pronunțarea sau scrierea într-un anumit context situațional. Printre aspectele literare ale referențialității este discutată ficționalitatea, optându-se, în definierea ei, pentru o poziție care, asimilând ficționalitatea unei funcții a limbajului (capacitatea construirii creatoare a unei lumi fictive), o consideră pe aceasta o potențialitate a cărei actualizare discursivă depinde de factori sociocomunicativi catalizanți, cum ar fi configurația specifică a situației de comunicare literară.

Aspectele teoretice propriu-zise sunt coroborate cu analize pertinente, de o mare precizie și finețe, ale unor texte din literatura română. Acestea confirmă validitatea ideilor autoarei.

Din punct de vedere teoretic, un important rezultat al cercetării ni se pare a fi, în primul rând, acela de a fi plasat problema categoriei textualității și a sensului textual într-un cadru conceptual apropiat, care, prin aplicațiile făcute, se dovedește a fi deosebit de fertil. Este, după opinia noastră, o abordare deosebit de convingătoare și cuprinzătoare a acestor fenomene în lingvistica românească.

Al doilea rezultat important este însăși selecția, sistematizarea și prelucrarea numeroaselor și variatelor concepte, în vederea integrării lor într-un ansamblu apt de a capta aspectele care cad sub incidența noțiunilor examinate. Ținem să insistăm asupra acestui fapt, întrucât Carmen Vlad nu se limitează la a trece în revistă multele opinii asupra fenomenelor investigate în textologia contemporană, ci o dezvoltă pe aceea care se dovedește a fi cea mai adecvată, care îi servește cel mai bine pentru specificarea fenomenelor cercetate. În felul acesta Carmen Vlad realizează o construcție originală, care, valorificând o mare diversitate de puncte de vedere actuale, se impune ca o remarcabilă contribuție la cunoașterea problemelor textualității și a sensului textual.

ȘTEFAN OLTEAN
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

Lirică friulană în limba română: Poezie friulană. Din Renaștere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento, traduceri de PIMEN CONSTANTINESCU, ediție de NICOLAE MOCANU, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1993, 578 p.

0. Literatura apărută pe meridianele romanice este, în general, bine reprezentată în țara noastră prin traduceri, unele dintre ele, excelente. Dar credem că nu ne îndepărtăm prea mult de adevăr când afirmăm că (poate) cea mai puțin cunoscută este creația literară friulană. Într-adevăr, dacă lingviștii puteau apela la textele din regiunea Friuli incluse în *Crestomația romanică*, vol. I, 1962, vol. II, 1965 și vol. III, 1968, București (autori: Maria Iliescu și Florența Sădeanu) sau la descrierea acestui idiom (nu putem intra aici în amănuntele controverselor declanșate de situarea friulanei în spațiul romanic) din Maria Iliescu, *Le friulan à partir des dialectes parlés en Roumanie*, 1972 (vezi *Rätoromanische Bibliographie*, Innsbruck, 1985, în colaborare cu H. Siller-Runggaldier), marele public nu avea unde se informa despre și nici cum citi literatura friulană.

1. De câțiva vreme această lacună culturală a fost acoperită, sub aspect poetic, prin inițiativa unui cunoscut dialectolog și poet clujean, Nicolae Mocanu. Domnia sa a publicat un masiv volum intitulat *Poezie friulană. Din Renaștere până în zilele noastre / Poesie furlane. De Rinassince al Nufcent / Poesia friulana. Dal Rinascimento al Novecento*, Cluj-Napoca, Clusium, 1993, cu toate textele friulane traduse în italiană și în română. Cartea aceasta, de peste 500 de pagini, se constituie, de fapt, într-o vastă antologie de poezie friulană; ea a fost întocmită de regretatul italianist român Pimen Constantinescu (1905-1973), care a trudit îndelung la selectarea și la traducerea poeziei înflorite pe meleagurile friulane încă din sec. al XVI-lea și până în 1968, când și-a încheiat manuscrisul. În 1970, încalcând „regulile” ceausiste, l-a încredințat unor scriitori friulani veniți să-l vadă la Sibiu, care l-au trecut „ilegal” în Italia unde l-au depus la Biblioteca Arhiepiscopiei din Udine. Aici l-a cercetat, în 1993, Nicolae Mocanu și, după ce l-a comparat cu manuscrisul depus de Pimen Constantinescu la Arhivele din Sibiu, a pregătit ediția de care ne ocupăm acum.

2. Poezia friulană are un trecut onorabil și scriitori de seamă. Ea își află începuturile în celebrele „vilate”, cântece populare, – compoziții literare și muzicale în același timp – în care se întâlnesc sentimente foarte variate precum dorul, satira, sarcasmul etc. Dintre scriitorii friulani ai secolelor trecute amintim pe Ermete Colloredo (1622-1692), socotit „părintele poeziei friulane”, și pe Giovanni Battista Gallerio (1812-1881), ale cărui poezii, cele mai multe cu caracter religios, au intrat în tradiția populară. Printre autorii în friulană ai secolului nostru se numără marele poet (cunoscut mai ales prin admirabilele sale opere cinematografice) Pier Paolo Pasolini (1922-1975) – fondatorul „Academiei de limbă friulană” – și preotul Domenico Zannier (1930), poet, creator reputat, căruia Universitățile din Salzburg și Innsbruck i-au propus candidatura, în 1986 și 1987, la Premiul Nobel pentru literatură.

3. Îndrăgostit încă de tânăr de regiunea Friul, Pimen Constantinescu – care se autodefinia „un rumeno che ama e guarda alla Friulia come alla sua sorella” (p. XIX) – a căutat să dea în antologia sa un florilegiu reprezentativ pentru poezia friulană, din care a ales textele după criterii estetice. Autorul a scos în evidență calitățile liricii locale pline de prospețime și de naivitate deseori, de duritate, uneori. Poeziile din antologie au, cum este și normal pentru orice „culegere” de texte poetice de amploare ca aceasta, o tematică largă. Ea cuprinde numeroase pagini de poezie de dragoste: *Da, ești frumoasă și frumoasă-atâta! Că de-abia ceru-ți*

face-asemănare (p. 73), în care culorile din natură au un rol precis: *În verdele tinereții mele/ sufletul mi-a înflorit/ ca un cires.../ Alb!* (p. 433). De altfel, frumusețea naturii și glorificarea satului friulan constituie, în cele mai multe cazuri, numitorul comun al acestei lirici atât de legată de pământul natal: satul, văzut ca „sătucu-nmiresmat” (p. 357), în care „seara s-a pierdut în vreo fântână” (p. 339), este locul amintirii, un teritoriu idilic: *În satul meu e o fereastră mică/ Ghirlandă-n jurul ei de iasomie/ și foi de iederă și clopoțel* (p. 213) sau *Visele copilăriei tale/ dispărute cu brazdele/ primăverii apuse* (p. 485). Pe lângă poezii cu caracter filosofic: *Frunzele ultime/ ale unui arbore despuiat, / cad orele/ în eternitatea timpului* (p. 443), ne întâmpină altele, numeroase, ce exprimă fie revolta tinerilor față de fascism (vezi poezia intitulată *Fascism*, p. 301), fie curajul în raporturile cu inamicul: *Cu nemții n-am avut vreo teamă/ Că le las tinerețea mea* (p. 347), fie patriotismul local: *Friulul e al nostru/ Ca inima ce bate-n piept* (p. 385); o emoționantă poezie evocă deportările soldaților italieni în Germania, în 1943: *O cursă militară/ E plină cu soldați:/ Vagoanele-s barate, nu curge-un strop de aer/... Și noi murim de sete!/... Și noi murim de foame!...* (p. 311).

Din lirica friulană se detașează unele imagini rustice: *Luna/ cu coarne de juncană/ singură/ în cearceaful întunecat al cerului* (p. 473), precum și câteva personificări mai aparte: *Luna se plimbă pe străzi/ fără margini/ Se oprește o clipă/ în mijlocul rigolei/ se face frumoasă, surâde* (p. 439) sau *Seara ne mângâie lucrurile/ cu pieptenele ei de aur* (p. 407).

4. Cum a tradus Pimen Constantinescu? Italienistul nostru tâlmăcește cu aceeași mare grijă pentru păstrarea intactă a calităților textului, atât poezii de demult, ca:

*Eu nu doresc averi: nici c-o bucată
Nu mă gândesc să-mi cresc puțina
brazdă;
Să-mi fie scrinul gol, de nu vrea plin:
Avându-te pe tine, sunt bogat* (p. 81)

No brami robe avé, ne pûr un stic
pensi di cressi dal miò pôc teren;
séi vuèit lu scrign se nol ûl jéssi plen:
co soi in possès di te, soi vonde ric.

cât și versuri moderne:

*...mirezmele de țară
.....
Traduc vise-n
Limbaje secrete,
Pe care spiritul tău nu le-nțelege;
Păsările le-ascultă
Ce săgetează destrămate
Prin umbră* (p. 507)

i odôrs
.....
e'voltin siums
in feveles segretes
che il to spirt nol intint;
i ucei les scoltin
ch'e saetin sfiliaz.
parentri l'ombre.

Cu îndemănare și măiestrie, traducătorul, jucând pe registrul fonetico-lexical, reușește următoarea transpunere în românește:

MĂINE...

*Nu e o vorbă goală
Măine e speranța
n-o ai decât pe ea
Întrebuințază-o
fă-o să devină*

DOMAN...

no è una peraula
doman 'a è la speranza
no vès che jè
dopràila
fasèla diventà

*mâni
ochi și mânie
și-ai să învingi teama* (p. 467)

mans
voi e rabia
e'i vinzarès la poura

unde pentru termenii din original *doman*, *mans* și *rabia* a găsit – exploatând și virtuțile aliterăției – corespondențe în trei vocabule apropiate din perspectiva sonorității: *măine*, *mâni* (pluralul vechi, etimologic și popular al substantivului *mână*) și *mânie*, ceea ce este o ingenioasă performanță!

Uneori se observă că Pimen Constantinescu adaugă „ceva” textului friulan, traducând, de exemplu, prin doi termeni unul și același cuvânt repetat în original. Astfel, în versul

Iar ochiu-aleargă-n depărtări, departe (p. 317),

cuvintele *depărtări*, *departe* corespund unei singure vocabule friulane, reuate, *lontan*, *lontan* sau în *Tu te rezimi ușoară/ ușurel* (p. 333), cuvintele subliniate echivalează cu unul singur în friulană: *lisera*. La fel, Pimen Constantinescu traduce pe *violas* cu doi termeni românești: *viorele* și *violete* (p. 455). Astfel de soluții fericite ale traducătorului se regăsesc deseori în poeziile antologate.

5. În translația de la un tip de cultură la altul, nu de puține ori Pimen Constantinescu a folosit modelul literare familiare lui, începând cu poezia populară, cu care „vilotele” friulane au numeroase afinități. De exemplu:

*L-aș lua pe badea tânăr
De-ar avea doar pălărie,
Dac-ar vrea, i-aș face-o casă
Sub aripi de păsărele* (p. 25)

Jo chel zovin 'o vuéi cjol-lu
s'ancje al vès dome il cjapiel,
s'o crodès di fâj la cjas
sot da l'ale di un ucel.

În fragmentul de mai sus se poate remarca tendința traducătorului de a „autohtoniza”, pe zovin „tânăr” echivalându-l cu *bade*. La fel, la p. 29, întâlnim diminutivul acestui substantiv: „cu *bădițu*-așa departe”. Alteori, în aceeași intenție de „localizare” românească, Pimen Constantinescu utilizează pronumele atât de specific *matale* în „pentru nu știu ce al *matale*” (p. 123), ce corespunde versului „in grazie di chel so no sai ce”.

Transpunând în română poezia cultă friulană traducătorul a adaptat-o la fondul literar liric românesc. Așa se explică, probabil, de ce în translarea versurilor:

*Peste zefiri călare,
Cu șorțul plin de flori,
Împrăștiind parfumul
E Primăvară-aici!* (p. 133)

A cavalot di zèfiro,
plene il grumâl di flòrs,
pardut spandint odôrs,
la Primevere è ca.

sau în:

*Și totu-i alb: și cerul și câmpia
iar ochiu-aleargă-n depărtări, departe*
(p. 317)

E dut 'l è blanc: il cîl e il plan,
e il voli al côr lontan, lontan...

respiră ceva din atmosfera *Pastelurilor* lui Vasile Alecsandri, la fel cum strofa:

iar ochiu-aleargă-n depărtări, departe
(p. 317)

e il voli al côr lontan, lontan...

respiră ceva din atmosfera *Pastelurilor* lui Vasile Alecsandri, la fel cum strofa:

O operetă ce va face vâlvă
Prepară cântăreții din pădure.
Vor face basul cioara și cu cioaca,
Tenori is gaița și coșofana;
Contralt sunt șoimul și cu șorecarul,
Soprani vor fi sonorii boi de baltă;
Cu cânt divin va fi la urmă cucul (p. 71)

Un'oparete cu fară fracăș
ti preparin de selve i miei cjantôrs:
la zore e la cumîl faran il bas,
la gjae e la badâscule i tenôrs,
lu cuintralt la pojane e lu cagnas
e ju soprans i tarabûs sonôrs;
l'ultin sarâ lu cuc cul cjant divin

are rezonanțe din George Coșbuc. Mai aproape de epoca noastră, stihuri de sorginte religioasă ca

Trăiesc, Doamne, pe marginea timpului
Prins între cer și pământ
Jucărie agățată de-un ram, ruginită
(p. 497)

'O vîf, Signôr, sul ôr dal timp,
imberdeât tra cîl e tiare,
zugatul inrusinît picjât sore un ramaz

ne îndreaptă gândul către *Psalmii* lui Tudor Arghezi. În alte poezii apar și teme și realizări poetice cu trimiteri la epigramistica latină, precum în versurile cu note satirice și de ironie din:

Greși frumoasa Clara cu Osvaldo,
Iar soțul zice că greșind se-nvață
Ea, plină de dorința de-a-nvăța,
Greșește tot mereu (p. 131)

'E à falât cun siôr 'Sualt la biele Clare.
Dîs so marît che cul falâ s'impare...
e jê plene di voe d'imparâ,
'e sêguite a falâ.

Vezi și poeziile *Friguroasa*, p. 123, *Inventarul*, p. 401-403.

6. Printre scriitorii antologați apare și... un lingvist: Ugo Pellis (1882-1943), fost redactor al atlasului lingvistic italian, autor a numeroase volume de specialitate. Poet, el a închinat un adevărat imn limbii „sfinte”, iubite „foarte” „ce-o am învățat de la mama”, în care descrie friulana ca fiind „aspră și dură ca vârful de munte” (p. 263) (și, adăugăm noi, pe măsura friulanilor, oameni închiși și aprigi, dar dreți și emotivi). Sensibilitatea poezilor friulani a reușit să transforme acest limbaj abrupt într-un instrument docil al preaplinului inimii lor, făcându-l să exprime cu gingășie stări lirice diverse.

Prin tălmăcirile apărute integral de-abia la 20 de ani după trecerea sa în neființă, Pimen Constantinescu a îmbogățit patrimoniul comun romanic cu o veritabilă „istorie a liricii friulane”. Această antologie cuprinzătoare ne oferă o fațetă necunoscută a spiritualității friulane, parte constitutivă a latinității.

FLORICA DIMITRESCU
28 bis, Rue Pouchet
75017 Paris

SUSAN EHRLICH, *Point of View. A Linguistic Analysis of Literary Style*, London & New York, Routledge, 1990, X + 132 p.

Point of View. A Linguistic Analysis of Literary Style proposes an examination of *represented speech and thought* (RST), a style or discourse mode used mainly in narrative fiction to express the character's point of view, also known as *free indirect discourse* (FID). The book furnishes a breakthrough from a discourse analytic perspective on the account of RST by giving an explicit formulation of the aspects that cannot be handled within sentence linguistics, as well as by offering a convincing explanation of how this mode functions as a semantically and pragmatically distinct textual unit. Ehrlich discusses such issues as the demarcation of RST, its delimitation from indirect and direct discourses, the limitations of sentence-based approaches, and examines the inter-sentential coherence of this mode by highlighting the relevance of discourse context. In particular, she elaborates much needed tests for cross-sentential point of view coherence, and furnishes essential evidence as to how passages of RST hang together.

The literature on RST or FID differs depending on the weight given to various categories of features in the constitution of this discourse mode. The *syntactic accounts* are sentence-based and define RST purely on the basis of linguistic characteristics, the major features being represented, in this view, by the peculiar person and tense marking (third person of the personal pronoun with first person deixis, special tense system based on past tense forms with possible present and future time deixis), and by the occurrence of idiosyncratic lexical elements (e.g. colloquialisms, slangy words), or of lexical items belonging to various (nonliterary) registers. The presence of specific deictic and indexical elements (e.g. *this, here, now*) in conjunction with the past tense verb forms has also been considered, as well as the occurrence of emotive language, exclamations, and interrogative subject-auxiliary inversion. They cannot be attributed to the narrator, since they evoke another voice or perspective. Ehrlich gives careful consideration to the syntactic features, but restricts their relevance to the intrasentential domain, given that they can only signal the "emergence" (p. 17) of another perspective, therefore accounting for the "internally marked" (p. 27) sentences of RST. The major problem is represented, according to her, by the linguistically unmarked sentences of RST, which is evidence of the insufficient reliability of purely syntactic criteria in determining the status of particular RST sentences. The position according to which syntax plays the determining role in the marking of RST or FID has not gone unquestioned, and this has given rise to *semantic* and *pragmatic approaches* in the literature, which either assign semantic and pragmatic pertinence to syntactic evidence (e.g. S.-Y. Kuroda, *Reflections on the Foundation of Narrative Theory*, in T. A. van Dijk (ed), *Pragmatics of Language and Literature*, New Holland, 1976, p. 107-140; Ann Banfield, *Unspeakable Sentences*, London, 1982), or emphasize the role of context and previously supplied information in determining the RST status of given textual segments (e.g. Dorrit Cohn, *Transparent Minds*, Princeton, 1978; Brian McHale, *Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts*, in PTL, 3, 1978, p. 249-287). Now, Ehrlich gives the first global explicit formulation of these aspects. Especially important are, in her study, the discourse means that sustain sentence connectedness within RST passages, or coherence of point of view across sentence boundaries, since they can account for the sentences not explicitly marked as RST, i.e. the ones with a syntactically ambiguous status. Since discourse context is relevant to such an investigation, Ehrlich proposes a discourse analytic approach which emphasizes those aspects whereby RST is demarcated as a coherent episode, most important among them being the inter-sentential linguistic features of *referential linking* and *semantic connector linking* (pp. 40-57), *temporal linking* (pp. 58-80), and *progressive aspect* (pp. 81-94). She argues that the first three facilitate cross-sentential interpretations of RST by linking sentences that are textually cohesive with discourse containing syntactically marked sentences of RST (*explicit coherence or cohesion*), while the last (*progressive aspect*) may sustain point of view coherence that is only *implicit*, i.e.

not textually explicit. The result is a comprehensive account of how RST or FID as a semantically and pragmatically distinct textual unit is associated with the character's personal perspective of the events. Relevant to this is, among other things, Ehrlich's contention (p. 75) that parenthetical verbs of communication and consciousness, as well as parenthetical predicates denoting characters' perceptions (so typical of RST) or even characters' physical activities are character-oriented, sustaining sentence connectedness and coherence of point of view. So the analysis furnishes, too, essential evidence in favor of subsuming under RST not only the representation of verbal events and of mental events including thoughts, but also of mental states like perceptions, visions or fantasies.

Below, as an unpretentious and informal illustration, I will analyze, along lines suggested by Ehrlich, a brief passage by James Joyce ("Eveline". In *Dubliners*. New York: The Viking Press, 1965), which contains syntactically unmarked FID sentences that depend for their interpretation on the discourse context:

[a]She sat at the window watching the evening invade the avenue....

[b]Few people passed. [c]The man out of the last house passed on his way home; (p. 36).

There is no linguistic feature in this example that would require [b] and [c] to be interpreted unambiguously as FID, since, isolated from the context, they might be attributed to the narrator. On closer examination, however, it turns out that [b] and [c] are constituted into FID by temporal linking, across paragraph boundaries, to [a], whose predicate, by designating the character's physical activity and perception, provides a reference time for the tense of the respective sentences and identifies them as reflecting the point of view of "she", that is Eveline, the protagonist. Besides temporal linking, semantic content is also responsible for the FID interpretation, since the sentence contains information accessible to the character, behaving like a semantic "complement" (p. 67) of the controlling verb. It follows that discourse context, which is essential to the cross-sentential constitution of FID, can be handled successfully in terms of cohesive relations, following Ehrlich's suggestions. Unambiguous interpretations for syntactically ambiguous FID sentences can thereby be provided, which indicates the strength of her model.

While the book is essential for our understanding of RST, a somewhat better coverage of the problematics of this discourse mode would have been very useful. In this respect, an issue on which the book is silent is that of double-voicedness or polyvocality of RST (fusion of the narrator's and the character's languages). This would imply a distinct definition of this mode (see McHale, *op. cit.*; Șt. Oltean, *A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse*, in "Poetics Today", 14, 1993, 4, p. 691-714), since, if RST or FID is not single-voiced, then it also undergoes a marking for the narrator, in addition to the character, and does not express the point of view of the latter unambiguously, as Ehrlich claims. Likewise, an examination of the valences of RST in contrast with those of interior monologue—a related mode—would have yielded a clearer picture of the position of the former among the styles or modes involved in the representation of speech and thought. However, with regard to the major issues relating to how RST is constituted and hangs together as a distinct textual unit, as well as to what can be subsumed under this mode, Ehrlich's book brings, needless to say, very important clarifications, standing as an extremely illuminating and valuable contribution to the analysis of represented speech and thought, and of the way in which it expresses point of view in narrative fiction.

ȘTEFAN OLTEAN
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

R. K. HERBERT (ed.), *Language and Society in Africa*, Witwatersrand University Press, [1992], X + 364 p.

R. MESTHRIE, *A Sociolinguistic History of Bhojpuri-Hindi in South Africa. Language in Indenture*, Witwatersrand University Press, [1991], XVI + 326 p.

Cele două cărți pe care doresc să le prezint pe scurt în cele ce urmează au în comun câteva trăsături interesante, atât din punctul de vedere al atitudinii științifice propriu-zise, cât și din punctul de vedere al unei etici a cercetării științifice:

1. un mod de abordare „socio lingvistic” al problemei, impregnat de considerente ideologice (extraștiințifice),

2. un interes subliniat pentru entități al căror statut (de exemplu, limbă/dialect) este – pentru cazul discutat de ei – cu totul departe de a fi clar,

3. evitarea deliberată – în pofida naturii materialului – a metodelor tradiționale ale geografiei lingvistice¹.

Voi încerca în cele ce urmează să evit discutarea aspectelor extra lingvistice ale modului de abordare comun celor două volume, pentru că ele nu reprezintă interes pentru nici unul dintre domeniile interdisciplinare în care lingvistica ar putea ocupa vreun loc și – pe de altă parte – pentru că nu cred că cititorii unei reviste de lingvistică pot să fie interesați de puncte de vedere care aparțin unor ideologii politice².

Deși Herbert (p. 3) recunoaște că „each language label represents a range of language varieties”, nu studiază relația dintre o entitate numită L și subvariantele ei: „there is relatively good mutual [spațierea mea, P. Sch.] intelligibility among the Nguni languages: Ndebele, Swati, Xhosa and Zulu” (*op. cit.*, p. 4). În consecință, în locul unei discuții lingvistice a relației:

(1) LIMBĂ / DIALECT

apar formulări de genul: „The national language is what Ali Mazni calls ‘the language of the people’, or ‘the language of the common man’” (Moula, p. 37).

Problema (practică) foarte serioasă a limbii care să fie utilizată în „noile state independente”: a „coloniștilor” sau una dintre „limbile” locale/indigene este foarte des menționată (inclusiv invocarea marxism-leninismului: vezi Brown, p. 72-73), fără a se acorda cea mai mică atenție descrierii concrete a respectivelor dialecte (graiuri), pentru a putea apoi vorbi de o „planificare lingvistică” (termen care apare de nenumărate ori în text).

Foarte puținele contribuții (de asemenea pur „teoretice”) interesante sunt cele care văd legătura dintre

(2) LIMBĂ (i) / CULTURĂ (i)

¹ Mai degrabă datorită faptului că autorii implicați nu au nici cele mai vagi noțiuni de teoria și/sau practica geografiei lingvistice („field method”-urile lor fiind, de fapt, o serie de improvizații, mai mult sau mai puțin logice: de exemplu, Mesthrie, 2).

² Și totuși, nu mă pot abține să citez din articolul lui McLeon D. (p. 151): „The promotion of Russian as the lingua franca of South Africa would constitute a splintering from Western capitalism and a step toward integration into a different world economic and political system [...], a South African who speaks Russian as L₂ is more likely to read Russian literature than British or American, is more likely to study at Moscow than at Cambridge, and to trade with a *kolhoznik* rather than a capitalist” [!].

și – în consecință – realizează natura relativă a relației

(3) LIMBĂ (i) / (j) / (k)

(Wolfson, p. 197-214; Mpamutsu-Thondlena-Crawhall, p. 235-245; Wood, p. 265-275; Kunene-Mulder, p. 335-344).

Cartea lui Mesthrie, deși oferă ceva mai multe elemente lingvistice, descriptive, ale dialectului bhojpuri al limbii hindi (observații *ad-hoc* ale unor fenomene lingvistice izolate), nu poate prezenta o imagine comprehensivă a dialectului (graiului) mai interesantă din punctul de vedere al lingvistului.

„Investigațiile” descrise s-au bazat pe discuții – în general – cu urbani, puternic influențați de contactele lingvistice cotidiene cu alte limbi (dialecte și/sau graiuri), fără să se urmărească o anumită relație între diferitele puncte cartografice, fără a folosi un chestionar cât de cât stabil etc.

Din păcate, nici unul dintre autorii menționați nu a încercat să dea o definiție și o descriere a PHANAGALO (o „limbă” mixtă, artificială, vorbită numai în anumite locuri de muncă (mine), fără o bază socială: în nici o familie „limba” aceasta nu este vorbită; despre ea se crede că ar prezenta unele trăsături de pidgin, format din amestecul a mai multe elemente de limbă: engleză, afrikaans³, zulu⁴ etc.); și această „limbă”, lipsită de o bază socială (națională) continuă să existe, fără să trezească interesul lingviștilor locali (care continuă să fie loiali unor modele „ideologice”, a căror lipsă de valabilitate lingvistică a fost de multă vreme dovedită).

În aceste condiții este inutil să mai adaug că noțiuni ca *patois*, *koiné*, *jargon* nu sunt nici măcar menționate, că nu apare nici o hartă care să prezinte situația unor fenomene de limbă etc.

Și totuși, de ce am vrut să prezint aceste două cărți? Pentru a sublinia o dată mai mult pericolul unei „teoretizări” (bune sau rele) lipsite de materialul concret care să o justifice.

Paul Schweiger
University of the Witwatersrand,
P O WITS Johannesburg
2050 South Africa

WITOLD TRUSZKOWSKI, *Studia sociolinguistica ad dialectologiam dacoromanam pertinentia. Sermo incolarum vici Drăguș in Transilvania dacoromana si ti cum sermone incolarum vici Ochotnica Dolna in Montibus Gorce si si ti comparatur*, Cracovia, 1992, 168 p.

În seria „Universitas Jagellonica Acta Scientiarum Litterarumque MLV. Schedae Grammaticae” — Fasciculus CXII, a apărut lucrarea intitulată ca mai sus, dar având și un titlu în polonă: *Studia sociolinguistyczne z dialektologii rumunskiej (Na materiale wsi Drăguș w Siedmiomigradzie rumunskim w konfrontacji z polske gware wsi Ochotnica Dolna w Gorcech)*. Autorul prezentei lucrări este cunoscut lingviștilor și sociologilor români, fiind unul dintre

³ Această limbă este în sine o formă destul de interesantă: olandeza primilor coloniști, rămasă – pe de o parte – relativ osificată, iar, pe de altă parte, acceptând elemente englezești, franceze și din dialectele indigene.

⁴ Cu privire la caracterul de limbă/dialect al căreia – în afara unui context politic naționalist – se pot purta discuții ample.

discipolii eminentului sociolog român Dimitrie Gusti. Witold Truszkowski a făcut numeroase anchete în România și în Polonia; el studiază de zeci de ani lingvistica, sociologia, istoria, cultura românească în general. Rod al unor cercetări îndelungate este și lucrarea de față, foarte interesantă și originală. Ea este divizată în introducere (considerată tot capitol), patru capitole și concluzii. În *Introducere* (p. 7-14) este prezentată tradiția studierii dialectologiei și sociologiei în anumite puncte din Carpații de pe teritoriul Poloniei, printre care și unele cu populație de origine românească. Menționăm în acest sens articolul lui S. Wedkiewicz, *Dyalekt rumunski używany na ziemiach polskich*, publicat la Cracovia în 1915; un alt studiu al aceluiași autor este publicat în 1920, iar K. Dobrowolski publică în 1938 *Przyczynki do wpływow rumunsko-balkanskich w kulturze ludowej Karpat Zachodnich*. În același an apare și studiul lui J. Janow, *Wpływ osadnictwa rumunskiego na Padkarpacie, osobliwiw na gware huculske*. Cititorul poate găsi un mare număr de studii privitoare la stadiul cercetărilor din domeniul dialectologiei și sociologiei din România și Polonia. Cu această ocazie sunt relevante anchetele folclorice din Trăzneu (jud. Sălaj) și cele sociologice din Drăguș (jud. Brașov), contribuțiile specialiștilor români ca Sever Pop, R. Vuia, D. Gusti, T. Herseni și alții, precum și ale celor polonezi în cercetările lingvistice, sociologice și etnografice din zona Ochotnicy Dolnej.

Capitolul al doilea se intitulează *Mediul și dialectul* (p. 15-64) și poate fi considerat baza întregii lucrări. Problemele tratate aici sunt multiple, de aceea ne vom opri doar la unele. Cu lux de amănunte, autorul insistă asupra dialectului în perspectivă sociolingvistică, arătând că prin acest context interpretarea datelor lingvistice și culturale contribuie la îmbogățirea termenului de „dialect”. Sunt relevante deosebirile de vârstă, sex, profesie etc. în păstrarea anumitor forme mai vechi, precum și delimitarea granițelor graiurilor.

O altă problemă se referă la cercetările mediului în răspândirea sa geografică, unde se insistă asupra noțiunilor istorice administrative de *județ*, *țară*, amintind cu această ocazie denumirile *Țara Bârsei*, *Țara Hațegului*, *Țara Oașului*, *Țara Oltului* etc. Aici autorul reproduce numeroase fotografii (reșite) reprezentând portul, casa, gospodăria, ca și obiceiuri și profesii din Drăguș.

Merită atenție temele legate de învățământ, școală, cultură, sănătate (boli și tratamentul lor popular), precum și termenii legați de aceste domenii. Se explică diverși termeni din domeniul medicinei populare ca *umflătură*, *tuse seacă*, *cap stricat*, *inimă de putregai*, *amețeală*, *făcături*, *leac băbesc* și multe altele. În continuare, se insistă asupra metodei de cercetare pe teren, adică a modului de efectuare a anchetelor. Pe baza materialului înregistrat se face o succintă incursiune în frazeologia populară, precum și în sinonimia dialectală, urmărită în plan sincron și diacronic. Foarte detaliat este prezentată fonetica graiului din Drăguș. Aici autorul se oprește la accent, vocale, consoane, diftongi, trifongi, palatalizare etc. Consoanele sunt tratate amănunțit în diferite poziții, după trăsăturile lor de bază. Descrierea este realizată exclusiv pe baza bibliografiei românești.

Capitolul al treilea, *Caracteristica sociolingvistică* (p. 65-110), tratează problema structurii populației românești și cultura ei din punct de vedere sociologic, etnografic și lingvistic. Se discută denumirile referitoare la om în toate ipostazele sale: *sugaci*, *copil*, *copilă*, *a copilării*, *fată*, *fetie*, *a fetei*, *fecior*, *bărbat*, *muiere*, *mamă*, *tată* etc. Cuvintele menționate, și multe altele, sunt analizate în contexte adecvate, cu numeroase semnificații.

O a doua problemă se referă la viața și graiul din Drăguș. Intră în discuție etnicitatea, teritoriul, clasele, cultura, religia etc. Se insistă asupra caracterelor oamenilor, a mijloacelor de producție; sunt descrise îmbrăcămintea, gospodăria, casa, meseriile, tehnica, omul (în grup și individual), vecinii, împrumuturile din limbă de la sași și altele. Nu i-au scăpat autorului nici criteriile de adaptare a împrumuturilor săsești: fonetice, morfologice, derivate etc. Derivația este prezentată foarte detaliat (morfologică, semantică, stilistică, frazeologică etc.). Chiar și la țigani din Drăguș este studiată viața în varietățile ei: țigani de sat, țigani de pădure; țigani sunt

rudari, băieși; se ocupă cu făcutul corfelor, coșurilor, cu ghicitul în cărți, în ghioc și altele.

Capitolul al patrulea se intitulează *Caracteristica etnopsihologică* (p. 111-131), cu subtitlul *Concepția rurală românească și reflectarea ei în limbă*. Autorul a surprins numeroase expresii românești, cu diferite subtilități, din filozofia țăranilor români, ca: „o gândit burta că s-a spânzurat gura”; „cauț să te împaci cu gura”; „ne-am mâncat amaru din același blid”; „la mâncare asudă / la lucru îngheață”; „la mâncare ca lupu / la lucru ca butucu” și multe altele, care exprimă atitudinea țăranului român față de viața și activitatea sa.

Ultimul capitol se intitulează *Paralele poloneze ale graiului* (p. 132-161). Aici autorul discută: alegerea și descrierea mediului; metoda de cercetare; verificarea comparativă a lexicului și stilistica graiurilor; compararea secțiunilor sincronice cu cele diacronice.

În *Concluzie* (p. 162-165) sunt menționate cercetările sociolingvistice efectuate de autor în Drăguș în perioada 1938-1962, precum și rezultatele acestora. Monografia, în ciuda unor scăpări în prezentarea exemplurilor, are reale calități și merită să fie luată în considerație de către specialiștii români. Ea întregeste perioada în care sociolingvistica românească, prin școala lui Dimitrie Gusti, se afla în ascensiune și era cunoscută și peste hotare.

ONUFRIE VINȚELER
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

INDICE DE AUTORI*

A

Adamescu, Gh. 45, 173
Agârbiceanu, I. 112-119
Alecsandri, V. 318, 324, 343
Alessio, G. 332
Allen, Barbara 243, 249
Al Lupului, Nicolae 169
Altimari, F. 334
Alvar, M. 186, 187, 189
Andriescu, Al. 315
Anghel, Ioana 334
Antonelli, R. 333
Apostol, Od. 174
Aquilina, J. 32
Arghezi, T. 133-135, 267-272, 335, 344
Arvinte, V. 138, 153, 203, 315
Ascoli, G.I. 40
Atanasescu, D. 41
Augé, Paul 313
Avram, Andrei 22, 29, 117, 319
Avram, Mioara 107, 108, 109
Axelon, Bertil 37

B

Bacovia, G. 133, 276
Bahtin, M. 267
Baldinger, K. 121, 131
Balotă, N. 268, 269, 270
Banfield, A. 345
Bara, Mariana 39-46
Barbu, I. 133
Barbu, Petru 65
Barbul, Gavril 85
Bartoli, M. 149
Battisti, C. 332

Băcescu, Mihai C. 48
Bălcescu, N. 134
Bârlea, O. 106, 107, 108, 109
Bédier, Joseph 287
Belemace, Const. 141
Bell, Sarah J. 243, 249
Beltechi, Eugen 138
Berejan, Silviu 163
Bernstein, S. B. 160
Beskow, Elsa 33
Bianu, Ion 169
Bidian, Viorel 138
Bien, J. S. 285
Bilețchi, N. 164
Blaga, L. 133, 134, 268
Bledy Geza 175
Bloch, O. 67, 332
Boas, Franz 232, 249
Boc, Oana 267-272
Bogdan-Duică, G. 169
Bogza-Irimie, Rodica 61
Boiagi, Mihail G. 40, 41, 45
Bolliac, C. 94
Borcilă, Mircea 134, 267, 268, 270, 271
Bordeianu, M. 203
Borza, Al. 169
Boström, Ingemar 34
Bourciez, E. 18, 42, 45
Bouvier, J.-C. 130, 131
Bran, E. 85-89
Branco, Adelino 313
Bratu, Costin 99, 193
Brătescu-Voinești, I.-A. 112-119
Brâncuș, Grigore 177, 181
Bréal, M. 331, 332

* Indicii (de autori și de cuvinte) au fost întocmiți de Eugen Beltechi.

Breban, Vasile 285
 Bresnan, Joan 208, 246, 249
 Brown, R. 347
 Bröndal, Viggo 26
 Bulat, T. G. 169
 Bulgăr, Gh. 22, 31
 Buretea, Em. N. 67
 Burgos, J. 267
 Buseti, Antonio P. 41, 45
 Buză, Emanuela 337-338
 Byck, J. 45, 311, 315

C

Caesar 305, 307, 308, 329
 Calciu, Al. 312, 313
 Caliani, August 141
 Calotă, Ion 39, 47-51
 Camproux, Ch. 184
 Candrea, I.-A. 45, 67, 86, 173, 311, 314, 315, 332
 Capidan, Th 41, 42, 45, 145, 175, 180, 181, 182, 320
 Caproșu, Ioan 315
 Caracostea, D. 112
 Carageani, Gh. 334
 Caragiale, I. L. 259
 Caragiu-Marioțeanu, Matilda 42, 45, 108, 109, 148
 Cardona, George 227, 249
 Carlson, Lemont 33
 Cazacu, B. 53, 99, 105, 109, 139
 Čabej, E. 264
 Călărășu, Cristina 105, 109
 Călinescu, G. 133
 Călinescu, Raul I. 169, 174, 175
 Chelcea, Ion 49
 Cherata, Sanda 273-285
 Cheșcheș, Manuela 287-302
 Chioreanu, Margareta 53
 Chișoran, Dumitru 97
 Chivu, Gh. 337
 Cicero 304, 305, 307, 308, 309, 310, 329
 Cihac, A. 201
 Ciolac, Marina 39, 53-60

Cioloa, D. 172
 Ciorănescu, A. 201, 204, 314, 332
 Ciornâi, I. 161
 Cipariu, Timotei 337
 Ciuceanu, Șt. 169
 Coca, A. 91
 Cohn, D. 345
 Coțu, Cornelia 99, 193
 Colloredo, Ermes de 341
 Comarnițchi, V. 69, 140, 160, 162
 Comșulea, Elena 334, 335
 Conea, Ion 169
 Constant, Paul 169
 Constantinescu, Justin 169, 173
 Constantinescu, N. A. 169
 Constantinescu, Pimen 341-344
 Contini, Michel 188
 Conțiu, Mihai 110, 138
 Corcea, A. 172
 Corcimari, V.V. 160
 Coresi, diaconul 40, 315
 Corneanu, Nicolae 25
 Corominas, Joan 313, 332
 Coseriu, E. 121, 320, 321
 Costin, Lucian 171, 172
 Costin, Miron 324
 Costinescu, Mariana 315, 337
 Coșbuc, G. 108, 344
 Coteanu, I. 43, 45, 111, 285, 332
 Courteline, Georges 19
 Crawhall 348
 Creangă, Ion 31
 Cusatelli, Giorgio 313

D

Dahmen, Wolfgang 143
 Dan, Ilie 68
 Dante Alighieri 34
 Dascălu-Jinga, Laurenția 117
 Dausat, Albert 67, 312, 313
 Davies, William D. 207, 210, 230, 236, 243, 249
 Dănilă, Simion 39, 61-68, 205

Deanović, M. 184
 Delavrancea, Barbu 318
 Deloria, Ella 232, 249
 Demény, L. 315
 Densusianu, Ovid 21, 22, 40, 45, 67, 109, 262, 263, 265, 311, 314, 316, 317, 332
 Devoto, Giacomo 183
 Diaconescu, Paula 61, 62
 Diculescu, C. 170
 Diez, Fr. 183
 Dimitrescu, Florica 22, 29, 262, 265, 315, 334, 337, 341-344
 Dimitriu, Corneliu 315, 316
 Dimonie, M. 175
 Dijk, T. A. van 345
 Dobrowolski, K. 349
 Donat, I. 170
 Dongorozzi, I. 169
 Drașoveanu, D. D. 305
 Drăgan, I.C. 33, 160
 Drăganu, N. 108, 109, 175, 180, 181, 182, 311
 Drincu, Sergiu 91
 Dubinsky, Stanley 244, 249
 Dubois, Jean 312, 313
 Duhăneanu, Const. 313
 Dumbrăveanu, A. N. 160
 Dumistrăcel, Stelian 138, 178, 182
 Dumitrescu-Bistrița, Iosif N. 174

E

Edelstein, Frieda 303-310
 Ehrlich, Susan 345-346
 Ekblom, Rickard 18, 36
 Eliade, Mircea 336
 Eminescu, M. 134, 318, 174, 324, 336
 Ernout, A. 303, 304, 310, 332
 Evdoșenco, A.P. 160

F

Faiciuc, Elisabeta 68
 Faiciuc, Ioan 138
 Falk, Dagmar 28

Farago, Elena 169
 Ferguson, Ch. 120
 Ferro, Teresa 335
 Fiacre, Jürgen 143
 Filipescu, Puiu 61
 Filipovici, Nicolae 311, 313
 Fillmore, Ch. J. 242
 Firan, Florea 169
 Fischer, I. 178, 179, 182
 Fleischer, Wolfgang 63, 66
 Flora, Radu 63, 65, 68
 Florea, I.-A. 39, 64, 69-77, 138, 153, 154, 203
 Fodor, Medina 23
 Fontinha, R. 332
 Fortunescu, C.D. 169, 175
 Franchi, Cinzia 336
 Franz, Donald 243, 249

G

Gallerio, Giovanni Battista 341
 Gamillscheg, E. 263, 265
 Garbini, Adriano 131
 Gardette, Pierre 189
 Gardiner, Douna 243, 249
 Gaster, Mozes 337
 Gautier, Léon 287, 297
 Gălăbov, Ivan 264
 Gâdei, Constantin 29, 34
 Georgescu, Magdalena 337-338
 Georgescu, Sică 170
 Georgiev, Vladimir 264
 Gerds, Donna 233, 249
 Gerota, G. 169, 170
 Gerritsen, Marinel 184
 Gherman, M. 334, 337-338
 Gherov, Naiden 48, 49
 Gheție, I. 337
 Ghica, Ion 318
 Ghiculete, Galina 99, 193
 Ghidu, A. 91
 Ghiga, Georgeta 22, 29
 Ghinescu, F. 106, 109
 Ghițu, Galina 61

Gilliéron, Jules 183
 Giosu, Ștefan 45, 311-323
 Giuglea, G. 142, 179, 181
 Glavina, Andrei 141
 Goga, O. 133
 Gogin, G. 160
 Goicu, Viorica 67
 Gołąb, Zbigniew 43, 45
 Gonda, J. 227, 228, 249
 Gorovei, A. 259, 316
 Graur, Al. 61, 63, 64, 67, 253, 256, 257, 264, 265, 311, 314, 316, 319, 320, 321, 323, 324
 Grecu, Doina 39, 69, 79-85, 127, 160
 Gregorian, Mihail C. 170, 172, 173
 Grinco, Gr. 161
 Grootaers, Willem A. 122, 131
 Gusti, Dimitrie 349
 Guțu, G. 312, 325, 326, 327, 329, 330, 332
 Guțu Romalo, Valeria 105, 110, 285

H

Habermas, J. 195
 Hadding, Assar 26
 Halle, Morris 249
 Harris, Alice C. 211, 233, 243, 249
 Hasdeu, B. P. 40, 44, 45, 85, 88, 89, 91, 174, 178, 253, 256, 260, 264, 265
 Heinemann, Edward A. 294
 Heinz, Sieglinde 320
 Herbert, R. K. 347-348
 Hermon, Gabriella 207, 249
 Herseni, T. 349
 Hicea, Veronica 334
 Hoekstra, Teun 249, 250
 Hoffmann, Heinz 17-37
 Hofmann, J. B. 303, 304, 306, 309, 310
 Horațiu 305, 309
 Hoybye, Poul 29
 Hristea, Th. 100, 311, 318, 324
 Hubbard, Philip L. 207, 228, 229, 249
 Hulst, Harry van 249, 250
 Humboldt, Wilhelm von 334

I

Iana, A. 91
 Iancu, Victor 39, 85-90, 116
 Iliescu, Maria 341
 Ioanid, M.D. 169
 Ionescu, Chr. 65
 Ionescu-Ruxândoiu, Liliana 45, 97
 Ionică, Ion 43, 138, 139, 167
 Ioniță, Vasile C. 39, 67, 91-95
 Iordan, Iorgu 22, 47, 61, 65, 89, 105, 109, 140, 163, 169, 183, 190
 Iorga, Nicolae 22, 169, 170, 181, 182
 Iosif, Șt. O. 134
 Irimia, Dumitru 285
 Ispirescu, P. 21, 328
 Istrate, Gavril 61, 139
 Ivănescu, G. 42, 43, 45, 179, 181, 182, 311, 320, 321

J

Jaberg, Karl 127, 128, 129, 131, 187, 263, 265
 Jackson, Charles H. 243, 250
 Jacobson, Pauline 250
 Jakobson, Roman 33, 186, 188
 Janow, J. 349
 Jipescu, G. 259
 Joja, Athanase 140
 Joseph, Brian 243, 250
 Jud, J. 187, 190
 Juvenal 305

K

Kay Donaldson, Susan 194
 Kay, M. 285
 Kiparsky, Valentin 22
 Kirk, John M. 184
 Klepikova, G.P. 160
 Kopitar, B. 40
 Körting, Gustav 314
 Kramer, Bärbel 143
 Kramer, Johannes 143

Kunene, 348
 Kuroda, S.-Y 345
 Kühner, R. 303

L

Lafe, Genc 336
 Lambrior, Al. 337
 Laugier, Ch. 169, 175
 Laurian, A.T. 334
 Lausberg, H. 261, 265
 Lăzărescu, Paul 99, 138, 160, 193, 202
 Leonard, L. 336
 Leumann, M. 303, 304, 306, 309, 310
 Lindblom, Johannes 26
 Lindwall, Lars 23, 33
 Lisicki, V. A. 163
 Liuba, S. 91
 Lohan, Vasile 68
 Lombard, Alf 17-37, 253, 257
 Loșonți, D. 138, 336
 Lucrețiu 307
 Lüder, Elsa 315

M

Macedonski, Al. 318
 Macrea, D. 33, 85, 86
 Magda, Margareta 198
 Maiorescu, Titu 85
 Malkiel, Yakov 33
 Mańczak, W. 253, 265
 Manoliu, Maria 285
 Manu Magda, Margareta 39, 97-104
 Marcu, O. 169
 Mareș, Alexandru 315, 337-338
 Marian, Rodica 335
 Marian, Sim.FI. 48
 Marica, George Em. 65
 Marica-Horez, Em. 175
 Marin, Maria 39, 97, 99, 105-110, 167, 193, 198
 Marinescu, Bogdan 39, 99, 110, 111-120, 138, 193
 Massim, I. 41, 334

Matijevics Lajos 141
 Mazzoni, B. 336
 Mărdărescu, Maria 99, 193
 Mării, I. 39, 69, 79, 80, 81, 83, 84, 121-131, 160
 McDavid, V.G. 112
 McDavid Jr., R. J. 112
 McHale, B. 345, 346
 McLendon, Sally 233, 235, 236, 239, 250
 McLeon, D. 347
 Mehedinți, S. 169
 Meillet, A. 332
 Melnic, Vasile 69, 140, 160, 162
 Menéndez Pidal, Ramon 27
 Mesthrie, R. 347-348
 Meyer-Lübke, W. 40, 45, 261, 314, 332
 Mihail, Cristian 325-332
 Mihăescu, H. 180, 182
 Mihăilă, G. 45, 337
 Mihăilescu, V. 169
 Miletic, L. 264
 Miller, George A. 249
 Minulescu, I. 117
 Mira, Angela 335
 Miron, Paul 315
 Mitterand, Henri 312, 313
 Mladenov, Maxim St. 49
 Mocanu, Angela 313
 Mocanu, Nicolae 138, 341-344
 Mocanu, Pavel 313
 Moise-Aldan, Iosif 91-95
 Moisil, Gr. 285
 Moldovanu, Dragoș 61
 Molin, Romulus S. 170, 171
 Moortgart, Michael 249, 250
 Moravcsik, Edith 208, 250
 Moula, 347
 Mourin, Louis 30
 Mpamutsu, 348
 Mulder, 348
 Munteanu, Dan 313
 Munteanu, Șt. 134
 Munteanu, Valeriu 22, 29

- Murnu, G. 175
Muşlea, I. 169
- N
- Naert, Denise 24, 25
Naert, Pierre 24, 24
Napoli, Donna Jo 223, 250
Nauton, P. 189
Nazarova, T.V. 165
Neagoe, V. 99, 106, 110, 160, 193, 202
Nedelcea, Tudor 169
Negomireanu, Doina 39, 133-135
Negrea, V. 141
Negruzzi, C. 134
Neiescu, Petru 39, 137-151, 186, 320
Nemiş, Vasile 95
Nepos C. 307
Neumann, Victor 66
Nicolaescu-Plopşor, C.Ş. 49, 169, 174
Nicolescu, Miron 140
Nicolescu, Al. 22, 37, 42, 45, 105, 110, 253-266, 333, 334
Nilsson, Elsa 31
Nocentini, Alberto 261, 265
Novacovici, Emilian 91
Nuţă, Ion 39, 138, 153-158
Nyrop, Kristoffer 29
- O
- Odobescu, Al. 318
Olsen, Hedvig 28, 41, 46, 175
Oltean, Ştefan 251, 339-340, 345-346
Oprescu, Anton 170
Orăşanu, N.T. 335
Ország László 201
Orza, Rodica 69, 127, 160
Ostler, Nicholas 227, 250
Ovidiu 308, 309, 310, 330
Özkaragöz, Inci 207, 233, 250
- P
- Padioti, Georgiu Ap. 39, 45
Pamfil, Viorica 315, 337
- Pană-Boroianu, Ruxandra 99, 100, 106, 110, 193, 202
Papacostea, V. 175
Papahagi, M. 334, 336
Papahagi, P. 39, 40, 45, 54, 171
Papahagi, T. 42, 45, 86, 140, 145, 146, 149, 169, 175, 323, 332
Papazisi-Papatheodorou, Zoi 39, 45
Parpală, Emilia 267, 271
Pascu, G. 175, 332
Pasolini, Pier Paolo 341
Paşca, Ştefan 64, 65, 66, 67, 169, 174
Patocka, Franz 184
Pavel, Vasile 39, 69, 140, 159-167
Pătruş, I. 62, 64, 65, 67, 319
Pârvan, V. 179
Peirce, Charles S. 339
Pekmezi, Dr. 320
Pellis, Ugo 344
Peltz, I. 335
Penavin, Olga 141
Perlmutter, David M. 207, 208, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 223, 230, 231, 233, 235, 236, 237, 242, 243, 244, 249, 250
Perpessicius 318
Petrescu, Mircea 37
Petrişor, P. P. 85
Petrocchi, P. 313
Petrovici, E. 69, 79, 80, 81, 86, 122, 127, 138, 139, 140, 142, 149, 150, 153, 154, 155, 159, 170, 186, 188, 315, 317
Philippide, Al. 181, 329
Pietreanu, Marica 61
Piotrovski, R.G. 162, 163
Plaut 305, 306, 307, 308, 309
Plinius Secundus 308, 329
Plopşor, N. 170
Pompiliu, Miron 86
Pop, Augustin Z. N. 21
Pop, Rodica Doina 190
Pop, Sever 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 123, 124, 125, 127, 129, 131, 138, 139, 142, 185, 186, 188-190, 349
Popa, Emil 68
- Popescu, Aurelian 173
Popescu, I. 161
Popescu, Ion N. 173, 174
Popescu, Radu Sp. 39, 68, 169-175
Popovici, Iosif 172, 175
Postal, Paul M. 208, 210, 217, 235, 237, 250
Procopovici, Al. 175, 315
Pullum, Geoffrey 250
Pumnul, Aron 337
Purdela Sitaru, Maria 91
Purice, M. 161
Puşcariu, Sextil 24, 64, 67, 79, 82, 84, 98, 112, 113, 115, 117, 124, 138, 149, 159, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 186, 254, 263, 265, 315, 320, 332
- Q
- Quicherat, L. 312
Quintilian 309
- R
- Racoviţă, C. 257
Radian, Sanda 318
Radu de la Măniceşti 315
Raţiu, E. 336
Rălab, Claes 33
Rădulescu, Andrei 315
Rădulescu-Rudari, Dumitru 173
Remacle, L. 184
Renzi, Lorenzo 253, 254, 257, 258, 264, 265
Riemann, O. 303, 304
Rizescu, I. 61, 337
Robert, Paul 313
Roceric, Alexandra 22, 29
Rohlf, G. 42, 46, 186, 190, 261, 265
Rolshoven, Jürgen 142
Roman-Moraru, Alexandra 337
Rosen, Carol G. 207-251
Rosenstand-Hansen, A. 265
Rosetti, Al. 22, 28, 31, 43, 46, 61, 65, 108, 110, 139, 140, 177, 257, 261, 311
Rostaing, Ch. 67
- Roşian, Mircea 315
Russo, Alecu 318, 324
Rusu, I. I. 177, 182
Rusu, Grigore 138, 139
Rusu, Valeriu 138, 139, 159, 167
- S
- Sacerdoţeanu, A. 169
Sadoveanu, M. 112-119, 134, 318, 324
Sala, Marius 22, 29
Sallustius 305, 307, 309
Samharadze, Zaira 312
Sandfeld, Kr. 28, 41, 46, 175
Saramandu, Nicolae 39, 43, 53, 54, 99, 138, 177-182, 187, 193, 202, 318
Saussure, Ferdinand de 183
Sădeanu, Florenţa 341
Schleicher, A. 334
Schlösser, Rainer 143
Schveiger, Paul 347-348
Scriban, August 173, 201
Searle, J. R. 97, 101
Seche, Luiza 332
Seche, Mircea 332
Secleşan 85
Secoşan, Ion-Niţă 68
Seidel, E. 41, 46, 311, 319, 321
Seneca 310, 328
Serrano Péres, Raúl 311, 313
Siller-Runggaldier, H. 341
Simeonov, Boris 264
Simu, Traian 170
Skljarenko, A.M. 66
Sorbală, V.S. 161, 162, 164
Södergård, Östen 20, 23, 25
Speranţia, Th. D. 67
Sridhar, S. N. 211, 250
Staaff, Erik 18, 19, 21, 36
Stan, Ionel 138, 139
Stancu, Zaharia 32
Stati, Sorin 314, 319
Stimm, Helmut 320
Stoica de Haţeg, Nicolae 68
Stoicescu, N. 92

Suciu, C. 67, 92
 Suflețel-Moroianu, Rodica 67
 Szabó, Gavril 85
 Szantyr, A. 303, 304, 306, 309, 310

Ș

Șăineanu, L. 327, 328, 332
 Șerban, Valentina 335
 Șuteu, Valeria 99, 193

T

Tacitus 308, 330
 Tagliavini, Carlo 28, 183
 Talmy, Leonard 240, 250
 Tamás L. 201, 204
 Tarantino, Angela 335, 336
 Tasmowski-De Ryck, Liliane 22, 31
 Tăiatu, Florica 173
 Tămăianu, Emma 273-285
 Tătaru, Beatrice 303-310
 Teaha, Teofil 39, 138, 139, 183-192
 Teiuș, Sabina 184, 333-336
 Teodorescu, Mirela 117
 Terentius 309, 310
 Tertulianus 329
 Thomas, F. 303, 304, 310
 Thondlena 348
 Tiktin, H. 173, 174
 Titus Livius 307, 308, 309, 327, 329
 Tiugan, Marilena 99, 110
 Todoran, Romulus 45, 86, 109, 110, 123, 131
 Toma, Stela 337
 Tomescu, Mircea 173
 Trager, G.L. 261, 265
 Truskowski, Witold 349-350
 Tuailleon, Gaston 185, 188, 189
 Tulliu, Nuși 149
 Turculeț, Adrian 138, 318
 Tuțescu, Șt. St. 170, 173

T

Țăra, V. D. 134

U

Udler, Rubin 69, 140, 160, 162, 163, 164
 Ujică, Marietta 315
 Ulivi, Anca 117
 Ullman, J.D. 285
 Unbegaun, B. 257
 Ungureanu, Horia 68
 Uricaru, Lucia 336
 Urițescu, Dorin 138
 Ursu, D. 203
 Utașenii, S. 165

V

Vaida, Vasile 86
 Valmarin, Luisa 333, 334, 336
 Vanhese, Giséle 336
 Varlaam 315, 316
 Vâlsan, G. 142, 169
 Vântu, Ileana 39, 193-199
 Vârcol, V. 316
 Vendryès, J. 319
 Vergiliu 306, 307, 309, 327
 Vianu, Tudor 318
 Viciu, Alexiu 172
 Vințeler, Onufrie 349-350
 Vlad, Carmen 339-340
 Vlad Delamarina, Victor 62
 Vlad, Sabin 127, 160
 Voiculescu, V. 202
 Volcatius Gallicanus 306
 Vuia, R. 349
 Vulpe, Magdalena 39, 99, 106, 107, 108, 109, 110, 138, 159, 162, 184, 193, 201-205
 Vușcan, Teodor 273-285

W

Walberg, Emanuel 23, 24
 Wali, Kashi 243, 251
 Wandruszka, Ulrich 320
 Wartburg, W. von 332
 Weigand, G. 41, 147, 171, 325
 Weijnen, A. 185
 Wiedkiewicz, S. 349
 Wild, Beate 143
 Williamson, Janis 207, 232, 237, 251
 Wirth, Jessica 208, 250
 Wolfson 348
 Wood, P. 348
 Wunderlich, Dieter 97

X

Xhuvani, Alexandër 142

Z

Zaenen, Annie 207
 Zafiu, Rodica 335
 Zagaevski, V. 160, 161, 184
 Zampolli, A. 285
 Zannier, Domenico 341
 Zgraon, Florentina 337-338
 Zugun, Petru 316

INDICE DE CUVINTE*

ALBANEZĂ

ajó shtëpia 41
i 41
nyeriu i mirë 40, 41

BULGARĂ

garagaška 48
jug 65
kakaracka 48
kakaraska 48
kakaraška 48
Manjo 65
msel 325
paparuha 48
peperuga 48
ražlam 314
ražlamse 314
Svištov 67
tărgoveco 41
toj 41
-uda 49
-uga 49

CHOCTAW

ala 241
ia 241

ENGLEZĂ

blush 247, 248
hit 247
Saint George's 66
Saint John's 66-67
sleep 246, 247
snore 247
sweat 248

FRANCEZĂ

accouchement 312
accoucher 312
aflir 330
but 328
ce fripon de valet 20
comprimer 329
comprimir 329
coucher 312, 313
couvert 94
Dargies 67
Dargoire 67
Darnets 67
Daubèze 67
Dausse 67
dessein 328
Domérat 67
enfant 312
enfantement 313
enfanter 312, 313
engendrer 312-314, 322
enjuner 326
estordre 329
être né 318
fin 328
imiter 326
inné 317
jouer 320
jurer 320
la meilleure chose 42
la plus belle saison 42
l'autre 258
le mien 259
le pays 260
li fel d'anemis 20
mettre au monde 313
naître 314, 318, 320, 322, 324
objectif 328

* Nu au fost incluse cuvintele și expresiile de la p. 53-89, 97-104, 153-158, 219-220, 222, 230, 237.

omple 23
 pignon 327
 pondre 313
 poser 330
 règle 328
 relever 331
 retrousser 331
 rielle 328
 rieule 328
 rire 320
 (se) fâcher 330
 seller 325
 sens 328
 soumettre 330
 trompe 326
 tromper 326
 venir au monde 314

GERMANĂ

Albrechts 66
 angeboren 317
 Bremse 94
 Burkards 66
 Burkardsdorf 66
 Butter 95
 Dietrich/Dietrichs 63
 Eckhards 66
 Eggihardsbuch 66
 Fehler 93
 Feuerordnung 94
 Fleck 94
 gehören 314
 geboren werden 314
 Gerharts 66
 Günthers 66
 Heinrich/Heinrichs 63
 Heiser 94
 Kuvert 94
 Machtlos 66
 Mahtolfeshus 66
 Revier 94
 Schlosser 94
 Trumba 326
 Wörter 94

ITALIANĂ

a 259
 a casa 259
 affliggere 330
 amarcord 34
 a matri 259
 andare 241
 a prima 259
 arrivare 248
 arrossire 247
 assira 259
 avere 214, 217-222
 avere i natali 314
 cadere 236, 237
 camminare 240
 continuare 216
 correre 240
 dare alla luce 313
 ddi kavaddi 261
 deviare 226
 durare 236
 entrare 241
 essere 214, 217, 218, 220, 222, 229
 estorcere 329
 figliare 313
 figlio 313
 fine 328
 fischiare 237
 fratelma 254
 fratuta 254
 fuggire 226
 generare 313, 314
 igi cavajji 260-261
 illi guali 261
 il mio 259
 il poema il più galante 42
 intervenire 237
 l'altro 258
 la torre più alta 42
 li cavági 261
 lli kavill 261
 mettere al mondo 313
 mi ricordo 34
 nascere 314, 322
 ne 220-222, 244
 nuotare 240

oggettistica 334
 ordine 328
 paese 260
 pario 313
 partorire 313, 322
 parturire 313
 patrem 254
 rega 328
 reggeta 328
 regola 328
 rostro 327
 russare 247
 saltare 240
 scopo 328
 senso 328
 si 217, 218
 sommettere 330
 soporre 330
 soprare 330
 sorma 254
 (s)premere 329
 storcere 329
 sudare 248
 supporre 330
 tirare su 331
 uscire 240, 241
 venire 241
 viaggiare 240
 vincere 219
 volare 240

LATINĂ

ad 259
 affligere 330
 avus 177
 basio 179
 canentis 145
 caninum 145
 casa illa 261
 coctorium 179
 cofea 325, 331
 collocare 312
 comprimere 331
 corona rostrata 327
 cos, cotis 177
 densus 179

designare 328
 despicare 179
 dissecare 179
 ea 307, 309
 eadem 307
 eatenus 308
 ecce 36
 edère 312
 eo 305, 307, 308
 eodem 307
 exprimere 329, 331
 extorquere 328, 329, 331
 facère 313
 *fasticare 330
 fastidire 330
 fine(m) 328, 331
 fingère 312
 fossatum 325, 331
 frater meus 254
 fugere 305
 furnus 179
 *gannire 326
 generare 312, 313
 gignère 312
 hic 305, 308
 hinc 305, 306
 hommo ille 253, 254, 256
 homo ille bonus 256
 *homo-ille ecce-ille bonus 42
 homo-ille /ille-a/ tenerus-ille 260
 homo ille ille bonus 40, 256
 ibi 305, 307, 309
 illa 256, 258, 259, 262, 263
 illa casa 257, 259, 261
 illa sera 258
 ille 42, 45, 255-257, 259-263, 265
 ille-bonus 256
 ille homo 253, 254
 ille ille alterus 259
 ille lupu 257, 261
 illic 308
 illuc 305, 306, 308
 imitari 326, 331
 (im)pressurare 331
 inde 305, 306
 infans 312
 *ingannare 326, 331

ingenerare 312, 313
innatus 317
inodiare 330
in-sellare 325, 326, 331
ipse 265
iste 257
istic 305, 308
jocare 319
jurare 319
levis 331
lupu ille 261
manica 331
manus 331
mensis 179
merda 179
meus frater 254
miles 325, 331
mirare 322
mirari 319, 322
mundus 179
murus 178
nascere 314, 318, 322
nasci 312, 314
navis 179
negotiarum 319
noverca 179
obiectivus 328
ordine(m) 328, 331
oriri 312
pagensis 331
parens 312
parere 312, 313
paries 178
pater meus 254
pavimentum 331
placare 325, 331
ponere 313
pressare 329
pressura 325
procreare 312
proficisci 305
progenerare 312
qua 307, 308
quacumque 308
quatenus 308
quo 306, 308
quoad 308
quocumque 308
regula 328, 331
reponere 325, 331
ridere 319
rogare 319
rostra 327
rostratus 327
rostrum 326-328, 331
ruga 179
rumpere 314
Salona 180
saluto 179
sarculo 179
**scama* 328, 331
sella 325
sellare 326
**sellatura* 326
sensus 328, 331
sentire 328
sol(i)idus 328, 331
spathae 325, 331
spissus 179
submittere 330, 331
superare 329-331
supponere 325, 330, 331
tardus 179
terra 331
timere 319
tirare 331
**torciare* 331
torquere 331
**tragere* 331
trahere 331
ubi 305-307, 309
ubicumque 308, 309
ubiubi 308, 309
unde 306, 307
undecumque 308
undeunde 308
usque 308
usque eo 308
ut 306
Vavissa 180
vitricus 179

MAGHIARĂ

bán 201, 204
bánni 201
bánt 204
szül 314
születik 314

NEOGREACĂ

Anastasios/Anastasiu 63
αὐτος ὁ ἀντρας 41
gaza 331
Vasilios/Vasilii 63
Dimitrios/Dimitriu 63
Manios/Maniu 65
ὁ ἀνθρωπος ὁ παλός 41
scopos 328

POLONĂ

Kraków 67
Lwów 67

PORTUGHEZĂ

arregaçar 331
dar à luz 313
enganar 326
engendrar 313
enojar (se) 330
espremer 329
extorquir 329
fim 328
nascer 314
objectivo 328
o do olho britado 261
o que 261
parir 313
regra 328
rosto 327
senso 328
sentido 328
siso 328
sobrar 330
supôr 330
vir ao mundo 314

PROVENSALĂ

enganar 326
sobrar 330
suponre 330

ROMÂNĂ

A

a 261-263
-a 40, 64, 259
abitir 134
a boală 258
a bubă 258
a care a plecat 264
a casă 257, 258, 260, 261
acasă 259
acea casă 255
această casă 254
acel lup 255
acesta 256
acest lup 255
a de jos 264
a doua 259
aduce (a ~) pe lume (un copil) 313, 314
a ei noastre credință/credințe 262
a ei Sară 264
agost 178
ai 259
aia 256, 260, 263
aia casă 255
ai casei 259, 260
ai de pădure 177
ai mei 259
ai noștri 262
ai popii 259, 260, 262, 263
al 42, 259
ala 260
alalalt 258
alalt 258
ala tânărul 260
alăută 135
albier 47
Al de Sus 261
al doilea 259, 260
ale 259

alea 259, 260
alean 135
alee 67
ale mele 259
al Gruîță 259
a li iapă 262
a li moș 262, 264
Alimoș 262, 264
al lui Ion 262, 264
al meu 259, 260, 262
alvâlc 92
al zecelea 259, 262, 263
a mea 259, 262
amețeală 349
a meu 262
-an 336
a nevoie 258
angâr 174
aîinos 114
a noastră 263
-ant 336
arăbios 92
arcea 124, 178
arină 124
aseară 258, 259
asta 256
astă casă 255, 257
astă-seară 255
astă-zi 255, 257
astruca (a ~) 178
așteamăt 174
a ta 262
a tău 262
a tânără 259
aurar 47
auș 177
azânta (a ~) 92
a zecea 259, 262

Ă

ăia 260
ăi lupi 260
ăl 42, 259, 261, 263
ălu 42, 260, 263
ăl (al) mare 43
ăl(a) marele 43

ăla om 255
ăl bătrân 259, 263
ălbii 133
ăl bun 256
ăl care a venit 259, 261
ăl copil 41
ăl de a venit 259
Ăl de Sus 259, 261
ălea 260
ăl lup 257, 258, 260, 261
ăsta 256
ăst lup 257

B

baftă 174
ban 204, 205
băieși 47
băni (a ~) 204, 205
bănu (a ~) 201-205
bărbat 350
bătătură 135
bătrânul om 257
bântui (a ~) 204, 205
beregată 135
beteag 116
beteșug 133
beteșugu-al rău 259
bidialectalism 54
bine 92
birui (a ~) 135
bisubdialectalism 54
bitang 114
bliucă 92
blucă 92
boala copiilor 114
boașe 133
bold 133
boli 134
bolnav 115, 116
bordeiu 123
brazilian 336
brăciri 92
buiestru 178
bumb 135
bune(le) 50, 51
burtă 116, 178
buzdugan 334

C

cal 125, 126
cale 124, 130
cap stricat 349
cara- 48
caracașcă 48
carască 48
caragașcă 48
caragață 48
caragațin 48
carașcă 48
Carășova 170
carne 124
casa 253, 258, 261
casa aceasta 254
casa aceea 255, 258
casa aceea frumoasă/frumoasă 255, 256
casa aia 255, 258, 262
casa aia frumoasă/frumoasă 255, 256
casa asta 255
casă 123
casele acelea frumoase 255
casele alea frumoase 255
casele alea frumoasele 255
casele alea marile 260
cațacără 48
căcărășcă 48
căi (a se ~) 321
căiță 133
călcătură 114, 135
cămeșă 114
căpcăun 125
Căraș 170
cărin 145
căscăund 178
cățelul pământului 174
căzni (a se ~) 321
că(i)nele 253
călți 124
când am fost la 107, 109
când era desară 108
când era dimineața 108
când fu-n sară 108
când îi a doua zi 107
când îi dric la amiază 106
când îi într-un loc 107

când îi la anu 107
când îi păstă două zile 107
când îi sara 107
când o fost 109
când o fost a treia zi 107-108
când o fost deseară 108
când o fost dimineața 108
când o fost la un timp 108
când o fost miercuri sara 108
cându-i dimineața 107
când(u)-i odată 106, 107
cârlan 126
ceasu hăl rău 260
ceia 40
cel 41-43
cel(a) 40, 41, 43
cel/al mare 43
cel(a) marele 43
celar 125
cel chior 41
Cel de Sus 259
celora 40
cel sărac 41
cercevea 123
ceteră 125
cettui (a ~) 133
chel 116
chern 166
chernă 166
chiceră 125
chimir 134
chior 116
chiorul 41
chișiță 135
chiup 133
cimitir 116
cioară târcată 48
cioareci 134
cioască 92
cioașcă 92
ciorbalăc 133
ciorcobară 48
ciorcușă 48
cir 178
ciudi (a se ~) 321
ciufulit 115
ciutură 131

clapaș 166
 clapaș di ăzmării 166
 clapaș di șbotării 166
 clești 166
 clești di rufi 166
 coapsă 114
 coardă 125-127
 cobiliță 134
 cocioabă 123
 cocoașă 116, 129
 coconițe 50
 cocoța (a ~) 336
 codrișca fracului 135
 coditură 166
 codru 124, 125, 130
 cofă 134
 cogeamite 134
 coif 325, 331
 colb 133, 134
 comediant 336
 copac 124
 copaiie 133
 copârșeu 114
 copil 350
 copilă 130, 350
 copilări (a ~) 350
 copil de tâță 114
 copilul 42
 corban 50
 cordenci 166
 corfari 47
 cori 116
 coritari 47
 coșciug 117
 coșofană 48
 crai 125
 crepeni (a ~) 92
 creștetul capului 129
 criiăr 114
 cucui 129
 cucuruz 133
 culă 125
 cumătre 114, 115
 cuptor 179
 curban 49, 50
 cursă 177
 cute 177

D

dacă 109
 damblagit 50
 da (a ~) pe vatră 313
 dascăl 125
 dă 117
 dăsagi 133, 134
 Dâmbu i Cioară 262
 dânsele 51
 de 108, 109
 de cu sară 107
 de/dăi/di 115
 degete 114, 133
 de-i noapte 108
 dejgheura (a ~) 178
 des 179
 desară 107
 despica (a ~) 179
 dește 114
 dești 133
 deștiu 114
 diglosie 54
 dimineața 106
 din 117
 din/dân 115
 dinte 145
 diseară 107
 doauă 171
 doftor 133
 doină 124, 125
 Domnul al bun și mare 259
 domnul cela tarele 41
 domnul cel bun 42
 domnul cel bunul 42
 drepnea 178
 dripi (a ~) 93
 dripiște 93
 ducă-se pe pustii 114
 duminica (a ~) 135
 duminicare 135
 duminicat 135
 Dumniędzău nu doarme 171

E

-ea 64
 englez 336
 -ese 67
 -ez 336

F

face (a «se» ~) 313, 317, 322, 323
 faclă 123
 falce 125
 fată 350
 făcătura 349
 făieront 94
 făli (a ~) 93
 fălincat 94
 fălincă 93
 făta (a ~) 313, 317, 322
 fălfan 174
 făl!făl! 174
 fântâna ii Mărine 262
 fecior 350
 felăr 93
 felări (a «se» ~) 93
 felărit 93
 fetei ii Marie 262
 feti (a ~) 350
 fetie 350
 fi (a ~) născut 322, 323
 ficat 116
 flămânzi (a ~) 127
 flec 94
 flecui (a se ~) 94
 flencează (vb.) 174
 flomotoc 92
 flori de mucigai 268
 foale 116
 folomoc 92
 formă 273
 francez 336
 frașcă 48
 fratele cela marele 43
 fratele cel mare 43
 frăsui (a se ~) 321
 frătâne 127
 frânc 336

frânghie 125
 frumoase(le) 50, 51
 (f)sat 325, 331
 fugi (a ~) 171

G

gaiță 48
 galbăn ca turta dă șiară 171
 garagace 48
 garagață 48
 găoază 133
 găoz 133
 găzi (a ~) 93
 gâlcă 134
 gâțe 114
 genunchi 114
 ger 171
 gheb 116
 gheș 173
 gheura (a ~) 178
 ghiars 133
 ghimpe 177
 ghion 178
 ghionoaiie 178
 ghiuj 177
 gimăn 92
 gingie 116
 gingină 116
 glimpe 93
 grâu 145
 greoaiie 114
 gresie 177, 178
 groi (a ~) 93
 gubert 94
 gură 125
 gurban 49, 50, 174
 gușă 178
 gutunar 115

H

ha 260
 ha frumoasă 260
 (h)aiia 260
 (h)aiia casă 262
 haia țară 260

haițăr 94
hăl 259
(h)ăla 260
(h)ăla lup 262
hăl dintâi 259
hărdău 134
heteromorfisme 113
hodină 133
horbotă 133
huștie 133, 134

I

-ia 64
iapă 125
ielele 51
iernatic 125
ii Sară 262
ii Tamară 262
inimă de putregai 349
inui (a ~) 94
lonu ii Ane 262
i se face inima cât un puric 171
-iu 64
iugă 65
izădă 94
izădi (a ~) 94
izmeni (a se ~) 134
izmenit 134
izomorfisme 113

I

î 34
îi fată mintea 171
îi vingie căstrăveți 171
împătra (a ~) 178
împresura (a ~) 325, 331
în- 317
încări (a ~) 178
începte (a se ~) 321
încura (a ~) 178
îndobândi (a ~) 317
îngâna (a ~) 326
înghițitoare 133, 134
înglimpa (a ~) 93
înnăște (a ~) 317
înnăscut 317

însemnar 166
înspina (a se ~) 93
înstăpâni (a ~) 317
înșela (a ~) 325, 331
într-altă stare 114
înțâna (a ~) 178

J

javră 175
jeg 115
jinjeu 116
juca (a se ~) 319, 320
județ 349
june 115
jupân 124
jura (a se ~) 319, 320

L

-l 117
la amiaz 106
la miezul nopții 106
la un timp 107
laviță 134
la zgoadă 93
leac băbesc 349
leică 114
lele 114
leliță 116
lemă 273
leurdă 177
lexematică 121
lip 115
locar 166
logodi (a «se» ~) 93, 321
-lu 155
luat din sfinte 50
lui 61
lună 178
lupul 253, 258, 261
lupul acela 255, 258
lupul acesta 255
lupul ăla 255, 258
lupul ăsta 255

M

mai 116
mamă 133, 350
mancă 115
măore 94
mămâne 127
mă preumblu 114
măsé 114
măine 107, 109
mâini/mâni 115
mâncă ca lupu 171
mândrele 51
mâneca (a ~) 178
mâneacă 331
mâne-sa 127
mânz 125, 126
mârcead 178
mâzgă 135
mecit 174
mexican 336
mîlostive(le) 50, 51
minten 133
mioară 125
mira (a «se» ~) 319, 322
mîre 178, 325, 331
miros 115
moașă 115
moașe 116
mocan 125
Monea 170
mor 114
moriu 114
mugure 177
muguri de plop 95
mîiere 125, 130, 350
mumă 133

N

namiază 133
nană 116
nant 114
naș 114, 116
nașă 114
naște (a «se» ~) 311-323
nădușeală 116

nămieș 133
nănaș 116
nănașe 116
născut 317
neaoș 125
neg 115
neguța (a se ~) 319
nunită 129

O

oase de prune 174
oaspe 131
oauă 171
obială 134
(o) casă 258
o casă frumoasă 253
o dată/odată 106, 107
o frumoasă casă 253
ogor 126
omul 254, 256
omul ăla 260
omul ăla bunul 256
omul ăi bun 256
omul bătrân 257
omul bun 256
omul cela bunul 41
omul cel bun 40
omul cel bunul 40
omul de la gară 257
-oș 65
Onea 170
orb de un ochi 116
ospăț (la nuntă) 129
ostrețe 134

P

paparigă 48, 49
paparugă 48
pată 94
păcuină 178
păcurar 125
pădure 124
păianjen 174
pălomi (a ~) 336
pălôște 95

pănăta (a ~) 178
 păragină 336
 părăginos 336
 păreche 134
 părete 134, 178
 părinte 312
 pățul 134
 păntec 116
 păntece 116
 pârâu 177
 pe când 109
 pe când i-amiază 106
 (pe) când îi 106, 107
 pedestru 124
 pedre 336
 pedri 336
 pe la zece ceasuri 106
 peperigă 48, 49
 perete 178
 perină 134
 persică 178
 peste două zile 106
 petec 94
 peteci (a se ~) 94
 petre 336
 picere 114
 picioare 114
 pipoașcă 133
 plai 130
 plămâi 114
 pleca (a ~) 325, 331
 pleșuv 116
 plocat 134
 plocate 133
 poamă 131
 pocladă 133
 pogoadă 92
 pojar 116
 poloni (a ~) 336
 polôște 95
 potor 262
 povidlă 133
 prăsi (a ~) 313, 322
 premț 94
 pricepere 127
 progadie 114
 pui (a ~) 313

puia (a ~) 313
 pup 116
 purcede (a ~) 134, 178
 putăr 95
 putoare 127

R

raclă 117
 ravir 94
 rădăcină 273
 rămasără lucrurile baltă 171
 răpune (a ~) 325, 331
 rărunchi 116
 råde (a se ~) 319
 Râpa i Potorii 262
 repertoriu lingvistic 111-112
 rinichi 116
 rost 326-328, 331
 rotari 47
 rudari 47, 48
 rudă 47
 ruga (a se ~) 319

S

Sarăei 262
 sarcă 48
 sarcoi 48
 sat 325
 săcret 178
 săgeată 125
 săracul 41
 sărut 179
 Sămți 174
 scamă 328, 331
 scaragață 48
 schipa (a ~) 172
 scoare 178
 scobori (a ~) 134
 seara 106
 semantică 121
 semasiologie 121
 sfinte(le) 50
 sicriu 117
 slobod 135
 smângăli (a ~) 133

smuci (a ~) 134
 Solomon 170
 solz 328, 331
 sor-sa 254
 spate 325, 331
 spin 93
 stearpă 115
 stei 135
 stoarce (a ~) 328, 329, 331
 stoler 166
 stradă 67
 stropșeală 114
 strugure 177
 strună 126
 sudoare 116
 sugaci 350
 sumete (a ~) 330
 sunt plecat 106
 supăra (a «se» ~) 329, 331
 supune (a ~) 325, 331

Ș

șa 325
 șarlă 175
 șcatulă 172
 șloasăr 94
 șopârlă 177
 șpais 172
 șteamăt 174
 știrică 48, 174
 ștric 172

T

Tamareei 262
 tată 350
 tămăioară 174
 tătâne 125
 tâmplar 166
 tânăr 42
 tânărul 42
 târn 135
 târnui (a ~) 135
 teme (a se ~) 319
 terminație 273
 tibișir 133

toarce (a ~) 331
 traficant 336
 trage (a ~) 331
 trepăda (a ~) 178
 turcani 49
 tuse seacă 349

Ț

țară 331, 349
 țarcă 48
 țarcoi 48
 țafă 116
 țințirim 116
 țoale 135

U

-u 65, 66
 ucid 131
 umflătură 349
 un copil 42
 (un) lup 258
 unt 95
 următor 166
 ușor 331
 ușure 134

V

veni (a ~) pe lume 314
 vértar 94
 veșminte 131
 vintre 124, 125
 vintricol 125
 vitreg 179
 vlahuți 49
 vrașcă 48

Z

zaică 48
 zămisli (a ~) 134
 zămislire 134
 zăng 135
 zgardă 177
 zgârâiac 166

zgoadă 93
 zгоди (a ~) 93
 zmunci (a ~) 133
 zubilă 166
 zubrilă 166
 zătelit 174

DIALECTUL AROMÂN

a...-ei 39
 aestu 43
 aestu...-lu 39
 alagă 146
 a li casă 264
 a...-lor 39
 a...-lui 39
 a l' lupu 262, 264
 amintu 313
 ampute 146
 (a)mură 145
 an dîseaste 144
 angan 326
 aniurzește 146
 anumere 146
 (a)numir 146
 apusă alumake 145
 arapăn 145
 arbore 145
 are nori 144
 armasără lucrurile baltă 171
 aróstru 327
 arostru 327
 arugă 179
 (a)skapiră 144
 astórcu 328
 ațea...-ea 39
 ațea vgardea 44
 ațel 40-44
 ațel...-lu 39
 auă 145
 baș 179
 Băiasa 180
 brumă 144
 bubukeadză 144
 bună dzuuă 144
 bun kiro 144
 burik 146

caftă 146
 ca lup măcă 171
 casa 253
 că(i)nele 253
 cupac 145
 cîcor 146
 cîr 146
 da 144
 da bumbuk 144
 da flori 144
 da lilițe 144
 deadi 144
 disclidi 144
 disfațe 144
 disic 179
 Dumnizău nu doarme 171
 eară 144
 earnă 144
 ease nafoară 144
 fag 145
 fluer 146
 flureaște 144
 frâmcau 146
 fudze 144
 furnu 179
 furtună 144
 galbin ca turta di țeară 171
 gâr(n) 145
 gârnaț 145
 gâr(nu) 145
 geru 145
 gîrnuț 145
 grîn(u) 145
 grnu 145
 hi lu ațela marile 42, 260
 iese 144
 iiptu 145
 inima cât un puric i l' si feațe 171
 i l' vinde căstrăveți 171
 jneapăn 145
 kărint 145
 kărinte 145
 kiro slab 144
 kreaști 144
 krindi 145
 kučubă 145
 l'afeată mintea 171

-le 39
 lemn 145
 -l'i 39
 -lu 39
 lup(u)lu 253
 mășe 145
 mărăcine 145
 merdu 179
 meru 145
 mes 179
 mi nascu 323
 minut 145
 misea 145
 miseau 145
 misur 145
 mundă 179
 mur 178
 mușe 145
 mușeă 145
 mutreaște 146
 náiarău 43
 náibîn 43
 naie 179
 naigrăo 43
 najniklu 43
 najniklu frâte 43
 nascu 323
 nea 144
 negură 144
 nfașu 313
 nflurește 144
 ngănescu 326
 (n)tarđu 179
 ntunică 144
 nuearcă 179
 om lu acel bun 43
 om lu atsel bun 41
 om lu atsel bun lu 41
 ordzu 145
 pa lu kiro 144
 păltare 146
 pătul 145
 peană 146
 peană de oc lu 146
 pendică 146

pin 145
 pîdică 146
 pîntică 146
 pom 145
 pulpă 146
 pultare 146
 purtecă 145
 rădișină 145
 rug 145
 sâmo najniklu 43
 sârcledz 179
 Sărună 180
 scamă 328
 scoate flori 144
 scoate lulu dî 144
 sîn 145
 sîkik 145
 sîkinărat 146
 s-koate 144
 s-koțe 144
 skurte purteț 145
 soldzu 328
 spes 179
 spin 145
 sumbraț 146
 treați 144
 trup 145
 tufă 145
 șilătură 326
 un 39
 ună 39
 urez 145
 urut kiro 144
 vând 144
 veară 144
 vearde 144
 vgardea 44
 z vindică 146

DIALECTUL ISTROROMÂN

ărdu 320
 baș 179
 coptor 179
 me (ă)rdu 320

DIALECTUL MEGLENOROMÂN	<i>el del bosque</i> 261
<i>dispic</i> 179	<i>el lugar este</i> 255
<i>mes</i> 179	<i>el otro</i> 258
<i>mi rođ</i> 320	<i>el que</i> 261
<i>sărut</i> 179	<i>engendrar</i> 313
	<i>engendro</i> 313
	<i>enojar (se)</i> 330
RUSĂ	<i>este lugar</i> 255
<i>rodit'</i> 314	<i>estorcer</i> 329
<i>rodiťsja</i> 314	<i>extorcar</i> 329
<i>Rostov</i> 67	<i>faldá</i> 331
	<i>fato</i> 313
	<i>fin</i> 328
SANSCRITĂ	<i>lavantur</i> 331
<i>-ya-</i> 227, 228	<i>leve</i> 331
	<i>manga</i> 331
SĂRBOCROATĂ	<i>nacer</i> 311, 312, 314
<i>Dolca</i> 67	<i>no se qué me hacer</i> 27
<i>Doličŕ</i> 67	<i>objectivo</i> 328
<i>jug</i> 65	<i>parir</i> 313, 314
	<i>quienquiera</i> 26
	<i>regla</i> 328
	<i>reja</i> 328
	<i>rostro</i> 327
	<i>sentido</i> 328
	<i>seso</i> 328
	<i>sobrar</i> 330
	<i>sofaldar</i> 331
	<i>suponer</i> 330
	SUEDEZĂ
	<i>denne skålm till dräng</i> 20
	<i>och gumman till att springa</i> 23
	TURCĂ
	<i>kurban</i> 49, 174
	<i>gelmek</i> 241
	SPANIOLĂ
<i>afreir</i> 330	
<i>alumbramiento</i> 313	
<i>alumbrar</i> 313	
<i>arbrise a la vida</i> 314	
<i>arregazar</i> 331	
<i>arremangar</i> 331	
<i>dar a luz</i> 313	

„Dacoromania“ serie nouă (DR s.n.) apare sub egida
 INSTITUTULUI DE LINGVICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
 „SEXTIL PUȘCARIU“
 3400 Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță 21

Seria nouă a DR continuă publicațiile:
 „Dacoromania. Buletinul Muzeului Limbii Române“ (Cluj, 1920-1943)
 „Cercetări de lingvistică“ (Cluj, 1956-1993) și
 „Dacoromania - Jahrbuch für östliche Latinität“ (Freiburg i. Br., 1973-1993)

Revista apare de două ori pe an.

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei,
 abonați-vă la „Dacoromania“.

În țară, revistele se pot procura prin poștă, numai pe bază de abonamente făcute la
 Editura Academiei Române și la Colegiul de Redacție.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență
 se vor trimite la COLEGIUL DE REDACȚIE al revistei „DACOROMANIA“.

Toute commande de l'étranger (fascicules au abonnements) sera adressée à la
 Maison d'Éditions de l'Académie Roumaine et au Collège de rédaction.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés en échange, ainsi que toute
 correspondance seront envoyés à la rédaction de la revue „DACOROMANIA“.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
 76117 BUCUREȘTI, Calea 13 Septembrie, 13
 Tel.: +40-(0)1-4119008
 Fax: +40-(0)1-4103983

COLEGIUL DE REDACȚIE
 3400 Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
 Tel.: +40 / 64 / 432440, 433749